

370.194
พ 176 ป
8.3

ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน

ปริญญานิพนธ์
ของ
พจณี เทียมศักดิ์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาดุขบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์
มีนาคม 2543
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

135911

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาดุขฎิบัณฑิต
สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

.....ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ดร.นภาพร หะวานนท์)
.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)
.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวิทย์ ปัดไธสง)

คณะกรรมการสอบ

.....ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ดร.นภาพร หะวานนท์)
.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)
.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวิทย์ ปัดไธสง)
.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ ณรงค์ พ่วงพิศ)
.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูรย์ มีกุล)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาดุขฎิบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ ของมหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์)
วันที่.....เดือน มีนาคม พ.ศ. 2543

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับเงินทุนอุดหนุนการศึกษาในระดับปริญญาตรีบัณฑิต

จาก

พระเดชพระคุณ พระราชสุทธินิพนธ์มงคล

เจ้าคณะจังหวัดสิงห์บุรี

ประกาศคุณูปการ

นับเป็นเกียรติประวัติแก่ข้าพระพุทธเจ้าและวงศ์ตระกูล ที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจาก สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ทรงมีพระเมตตาอย่างสูงยิ่งในการพระราชทานคำแนะนำและทรงสนับสนุนในการเข้าศึกษาในระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกในพระมหากรุณาธิคุณอยู่ตลอดเวลาและจะขอรับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาทจนชีวิตหาที่สุดไม่ และบุคคลสำคัญที่สุดที่ผู้วิจัยจะละเลยเสียไม่ได้คือพระเดชพระคุณ พระราชสุทธิญาณมงคล เจ้าคณะจังหวัดสิงห์บุรี ที่ได้สนับสนุนเงินทุนในการเข้าศึกษาในระดับปริญญาตรีบัณฑิต ตลอดทั้งหลักสูตร 5 ปี เป็นเงินรวมทั้งสิ้น 600,000 บาท ผู้วิจัยได้ปวารณาตัวไว้ว่าจะกระทำประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อยและทั้งชีวิต ที่มีแต่ให้ กับช่วย เหมือนกับพระเดชพระคุณ “หลวงพ่ोजรัญ”

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ลงได้ด้วยความเมตตากรุณาอย่างยิ่งจาก รองศาสตราจารย์ ดร.นภภรณ์ หะวานนท์ ประธานกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญศิริ จิระเดชากุล และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรวุฒิ ปัดโธสง กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ที่กรุณาทุ่มเทเวลากำลึงกายกำลึงใจ ให้คำแนะนำด้วยความเมตตาและตั้งใจยิ่ง ผู้วิจัยไม่เคยทอดทิ้งแม้จะมีปัญหาที่คิดไม่ได้ทั้งเหน็ดเหนื่อยอ่อนล้าเท่าไรก็ไม่หวั่น จนสามารถฝ่าฟันมาด้วยความมานะพยายามที่ได้กระทำอย่างสม่ำเสมอและจริงจัง ทำให้ผู้วิจัยมีวันนี้ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและประทับใจในความเมตตากรุณาอย่างสูงของท่าน คณะกรรมการที่ปรึกษาทั้ง 3 ท่าน จึงขอกราบขอบพระคุณ เป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ณรงค์ พ่วงพิศ อาจารย์ที่แต่งตั้งเพิ่มเติม และ รองศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูรย์ มีกุล อาจารย์ที่แต่งตั้งจากภายนอก ที่เข้าร่วมเป็นกรรมการสอบปากเปล่าปริญญานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.ธำรงค์ อุดมไพจิตรกุล อดีตคณบดีคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และ อาจารย์ ดร.ชูศักดิ์ ชัมภลชิต ที่กรุณาเข้าร่วมเป็นกรรมการสอบหัวข้อปริญญานิพนธ์ รวมทั้งคณาจารย์สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ทุก ๆ ท่าน ที่มีได้กล่าวรายงาน - ซึ่งเป็นผู้สอนและให้คำแนะนำตลอดจนให้กำลังใจในการศึกษาเล่าเรียน และขอกราบขอบพระคุณอย่างสูง ศาสตราจารย์ ดร.ชยันต์ วรรณะภูติ อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และ ดร.ชูเกียรติ ลิสุวรรณ์ อาจารย์ภาควิชาส่งเสริม คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่กรุณาสละเวลาอันมีค่า รับเป็นที่ปรึกษาหัวข้อปริญญานิพนธ์และกรุณาให้คำแนะนำทางไปรษณีย์ด้วยความกรุณาเป็นอย่างยิ่งผู้วิจัยซึ่งในความเมตตาอาทรของท่านอาจารย์ทั้งสองยิ่งนัก

ขอกราบนมัสการพระเดชพระคุณพระธรรมราชานุวัตร ที่สนับสนุนเครื่องพิมพ์ รวมทั้ง หม่อมราชวงศ์อดุลย์กิติ กิตติยากร องคมนตรี และคุณดอกลี สุนทโรทก ที่กรุณาบริจาคขนมและของขบเคี้ยวไปมอบให้โรงเรียน ถวายพระ และแจกแก่ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งหมดบ้าน

ขอกราบขอบพระคุณ นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ผู้บังคับบัญชาสูงสุด และ
นายกิตติ ชันธมิตร รองผู้อำนวยการโครงการส่วนพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยาม
บรมราชกุมารี ผู้ซึ่งเป็นที่รักยิ่ง ที่กรุณาอนุญาตให้ลาไปศึกษาต่อในระดับปริญญาตรีบัณฑิต
และขอกราบขอบพระคุณ พ.ต.อ.ณรงค์ ภักดี, พ.ต.ท.วินิจ พัวพันธ์, พ.ต.ท.พัชรวิรรณ ใจสุข,
พ.ต.ต. อำนาจ หาญไฟฟ้า และคุณกัมปนาท ธนกาญจน์ ผู้ปฏิบัติหน้าที่แห่งกองบังคับการ
ตำรวจตระเวนชายแดน ภาค 1 ที่กรุณาอ่านงานปริญญานิพนธ์ ให้ข้อเสนอแนะและคำแนะนำที่
จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

ขอขอบคุณบรรณารักษ์ของห้องสมุดมากมายหลายแห่งที่ผู้วิจัยได้ใช้บริการ อาทิ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัย
มหิดล มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และศูนย์
มานุษยวิทยาสิรินธร สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์ (นิด้า) และมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต

งานวิจัยนี้ได้รับความร่วมมืออย่างยิ่ง จากผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชนที่กรุณาเสียสละเวลา
ในการพูดคุย ขอขอบคุณผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ทุกท่าน อาทิ ผู้บริหารโรงเรียน ครู ผู้นำ
ชุมชน ชาวบ้าน นักเรียน ผู้ปกครอง ประชาชน ฯลฯ ที่กรุณาให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ ให้
ความช่วยเหลือ และอำนวยความสะดวกในเรื่องต่าง ๆ จนทำให้การเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นไป
ด้วยความเรียบร้อย ขอขอบคุณ คุณกิตติพงศ์-คุณพิริยา กลิ่นพงษา ที่กรุณาให้ยืมเครื่อง
คอมพิวเตอร์แบบกระเป๋าหิ้ว รุ่นพีเคซีที่มีทั้งภาพและเสียง ดร.จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส กัลยาณมิตร
ของผู้วิจัยที่กรุณาไปช่วยเก็บข้อมูล รวมทั้งขอขอบคุณพี่ ๆ น้องชาวพัฒนศึกษาศาสตร์ทุกท่านที่
ให้กำลังใจมาโดยตลอด ขอขอบคุณ คุณวิศรุต คำทรงศรี คุณอภิก ประเสนมุล และคุณไพศรี
พุ่มทิพย์ ที่ช่วยจัดทำภาพเคลื่อนไหวที่ประกอบเสียงในการสอบห้วนข้อและสอบปากเปล่าปริญญ
านิพนธ์ จนโดดเด่นสะดุดตาและเปี่ยมคุณค่าอย่างสูงยิ่ง ผู้วิจัยรู้สึกภาคภูมิใจอย่างยิ่งเพราะเป็น
นิสิตคนแรกและเป็นเพียงคนเดียวในสาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ รุ่น 11 ที่ยังรวมไปถึงนิสิตปริญญา
ตรีบัณฑิตสาขาอื่น ๆ ก็ยังไม่เคยมีใครนำเสนอด้วยวิธีการเช่นนี้มาก่อน เนื่องจากการ
นำเสนอประกอบเทคโนโลยีขั้นสูงสมเป็นนิสิตระดับดุสิตบัณฑิตอย่างเต็มภาคภูมิ ขอกราบ
ขอบพระคุณอย่างสูง คุณโสภี โชติกะพุกณะ คุณอุษุทธย์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคุณ
คล้ายจันทร์ พันธุ์แมน ที่ให้ “โชคดี” มาเป็นกำลังใจในยามท้อแท้และสิ้นหวัง จนเป็นความหวัง
ครั้งใหม่ ขอกราบขอบคุณอย่างสูงแก่ตระกูล เทียมศักดิ์ ที่เสนออบอุ่นกลมเกลี้ยงเลี้ยงดูอย่างดี
ขอขอบคุณทุกสิ่งที่มีไฉ่เอี่ยมนาม ขอบคุณความขยันหมั่นเพียรของผู้วิจัย จนทำให้มีวันนี้ และพบ
กับความสำเร็จได้อย่างดีเยี่ยม

พจณี เทียมศักดิ์

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	บทนำ	1
	ความสำคัญของปัญหา	1
	ปัญหาการวิจัย	7
	วัตถุประสงค์	8
	ขอบเขตของการศึกษา	8
	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
2	แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	9
	การเรียนรู้ในระบบโรงเรียน	10
	การใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาของรัฐ	10
	การจัดระบบการศึกษาของรัฐ	14
	ผลกระทบจากนโยบายและการจัดการศึกษาของรัฐต่อกระบวนการเรียนรู้	16
	การเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน	24
	ความรู้และระบบความรู้	26
	การสั่งสมและการกระจายความรู้	34
	สถาบันสังคมซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดระบบความรู้	39
	การสร้างสรรคและปรับปรุงระบบความรู้	53
	ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน	55
	ความสำคัญและเป้าหมายหลักของการมีส่วนร่วม	56
	ความหมายของการมีส่วนร่วม	56
	แบบของการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน	57
	แบบแผนของการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน	57
	กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)	65
3	วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	73
	พื้นที่ในการศึกษา	73
	การเข้าสู่พื้นที่	75
	การเก็บข้อมูล	77
	การวิเคราะห์ข้อมูลและการตีความ	79

4 ข้อมูลพื้นฐานในชุมชน	81
สภาพทั่วไปของชุมชนที่ศึกษา	80
ข้อมูลพื้นฐานของจังหวัดฉะเชิงเทรา	82
ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านนาสวน	85
สภาพภูมิศาสตร์	85
ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน	86
แบบแผนในการเคลื่อนย้ายเข้ามาเป็นประชากรของบ้านนาสวน	94
ลักษณะการตั้งบ้านเรือน	94
เอกสารสิทธิ์	94
ขนาดของการถือครองที่ดิน	96
ทุน/ การกักขัง	96
ลักษณะครอบครัว เครือญาติ	97
เชื้อชาติและภาษา	98
อาหาร	99
นันทนาการ	102
การปกครอง	103
ผู้ใหญ่บ้าน	103
ผู้อาวุโสและกรรมการหมู่บ้าน	103
หัวหน้าคุ้ม	104
ประชากร	105
สภาพเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	106
สาธารณูปโภค	111
น้ำดื่ม น้ำใช้	111
การคมนาคม	111
ไฟฟ้า	112
ศาสนา ความเชื่อ ประเพณี	112
สาธารณสุข	117
หมู่บ้านกับโลกภายนอก	119
ระบบการศึกษาของชุมชน	120
โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน	121
ภูมิหลังการเกิดโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน	121

โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนบ้านนาสวน	128
5 การเรียนรู้ในระบบโรงเรียน	135
แบบแผนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน.....	136
แบบแผนการเรียนรู้แบบทางเดียว (One way Learning)	
หรือ การเรียนรู้ที่ครูเป็นศูนย์กลาง (Teacher Center Learning)	136
แบบแผนการเรียนรู้แบบยึดมาตรฐานเดียวกัน (Standardization Learning)	
หรือ การเรียนรู้แบบลักษณะเดียว (Uniformity Learning)	142
แบบแผนการเรียนรู้แบบแลกเปลี่ยน (Transactional Learning)	143
เงื่อนไขการเกิดแบบแผนการเรียนรู้ในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน	149
เงื่อนไขที่เกี่ยวกับการกำหนดนโยบายจากส่วนกลาง	150
เงื่อนไขในการบริหารจัดการแบบราชการในโรงเรียน	151
โครงสร้างการบริหาร	152
การคัดเลือกครู	153
การแต่งตั้งบุคลากรในโรงเรียน	154
การโยกย้ายครู	155
การแต่งตั้งผู้บริหาร	156
การพิจารณาความดีความชอบ	157
6 การเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน	160
ความรู้และระบบความรู้	162
การสั่งสมและกระจายความรู้	181
สถาบันทางสังคมซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้	193
การสร้างสรรคและปรับปรุงความรู้และระบบความรู้	195
7 ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในโรงเรียนและชุมชน	198
แบบแผนของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน	198
การเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแนวนอน	179
การเรียนรู้แบบไม่เท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแนวตั้ง.....	205
เงื่อนไขของปฏิสัมพันธ์ในชุมชน	206
เงื่อนไขอยู่ที่ตัวผู้นำ	207

เงื่อนไขในเรื่องชุมชนเข้มแข็งร่วมมือร่วมใจและมีวัฒนธรรม เดียวกัน	214
8 สรุปผลการศึกษา ข้อเสนอเชิงทฤษฎีและข้อเสนอแนะ	217
สรุปผลการศึกษา	217
ข้อเสนอเชิงทฤษฎี	218
ข้อเสนอแนะ	226
บรรณานุกรม	230
ภาคผนวก	243
ประวัติย่อผู้วิจัย	271

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 แสดงรายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหลัก	78
2 แสดงจำนวนประชากรในหมู่บ้านนาสวนแยกตามกลุ่มอายุ	105
3 แสดงจำนวนนักเรียนโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวน ปีการศึกษา 2542.....	134
4 แสดงอายุ คุณวุฒิ สอนชั้น และเงินเดือนของครูโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวน ...	134
5 แสดงอายุ คุณวุฒิ สอนชั้น และเงินเดือนของครูโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวน	140

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 แผนที่จังหวัดฉะเชิงเทรา	83
2 แผนที่แสดงขอบเขตหมู่บ้าน	84
3 พ่อใหญ่ลีกำลังถักอวน	88
4 กลุ่มเด็กไปรับจ้างเก็บถั่วตก	88
5 ผู้วิจัยกับกลุ่มแม่บ้านออกไปหาอาหาร	89
6 แม่บ้านออกไปทำงานในไร่นา	89
7 บริเวณบ้านปลูกพืชผักสวนครัว	90
8 ที่ดินว่างเปล่าปลูกพืชสมุนไพร ใช้เป็นยาและทำอาหาร	90
9 สภาพบ้านเรือนในบ้านนาสวน	92
10 สภาพบ้านเรือนในบ้านนาสวน	92
11 สภาพบ้านเรือนแบ่งเป็นคุ่มบ้าน	93
12 รั้วบ้านและการปลูกพืชผักสวนครัว	93
13 สภาพพื้นที่	95
14 สภาพพื้นที่	95
15 อาหารประเภทต่าง ๆ ที่ชาวบ้านนำมาทำบุญที่วัด	100
16 การประกอบอาหารประเภทต่าง ๆ ที่อยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน	100
17 การประชุมกลุ่มย่อยโดยผู้นำชุมชน	104
18 สภาพที่ดินทำการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์	106
19 แรงงานรับจ้างถอนถั่ว	109
20 แรงงานรับจ้าง	109
21 ประาใช้ปักรูปเทียน	113
22 เฒ่าจ้ำกำลังทำพิธีที่ศาลปู่ตา	114
23 ศาลปู่ตา	115
24 ผู้วิจัยได้เข้าร่วมพิธี ที่ศาลปู่ตา	115
25 เจ้าอาวาสของสำนักสงฆ์บ้านนาสวน	108
26 ศูนย์สาธารณสุขชุมชนบ้านนาสวน	119
27 ยานพาหนะต่าง ๆ ที่ชาวบ้านนาสวนใช้	120
28 สภาพโรงเรียน ตชด.ทั่ว ๆ ไป	122
29 สนามกีฬาในโรงเรียน ตชด.ทั่ว ๆ ไป	122

30	สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระราชดำริ	125
31	สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ เยี่ยมบ้านนาสวน	126
32	สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ เยี่ยมบ้านนาไร่	126
33	การเรียนการสอนในโรงเรียน ตชด.ทั่วประเทศ	127
34	การอบรมครู ตชด. ในด้านการจัดการเรียนการสอน	127
35	ผู้ช่วยวิจัยกับผู้ใหญ่บ้านผู้ก่อตั้งโรงเรียน ตชด.	129
36	ผู้วิจัยกับพ่อใหญ่เลี่ยมผู้ร่วมก่อตั้งโรงเรียน ตชด.	130
37	ผู้วิจัยกับครูช่วยสอนรุ่นแรกในโรงเรียน ตชด. บ้านนาสวน	130
38	แผนที่แสดงขอบเขตที่ตั้งโรงเรียน	131
39	แผนที่แสดงขอบเขตของอาคารสถานที่	131
40	ผู้ช่วยวิจัยทั้ง 2 ท่าน กำลังสัมภาษณ์ ครู ตชด. บ้านนาสวน	133
41	ระบบการบริหารราชการแบบสั่งการและบังคับบัญชาลดหลั่นตามลำดับชั้น	151
42	การทำนาของบ้านนาสวน	157
43	การเก็บเกี่ยวข้าว	157
44	ภาพสวิงจับปลา	159
45	อุปกรณ์จับปลาได้แก่ ตะข้อง	159
46	เครื่องมือดักจับสัตว์แบบต่าง ๆ	170
47	การยกยอจับปลาของพ่อบ้าน	171
48	เครื่องจักสาน เช่น สุ่มไก่ กรงนก	173
49	แม่ใหญ่ลีกำลังมัดเส้นไหม	175
50	แม่ใหญ่สาลีกำลังเด็ดในหม่อนเลี้ยงไหม	176
51	แม่บ้านกำลังทอผ้า	176
52	ผู้ช่วยวิจัยกับกระดั่งเลี้ยงไหม	176
53	ลูกสาวแม่ใหญ่สาลีกำลังแนะนำอุปกรณ์ในการทอผ้า	177
54	สวนสมุนไพรของพ่อเลี่ยม	180
55	ครกบดยาหรือบดพริก	180
56	การบอกเล่าแบบปากต่อปาก	183
57	การรวมกลุ่มจับกลุ่มพูดคุย	185
58	ผู้วิจัยเข้าร่วมกลุ่มพูดคุย	186
59	ผู้ช่วยวิจัยจับกลุ่มพูดคุย	186

ภาพประกอบ

หน้า

60	เจ้าอาวาสกำลังเทศนาสั่งสอน	187
61	เครื่องสีข้าวด้วยมือ	190
62	กลุ่มหมอแคน หมอลำ	192

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

เป้าหมายหลักของการศึกษา คือการสร้างคนให้เป็นผู้มีชีวิตที่ดีงาม โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่จะทำให้คนมีความรู้ความชำนาญในวิชาชีพต่าง ๆ จนสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม สามารถนำไปใช้ในทางสร้างสรรค์และแก้แกล่งสังคม การศึกษาจึงมีความสำคัญในการนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตและบำเพ็ญกิจกรรมแก่สังคม และเป็นกระบวนการที่ช่วยให้คนได้พัฒนาตนเองในด้านต่าง ๆ รวมทั้งการพัฒนาศักยภาพของคนให้บรรลุตามคุณลักษณะที่พึงประสงค์ เช่น ต้องรู้จักแยกแยะในการรับทราบข้อมูลข่าวสาร คือ รับเป็น ใช้เป็น พุดเป็น เขียนเป็น สามารถสื่อให้คนอื่นเข้าใจและนำความรู้จากข้อมูลต่าง ๆ มาเชื่อมโยงและสร้างสรรค์เพื่อให้เกิดปัญญารู้จักบริโภคอย่างพอเหมาะพอควร ตัวหลักสำคัญก็คือมนุษย์ที่จะต้องมีความรอบคอบทางวัฒนธรรมและคุณธรรม มีความรู้อย่างเท่าทัน ระบบการศึกษาจะต้องเป็นระบบที่เปิดกว้าง ให้อิสระและทางเลือกสูงสุด ทั้งในแง่ของความหลากหลายของกระบวนการเรียนรู้ เนื้อหาความรู้ รวมทั้งการจัดการศึกษา ซึ่งจะพึงรู้แต่เพียงฝ่ายเดียวไม่ได้ต้องอาศัยความเชื่อมโยงของบ้าน โรงเรียน วิถีชีวิตชุมชน และทุก ๆ ส่วนของสังคม ที่ครบถ้วนมีดุลยภาพเป็นองค์รวม จึงต้องเป็นการพัฒนาไปพร้อมกันหมด เพราะการศึกษาคือทั้งหมดของชีวิตมนุษย์ ในด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ ด้านปัญญา โดยบูรณาการทุก ๆ อย่างเข้าด้วยกันอย่างสมดุล การจะพัฒนาชีวิตให้สมบูรณ์พร้อมไปด้วยกันกับการสร้างสรรค์บทบาทของการศึกษาที่จะมาแก้ไขปัญหาคือ การศึกษาจะต้องพิจารณาตั้งแต่ฐานอันจะนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ระบบเป็นอย่างไร ควรจะต้องพัฒนาให้มีดุลยภาพที่สัมพันธ์กับวัตถุ รู้จักการให้ การได้ อยู่บนหลักการประชาธิปไตย บนความเสมอภาค เสรีภาพ และอิสรภาพ

แต่สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เป็นเช่นอุดมคติทางการศึกษาที่ไว้ นับตั้งแต่ประเทศไทยได้เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา ระบบการศึกษาของไทยได้ปรากฏอย่างชัดเจนว่าอยู่ภายใต้การรวมศูนย์อำนาจของรัฐและระบบราชการโดยการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือหลักในการพัฒนานำประเทศไปสู่ภาวะทันสมัย ได้ส่งผลให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ติดตามมาทั้งปัญหาภายในระบบโรงเรียนและปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ปัญหาในระบบโรงเรียน ได้แก่ ปัญหาด้านวัตถุประสงค์และนโยบาย การบริหารการศึกษา ปัญหาด้านการเรียนการสอน ปัญหาการวัดและประเมินผล ซึ่งไม่เอื้ออำนวยให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไป

พัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเอง ส่วนปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ได้แก่ ปัญหากระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตภายในชุมชน ทำให้เกิดภาวะวิกฤติทางกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน และทวีความความรุนแรงมากยิ่งขึ้น เพราะเป็นปัญหาใหญ่ที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อปัญหาอื่น ๆ ในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม

นักทฤษฎีจำนวนมากได้กล่าวถึง ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับระบบการศึกษา ว่าระบบการศึกษาถูกครอบงำ (Hegemony) โดยรัฐใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ กลไก และอุดมการณ์ (ชยันต์ วรรณะภุติ. 2530 : 57) เพื่อครอบงำสังคมและทำให้สังคมปรับเปลี่ยนไปตามแนวทางที่รัฐต้องการ (สุรุติ ปัดโรสง. 2541ก : 1-15) นอกจากนั้นรัฐยังอ้างถึงความชอบธรรมในการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือทางการเมือง เพื่อสร้างการบูรณาการภายใน (Internal integration) อีกด้วย (อุทัย ดุลยเกษม. 2534 : 11)

สำหรับรัฐไทยได้อ้างเหตุผลของภารกิจโดยตรงในการสร้างชาติตามแบบโลกตะวันตก ที่ใช้หลักการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งใช้หลักการของการมีส่วนร่วมและการกระจายอำนาจสู่ประชาชน แต่ในความเป็นจริงแล้ว รัฐได้พยายามสร้างอำนาจเหนือสังคมและวิธีการหนึ่งก็คือการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือหรือกลไกในการผลักดันสังคมให้เป็นไปตามอุดมการณ์ของรัฐ โดยเหตุที่ระบบการศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคมที่แต่ละส่วนประกอบด้วยโครงสร้างอำนาจและค่านิยม ซึ่งเป็นตัวกำหนดโครงสร้าง แนวทาง และแบบแผนการจัดการศึกษา ตลอดจนหลักสูตรและระบบวิธีการเรียนการสอน (เสน่ห์ จามริก. 2533 : 62) จึงเกิดปัญหาความสัมพันธ์เชิงอำนาจของรัฐกับชุมชนที่ไม่เท่าเทียมกัน รัฐมีอำนาจเข้าควบคุมระบบการศึกษาเป็นส่วนใหญ่ โดยรัฐเป็นผู้มีอำนาจในการดำเนินงานจัดการศึกษาแบบผูกขาดมาโดยตลอด ดังปรากฏเป็นหลักฐานในสารบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดนโยบาย การจัดสรรและการใช้ประโยชน์จากงบประมาณหรือทรัพยากรทางการศึกษาระบบการบริหารงาน บุคลากรทางการศึกษาหรือการจัดการต่าง ๆ จึงทำให้เกิดการบริหารแบบรวมศูนย์ซึ่งนำไปสู่การขาดการมีส่วนร่วมจากประชาชน เช่น ระบบบริหารงานมีการสั่งการจากบนลงล่าง การดำเนินการใด ๆ ล้วนต้องมีคำสั่งจากเบื้องบนหรือหน่วยเหนือ ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างในแบบแนวดิ่ง การกำหนดทิศทาง แนวทาง และรูปแบบในการจัดการศึกษา ลักษณะเช่นนี้เรียกว่าการรวมอำนาจ เมื่อทุกสิ่งทุกอย่างถูกกำหนดออกไปจากผู้บริหารและผู้ควบคุมนโยบายในส่วนกลาง ทำให้ผู้ปฏิบัติงานในระดับต่าง ๆ เช่น ครูในโรงเรียนแทนที่จะได้ทำงานเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน ก็จะต้องทำงานเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้มีอำนาจ และผู้บังคับบัญชาในส่วนกลาง (สมเกียรติ วันทะนะ. 2526 : 33 ; ชยันต์ วรรณะภุติ. 2530 : 50-64 ; นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2532 ; ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 2535 :

195-293 ; วรพจน์ วิศรุตพิชญ์. 2537 : 11 ; ปรัชญา เวสารัชช์ และอภิชัย พันธเสน. 2540 : 14 ; อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์. 2540 : คำนำ) ที่สำคัญที่สุดคือ ประชาชนและชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ในเมื่อประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา เป้าหมายการจัดการศึกษาจึงไม่ตอบสนองกับความต้องการของชุมชน ละเลยความเป็นชุมชนของไทยที่มีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมแตกต่างกันไปตามภูมิภาคต่าง ๆ เป็นผลทำให้การจัดการศึกษาขาดความสอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน ผลกระทบคือเป็นการทำลายภูมิปัญญาตลอดจนกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนที่เคยมีอยู่เดิมให้ค่อย ๆ หดไป (เสน่ห์ จามริก. 2527 : 27-57)

นอกจากนี้การศึกษายังเป็นกลไกในการธำรงไว้ซึ่งความแตกต่างทางชนชั้นซึ่งมีความเหลื่อมล้ำและความไม่เสมอภาคมากยิ่งขึ้น จากอดีตที่ผ่านมาประเทศไทยได้ใช้การศึกษาเพื่อมุ่งส่งเสริมกำลังอำนาจของกลุ่มคนบางกลุ่ม ที่สามารถใช้การศึกษาสร้างโอกาสให้ได้เปรียบคนที่ด้อยกว่า ดังตัวอย่างที่เห็นได้จากการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ได้พยายามมุ่งเน้นการพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศอุตสาหกรรม มีการส่งกลุ่มคนชั้นสูงให้มีโอกาสไปศึกษาหาความรู้จากต่างประเทศ เมื่อจบการศึกษากลับมา รัฐยังได้เปิดโอกาสให้มาเป็นผู้นำของสังคม (วิวัฒน์ชัย อัตถากร. 2527 : 14 ; อุทัย บุญประเสริฐ. 2529 : 15 ; อุทัย ดุลยเกษม. 2534 : 9 ; นภาพรณ หะวานนท์. 2539 : 15-28) การวางนโยบายต่าง ๆ ของประเทศขึ้นอยู่กับกลุ่มบุคคลชั้นสูงกลุ่มนี้ จึงทำให้อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจอยู่ภายใต้บุคคลกลุ่มนี้ ทั้งนี้ได้มีการอ้างเหตุผลเพื่อให้เกิดความชอบธรรมว่า การศึกษาเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนาประเทศ ดังที่ เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ (Bertrand Russel) ได้กล่าวว่า (เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์. 2533 : 1-10)

การศึกษาเกือบทั้งหมด มีมูลจูงใจทางการเมืองอย่างหนึ่ง คือเป็นสิ่งที่มุ่งส่งเสริมกำลังฐานะของชนบางกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาติหรือศาสนา หรือแม้แต่กลุ่มสังคมในการแข่งขันกับชนกลุ่มอื่น ๆ มูลจูงใจนี้เองเป็นส่วนสำคัญที่กำหนดกันลงไปว่าจะสอนวิชาอะไรกันบ้าง จะให้ความรู้ในเรื่องอะไร ไม่ให้รู้ในเรื่องอะไร ตลอดจนตัดสินว่า นักเรียนควรจะได้รับถ่ายทอดอุปนิสัยใจคอเช่นใด

จากการที่รัฐเข้ามาควบคุมระบบการศึกษาและจัดการศึกษาแบบรวมศูนย์ ทำให้เกิด ปัญหาต่อการศึกษาในระบบโรงเรียนหลายประการ พอสรุปได้ดังนี้

1. ปัญหาด้านวัตถุประสงค์และนโยบายการศึกษา อาจพิจารณา ได้ 2 เรื่อง คือ

1.1 นโยบายเกี่ยวกับเนื้อหาวิชา ได้แก่ ปัญหาของหลักสูตรที่ถือว่าเป็นจุดสำคัญ แบ่งเป็นประเด็นใหญ่ 2 ประการ ได้แก่ ประการที่หนึ่ง เป็นหลักสูตรที่ไม่จบในตัวเอง ไม่เอื้อต่อการนำไปใช้ เนื้อหาวิชาไม่ได้ปรับให้ตรงต่อสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนแต่ละท้องถิ่น เนื้อหาวิชามีความแตกต่างจากวิถีชีวิตในครอบครัวที่เคยได้รับการถ่ายทอด ประการที่สอง เป็นหลักสูตรแบบเดียวที่เหมือนกันทั่วประเทศทั้ง ๆ ที่พื้นฐานทางสังคมเศรษฐกิจของแต่ละภูมิภาคมีบริบทที่แตกต่างกันหลากหลายมากและแบบเรียนในชั้นต่าง ๆ ล้วนผลิตจากส่วนกลาง แต่นำไปใช้ในท้องถิ่นซึ่งอยู่ห่างไกลในชนบทกระจายอยู่ในภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศจำนวนมาก

1.2 นโยบายเกี่ยวกับการบริหารการศึกษา การวางแผนนโยบายการศึกษา เป็นการวางแผนเชิงปริมาณ (Quantitative projection approach) และเป็นการวางแผนตามความต้องการของรัฐเป็นส่วนใหญ่ เช่น มีการผลิตกำลังคนเพื่อรองรับอุตสาหกรรม เป็นต้น ทั้งหมดล้วนเป็นการวางแผนระดับชาติ (Overall education plan) ที่เกี่ยวพันในภาพรวมระดับมหภาค (Macroplan) ทำให้ไม่สอดคล้องกับสภาพความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

2. ปัญหาด้านการเรียนการสอนที่มุ่งแต่ปลูกฝังระบบคุณค่าที่สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรม ส่งเสริมระบบทุนนิยมลัทธิบริโภคนิยม (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. 2540 : 35-85) เน้นระบบแข่งขันมีการตัดสินสอบได้ สอบตก ไม่กระตุ้นให้คิดแต่ให้เชื่อตาม ไม่ได้สอนให้รู้จักถกเถียงหรืออภิปรายเพื่อนำข้อมูลมาชี้แจงไม่เน้นการวิเคราะห์ปัญหา กระบวนการจัดการเรียนการสอนเน้นเนื้อหามากเกินไป มองปัญหาเฉพาะด้าน (วิวัฒน์ชัย อรรถการ. 2527 ; 2530) เป้าหมายในการสอนทุกระดับเน้นแต่ความรู้ซึ่งเป็นข้อเท็จจริงและตัวเลขต่าง ๆ (Facts and figures) ต้องการเพียงผลลัพธ์ (Outcomes) มากกว่ากระบวนการเรียนรู้ (Learning process) ทำให้คนในสังคมคิดไม่เป็น ขาดความเชื่อมโยง ขาดความเป็นเหตุเป็นผล ความรู้ที่ได้จึงเป็นการจำจากตำราไม่ได้ทำความเข้าใจกับสภาพความเป็นจริง ขาดความคิดสร้างสรรค์ (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2514 : 4 ; เสน่ห์ จามริก. 2527 : 27-57 ; อติม เกล. 2528 : 1-27, 215-232 ; พระธรรมปิฎก. 2539 : 27-31 ; เพ็ญสิริ จีระเดชากุล. 2539)

ผลจากการที่รัฐจัดระบบการเรียนการสอนแบบครูเป็นศูนย์กลาง เน้นความจำและการแข่งขันเพื่อไปประกาศนียบัตร ทำให้ผู้ปกครองทุกกลุ่มฐานะและอาชีพ มองเห็นคุณค่าของระบบโรงเรียนและปักใจเชื่อในศักยภาพของระบบโรงเรียนว่าจะสามารถก่อให้เกิดประโยชน์ต่าง ๆ ทั้งกับตนเองในฐานะปัจเจกบุคคลและในฐานะกลุ่ม พ่อแม่ผู้ปกครองเห็นตัวอย่างบุคคลที่ได้รับการศึกษาแล้วประสบความสำเร็จซึ่งก็เป็นส่วนน้อยเท่านั้น จึงมีความหวังว่าระบบโรงเรียนจะช่วยเป็น

บันไดให้ลูกหลานได้ไต่ขึ้นไปสู่ฐานะทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองที่สูงขึ้น ในกลุ่มคนผู้ยากจน ต่างก็มีค่านิยมที่มองเห็นว่าอาชีพรับราชการมีเกียรติ มีศักดิ์ศรี มีความมั่นคง งานสบาย ทำให้คน มุ่งแต่จะรับราชการ โดยใช้ระบบโรงเรียนในการช่วยยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจ สังคมและความ เป็นอยู่ที่ดีขึ้นให้แก่พวกเขา จนมีคำกล่าวที่ว่า “เรียนมาก ๆ จะได้เป็นเจ้าคนนายคน ทำงาน สบายนั่งโต๊ะ” ไม่ต้องทำงานในไร่นาที่พวกเขาคิดว่าลำบาก ทำให้ผู้เรียนมุ่งศึกษาต่อให้ได้ ประกาศนียบัตรหรือปริญญาที่สูงขึ้นตามลำดับ ด้วยเหตุที่สมาชิกในสังคมต่างมีความเชื่อและ ค่านิยมดังกล่าว ทำให้ระบบโรงเรียนได้สร้างความชอบธรรมในการแสดงบทบาทมากขึ้นตาม ลำดับ

3. ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน กระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านมามีแนวคิด ว่าครูคือผู้รู้ที่สุด (Teacher centered) ครูจึงเป็นผู้มีหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้เป็น “ผู้ให้” นักเรียนเป็น “ผู้รับ” ซึ่งวิธีการสอนในระบบโรงเรียนมักใช้การบรรยายด้วยคำพูดและอาศัย แบบเรียนเป็นหลัก แฟร์ เรียกว่า ระบบการศึกษาแบบฝากธนาคาร (Banking concept to education) (Freire. 1970) ประกอบกับค่านิยมและวัฒนธรรมของไทยในเรื่องการให้เด็กเชื่อ ฟังผู้ใหญ่ และทำตามคำสั่งเพียงอย่างเดียว ห้ามเสนอความคิดเห็น ส่วนใหญ่การสอนในชั้นเรียน จึงใช้การท่องจำและทำตาม เมื่อเด็กออกจากโรงเรียนไม่กี่ปีก็มักอ่านหนังสือไม่ออก เขียนหนังสือ ไม่ได้ การเรียนรู้จึงไม่ต่อเนื่องเท่าที่ควร

4. การวัดและประเมินผล ใช้วิธีวัดความจำจากแบบทดสอบ การสอบไล่ปลายภาคจึง ใช้ระบบแข่งขันที่มีการตัดสินสอบได้สอบตก ทุกอย่างล้วนต้องแก่งแย่งกัน เน้นระบบคะแนนและ เกรดโดยไม่เน้นการฝึกปฏิบัติจริงให้สอดคล้องกัน ไม่ได้เน้นการใช้ระบบคิดด้วยการวิเคราะห์ และใช้ความเข้าใจด้วยเหตุผลในการตอบ ทั้งหมดดังกล่าวข้างต้นเป็นปรากฏการณ์ที่ก่อให้เกิด ผลเสียคือ ยิ่งเรียนก็ยิ่งห่างตัวมากเพราะมีแต่เพียงความจำ กระบวนการคิดจึงหยุดชะงัก ผลคือ ทำให้คนในสังคมคิดเองไม่เป็น ต้องทำตามคำสั่งเท่านั้น (Illich. 1971)

แม้ว่าการจัดการศึกษาที่ผ่านมาจะประสบผลสำเร็จได้ในระดับหนึ่ง คือทำให้เกิดการ อ่านออกเขียนได้ของจำนวนประชาชนในประเทศเพิ่มสูงขึ้น ทั้งยังได้ขยายจำนวนเพิ่มขึ้นใน เชิงปริมาณอย่างต่อเนื่อง แต่ความจริงประการหนึ่งได้ปรากฏออกมาว่า การศึกษามีประโยชน์กับ คนเพียงบางกลุ่ม ระบบการศึกษาไม่ได้ตอบสนองต่อการพัฒนาอุดมการณ์ชีวิตของคน ส่วนใหญ่ของประเทศที่อาศัยอยู่ในชุมชนชนบทห่างไกล ดังนั้น จากการเห็นความสำคัญของการ เรียนรู้ที่จะต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตชนบทจึงได้มีการวางแผนการกำหนดนโยบายและ ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาการศึกษา ในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ระยะที่ 8 ที่กำหนด

ไว้ว่าจะต้องมีการ “กระจายอำนาจการบริหารและการจัดการศึกษาที่หลากหลาย มีคุณภาพ สอดคล้อง กับความต้องการของบุคคล ชุมชนและท้องถิ่นอย่างจริงจัง”

ก่อนหน้าที่จะมีการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน จะเห็นได้ว่าการศึกษามีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยเป็นอย่างมาก เมื่อประเทศไทยได้รับอิทธิพลในการนำหลักสูตรจากประเทศตะวันตกมาใช้ ได้ส่งผลให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยเหลืออยู่น้อย ความจริงแล้วการจะสอนการศึกษาให้สอดคล้องกับชุมชน ไม่ใช่อยู่แค่เพียงสาระหลักสูตรแต่จะหมายถึงปฏิสัมพันธ์ที่โรงเรียนกับชุมชนจะต้องมีต่อกันอย่างมากจึงจะเกิดกระบวนการ เรียนรู้ร่วมกันได้ดี ต้องให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของโรงเรียน และโรงเรียนเองต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนด้วยเช่นกัน การที่จะจัดการศึกษาให้ได้ผลดีในลักษณะดังกล่าวนี้จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากชุมชน เป็นที่ยอมรับกันว่าชุมชนมีการสั่งสมและถ่ายทอดภูมิปัญญาให้เกิดเป็นการเรียนรู้ตามธรรมชาติ สืบเนื่องจากวิถีชีวิตในชนบทที่มีมาแต่อดีต อันเป็นการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ (เสรี พงศ์พิศ. 2531 : 31 ; 2535 : 145-150) เป็นองค์ความรู้ ความสามารถและทักษะที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร ถ่ายทอดกันมาเพื่อใช้แก้ปัญหา ซึ่งรวมถึงการเลี้ยงดู การบ่มเพาะ การสอนสั่ง (รุ่ง แก้วแดง. 2541 : 204-206) จากประสบการณ์ของคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งชาวบ้านได้พบวิธีการแก้ปัญหา เพื่อหาทางออกในการพึ่งตนเอง โดยไม่ต้องอาศัยความช่วยเหลือจากสังคมภายนอกชุมชน กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนทำให้สมาชิกของชุมชนมีการตอบสนองต่อปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น มีการปรับตัวให้เข้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นไปอย่างรวดเร็วและซับซ้อน (เอนก นาคะบุตร. 2533 : 64-68) ในขณะที่เมื่อมีการศึกษาในระบบโรงเรียนแทรกตัวเข้าไปในชุมชน ผู้ที่ได้รับการศึกษาในระบบนี้กลับมองไม่เห็นทางออกของปัญหาที่ดำรงอยู่ในชุมชนและแสวงหาทางออกด้วยการพยายามหนีห่างจากชุมชน เช่น ความต้องการได้วุฒิบัตรการศึกษาเพื่อจะได้เข้าทำงานนอกภาคเกษตรกรรม การปฏิเสธที่จะทำงานอาชีพเกษตรกรรมในไร่นาตามอย่างคนรุ่นพ่อแม่ เป็นต้น

ดังนั้นระบบการศึกษาจึงถึงเวลาที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ โดยริ่ความคิดที่ฝังรากลึกเกี่ยวกับระบบที่เป็นอยู่ขณะนี้ มาเป็นการตระหนักถึงศักยภาพและความต้องการของสังคม (นภาพร หะวานนท์. 2539ก : 15-28) ต้องมีการสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ขึ้นมาให้เป็นทางเลือก (Alternative approach) เพราะการศึกษาของไทยได้มาถึงทางตันจนก่อให้เกิดวิกฤติการณ์ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างองค์ความรู้ เพื่อจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาคือ จำเป็นที่จะต้องก้าวไปให้พ้นจากกระบวนทัศน์แบบเดิม (Paradigm shift) (Kuhn. 1962) มีการกระจายอำนาจการตัดสินใจสู่การปฏิบัติโดยการสนับสนุนให้ทุกส่วนของสังคมมีส่วนร่วมรับผิดชอบ (ปรัชญา เวสารัชช. 2528) ให้ชุมชนท้องถิ่นมีบทบาทร่วมกับโรงเรียนซึ่งเป็นกลไกของรัฐ โดย

เฉพาะในเรื่องการรวมศูนย์อำนาจในส่วนกลางที่มีมานาน ดำเนินการให้ระบบการศึกษาออกนอกระบบราชการ กระจายอำนาจในการบริหารจัดการจากส่วนกลางไปในชุมชน โดยให้การบริหารจัดการเป็นหน้าที่ชุมชนหรือท้องถิ่น ให้รัฐมีหน้าที่เป็นเพียงพี่เลี้ยงในการกำหนดบทบาทที่ชัดเจนของส่วนราชการโดยมีเป้าหมายอยู่ที่การ แก้ไขปัญหาและความต้องการของประชาชนและสังคม ปรับปรุงการดำเนินงานให้มีความคล่องตัว ลดความยุ่งยากของกฎระเบียบต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงการบังคับบัญชาให้เป็นแบบแนวราบ เพื่อให้ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ (Win-win solution) (ปรัชญา เวสารัชช์ และอภิชัย พันธเสน. 2540 : 12) หรือร่วมมือในการแบ่งปันผลประโยชน์ให้ทุกฝ่าย แทนที่จะแข่งขันกัน การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเนื่องจากต้องการให้หน่วยงานระดับล่างสุดได้แก่ สถานศึกษามีอำนาจในการตัดสินใจในการบริหารและจัดการบริการทางการศึกษาให้แก่เยาวชนในท้องถิ่น กระจายอำนาจต่าง ๆ ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เพราะคนในพื้นที่จะรู้ดีกว่า ปัญหาที่ตนเองประสบนั้นจะสามารถแก้ไขไปในทางใดได้ ให้ทุกฝ่ายในท้องถิ่น เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานในลักษณะที่เป็นการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมตรวจสอบ ร่วมประเมิน และร่วมพัฒนา (Participation and collaboration) มีการเสนอแนะว่าน่าที่จะให้มีการจัดและปรับปรุงระบบการศึกษาใหม่โดยใช้แนวคิดเรื่องการศึกษาตลอดชีวิต (Life long learning) (Coombs. 1968) ด้วยการทำชุมชนให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning society) (Faure et al. 1972 : 83-115)

เนื่องจากการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนซึ่งมีกระบวนการเรียนรู้ที่แยกส่วนจากกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน การปรับเปลี่ยนให้กระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนกับชุมชนได้มามีปฏิสัมพันธ์กันในทิศทางที่จะก่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชน จึงจำเป็นต้องอาศัยองค์ความรู้ ที่จะช่วยให้เข้าใจถึงกระบวนการเรียนรู้ ที่ถูกสร้างขึ้นในระบบโรงเรียน กระบวนการเรียนรู้ที่ดำรงอยู่ในชุมชนและปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในโรงเรียนกับชุมชน ความรู้ดังกล่าวนี้จะมีประโยชน์ต่อการปรับทิศทางการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน เพื่อให้การเรียนรู้ในโรงเรียนตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริงและเพื่อเป็นการแสวงหาทางออกในการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์และโลกทัศน์ของระบบการศึกษาและพัฒนากระบวนการเรียนรู้รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้ของคนในชุมชน

ปัญหาการวิจัย (Statement of problem)

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนเป็นอย่างไร ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวมีผลต่อกระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนและชุมชนอย่างไร

วัตถุประสงค์ (Objective)

การจะตอบคำถามการวิจัยดังกล่าวข้างต้น การวิจัยนี้จึงได้กำหนดวัตถุประสงค์ในการศึกษาไว้ 3 ประการ คือ

1. เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียน และศึกษาเงื่อนไขที่เป็นตัวกำหนดกระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียน
2. เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ในชุมชน และศึกษาเงื่อนไขที่เป็นตัวกำหนดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน
3. เพื่อศึกษาแบบแผนของปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียน เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจรูปแบบของการเรียนรู้ระหว่างชุมชนและโรงเรียน

ขอบเขตของการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจและให้คำอธิบายในปรากฏการณ์เกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียนที่มีอยู่ในบริบทของชุมชนตามที่เป็นอยู่ ด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของเนื้อหาและกำหนดพื้นที่ดำเนินการวิจัยไว้ในชุมชนชนบท โดยมีมุ่งศึกษาชุมชนที่ค่อนข้างห่างไกลในภาคกลาง โดยพื้นที่ดังกล่าวยังไม่มีความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกมากนัก

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ผลการศึกษาวิจัยจะเป็นประโยชน์ในการสร้างความรู้ในเรื่องกระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียน ในชุมชน และปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน
2. ผลการศึกษาวิจัยจะมีประโยชน์ต่อการปรับทิศทางการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน เพื่อให้การเรียนรู้ในโรงเรียนตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริงและเพื่อเป็นการแสวงหาทางออกในการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์และโลกทัศน์ของระบบการศึกษาและพัฒนากระบวนการเรียนรู้รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้ของคนในชุมชน
3. ผลการศึกษาวิจัยจะเป็นการสร้างทฤษฎีที่ได้จากปรากฏการณ์ของชุมชนอันจะเป็นประโยชน์ต่อการแนวทางการพัฒนาการศึกษาและการวางแผนปฏิรูปการศึกษา ฉบับที่ 8 ที่เน้นการใช้ท้องถิ่นเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การนำเสนอทนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนแนวคิดทฤษฎีที่จะนำมาใช้ในการศึกษา ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน โดยจะเสนอเป็นสามส่วนด้วยกันคือ

ส่วนที่หนึ่ง การเรียนรู้ในระบบโรงเรียน

ส่วนที่สอง การเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน

ส่วนที่สาม ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน

ส่วนที่หนึ่ง การเรียนรู้ในระบบโรงเรียน ผู้วิจัยได้นำเสนอแนวคิดซึ่งอธิบายแนวทาง การพัฒนาของรัฐที่ใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาและการพยายามทำประเทศให้ ทันสมัยแบบตะวันตกมีการใช้ระบบราชการเป็นแกนกลางในการชี้นำและกำหนดแนวทาง การจัดการศึกษา ทำให้ระบบโรงเรียนอยู่ภายใต้ระบบราชการที่มีการสั่งการในแนวดิ่งจากส่วน กลางไปยังส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น ในการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนได้เน้นวิธีคิดและวิธี การดำเนินชีวิตแบบสังคมสมัยใหม่ซึ่งทำให้เกิดการแปลกแยกจากวิถีชีวิต ขาดความยืดหยุ่น ไม่เหมาะสมกับพื้นที่และไม่ตั้งอยู่บนความต้องการของชุมชน และบนพื้นฐานของภูมิปัญญา พื้นบ้าน

ส่วนที่สอง การเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน ผู้วิจัยได้นำเสนอการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชุมชน ว่าเป็นระบบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ในแต่ละวัยและสัมพันธ์กับสถาบันต่าง ๆ ใน หมู่บ้าน เช่น ครอบครัว วัด ปราชญ์ชุมชน โดยมีการฝึกปฏิบัติจากประสบการณ์ในชีวิต จากการ ทำมาหากิน การรักษาพยาบาล การบวชเรียน การร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งกิจกรรมที่ดำรง อยู่ในชุมชน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่มีอยู่ตลอดเวลาถึงแม้ว่าจะไม่เข้าศึกษาในโรงเรียน ก็สามารถ เรียนรู้ได้ทุกหนทุกแห่งตลอดชีวิต

ส่วนที่สาม ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอ แนวคิดเพื่อใช้ศึกษาปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน โดยอาศัยแนวคิดในเรื่อง การมีส่วนร่วม ซึ่งจะสามารถอธิบายแบบแผนและกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจาก ปฏิสัมพันธ์ที่ โรงเรียนและชุมชนมีต่อกัน โดยผ่านการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน กล่าวในเชิงทฤษฎีระบบการ เรียนรู้ในโรงเรียนควรจะต้องสอดคล้องสัมพันธ์กันกับสภาพของชุมชน มีการเปิดโอกาสให้ สถาบันและบุคคลในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกระบวนการเรียนรู้ โดยอยู่บนพื้นฐาน ความสัมพันธ์แบบแนวราบ ให้การศึกษาเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นกระบวนการที่คนทุกคนจะ

เรียนรู้จากสภาพการณ์และเงื่อนไขรอบ ๆ ตัว ตลอดจนแสวงหาทางออกจากการเผชิญปัญหา เป็นการเรียนรู้จากการทำงานและสามารถเรียนรู้ได้อย่างอิสระจากที่ต่าง ๆ โดยไม่จำกัดวัย จำกัดเวลา และสถานที่ เป็นวิถีชีวิตและสามารถเรียนรู้ได้ตามต้องการตรงกับสิ่งที่สนใจ สามารถเรียนรู้ด้วยตนเองจากครอบครัว จากวัด จากปราชญ์ชุมชน ดังนั้นถ้าชุมชนและโรงเรียนมีปฏิสัมพันธ์ ก็จะสามารถส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

4. การเรียนรู้ในระบบโรงเรียน

โดยเหตุที่การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย มิได้เกิดขึ้นลอย ๆ หากแต่เกิดขึ้นจากโครงสร้างของระบบการศึกษา ซึ่งถูกสร้างขึ้นมาภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย การจะทำความเข้าใจกับกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในระบบโรงเรียนในการศึกษานี้ จึงอาศัยแนวการวิเคราะห์ใน 3 ประเด็นหลัก ๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องเชื่อมโยงกันของแต่ละประเด็น ดังนี้

- 1.1 การใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาของรัฐ
- 1.2 การจัดระบบการศึกษาของรัฐ
- 1.3 ผลกระทบจากนโยบายและการจัดการศึกษาของรัฐต่อกระบวนการเรียนรู้

1.1 การใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาของรัฐ

ในอดีตก่อนที่ประเทศไทยจะมีระบบการศึกษาที่เป็นทางการในโรงเรียน ก็ได้มีการศึกษากันอยู่แล้วในครอบครัว ในวัด และในชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ทั้งเรื่องของการทำมาหากิน การครองตนให้เป็นคนดีมีศีลธรรม รวมถึงวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ แต่เมื่อรัฐเข้ามาควบคุมการจัดการศึกษาให้เป็นระบบโรงเรียนตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา การศึกษาก็ถูกกำหนดบทบาทเฉพาะ คือการผลิตคนเพื่อรองรับระบบราชการ (เสนห์ จามริก. 2537 : 302) ภายใต้ระบบคิดว่าการจะทำให้ประเทศสามารถอยู่ร่วมกับประเทศตะวันตกได้นั้น จะต้องอาศัยการศึกษาแบบเป็นทางการ เพื่อจะทำให้คนมีความรู้ทักษะตามแบบตะวันตก ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ จึงได้มีระบบโรงเรียนเกิดขึ้นโดยระบบการศึกษาได้ถูกจำกัดบทบาทตามที่รัฐกำหนด ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการผลิตข้าราชการเพื่อให้ตอบสนองต่อการพัฒนาประเทศ และเป็นการสร้างรัฐประชาชาติ (Nature-state) (ลิขิต อีริเวดิน. ม.ป.ป. : 1 ; นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2539 : 59-62) และการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมภายใต้วัฒนธรรมแห่งชาติ เพื่อความมั่นคงของรัฐ ตั้งแต่นั้นมากระบวนการศึกษาของไทยจึงผูกพันอยู่กับการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แนวคิดในการพัฒนาประเทศได้ถูกกำหนดขึ้นโดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศสู่ภาวะความทันสมัย โดยทำให้การศึกษามีหน้าที่เฉพาะอย่างมากขึ้น (วิวัฒน์ชัย อัตถการ. 2527 : 13) รัฐได้ผูกขาดการกำหนดนโยบายและทิศทางการศึกษาเพื่อให้ตอบสนองต่อการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและด้านวัตถุเป็น

หลัก การศึกษาสำหรับคนไทยจึงขยายตัวเพื่อผลิตกำลังคนให้ตอบสนองต่อตลาดแรงงาน ใน ภาคเศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ (เพ็ญสิริ จีระเดชากุล. 2541 : 15 ; 2542)

การที่รัฐไทยได้ดำเนินการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยโดยทำตามแบบตะวันตก ซึ่งนำไปสู่การทำให้เป็นประเทศอุตสาหกรรม จนเกิดการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตรแบบพอมมีพอกินไปสู่การผลิตเพื่อการค้า เปลี่ยนแปลงการผลิตแบบใช้แรงงานคนและสัตว์ไปสู่การผลิตโดยเครื่องจักร เพื่อให้เกิดการพัฒนาซึ่งเน้นการสะสมทุนและการระดมทุนจากภายนอกประเทศ ซึ่งเข้ามาในรูปความช่วยเหลือและการลงทุนที่มุ่งอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก ทำให้ต้องการผู้มีความรู้เฉพาะด้านในการผลิตและการดำเนินการต่าง ๆ ซึ่งทั้งนี้จำเป็นต้องมีการพัฒนาโดยผู้เชี่ยวชาญ (Expert) ในด้านต่าง ๆ โดยผ่านการให้การศึกษาในระบบโรงเรียน (เพ็ญสิริ จีระเดชากุล. 2541 : 15 ; 2542) ในสมัยรัฐบาล จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเป็นยุคที่ประเทศไทยเริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นฉบับแรก มีการเร่งรัดพัฒนาอย่างมีแบบแผนและกว้างขวาง มีการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน (Infra-structure) เช่น ถนนหนทาง เข้าไปถึงท้องถิ่นห่างไกลในชนบทมากขึ้น ทำให้เกิดความสะดวกในการคมนาคม ชุมชนได้สัมผัสกับรัฐบาลและอำนาจรัฐจากเมืองหลวงมากขึ้น วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของประชาชนเริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วมากขึ้น เกิดวิถีชีวิตแบบบริโภคนิยม (สมนึก นนธิจันทร์. 2539 : 37) ทิศทางการศึกษาไทยก็ได้รับการกระตุ้นเพื่อสนองนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและเพื่อช่วยเสริมการปกครองให้เสมอกันทั่วประเทศ ทั้งนี้การศึกษาไทยในสมัยที่มีการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้ดำเนินไปบนฐานคิดของอุดมการณ์การพัฒนาประเทศ (วิวัฒน์ชัย อัดถากร. 2527 : 5-9) 3 ประการ คือ

1.1.1 อุดมการณ์พัฒนานิยม เป็นแนวคิดหลักในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ผ่านมา ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือส่งเสริมการจัดระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เน้นการพัฒนาภาคอุตสาหกรรม การค้า ธนาคารและบริการ พยายามเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจไทยเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลก โดยยึดถือหลักการสำคัญว่าการพัฒนาต้องอาศัยการส่งเสริมการค้า การลงทุน การกู้เงิน การรับความช่วยเหลือ และการซื้อเทคโนโลยีจากต่างประเทศ สนับสนุนการลงทุนของบริษัทข้ามชาติ เน้นการส่งออกเป็นหลัก

1.1.2 อุดมการณ์บริโภคนิยม เป็นแนวคิดที่สนับสนุนการเติบโตของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทำหน้าที่กระตุ้นให้คนอยากมีอยากได้ตลอดเวลา ใครมีสินค้าบริโภคไว้ครอบครองมากคือผู้ที่ประสบความสำเร็จในชีวิต เป้าหมายของการทำงานก็คือ การเพิ่มยอดขาย เพิ่มกำไร มุ่งกำไรสูงสุด ขยายเครือข่ายทางการค้าและสร้างจิตสำนึกบริโภคนิยม แพร่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางโดยกระบวนการโฆษณา لنค้าของบริษัทข้ามชาติ ทำให้เกิดวิถีชีวิต

แบบบริโภคนิยมให้เห็นอย่างเด่นชัดในกลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง และในขณะเดียวกันก็ได้แพร่กระจายไปสู่ประชาชนทั่วไปในเขตชนบท

1.1.3 อุดมการณ์ความมั่นคงแห่งชาตินิยม เป็นแนวคิดหลักในการควบคุมสังคม ทั้งระบบการเมือง การบริหาร การศึกษา วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ควบคุมทิศทางการจัดสรรทรัพยากรของสังคม โดยมุ่งให้เกิดเสถียรภาพทางสังคม ในความหมายที่เป็นการทำให้ประชาชนสยบยอมต่ออำนาจรัฐและทุน โดยไม่มีการสร้างกระบวนการเพื่อรักษาลิทธิของชุมชนรวมทั้งการต่อสู้เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม

ภายใต้แนวคิดทั้ง 3 ประการ รัฐได้ใช้ระบบโรงเรียนในการผลิตกำลังคนเพื่อตอบสนองต่อแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจซึ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม ดังจะเห็นได้ว่า นับแต่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ใน พ.ศ.2504 รัฐได้ประกาศให้มีการใช้แผนการศึกษาแห่งชาติควบคู่กันมาโดยตลอด นับจนถึงปัจจุบันได้มีแผนการศึกษาแห่งชาติ รวม 8 ฉบับ ซึ่งฉบับที่ 1-7 ได้สะท้อนให้เห็นฐานคิดของการอาศัยการศึกษาเป็นเครื่องมือของแนวนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้อย่างชัดเจน ดังนี้

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2503-2509) เป็นแผนที่มีเป้าหมายทางการศึกษาระยะยาว เน้นโครงสร้างทางการศึกษา มุ่งขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 4 ปี เป็น 7 ปี มีการตั้งเป้าหมายที่จะเพิ่มจำนวนนักเรียนทุกระดับทั้งปริมาณและคุณภาพ และให้สอดคล้องกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศ

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2510-2514) มีวัตถุประสงค์สำคัญคือ เน้นการผลิตกำลังคนให้ได้ตามความต้องการของประเทศ และขยายการศึกษาภาคบังคับอย่างทั่วถึงทั่วประเทศ

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515-2519) มีนโยบายชัดเจนในการปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการของประเทศ โดยมีการแบ่งแยกเป็นวิชาเฉพาะอย่างมากขึ้น มีการส่งเสริมการศึกษานอกระบบและอาชีวศึกษาให้ประสานสัมพันธ์กับตลาดแรงงาน

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520-2524) มีสาระที่แตกต่างจากแผนพัฒนาฉบับที่ 1- 3 คือ มีการปรับปรุงระบบการบริหารการศึกษาให้มีเอกภาพ เน้นการเสริมสร้างคุณภาพและประสิทธิภาพของพลเมืองให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลเปลี่ยนระบบโรงเรียนจากเดิม 7:3:2 เป็น 6:3:3 กำหนดให้ระดับประถมศึกษาซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับมีเพียง 6 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2521 ขยายการศึกษาระดับมัธยมไปสู่ระดับตำบล ส่งเสริมให้จัดวิชาอาชีพพื้นฐานขึ้นในโรงเรียนมัธยม ได้มีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2520 ขยายการศึกษานอกโรงเรียนให้ครอบคลุมทั่วประเทศ เร่งรัดการขยายการศึกษาภาคบังคับให้ทั่วถึงทุกตำบลเพื่อเป็นการเพิ่มทักษะในการใช้แรงงาน

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (2525-2529) เน้นการพัฒนาการศึกษาออกโรงเรียน เน้นการพัฒนาการศึกษาให้สอดคล้องกับการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และอุตสาหกรรมที่สัมพันธ์กับการเกษตร ส่งเสริมการจัดการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ ให้ประสานสัมพันธ์กันในปริมาณและสัดส่วนที่เหมาะสม โดยปรับปรุงคุณภาพการศึกษาที่ระบบการดำเนินงาน และระบบบริหารให้มีเอกภาพโดยให้มีการประสานสัมพันธ์กัน ทั้งยังมีความคล่องตัวทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม มุ่งกระจายโอกาสทางการศึกษาให้แก่ผู้ด้อยโอกาส ส่งเสริม เอกชนร่วมรับภาระในการจัดการศึกษา

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (2530-2534) ได้มีการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคเศรษฐกิจทันสมัยได้มีการเรียกร้องให้การศึกษาพยายามสนองตอบต่อความต้องการด้านแรงงานของภาคอุตสาหกรรม ซึ่งการศึกษาก็จะต้องทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการดังกล่าว ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของประเทศ ดังนั้นจึงเกิดผลที่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคม คือให้เกิดความเหลื่อมล้ำในด้านความเสมอภาคและโอกาสทางการศึกษา

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (2535-2539) เร่งพัฒนาคุณภาพการศึกษาทุกระดับ เร่งพัฒนาการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งส่งเสริมการเรียนการสอนเพื่อสนองตอบต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมในยุคใหม่ เร่งกระจายโอกาสทางการศึกษาทุกระดับและประเภทการศึกษาอย่างกว้างขวาง เร่งปรับปรุงการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ให้เป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานสำหรับผู้จบประถมศึกษาเข้าเรียนได้มากขึ้น เร่งจัดการศึกษาให้มีลักษณะเป็นเครือข่ายของการเรียนรู้ที่มีความยืดหยุ่นหลากหลาย เร่งรัดจัดการศึกษาให้มีความสอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงาน ให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถที่จะเป็นผู้ประกอบการได้ด้วย

ในภาพรวมแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 1-7 มุ่งใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนากำลังคนและทรัพยากรมนุษย์เพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ แต่ไม่ให้ความสนใจในการใช้การศึกษาเพื่อการพัฒนา “คน” จนเมื่อได้ตระหนักถึงความผิดพลาดของการพัฒนาที่ผ่านมา จึงได้เริ่มปรับนโยบายของแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 8 เสียใหม่ เพื่อเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ซึ่งนโยบายนี้จะส่งผลต่อการปฏิบัติทางการศึกษาหรือไม่ อย่างไรนั้น คงจะต้องพิจารณากันต่อไปในระยะยาว

อย่างไรก็ตามสภาพที่ปรากฏในระบบการศึกษาไทยตั้งแต่เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 มาจนถึงปัจจุบัน นโยบายและทิศทางการศึกษาของชาติได้ถูกกำกับโดยนโยบายและทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศมาโดยตลอด ดังนั้น การวางแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติจึงเป็นการรวมศูนย์วางแผนในระดับชาติ โดยประเด็นและสาระสำคัญเป็นเรื่องที่เกี่ยวพันกับภาพรวมในลักษณะของแผนมหภาค (Macroplan) มีการวางแผนในเชิงปริมาณและคุณภาพ มีการกำหนดจำนวนผู้เรียนว่าจะเพิ่มขึ้นในส่วนไหนมากน้อยเพียงใด ควรจะเพิ่มขยาย

โอกาสในการเรียนและเพิ่มขยายการผลิตในส่วนใด เพื่อให้สอดคล้องกับภาคการผลิตของประเทศ ในส่วนของคุณภาพเน้นการผลิตคนให้มีคุณลักษณะความรู้ และทักษะที่เหมาะสมกับการทำงานและดำเนินชีวิตในระบบอุตสาหกรรม นอกจากนี้การศึกษายังถูกใช้เป็นเกณฑ์ (Criteria) ในการชี้วัดระดับการพัฒนาคือการวัดการพัฒนาจากอัตราของประชากรที่อ่านออกเขียนได้ จำนวนประชากรที่ได้รับการศึกษาในระดับต่าง ๆ และสาขาต่าง ๆ ว่ามีปริมาณผู้จบการศึกษาในระดับสูงมีมากน้อยแค่ไหน ทั้งนี้เพราะมีความเชื่อว่าการรู้หนังสือหรือการได้รับการศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเกิดความทันสมัยและความเป็นอุตสาหกรรม (Modernization and industrialization) ดังนั้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อันเป็นยุคแห่งการพัฒนาอุตสาหกรรมของไทย จึงได้มีการลงทุนทางด้านการศึกษอย่งขนานใหญ่ เพื่อให้การศึกษาเป็นเครื่องมือของการพัฒนา (สุรวุฒิ ปัดโรสง. 2541ข : 5)

1.2 การจัดระบบการศึกษาของรัฐ

การควบคุมระบบการศึกษาในฐานะที่เป็นระบบย่อยให้สามารถทำหน้าที่อนุวัตรตามระบบใหญ่คือ เศรษฐกิจสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น นอกจากรัฐจะได้กำหนดให้นโยบายและทิศทางของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นกรอบหลักที่จะกำกับนโยบายและ ทิศทางของการพัฒนาทางการศึกษาดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น รัฐยังได้อาศัยกลไกของระบบราชการเข้ามาทำหน้าที่ในการบริหารจัดการศึกษาเช่นเดียวกับการบริหารจัดการทางด้านอื่น ๆ เวเบอร์ (Weber. 1946) ได้เสนอแนวคิดของกรจัดองค์กรที่เป็นราชการมีลักษณะสำคัญ ๆ ได้แก่

1.2.1 มีการแบ่งงานกันทำ เพื่อให้งานขององค์กรบรรลุเป้าหมายได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการแบ่งหน่วยงานออกเป็น ส่วน ๆ การทำงานจะไม่เกิดความซ้ำซ้อน โดยให้มีการแบ่งงานกันทำเพื่อให้รับผิดชอบงานที่ได้รับมอบหมายไป เกิดเป็นผลผลิตมากขึ้นเป็นการกระจายความรับผิดชอบเพื่อให้การควบคุมง่ายขึ้น

1.2.2 มีการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น มีการบังคับบัญชาเป็นไปตามลำดับชั้นจากระดับสูงลงสู่ระดับล่าง ผู้บังคับบัญชาแต่ละระดับต้องมีความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมาย

1.2.3 มีการกำหนดบทบาทของบุคลากร บุคลากรเป็นส่วนสำคัญในระบบราชการจะมีการกำหนดบทบาทของบุคลากรไว้อย่างแน่นอน เพื่อให้ทราบว่าจะแต่ละคนต้องแสดงบทบาทอย่างไร และตนเองมีสถานภาพอย่างไร เพื่อให้การปฏิบัติงานบรรลุเป้าหมาย

1.2.4 มีกฎเกณฑ์ ระเบียบ และข้อบังคับ เพื่อให้งานขององค์กรบรรลุตามเป้าหมายลักษณะขององค์กรแบบระบบราชการจึงเน้นกฎเกณฑ์ ระเบียบ และข้อบังคับสำหรับการดำเนินงานที่ระบุไว้อย่างชัดเจน ถือว่าเป็นวิถีของการทำงานและเป็นการยอมรับและเคารพกติการะหว่างผู้ปฏิบัติงาน

ระบบราชการของไทยซึ่งพัฒนาขึ้นมาโดยได้รับอิทธิพลจากตะวันตกนั้น ได้ทำให้มีการจัดกระทรวง ทบวง กรม กองต่าง ๆ แบ่งตามสายงานและมีระดับแผนกย่อย ๆ มีอำนาจหน้าที่ตามที่ได้กำหนดไว้ให้เป็นหน้าที่ของส่วนราชการนั้น ๆ (Riggs. 1966) มีผู้บังคับบัญชาข้าราชการ และรับผิดชอบในการปฏิบัติราชการลดหลั่นกันลงมา มีการสั่งการจากบนลงล่าง ซึ่งระบบการศึกษาของรัฐโดยส่วนใหญ่จะอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลจากหน่วยงานของกระทรวงศึกษาธิการซึ่งรับผิดชอบในด้านนโยบาย หลักสูตร แบบเรียน บุคลากร และงบประมาณดำเนินการและการจัดการศึกษา ซึ่งเป็นการบริหารการศึกษาที่รวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางเกือบทั้งหมด ตั้งแต่ระดับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (Dhiravegin. 1982) สั่งการโดยตรงมายังอธิบดีกรมกองและหน่วยงานย่อยซึ่งกำกับดูแลรับผิดชอบการศึกษาในระดับต่าง ๆ เมื่อรับนโยบายก็จะมาบริหารสั่งการไปยังโรงเรียนต่อไป

รูปแบบของการจัดการศึกษา ซึ่งเป็นระบบองค์กรของการบริหารในระบบราชการจะมีพื้นฐานอยู่บนหลักการของความรับผิดชอบ และการควบคุมที่สอดคล้องประสานและรวมเอาบุคลากรทั้งหมดไว้ด้วยกัน ในสายการบังคับบัญชานั้น สมาชิกแต่ละคนจะถูกกำหนดให้มีบทบาทและสถานภาพตามลำดับความสำคัญ กล่าวคือ บุคลากรในระดับต่ำสุดจะต้องรับผิดชอบงานและขึ้นตรงต่อผู้บังคับบัญชาในระดับสูงขึ้นไปจนถึงระดับสูงสุด ในขณะที่อำนาจและการควบคุมจะมาจากเบื้องบนจนถึงระดับที่ต่ำที่สุดเช่นเดียวกัน โดยในระบบการศึกษากระทรวงศึกษาธิการจะมีอำนาจสั่งการหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตั้งแต่ระดับกรม กอง จังหวัด อำเภอ กลุ่มโรงเรียน และโรงเรียนลงไปตามลำดับ แล้วให้รายงานผลการปฏิบัติงานย้อนกลับขึ้นไปตามลำดับเช่นกัน การกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ให้เป็นไปตามระเบียบตามที่หน่วยงานต้นสังกัดได้กำหนดไว้ ตั้งแต่ขนาดของโรงเรียน จำนวนครู จำนวนนักเรียน จำนวนห้องเรียน อัตราส่วนของครูต่อนักเรียน เป็นต้น จะเห็นได้ว่าการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางนั้น แม้จะทำให้โรงเรียนส่วนใหญ่เป็นไปในรูปแบบเดียวกัน ทั้งประเทศเพื่อง่ายในการบริหารและการสั่งการ แต่ก็จะมีปัญหาในด้านของเวลาและความคล่องตัวในการปฏิบัติงาน เช่น งานบางชนิดสามารถทำได้ในเวลาไม่มากนัก แต่ต้องขออนุมัติจากส่วนกลางทำให้ต้องเสียเวลาในการดำเนินการมากขึ้นโดยไม่จำเป็น

การที่รัฐจัดการศึกษาโดยใช้โครงสร้างที่เป็นทางการ (Formal structure) มีการจัดระบบโรงเรียนในองค์กรแบบระบบราชการ มีสายงานการบังคับบัญชาแบบลำดับชั้นลดหลั่นลงมา การติดต่อระหว่างกันมักเป็นไปในรูปทางการ มีการกำหนดหน้าที่และความรับผิดชอบเป็นแบบองค์กร กระทรวง ทบวง กรม ที่เป็นแบบแผนมีกฎเกณฑ์ และมีโครงสร้างที่ซับซ้อน ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในระบบมีลักษณะเป็นขอบเขตที่มีทิศทางที่แน่นอนและคงที่มีการกำหนดบทบาทของผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในระบบการศึกษาอย่างชัดเจน การใช้ความสัมพันธ์ที่

เป็นทางการ (Formal relationship) ในระบบโรงเรียนซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางสายงานการบังคับบัญชา มีการติดต่อแบบแนวดิ่งจากบนลงล่างตามบทบาทที่ถูกกำหนด ตามกฎเกณฑ์ระเบียบ มีการมอบหมายงานเฉพาะกิจ (Task force) ในองค์กรแบบทางการ โดยบุคลากรจะถูกคาดหวังว่าจะต้องทำงานไปตามบทบาท (Role) และข้อบังคับ โดยไม่เอาความรู้สึกส่วนตัวมาเกี่ยวข้อง โรงเรียนซึ่งถือว่าเป็นองค์กรทางสังคมในชุมชน จึงมีความแปลกแยกจากวิถีชีวิตของชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

1.3 ผลกระทบจากนโยบายและการจัดระบบการศึกษาของรัฐต่อกระบวนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนแบบรวมศูนย์ โดยมีแนวนโยบายและทิศทางการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยเป็นตัวกำกับเช่นที่ผ่านมา รวมถึงการใช้ระบบราชการเข้ามาควบคุมการจัดการศึกษาให้เป็นไปตามนโยบายและเป้าหมายของรัฐนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนอยู่หลายประการ ได้แก่

1.3.1 แหล่งของการศึกษาและเรียนรู้ การแยกระบบการศึกษาออกจากมิติอื่น ๆ ของวิถีชีวิตชุมชน รวมถึงการเรียนรู้ในเรื่องการผลิต การทำงาน การบริโภค ซึ่ง สเมลเซอร์ (Smelser. 1981) เห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย กล่าวคือ โครงสร้างสังคมแบบเดิมมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างจากการจำแนกแจกแจงน้อย ไม่ซับซ้อน (Simple structure) ไปสู่โครงสร้างที่มีการจำแนกแจกแจงที่ซับซ้อน (Structural differentiation) ซึ่งเป็นกระบวนการที่องค์กรทางสังคมซึ่งแต่เดิมทำหน้าที่ต่าง ๆ หลายหน้าที่ (Multifunction role structure) ได้แยกตัวออกไปเป็นหน่วยของสังคมหลายหน่วยและแต่ละหน่วยจะมีหน้าที่เฉพาะอย่างมากขึ้น มีผลให้เกิดองค์กรที่มีการแบ่งงานแบบมีความเฉพาะเจาะจง (Specification) (วิวัฒน์ชัย อัทธากร. 2527 : 13) มีการแบ่งงานกันทำ (Division of labor) (Durkheim. 1950 : 122) ในส่วนของโรงเรียนจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าโรงเรียนเป็นสถาบันที่ได้รับการก่อตั้งขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ให้การศึกษาแทนครอบครัวและชุมชน ทั้งการรับรองวุฒิทางการศึกษาในระบบการศึกษาที่เป็นทางการของรัฐที่ได้เป็นตัวตอกย้ำเรื่องมาตรฐานเพื่อให้คนทั่วไปรู้ว่า พวกเขาไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในสถาบันการศึกษาเหล่านั้นเพื่อให้เกิดการศึกษาแก่เยาวชนของชุมชน โรงเรียนทำหน้าที่ในการเลือกและจัดสรรบุคคล (Selection and allocation) เพราะถือว่าเป็นภารกิจของสถาบันการศึกษาที่จะต้องปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อฝึกฝนคนให้มีความชำนาญตามที่ต้องการ โดยจะเลือกสรรบุคคลที่มีความสามารถความถนัด เหมาะสมกับระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่เท่านั้น (อุทัย ดุลยเกษม. 2531 : 16-29) เมื่อระบบการศึกษาแผนใหม่ที่รัฐจัดอย่างเป็นทางการได้รับการสถาปนาขึ้นในสังคมไทย แหล่งความรู้ที่หลากหลายในชุมชนก็ได้ถูกลดบทบาทลงจนแทบจะไม่เหลือความสำคัญในการศึกษาอีกต่อไป ระบบโรงเรียนซึ่งมีหน้าที่ในการจัดการเรียนการสอนโดยตรงภายใต้กรอบนโยบายและเป้าหมายการพัฒนาของรัฐได้เข้ามามีบทบาทแทนที่

ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงการศึกษาในสังคมสมัยใหม่ จึงมีความหมายคับแคบเพียงการเรียนรู้ในโรงเรียนและห้องเรียนเท่านั้น

1.3.2 ความคาดหวังต่อระบบการศึกษา ในยุคของการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเท่าที่ผ่านมา การศึกษาในระดับกลางและระดับสูง คือ มัธยมศึกษา อาชีวศึกษา และอุดมศึกษา ได้ถูกมองว่ามีความหมายมีความสำคัญทางเศรษฐกิจเนื่องจากการเป็นการศึกษาที่ผลิตแรงงานทั้งฝีมือและมีฝีมือ หรือระดับเทคนิคที่จะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ ส่วนการศึกษาระดับต่ำหรือประถมศึกษานั้นแม้จะทำให้คนอ่านออกเขียนได้และรู้หนังสือ ก็ไม่ได้มีความหมายในการผลิตกำลังคน ซึ่งเป็นที่ต้องการทางเศรษฐกิจโดยตรง การศึกษาในระดับประถมศึกษานี้จึงเป็นเพียงทางผ่านหรือบันไดขั้นแรกที่จะก้าวไปสู่การศึกษาในขั้นต่อ ๆ ไป แต่เนื่องจากสังคมไทยมีข้อจำกัดในด้านงบประมาณที่จะลงทุนในการศึกษา และมีข้อจำกัดของตลาดแรงงานที่จะรองรับผู้ที่สำเร็จการศึกษา โครงสร้างทางการศึกษาแบบปิรามิดจึงถูกนำมาใช้เพื่อขยายฐานของการศึกษาในระดับต้น แต่ขณะเดียวกันก็คัดสรรและควบคุมจำนวนคนที่จะเข้าศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาให้บีบแคบลงตามลำดับเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการกำลังคนของแต่ละระดับ ผลที่เกิดขึ้นจากโครงสร้างทางการศึกษาเช่นนี้ ก็คือเกิดการแข่งขันกันเพื่อเรียนต่อในชั้นสูง ๆ เพราะตัวอย่างจากผู้สำเร็จการศึกษาแล้วได้งานทำนอกภาคเกษตรกรรมที่มีรายได้ดีมีความมั่นคง มีหน้ามีตาเป็นที่ยอมรับในสังคม ได้ทำให้คนทั่วไปคาดหวังว่าระบบการศึกษาจะนำพาชีวิตไปสู่ความสำเร็จในสังคมสมัยใหม่ คนในภาคเกษตรกรรมซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนชนบทจึงมองไม่เห็นความหมายของการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมเดิม ระบบการศึกษาซึ่งมีทิศทางตอบสนองต่อภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ได้ปรับวิถีคิดของผู้บริหารสถานศึกษา ครู ผู้เรียน และ ผู้ปกครองให้มองเป้าหมายของการศึกษาว่า ไม่ได้อยู่ที่การพัฒนาท้องถิ่นชุมชนของตน หากแต่เป็นโอกาสและช่องทางที่ปัจเจกบุคคลจะใช้ไต่เต้าไปสู่สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่สูงขึ้น ดังนั้น ยิ่งคนในชนบทได้รับการศึกษาสูงขึ้นเท่าใดก็ยิ่งมีแนวโน้มที่จะละทิ้งชุมชน ทิ้งงานในภาคเกษตรกรรมเข้าไปทำงานในภาคธุรกิจอุตสาหกรรมในเมืองมากขึ้น

1.3.3 คุณลักษณะของบุคคลที่พึงประสงค์ในระบบการศึกษา ระบบการศึกษาที่รัฐผูกขาดเป็นผู้จัดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อทิศทางการพัฒนาประเทศให้ก้าวไปสู่ความทันสมัยนี้ เป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นให้คนที่ ผ่านเข้าไปในระบบการศึกษา มีคุณลักษณะแบบสมัยใหม่ (Modernity) ที่เหมาะกับการทำงานและดำเนินชีวิตในระบบอุตสาหกรรม ซึ่ง อิงเคิลส์ (Inkeles. 1966 : 138-150) ได้กล่าวสรุปถึงคุณลักษณะของบุคคลที่เหมาะสมกับสังคมอุตสาหกรรมและเสนอว่า โรงเรียนควรทำหน้าที่ขัดเกลา (Socialization) คุณลักษณะเหล่านี้ขึ้นในเด็กและเยาวชน ได้แก่

1. กล้าเผชิญประสบการณ์ใหม่ พร้อมรับนวัตกรรมใหม่ (Innovation) ของการเปลี่ยนแปลง
2. ไม่อยู่ใต้อำนาจของสถาบันตามรูปแบบเดิม ๆ สามารถมองเห็นปัญหา และแสดงความคิดเห็นได้
3. เชื่อในหลักของเทคนิควิทยาการตามหลักวิทยาศาสตร์
4. มีความปรารถนาให้ตนและครอบครัวเจริญก้าวหน้าในการศึกษาและทางอาชีพ
5. ตรงเวลาและรู้จักการวางแผนและจัดระเบียบชีวิต
6. สนใจการบ้านการเมืองอย่างกว้างขวางและกระตือรือร้นที่จะติดตามข่าวคราวความเคลื่อนไหวต่าง ๆ อยู่เสมอ
7. ไม่เชื่อในโชคชะตา แต่เชื่อในความสามารถของตนเอง

การกำหนดให้โรงเรียนทำหน้าที่สำคัญ ในการสร้างคุณลักษณะของการเป็นคนทันสมัย ซึ่งมีความแตกต่างจนแทบจะกล่าวได้ว่า ตรงกันข้ามกับคุณลักษณะของคนไทยที่มีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมได้ทำให้กระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนมีแนวโน้มจะไม่ให้ความสำคัญ หรือละเลยการขัดเกลาให้นักเรียนมีโลกทัศน์ คุณธรรม จริยธรรม ตามแบบประเพณีของสังคมไทย เช่น ความเอื้ออาทร การอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างกลมกลืน ไม่ทำลายธรรมชาติ เนื่องจากความคิดของคนไทยโบราณไม่ได้แยกธรรมชาติออกจากตัวมนุษย์เพราะถือว่าคนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกมีความสัมพันธ์กัน ก่อนหน้าที่จะมีระบบการศึกษาเราได้มีการสั่งสมวิชาความรู้ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม คนกับธรรมชาติ คนกับคนมีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จนเมื่อรัฐได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษา และต้องการสร้างคนให้มีความทันสมัย วิธีคิดเหล่านี้จึงได้ถูกปรับเปลี่ยนไป การเรียนรู้จากระบบการศึกษาของรัฐเป็นการเรียนรู้ที่มีข้อจำกัด เพราะได้ละเลยระบบจริยธรรมของคนในชุมชนซึ่งเป็นการสร้างความสมดุลระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม คนกับธรรมชาติ และคนกับคนไป (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2532ข ; 2539ก : 69-76)

1.3.4 สาระของการเรียนรู้ ระบบการศึกษาภายใต้นโยบายการพัฒนา โดยมุ่งเน้นความจำเป็นเร่งด่วนทางเศรษฐกิจมีภารกิจหลัก ที่จะต้องผลิตกำลังคนตามความต้องการของอุตสาหกรรมและธุรกิจ หลักสูตรและเนื้อหาที่กำหนดให้เรียนในโรงเรียนจึงเน้นวิชาการ ความรู้ ทักษะ ทัศนคติ ค่านิยม ตลอดจนเทคโนโลยีที่จำเป็นต่อระบบอุตสาหกรรม สาระของการเรียนรู้เหล่านี้ไม่ได้มีอยู่ในวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของคนไทยต้องมีการสร้างขึ้นใหม่ หรือถ่ายทอดมาจากสังคมตะวันตกอีกทอดหนึ่ง การเรียนรู้จึงมีจุดมุ่งหมายแคบ ๆ และเน้นความชำนาญเฉพาะ (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2539: 154-157) มีการใช้หลักสูตรที่เป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศและบางรายการในหลักสูตรก็คัดลอกความรู้มาจากต่างประเทศ ทั้ง ๆ ที่พื้นฐานทางสังคมเศรษฐกิจ

ของแต่ละภูมิภาคมีบริบทที่แตกต่างกันมาก (นิโคลัส เบนเนท. 2518 ; คณะอนุกรรมการวางแผนการพัฒนาคนและสังคม. 2540 : 9) แม้กระทั่งแบบเรียนในชั้นต่าง ๆ ก็ล้วนแล้วแต่ผลิตจากส่วนกลาง แต่จำเป็นต้องนำไปใช้ในท้องถิ่นซึ่งอยู่ห่างไกลในชนบทกระจายอยู่ในภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ ด้วยเนื้อหาสาระที่ตายตัว ขาดการประสานหรือบูรณาการการศึกษากับภูมิปัญญาของ ชุมชน จึงทำให้แปลกแยก (Alienation) ไม่สอดคล้อง (Irrelevance) กับชุมชน การศึกษาที่จัดอยู่จึงไม่ได้เป็นไปตามสภาพความเป็นจริงในวิถีชีวิตและบริบทของสังคมไทยที่หลากหลาย เพราะในความเป็นจริงแต่ละชุมชนก็มีความแตกต่างกันทางวัฒนธรรม ระบบความรู้พื้นฐานของวัฒนธรรมที่ต่างกันจึงมีความแตกต่างกันออกไป สาระความรู้ของการศึกษาแบบใหม่จึงต่างจากระบบความรู้แบบเดิมอย่างมากเพราะไม่ได้บรรจุเนื้อหาสาระที่เป็นความรู้ในท้องถิ่นเป็นความรู้แบบเดิมที่เป็นวิถีชีวิต จึงเห็นได้ว่าการศึกษาในชุมชนที่เกิดขึ้นแต่เดิมมีลักษณะที่เป็นกระบวนการ เรียนรู้เพื่อชีวิตของชุมชน (อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทย์พงศ์. 2540 : 25-31) เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล องค์กรและสถาบันที่สามารถทำความเข้าใจและถ่ายทอดความรู้ ตลอดจนประสบการณ์ให้แก่กันและกันได้ วิถีชีวิตชุมชนเป็นความสัมพันธ์กันตามระบบเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ค้ำจุนกันในเรื่องต่าง ๆ การดำรงชีวิตซึ่งมีความสมดุลกับธรรมชาติอย่างผสมกลมกลืนและมีความเป็นองค์รวมอย่างมาก เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการใช้ความรู้ ความชำนาญในการประกอบอาชีพ เช่น การตัดสินใจปัญหา การทำมาหากิน การรักษาพยาบาล ในระบบการผลิตอาหาร การทำเครื่องมือเครื่องใช้ การแบ่งปันแรงงานและทรัพยากร ยกตัวอย่างความรู้เกี่ยวกับการเพาะปลูก ชาวบ้านจะมีความรู้เกี่ยวกับพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ รู้ว่าพืชอะไรเหมาะกับพื้นดินแบบไหน และปลูกในช่วงเวลาใด เป็นต้น

การจัดสาระของการเรียนรู้หรือหลักสูตรในระบบโรงเรียนมีโครงสร้างที่ยึดวิชาต่าง ๆ เป็นหลัก (Subject matter oriented) เช่น ในระดับประถมศึกษามีการแบ่งความรู้ที่สอนเป็นกลุ่ม ๆ ได้แก่ กลุ่มทักษะ ซึ่งประกอบด้วยคณิตศาสตร์และภาษาไทย กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตซึ่งรวมสังคมศึกษาและวิทยาศาสตร์เข้าด้วยกัน กลุ่มการงานพื้นฐานอาชีพ กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย เป็นต้น มีการแบ่งแยกระบบความรู้เป็นส่วน ๆ จึงมีลักษณะที่เน้นเนื้อหาวิชาเป็น ตัวตั้ง (Content-oriented) หรือยึดเพียงเนื้อหาวิชาเป็นศูนย์กลาง เป้าหมายในการสอนทุกระดับเน้นความรู้ซึ่งเป็นข้อเท็จจริง ต้องการเพียงผลลัพธ์ (Outcomes) มากกว่ากระบวนการเรียนรู้ (Learning process) ทั้งยังคงเป็นวิธีการคิดแบบแยกส่วน กิจกรรมที่จัดขึ้นจึงเป็นไปอย่างแยกส่วนเป็นท่อนความรู้ไม่สัมพันธ์กันกับวิถีชีวิตขาดความเชื่อมโยงกัน แต่ตามความเป็นจริงแล้วกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตนั้นไม่แบ่งเป็นกลุ่ม ๆ หรือแยกย่อยระบบความรู้เป็นท่อน ๆ เนื่องจากมีความเป็นองค์รวม เป็นความรู้ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต สามารถนำไปปฏิบัติได้ตลอดเวลา

ผลของการจัดสาระเรียนรู้โดยยึดเอาแนวคิดและแนวทางที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาฯ ซึ่งเป็นตัวกำกับเช่นที่ผ่านมา ทำให้เกิดผลกระทบที่สำคัญในชุมชนคือการเปลี่ยนฐานการเรียนรู้จากการเรียนรู้ในชุมชนไปสู่ฐานการเรียนรู้ใหม่คือโรงเรียน เพราะมีฐานคิดของการจัดการศึกษาตามแนวคิดของการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย เนื่องจากเชื่อว่ากระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชนไม่สามารถตอบสนองต่อความ ต้องการของรัฐที่ต้องการพัฒนาบุคคลเพื่อรองรับระบบอุตสาหกรรม และต้องการให้ประชาชนมีความรู้ในสิ่งที่รัฐต้องการให้รู้ จึงทำให้โรงเรียนกลายเป็นฐานการเรียนรู้ใหม่ในชุมชน ผลที่ได้คือเกิดการแปลกแยกบุคคลจากบริบททางสังคม (Social context) ที่เขาเป็นอยู่โดยเฉพาะในสังคมชนบทที่ทำการเกษตร (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2532 : 237)

1.3.5 กระบวนการในการเรียนการสอนและประเมินผลการเรียนรู้ สาระความรู้ในระบบการศึกษาแผนใหม่ มีครูเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้และพยายามทำให้เห็นว่าห้องเรียนคือที่สถิตของความรู้ (เสรี พงศ์พิศ. 2538 : 14) การถ่ายทอดและสั่งสมความรู้โดยผู้รู้ (Expert) ตามแนวคิดและปรัชญาการศึกษาของตะวันตกดังกล่าว จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้คนที่เรียนจากสถาบันผลิตครูที่ฝึกมาให้เป็นตัวแทนทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ของรัฐเท่านั้น ครูเป็นกลุ่มที่เป็นตัวจักรสำคัญของโรงเรียน (ปรีชา คัมภีรปกรณ. 2524 ; สุภรณ์ ศรีพหล. 2528 ; ประดินันท์ อุปรมย์. 2532 : 152-159 ; พันทิพา อุทัยสุข. 2540) เพราะครูรับภาระหน้าที่ในด้านการเรียนการสอน ถ้าพิจารณาตามสายงานจะพบว่าครูมีอำนาจบังคับบัญชานักเรียนในห้องเรียนได้ตั้งแต่เรื่องเรียนการสอน ความคิด การแสดงออก ความประพฤติ กิริยามารยาท การแต่งกาย และทุกสิ่งทุกอย่างที่นักเรียนแสดงออก มิใช่เฉพาะแต่ในห้องเรียนเท่านั้นแต่รวมไปถึงนอกห้องเรียนด้วย แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นมิใช่ว่าใครจะมาเป็นครูได้ ครูจะต้องเรียนรู้วิชาครู ซึ่งรวมไปถึงวิธีการสอน จิตวิทยาการสอน ทฤษฎีการเรียนรู้ในสมัยใหม่ ครูจำเป็นต้องได้รับการฝึกฝนด้วยวิธีการเฉพาะจากสถาบันฝึกหัดครูที่ผลิตครูที่ดำเนินการโดยรัฐ ส่งผลให้ครูมีบทบาทในด้านการเรียนการสอนในฐานะผู้รู้ มีความสามารถในการสอน ครูจะถูกมองว่ามีความรู้ความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ ทักษะ ทศนคติและมีส่วนช่วยเพิ่มคุณภาพและประสิทธิภาพของการศึกษา เพราะฉะนั้นการฝึกหัดครูจึงเป็นปัจจัยสำคัญ ซึ่งมีผลต่อการจัดการศึกษา การสอนสมัยใหม่ จัดว่าเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ มีการเรียนรู้และการฝึกฝนวิธีการสอนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานทางทฤษฎีการสอน คุณวุฒิและประสบการณ์ของครูจะเป็นตัวกำหนดการสอนของครูในระดับต่าง ๆ ครูที่สอนระดับประถมศึกษาจะต้องได้รับการฝึกฝนมาทางการประถมศึกษา และจะต้องสอนได้ทุกวิชา ส่วนครูมัธยมจะทำการสอนวิชาเฉพาะเป็นรายวิชา ครูมีหน้าที่ป้อนความรู้ (Indoctrination) และ ค่านิยมต่าง ๆ ลงในตัวนักเรียน ตลอดจนเป็นผู้พัฒนาทักษะและความรู้ของเด็กทั้งยังเป็นผู้วางเงื่อนไขการกระทำต่าง ๆ ให้แก่นักเรียน ผลจากการที่รัฐจัดระบบการเรียนการสอนแบบครูเป็นศูนย์กลางดังกล่าวข้างต้น กระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านมาจึงมีแนวคิดที่ว่าครูคือ

ผู้รู้ที่สุด (Teacher centered) ครูเป็นผู้มีหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้เป็น “ผู้ให้” เป็นผู้มีอำนาจ (Dominant partner) โดยมีนักเรียนเป็น “ฝ่ายรับ” (Passive being) กระบวนการเรียนรู้จึงเกิดขึ้นในทิศทางเดียว คือจากครูสู่นักเรียน

เมื่อครูมองเด็กเป็นเพียงภาชนะรองรับความรู้เป็นวัตถุไร้ชีวิต (Object) การสอนในระบบโรงเรียนมักใช้การบรรยายด้วยคำพูดและอาศัยแบบเรียนเป็นหลัก ประกอบกับค่านิยมและวัฒนธรรมของไทยในเรื่องให้เด็กเชื่อฟังผู้ใหญ่ โดยการให้ทำตามคำสั่งของครูเพียงอย่างเดียว ห้ามเสนอความคิดเห็น ครูมักไม่เปิดโอกาสให้คิดแต่ครอบงำให้เชื่อตาม การที่ครูไม่สอนให้นักเรียนรู้จักคิด รู้จักแก้ปัญหา รู้จักคิดวิเคราะห์ด้วยตนเอง จึงทำให้เด็กคิดไม่เป็นและทำไม่เป็น กระบวนการจัดการเรียนการสอนจึงเน้นเนื้อหาความรู้เป็นส่วนใหญ่ ความรู้จึงเป็นการจำจากตำราไม่ทำความเข้าใจกับสภาพความเป็นจริง การจัดการเรียนการสอนจึงก่อให้เกิดผลเสียคือ ยิ่งเรียนยิ่งห่างตัวมาก การฝึกฝนแต่ความจำมากเกินไปทำให้กระบวนการคิดหยุดชะงัก ทั้งกิจกรรมที่จัดขึ้นยังเป็นไปอย่างแยกส่วน ขาดความเชื่อมโยง ขาดความเป็นเหตุเป็นผล ขาดความคิดสร้างสรรค์

กระบวนการเรียนการสอนดังกล่าวแตกต่างจากวิธีการถ่ายทอดความรู้ในสมัยก่อนของไทยซึ่งผู้ใหญ่จะถ่ายทอดให้แก่เด็กโดยใช้วิธีการเล่น การเล่า การทำแบบอย่าง เพราะเด็กจะชอบและสนใจ เนื่องจากนิทานมีหลายแนวแฝงไปด้วยเนื้อหาที่เตือนใจ ให้ข้อคิด ให้แนวปฏิบัติ ส่วนการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้ใหญ่มีหลายรูปแบบหรือหลายวิธี ได้แก่ วิธีบอกเล่า การฟังการสนทนาของกลุ่มที่ทำงานร่วมกัน การเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีบวช งานศพ พิธีกรรมทางศาสนา กิจกรรมเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในวงจรในรอบปี (จารุวรรณธรรมวัตร, 2531 : 63) เป็นการฝึกฝนถ่ายทอดปฏิบัติจริง (Learning by doing) โดยการร่วมกิจกรรม นอกจากนี้ยังได้รับการถ่ายทอดความรู้จากคนที่มีความรู้ ผู้อาวุโส ซึ่งเป็นผู้มีประสบการณ์โดยตรง เช่น หมอสมุนไพร การฝากตนเป็นศิษย์ก็โดยการไปขออาศัยทั้งยังเป็นลูกมือติดตามครูไปปรึกษา และเก็บใบยาด้วย การสอนดนตรีไทย มีการไหว้ครูและฝากตัวไปเป็นศิษย์ นอกจากนี้ยังมีการเลียนแบบคุณธรรมจริยธรรมจากครูเป็นแบบครูพักลักจำ การถ่ายทอดทักษะทางสังคมอันเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่เกิดจากการที่ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรม เกิดการเรียนรู้ร่วมกันเพราะมีการปฏิบัติและแก้ปัญหาร่วมกัน ฉะนั้นจะเห็นได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านประสบการณ์ จริงเพื่อให้สามารถดำรงชีพในชุมชน เรียนรู้ในการประกอบอาชีพที่ได้ถ่ายทอดจากบุคคลหนึ่งไป สู่บุคคลหนึ่ง เช่น การจับปลา การทำไร่ ทำนา การทอผ้า การตีเหล็ก การจักสาน การถ่ายทอดเหล่านี้เป็นการถ่ายทอดผ่านความสัมพันธ์ของคนในชุมชนอันเป็นวิถีชีวิต

ส่วนการประเมินผลการเรียนรู้ เนื่องจากการเรียนรู้ในโรงเรียนไม่ได้เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้เรียน จึงไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวันเหมือนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตจริงของการศึกษาแบบเดิม ผู้เรียนจำเป็นต้องสั่งสมความรู้ ทักษะและค่านิยมที่พึงประสงค์ไว้เพื่อรอเวลาออกไป “หางานทำ” เมื่อสำเร็จการศึกษา ดังนั้นการประเมินผลการเรียนรู้จากการเรียนในโรงเรียน ในห้องเรียนจึงเป็นเรื่องจำเป็น โดยมีการพิจารณาเทียบเกณฑ์ที่กำหนดในด้านการเรียนของนักเรียน มีการประเมินหรือทดสอบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน ครูมักจะใช้วิธีวัดความจำโดยใช้แบบทดสอบเพราะคิดว่าใครได้รับความรู้ได้มากก็จะตอบได้ การสอบไล่ปลายภาคจึงใช้ระบบการแข่งขันที่มีการตัดสินสอบได้ สอบตก ทุกอย่างล้วนต้องแก่งแย่งกัน เน้นระบบคะแนนและเกรด ไม่ได้เน้นการฝึกปฏิบัติจริงหรือการใช้ระบบคิดด้วยการวิเคราะห์ ซึ่งการเลื่อนระดับชั้นจึงใช้การสอบเพื่อดูความก้าวหน้าของผู้เรียน แล้วประเมินผู้เรียนว่ามีความก้าวหน้าถึงเกณฑ์ที่กำหนดไว้หรือไม่ การสอบของโรงเรียนจะจัดอย่างเป็นพิธีการ และข้อสอบที่ใช้ก็มักจะวัดความรู้เชิงพุทธิพิสัย (Cognitive domain) คือ เน้นด้านเนื้อหาความจำจากการถ่ายทอดของครูให้แก่นักเรียน (ชูศักดิ์ แสนปัญญา. 2535 : 54-62)

กระบวนการเรียนรู้ที่เปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบดั้งเดิมที่เคยสอดคล้องกับวิถีชีวิตและได้ถูกทดแทนด้วยระบบการศึกษาในโรงเรียนนี้ ได้ทำให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาในวิถีชีวิตของชาวบ้านเริ่มถูกลบเลือนลง ภูมิปัญญาที่พวกเขาเคยมีถูกมองว่าไร้ค่าไม่มีความหมาย ไม่ทันสมัย พลังชุมชนที่เคยมีในชุมชนหดหายไปไม่ต่อเนื่อง ระบบการศึกษาได้สร้างคนให้พร้อมที่จะเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภค ในภาคการผลิตสมัยใหม่ซึ่งแตกต่างจากการผลิตดั้งเดิมของชุมชน คนที่ผ่านระบบการศึกษาเช่นนี้จึงมักทอดทิ้งชุมชนเพื่อมาเป็นคนเมือง ค่านิยมความทันสมัยที่ระบบการศึกษาให้ความสำคัญได้ทำให้คนเกิดความต้องการในวัตถุไม่หยุดยั้ง ด้วยการใช้ของและผลิตภัณฑ์ที่ทันสมัยแม้จะไม่มีกำลังเงินซื้อแต่ก็ใช้ตามอย่างกัน มีการซื้อของเงินผ่อน จนต้องกู้หนี้ยืมสินหรือทิ้งถิ่นฐานเพื่อมาหางานทำในเมืองเพื่อนำเงินที่ได้ไปบำรุงบำเรอความสุขจากวัตถุสิ่งของฟุ่มเฟือย เพื่อตอบสนองความต้องการบริโภคนิยมเหล่านั้น ชุมชนที่เคยเป็นอิสระพึ่งตนเองได้เปลี่ยนเป็นต้องพึ่งพาชุมชนภายนอกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งการใช้ระบบราชการแบบรวมศูนย์ในการจัดโครงสร้างการศึกษาในระบบโรงเรียน มีส่วนทำให้โรงเรียนละเลยที่จะให้ความสำคัญกับความต้องการในระดับชุมชน เป็นการทำงานแบบทางเดียวและมีความคิดแบบ ชิ้นส่วน (Fragmentation view) เน้นความชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน (Specification) ขาดการมองอย่างเป็นองค์รวม ขาดความยืดหยุ่น (Inflexibility)

1.3.6 การจัดการและการบริหารการศึกษาในโรงเรียน โรงเรียนโดยทั่วไปจะมีโครงสร้างแบบเดียวกับหน่วยงานของทางราชการคือมีการแบ่งงานออกเป็นส่วน ๆ คือ ครูทำหน้าที่สอน ผู้บริหารทำหน้าที่ประสานงาน ผู้ที่เข้ามาทำงานจะได้รับค่าจ้างและเงินเดือนตามวุฒิทางวิชาการ

มีการกำหนดขอบเขตความรับผิดชอบของแต่ละตำแหน่งไว้อย่างชัดเจน ลดหลั่นกันตามลำดับ การจัดการสอนก็ต้องปฏิบัติตามเคร่งครัดไปตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้อย่างแน่นอน (ประสาธน์ หลัทธิลา. 2528 : 41) ซึ่งกลุ่มบุคคลในโรงเรียนจะมีความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ แบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม คือ ก) กลุ่มผู้บริหาร ข) กลุ่มครู ค) กลุ่มเจ้าหน้าที่ ง) กลุ่มนักเรียน (สิริวรรณ ศรีพหล. 2523 : 34-41 ; ดารา ทีปะปาล. 2538 : 155-156) กลุ่มผู้บริหารต้องมีความสัมพันธ์กับกลุ่มบุคคลทุกกลุ่มในโรงเรียน กลุ่มผู้บริหารนี้จะมีครูใหญ่เป็นประธานของกลุ่ม มีอำนาจหน้าที่สูงสุดในโรงเรียน เริ่มตั้งแต่รับนโยบายจากเจ้าสังกัดในการปฏิบัติตามนโยบาย การตัดสินใจ การควบคุมเรื่องการเงิน การเรียนการสอน งานธุรการ เป็นต้น

ในโรงเรียนมีการกำหนดกฎเกณฑ์ให้เป็นไปตามระเบียบตามที่หน่วยงานต้นสังกัดได้กำหนดไว้ตั้งแต่ขนาดของโรงเรียน จำนวนครู จำนวนนักเรียน จำนวนห้องเรียน อัตราส่วนครูต่อนักเรียน การศึกษาในโรงเรียนเป็นการจัดให้มีแบบแผนและข้อกำหนดต่าง ๆ ในเชิงโครงสร้าง เช่น การกำหนดเกณฑ์มาตรฐานในด้านอายุของผู้เรียน ชั้นเรียน เวลาเรียน การจัดห้องเรียน (เอเวอร์เรต โรมเมอร์. 2524 : 23-29) สำหรับการจัดชั้นเรียนตามเกณฑ์อายุตามปกติห้องเรียนแต่ละห้องเรียนจะมีนักเรียนประมาณ 30-40 คนโดยเฉลี่ย นักเรียนเหล่านี้จะอยู่ในเกณฑ์อายุเดียวกัน โดยส่วนใหญ่โรงเรียนทุกแห่งจะมีรูปแบบที่แน่นอน เป็นเหมือนกันทั่วประเทศ การจัดระดับชั้นเรียนโดยทั่วไปจะแบ่งออกเป็น 4 ระดับ คือ ระดับก่อนประถมศึกษา ระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา ระดับอุดมศึกษา โรงเรียนมีการจัดแบ่งเวลาสำหรับการเรียนการสอนในวันหนึ่ง ๆ นั้น มักจัดเป็นคาบเรียน ระยะเวลาของแต่ละคาบเรียน โดยปกติจะกำหนดไว้ประมาณ 50 นาที วันหนึ่ง ๆ นักเรียน จะใช้ชีวิตอยู่ในโรงเรียน ประมาณ 8 คาบเรียนหรือประมาณ 8 ชั่วโมง โดยแบ่งเป็นเวลาเรียนประมาณ 6 ถึง 7 คาบ เวลาพักประมาณ 1 ถึง 2 คาบ การไปเรียนจะต้องไปโรงเรียนทุกวัน อย่างน้อยสัปดาห์ละ 35 คาบ ยกเว้นวันเสาร์-อาทิตย์ เมื่อเรียนครบ 16 สัปดาห์ ก็จะมีการหยุดประจำปี ประมาณ 3-4 สัปดาห์ แล้วจึงเริ่มเรียนในภาคเรียนที่สองต่อไป และเมื่อเรียนจบภาคแล้วจะมีการสอบเลื่อนชั้น แล้วจึงปิดเรียนภาคฤดูร้อน การจัดห้องเรียนส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีโต๊ะนักเรียนเป็นแถว ๆ ละประมาณ 7 ที่นั่ง นักเรียนหันหน้าไปทางกระดานดำซึ่งตั้งไว้หน้าห้องเรียน โต๊ะของครูจะอยู่หน้าห้องเรียน การจัดห้องเรียนแบบนี้ส่งเสริมให้ครูเป็นศูนย์กลางของการเรียนการสอนในห้องเรียน สำหรับบรรยากาศในห้องเรียนครูไม่เป็นกันเองกับนักเรียนมากนัก การสอนจึงใช้วิธีบรรยายเป็นพื้น การจัดที่นั่งก็เอาความสะดวกในการสอนของครูเป็นหลัก (บุญเชิด รัตนานนท์ และ วสันต์ จันทรวงศา. ม.ป.ป. : 43-44)

นอกจากนี้ยังมีการกำหนดมาตรฐานต่าง ๆ เช่น เกณฑ์มาตรฐานเกี่ยวกับนักเรียน เป็นเกณฑ์ที่กำหนดเกี่ยวกับนักเรียนต่อห้อง ต่อกลุ่มวิชา เป็นเกณฑ์ที่คิดว่าจำนวนนักเรียน

ขนาดไหนจึงจะทำให้การเรียนการสอนประสบความสำเร็จมากที่สุด และเกณฑ์มาตรฐานเกี่ยวกับอุปกรณ์การสอน เช่น อุปกรณ์ที่จำเป็นของวิชา สื่อการสอน หนังสือนอกเวลา อุปกรณ์เหล่านี้ได้กำหนดไว้ว่าโรงเรียนขนาดไหนควรมีอุปกรณ์อะไรบ้าง นอกจากนี้ยังมีเกณฑ์อื่น ๆ เช่น ด้านอาคารสถานที่ พื้นที่อาคาร ฯลฯ

โรงเรียนยังมีคตินิยมของโรงเรียน เป็นแนวทาง เพื่อให้บทบาทเป็นไปตามเป้าหมายและความคาดหวังของสังคม ทศนคติและค่านิยมที่โรงเรียนยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ นั้น มักถือเกณฑ์ของชนชั้นกลางและชั้นสูงเป็นบรรทัดฐาน แม้จะมีเด็กที่มาชนชั้นอื่นก็จะได้รับการปลูกฝังทศนคติและค่านิยมแบบทันสมัย เพราะครูไม่ได้คำนึงถึงความแตกต่างในด้านเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละครอบครัว ครูจึงคิดเอาเองว่านักเรียนเป็นเหมือนกันหมด นอกจากนี้การสร้างค่านิยมเรื่องการแต่งกาย การมีเครื่องแบบนักเรียนที่เหมือนกันหมดเพื่อความสวยงาม เป็นระเบียบและ กฎเกณฑ์ตายตัว มีเพลงประจำโรงเรียน มีตราประจำโรงเรียน มีคำขวัญเพื่อความเป็นหมู่เป็นพวก ตลอดจนมีการแจกประกาศนียบัตร

การจัดการศึกษาที่มีโครงสร้างการบริหารจัดการที่เป็นทางการ มีมาตรฐานตายตัว มีระเบียบกฎเกณฑ์ที่แน่ชัดและเป็นที่ยอมรับกันว่า “ถูกต้องตามหลักวิชาการ” นี้ ได้กีดกันประชาชนธรรมดาออกไปจากกระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนดังกล่าว ชุมชนจึงไม่มีส่วนในการจัดการศึกษาให้กับลูกหลานของตน เพราะในฝ่ายของโรงเรียนเองก็มองว่าคนในชุมชน ซึ่งรวมถึงผู้ปกครองของนักเรียน ไม่มีความรู้พอที่จะไปร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมจัดการศึกษาในโรงเรียนได้ ส่วนคนในชุมชนเองก็ยอมรับว่า เรื่องของหลักสูตร การจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนนั้นเป็นเรื่องครูและโรงเรียน ตนเองไม่สมควรไปยุ่งเกี่ยวกับ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในโรงเรียนจึงยิ่งถอยห่างออกไปจากความเป็นจริงในวิถีชีวิตและบริบทของชุมชน

2. การเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน

ในส่วนที่สองนี้ เป็นการนำเสนอแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชนโดยอาศัยแนวคิดเรื่องภูมิปัญญาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ ในส่วนที่หนึ่งนั้นผู้วิจัยได้ทบทวนความเป็นมาของการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน ซึ่งเป็นการจัดการศึกษาอย่างเป็นทางการโดยรัฐได้อาศัยระบบราชการที่มีการสั่งการในแนวดิ่งเพื่อช่วยทำให้งานเป็นไปด้วยระบบ มีการสอดแทรกการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดและการดำเนินชีวิตไว้ในหลักสูตรโดยผ่านการใช้สื่อต่าง ๆ เช่น สัญลักษณ์ เครื่องแบบ ภาษา คำพูด ทั้งหมดนี้ได้แทรกเข้ามาเป็นกระแสหลักของการเรียนรู้ของเด็กซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ในสังคม กระบวนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนจึงแปลกแยกจากวิถีชีวิตแบบเดิม จนทำให้คนรุ่นใหม่ในชุมชนชนบทได้รับการศึกษาในสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับการดำรงชีพและวิถีชีวิต ในส่วนนี้จะนำเสนอการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชุมชนซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่มีอยู่ตลอดเวลา และแม้จะไม่

เข้าศึกษาในโรงเรียนก็สามารถเรียนรู้ได้ เป็นความรู้ที่มีการสั่งสมถ่ายทอดสืบต่อกันมาหลายชั่วคน ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชน และโรงเรียนในตอนต่อไป

การเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญของการดำรงชีวิต แหล่งให้การศึกษาและความรู้มีอยู่รอบตัว ทั้งในครอบครัว ในชุมชน ในวัด ในเมือง ในธรรมชาติ เช่นเดียวกับผู้ให้การเรียนรู้ที่มีมากมาย หลากหลาย ทั้งได้รับจากพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย พี่ป้าน้าอา เพื่อน ครู พระ นักบวช ช่าง คนขาย อาหาร หมอพื้นบ้าน ต้นไม้ สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง ฯลฯ การเรียนรู้เกิดทุกสถานที่ในวิถีชีวิตของคน เกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ มีผลทำให้บุคคลได้สั่งสมความรู้ ทักษะ ค่านิยม วัฒนธรรมประเพณี ในเรื่องต่าง ๆ จนสามารถจะดำรงชีวิตและเลี้ยงชีพตนเองได้ ตลอดจนช่วยเหลือผู้อื่นและชุมชน ได้ รวมทั้งถ่ายทอดสิ่งที่ตนเองเรียนรู้ไปสู่ผู้อื่นได้ด้วย ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong learning) การเรียนรู้ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นในสถาบันการศึกษาเสมอไป การเรียนรู้เกิดขึ้นได้โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) เริ่มที่ในครอบครัว ซึ่งเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้โดยใช้วิธีสอนและปฏิบัติจริงไปพร้อมกัน ผู้สอนคือผู้ใหญ่ในครอบครัวที่มีความรู้และประสบการณ์ในเรื่องนั้น ๆ ผู้เรียนคือลูกหลานหรือเครือญาติที่มีแรงจูงใจ จากตัวอย่างความสำเร็จของคนรุ่นก่อน การถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวนี้จะเกิดขึ้นตลอดเวลา ผู้เรียนเมื่อชำนาญแล้วจะกลายเป็นผู้สอนคนในรุ่นหลังต่อ ๆ ไป โดยมีวิธีการถ่ายทอดโดยตรงเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เช่น บิดามารดา อบรมสั่งสอนบุตรโดยตรงในเนื้อหา ความรู้ด้านต่าง ๆ และบังคับให้บุตรปฏิบัติตามคำสั่งสอน โดยวิธีการให้รางวัลหรือการเสริมแรง เมื่อทำถูกต้องและใช้วิธีการทำโทษในกรณีที่ไม่ถูกต้อง และร่วมกับทำเป็นตัวแบบ (Model) ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ เป็นตัวแบบที่มีชีวิตจริง (Live model) เป็นตัวแบบที่เผชิญอยู่ในสภาพแวดล้อม เป็นผลให้เกิดการเลียนแบบการกระทำ เป็นความรู้และระบบความรู้ ที่สั่งสมและสามารถแพร่กระจายความรู้นั้นให้ได้รับประโยชน์ จากครอบครัวเดียวเป็นหลายครอบครัว รวมเป็นชุมชน เป็นการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งสืบทอดกันต่อ ๆ มา ทั้งยังมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมอยู่ตลอดเวลา เช่น คติความเชื่อ วัฒนธรรมและประเพณี ด้านการทำมาหากิน ด้านการแพทย์พื้นบ้าน ด้านศิลปะหัตถกรรม การละเล่น การแสดงและดนตรี พื้นบ้าน การเรียนรู้ทางสังคมจึงเป็นวิถีชีวิตชุมชน ซึ่งเป็นประสบการณ์และเป็นองค์ความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ครอบคลุมไปทุก ๆ เรื่อง เป็นกระบวนการที่อาศัยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็นภายในกลุ่มย่อยแล้วนำมาประยุกต์ให้เข้ากับสภาพ ชุมชนและวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม (ยุทธพล พิกมจล. 2538 : 18)

กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่เป็นวิถีชีวิตที่เกิดจากความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ระหว่างสติปัญญาของคนในชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งที่อยู่

เหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต ซึ่งคนจะผูกชีวิตของตนเองให้ติดอยู่กับธรรมชาติ ตั้งแต่เรื่องการดำรงชีวิตไปจนถึงการให้คุณค่าของมนุษย์ และการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ ยังมีอิทธิพลจากศาสนาที่เข้าไปผสมกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชาวบ้านมานานจนฝังแน่น ซึ่งความเชื่อทางศาสนาก็ทำให้ชาวบ้านแต่ละชุมชนได้สร้างสรรค์กระบวนการเรียนรู้ขึ้นมาเพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุขภายในท้องถิ่นของตน (วิชิต นันทสุวรรณ. 2528 : 7 ; อภิชาติ ทองอยู่. 2528 ; ประเวศ วะสี. 2530 ; ปรีชา อุตระกุล. 2530 ; สามารถ จันทร์สุรย์. 2533 ; คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2534)

กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่เป็นวิถีชีวิตจึงมีความสำคัญและมีคุณค่าต่อวิถีการดำเนินชีวิตเพื่อความอยู่รอดของบุคคลในท้องถิ่นนั้น ๆ ดังที่ อภิชาติ ทองอยู่ (2528) ได้กล่าวไว้ว่า การที่ชาวบ้านสามารถรักษาหมู่บ้านและคงสภาพท้องถิ่นได้สืบมาช้านานจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะชาวบ้านมีการแสวงหาทางออกตอบสนองต่อปัญหาที่เกิดขึ้น มีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา การที่จะสามารถดำรงสิ่งเหล่านี้ได้ต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ดังนั้นแม้จะมีปัญหาการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้าน อาทิ นาล่ม ผลผลิตถูกแมลงรบกวน แต่ปัญหาเหล่านั้นก็ยังไม่สามารถทำลายสถาบันหมู่บ้านได้ เพราะได้มีกระบวนการเรียนรู้ที่สืบทอดและถ่ายทอดกันมาผ่านช่องทางต่าง ๆ ผ่านพิธีกรรม ประเพณี ค่านิยมตัวบุคคลและการหาทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน มีการแบ่งปันความรู้ร่วมกัน เพื่อจะแสวงหาทางออก และกระตุ้นการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้น

การทำความเข้าใจกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่เป็นวิถีชีวิตสามารถอาศัยแนวคิดในเรื่องต่าง ๆ มาเป็นแนวทางศึกษาได้หลายลักษณะ ได้แก่ ความรู้และระบบความรู้ การส่งสมและการกระจายความรู้ สถาบันซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และการสร้างสรรค์ปรับปรุงความรู้และภูมิปัญญา

2.1 ความรู้และระบบความรู้

ระบบความรู้เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ที่คนในชุมชนมีต่อสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ระบบความรู้จึงสะท้อนความสัมพันธ์ทั้งหมดในชุมชน เป็นการมองอย่างเป็นองค์รวม (Holistic) เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ผีสง เทวดา (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2539ค : 235-240) โดยจะเห็นถึงการผสมผสานที่แทรกอยู่ในประเพณี พิธีกรรมจนแยกไม่ออกเพราะชาวไร่ชาวนามีชีวิตโดยมีธรรมชาติเป็นเครื่องบังคับให้มีวิถีชีวิตเช่นนั้น คือต้องอาศัยต่อสู้กับธรรมชาติตลอดเวลา ในเมื่อไม่สามารถจะช่วยตัวเองได้ตามลำพังครอบครัวของตนเอง จึงมีความพยายามที่จะจัดระบบ

ความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติ จนเกิดเป็นจารีต ประเพณี พิธีกรรมให้คนรุ่นต่อมาได้ยึดถือปฏิบัติ (จิราภรณ์ ภัทรภานุภัทร. 2528 : 12 ; สุธะเชษฐ เวชชพิทักษ์. 2533 : 26-27 ; กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. 2540 : 92-93) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ (จิราภรณ์ ภัทรภานุภัทร. 2528 : 12 ; บุญเทียน ทองประสาน. 2531 : 101) เช่น ในด้านการทำมาหากิน มีที่ดิน นาไร่ ต้นไม้ น้ำ ป่า เช่นมีความเชื่อว่าเป็นธรรมชาติมีผีอยู่มากมาย (ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2536 : 84-85) ทั้งผีที่ดีคือ ผีปู่ตา ผีเจ้าที่เจ้าทาง เทวดาอารักษ์ และผีที่ร้าย เช่น ผีปอบ ผีเป่า ผีเปรต ยกตัวอย่าง ต้นไม้ต้นหนึ่งถ้าไปตัดก็อาจจะป่วย ทุกหนทุกแห่งจะมีเทพยดาสิงสถิตย์อยู่และทุกสิ่งสัมพันธ์กันหมดและต่างก็มีพันธะซึ่งกันและกัน

สิ่งที่เป็นระบบความรู้ในชุมชนจะปรากฏอยู่ในมิติต่าง ๆ ของวิถีชีวิตของคนในชุมชน ยกตัวอย่าง เช่น การทำมาหากิน ซึ่งเป็นระบบความรู้ในการทำการเกษตรและการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นระบบความรู้ที่สร้างขึ้นมาจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคมด้วยกันเองรวมทั้งความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ในการทำนา ชาวบ้านจะประดิษฐ์เครื่องมือในการทำมาหากิน ได้แก่ จอบ เสียม เคียว มีด พร้า ฯลฯ วิธีการผลิตของชาวบ้านจะร่วมกันทำงานทุกอย่างใช้หลักการพึ่งพาตนเองแบบเห็ดกินเห็ดอยู่ มีชีวิตพออยู่พอกินไม่เป็นหนี้ใคร (วิฑูรย์ ปัญญากุล. 2535 : 140) กรณีที่ไม่สามารถเลือกทำเลใกล้ชิดแหล่งน้ำธรรมชาติ ชาวบ้านจะร่วมมือกันขุดสระกักเก็บน้ำไว้ใช้ ส่วนการสร้างบ้านเรือนจะนิยมอยู่รวมกันเป็นกระจุก โดยเลือกที่โคกหรือที่ดอนน้ำไม่ท่วมในฤดูฝน ด้วยเหตุนี้การตั้งชื่อหมู่บ้านจึงนิยมตั้งตามลักษณะภูมิประเทศ เช่น โคกสี โคกสูง โนนสังข์ โนนสูง เป็นต้น (ปรีชา อุยตระกูล. 2530 ; จิตรทิพย์ นาดสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. 2537 : 82) รอบ ๆ โคกจะเป็นที่ลุ่มที่นา ถัดจากที่ลุ่มนาจะเป็นพื้นที่ทำไร่ มีการแบ่งสภาพพื้นที่และฤดูในการเพาะปลูกตามไหล่เขาจะปลูกพืชไร่ มีความร่วมมือในการจัดการแหล่งน้ำใช้ในการเกษตร ดังตัวอย่างบ้านโนนเหมา ตำบลนางแดด อำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ ที่ใช้วิธีการลัดน้ำ เพื่อแบ่งปันน้ำใช้ร่วมกัน ระบบการสูบน้ำก็อาจใช้ไม้ไผ่ที่มีอยู่แล้วมาดัดแปลง (ปรีชา อุยตระกูล. 2530 ; 2531 : 9) สำหรับเตาไฟ และตุ่มน้ำเก่าล้วนมีคุณค่า เป็นของค่าของคุณ ที่เชื่อกันว่าจะช่วยให้ประสบความสำเร็จและอยู่เย็นเป็นสุข ความเชื่อพื้นฐานก็คือไฟและน้ำเป็นสิ่งจำเป็นของชีวิตมนุษย์ ระบบความรู้ของชาวบ้านจะเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตอย่างแยกไม่ออก ไม่ว่าจะเป็นระบบความรู้ที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน การดูแลสุขภาพสภาพ หรือการสันตนาการ ในที่นี้จะยกตัวอย่างระบบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินอันได้แก่ การทำนาเพื่อผลิตข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของคนไทย

ระบบความรู้ในการทำนาจะเกี่ยวข้องกับการเลือกพันธุ์ข้าว การเลือกพื้นที่ปลูกข้าว การทำอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา รวมไปถึงกระบวนการหว่าน การไถ เตรียมดิน

เพื่อเพาะปลูก การดูแลการเจริญเติบโตของข้าว การเก็บเกี่ยวและการเก็บรักษาข้าวไว้บริโภค ระบบความรู้เหล่านี้ล้วนมีพื้นฐานมาจากการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ คนกับ สิ่งเหนือธรรมชาติ และกับมนุษย์ด้วยกันเอง ระบบความรู้เป็นสิ่งที่ได้รับการสะสมสืบทอดและปรับเปลี่ยน เช่น การรู้จักเลือกพันธุ์ข้าว ในการอพยพย้ายถิ่น ชาวบ้านจะขนเอาพันธุ์ข้าวจาก บ้านเดิมมาด้วย พันธุ์ที่รู้จักกันดีได้แก่ ข้าวงาช้าง ข้าวปล้อง ข้าวขวาน้อย ข้าวขาวใหญ่ ข้าวกลาง ข้าวดำ เป็นต้น ในบางแห่งยังนิยมกันอยู่ เพราะมีอายุการเก็บเกี่ยวตามระยะเวลาที่เหมาะสม ซึ่ง พันธุ์ข้าวพื้นบ้านชนิดต่าง ๆ นี้ยังนิยมอยู่จนทุกวันนี้ เพราะได้มีการลองผิดลองถูก พิสูจน์มานาน แล้วว่าแข็งแรง ทนโรคต่าง ๆ และเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมแก่พื้นที่ การรู้จักเลือก พื้นที่ในการปลูกข้าว ชาวนามักเลือกนาแปลงที่อยู่ใกล้น้ำ การรู้จักวิธีการทำมาหากิน ให้เหมาะสมกับสภาพโดยทั่วไปใช้แรงงานควายผูกติดกับไถ ซึ่งทำด้วยไม้ที่มีลักษณะคดงอ แล้วนำมาดัดแปลงให้ได้รูปทรงเพื่อใช้ไถนา โดยเริ่มไถสุด (ไถตะ) ไว้ก่อน ชั่งน้ำทิ้งไว้อย่างน้อย 3 วัน เพื่อให้รากหญ้าเน่าเปื่อยและทำให้ดินร่วนขึ้น จากนั้นจึงไถคัน (ไถแปร) เป็นการไถครั้งที่ สอง สับหัวคันนา หลังจากเสร็จแล้วก็จะมีการคราดดินที่นาให้เป็นโคลนตม เพื่อเอารากต้นหญ้า ออกทิ้ง ทำให้ดินเป็นเทือกและทำให้ดินที่ไถขุยขึ้น เสร็จแล้วใช้ไม้มอบผูกเชือกให้ควายหรือ คนลากลูกบ ฝิวหน้าดินให้เรียบเสมอ ไม่เป็นหลุมเป็นบ่อ ไม่มีรอยเท้า เสร็จแล้วเอาไผ่ผูกเชือก ลากทำร่องตรงกลางและข้าง ๆ แปลง เพื่อเป็นทางระบายน้ำออกจากแปลงกล้า ชาวบ้านจะแบ่ง ที่ดินส่วนนี้ไว้ประมาณ 1-2 แปลงเพื่อหว่านกล้า เมื่อดันกล้าอายุได้ประมาณ 1 เดือนก็จะ ถอนต้นกล้าไปดำในที่นา ในช่วงเดียวกันก็จะมีการเตรียมดินเพื่อใช้ในการทำนาด้วย ในบางหมู่บ้านจะมีวิธีการทำพันธุ์กล้า โดยการเอาเมล็ดข้าวหอยอดลงหลุมเล็ก ๆ โดยจะปลูกข้าวหอยอดหรือนาหว่านหนึ่งฤดูกล าก่อนจะถึงฤดูทำน่าน้ำฝนในเดือน 6 (พฤษภาคม) เดือน 7 (มิถุนายน) ใน เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ (กุมภาพันธ์) อันเป็น “วันฟ้าเปิดประตูน้ำ” หรือ “วันฟ้าไขประตูน้ำฝน” ชาวนาจะเอาปุ๋ยคอกมากระจายใส่ในไร่ ต่อเมื่อฝนมาหลังสงกรานต์ เดือน 5 (เมษายน) จึงจะ ไถหว่าน ซึ่งเมื่อถึงเวลานั้นดินก็พอที่จะทำให้ปลูกข้าวได้ผลดี มีการลงกล้าไว้พอต้นข้าวโตจึงนำไป ดำในที่นา วิธีนี้เรียกว่าการหย่นข้าว สำหรับการเตรียมแปลงนั้นมีวิธีการเตรียมเหมือนกับการ เตรียมแปลงตกกล้า แต่ต้องมีพิธีแรกไถนาและเลี้ยงตาแขกหรือเลี้ยงพระแม่ธรณี โดยจะประกอบ พิธีในวันดีตามความเชื่อ หลังจากนั้นจึงเริ่มไถสุด(ไถตะ) ที่นาแต่ละแปลงแล้วชักน้ำเข้าที่นา เมื่อ ต้นกล้าโตพอจะถอนไปปักดำได้ ก็มาไถคัน (ไถแปร) แล้วจึงปักดำจากนาที่ลุ่มกว่าขึ้นมาหว่าน แปลงที่ตอนไปสิ้นสุดที่นาโคก และมีการกำจัดวัชพืชโดยการถาง การถาก การถอน ทำหุ่นไล่กา ใช้กับดักไล่หนู ใช้คาถาอาคมภาวนาเพื่อแผ่เมตตา ใช้เครื่องรางต่าง ๆ และพิธีไสยศาสตร์ หรือ บอนบานผีตาแขก แม่พระธรณี ให้ช่วยปกปักรักษาและขับไล่ศัตรูข้าวเหล่านั้นไป หรือใช้ผ้าขี้ริ้ว ควั่นแล้วจุดไฟปักไว้ในที่นา จะมีการดูแลจนกว่าข้าวจะออกรวงเก็บเกี่ยวได้ ช่วงนี้ชาวนาจะเตรียม ดอกไผ่มัดฟ่อนข้าวซึ่งทำจาก ไผ่ไผ่ ขึ้นตอนเริ่มต้นจากการทาบข้าว เกี่ยวข้าว แผ่ข้าว มัดฟ่อน ข้าว ย่นข้าว ล้อเลื่อนขนข้าวขึ้น สู่ลาน ก่อนหน้าจะชักลากข้าวสู่ลาน ก็จะต้องมีการเตรียมลาน

โดยการตากถางหญ้าออกจากลาน ลานนวดข้าวส่วนใหญ่อาศัยบริเวณหลังบ้านหรือข้างบ้านของตนเองใช้พื้นที่ราว 40-50 ตารางวา จะทุบดินให้แน่นโดยอาศัยครกซ้อมข้าวกลิ้งทับ พรมน้ำให้ทั่วเพื่อให้ลานดินแน่นไม่แตกกระแหง ครั้นดินแน่นแล้วก็ถึงขั้นตอนการรวบรวมซี่ควายที่ยังเปียกใส่ถึงผสมน้ำขึ้น ๆ แล้วเทราดลงบนลานดินให้มีความหนาครั้งนิ้ว ใช้ไม้กวาดลานเกลี่ยให้ทั่ว เรียกว่าเป็นการยาลานนวดข้าวและจะต้องตากลานนวดข้าวให้แห้ง สาเหตุที่ต้องใช้ซี่ควายเพราะทำให้พื้นดินนุ่ม (สุจริต บัวพิมพ์. 2536 : 9-16) กีบของควายจะไม่ย่ำข้าวจนข้าวแตกหักเสียหายเพราะพื้นลานนวดจะยุบตัว ก่อนนวดข้าวต้องทำพิธีปลงข้าว เมื่อปลงแล้วจึงเริ่มนวด ใช้ไม้ตีข้าวหรือค้อนฟาดข้าวเป็นเครื่องมือ กองข้าวรอบ ๆ ลานให้เป็นรูปสามเหลี่ยมมุมฉากซ้อนให้สูงขึ้นไป เมื่อฝนชะลาน ตกโดน ข้าวจะได้ไม่เปียกขึ้น ตกค้ำก็เริ่มนวดข้าวด้วยแรงงานของควาย 2-3 ตัว วนรอบกองข้าวที่ตัดฟ่อนแผ่กระจายอยู่กลางลาน จากหนึ่งรอบไปจนเมล็ดข้าวหล่นจากรวงข้าว คั้นฉายที่โก่งอนก็จะส่งฟางให้เมล็ดข้าวร่วงกองอยู่บนลาน แล้วจึงเริ่มนวดซ้ำอีกครั้งส่งฟางซ้ำอีกเที่ยวก็พานฟางออกจากลาน เมล็ดข้าวก็จะกองอยู่กลางลาน ชาวนาจะช่วยกันใช้ไม้กระดานชักข้าวออกจากลานมากองไว้ริมลาน (เอี่ยม ทองดี. 2538 : 157) เพื่อรอผัดข้าวต่อไปและขั้นตอนสุดท้ายคือเก็บข้าวเข้ายุ้ง เมื่อนวดข้าวเสร็จจะมีพิธีบุญคุณลานหรือไม่ก็ประกอบพิธีเลี้ยงผีตาแฮก โดยเลือกวันพุธตอนเช้าเป็นวันประกอบพิธีทำขวัญยุ้ง (งามพิศ สัตย์สงวน. 2539 : 25) เสร็จแล้วจึงขนข้าวขึ้นยุ้ง โดยใช้เกวียนใช้หาบหรือทูนด้วยกระสอบ กระบุง ข้าวถึงแรกที่จะเอาใส่ยุ้งต้องให้เจ้าของเอาขึ้นไปเอง พร้อมกับเอาใบยอ ใบคูณ ใบเกล็ดลิ้น และเครือไล่ตันไปไว้ในยุ้งข้าวด้วย จากนั้นจึงขนข้าวอื่น ๆ ขึ้นไปใส่ยุ้ง โดยใครจะช่วยขนก็ได้ ส่วนข้าวที่จะเก็บไว้ทำพันธุ์ก็เอาใส่ภาชนะไว้ต่างหากเก็บไว้จนถึงวันกินข้าวใหม่คือวัน 3 ค่ำ เดือน 3 ซึ่งจะตักข้าวออกจากยุ้งมากินได้ ทั้งนี้เพราะถือว่าเป็นวันดี ก่อนกินข้าวใหม่จะต้องเอาข้าวเปลือกไปทำทานถวายให้วัด แล้วเอาข้าวใหม่แจกจ่ายให้แก่ผู้ที่พวกเขาเคารพนับถือเสียก่อนจึงกินได้ ในช่วงที่มีการทำงานร่วมกันชาวบ้านมักเอาข้าว เอาครกตำข้าวไป (ปราณี วงศ์ยะรา. 2538 : 18) นำข้าวปลาอาหารไปหุงกินกันและพักค้างคืนในทุ่ง โดยสร้างเตียงนาไว้เป็นที่พัก (สมชาย นิลอาธิ. 2541 : 14-21)

นอกจากการปลูกข้าวแล้วชาวบ้านยังมีระบบความรู้ในการเสาะหาอาหารและปลูกพืชผักอื่น ๆ ไว้บริโภค เช่น บางปีฝนแล้งต่อเนื่องกัน 2-3 ปี น้ำไม่พอทำนา ชาวบ้านก็ต้องขุดเผือก ขุดมัน ขุดกลอยมากินและขอแบ่งปันทั้งข้าวและพืชผลอื่น ๆ จากญาติพี่น้อง ทำนอง “พริกบ้านเหนือ เกลือบ้านใต้” มากินกัน เป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบกันมาช้านาน ส่วนพืชผักที่เก็บมากินเป็นอาหาร นอกจากที่ปลูกกินเองเล็กน้อยในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะนิยมเก็บพืชผักที่ขึ้นเองตามธรรมชาติตามหัวไร่ปลายนา หนองน้ำ ในดงในป่า ในดอนปู่ตาที่สงวนพื้นที่ไว้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. 2537 : 82) พืชผักพื้นบ้านในท้องถิ่นอีสาน ได้แก่ ผักหนาม ผักหวาน ผักกูด ตำลึง สะเดา กระถิน ชะอม แด ผักเสี้ยน ผักบู่ สายบัว รวมทั้งเห็ดและแมลง

ต่าง ๆ นอกเหนือจากชิง ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด โหระพา สะระแหน่ พริก มะเขือ ที่ปลูกไว้กิน ข้างรั้วบ้าน ตามหัวไร่ปลายนา (พรพิไล เลิศวิชา. 2534 : 101) ส่วนเกลื่อนั้นในอดีตชาวบ้านจะช่วยกันเอาเกลือผิวดินไปต้มทำเกลือใช้เองเรียกว่าเกลือสินเธาว์ เพื่อใช้ปรุงอาหารและถนอมอาหารหมักดองสำหรับเนื้อสัตว์ ชาวบ้านหาปลาจากแหล่งน้ำต่าง ๆ เมื่อได้ปลามากก็จะทำปลาร้า ใส่ไหเก็บไว้กิน เนื้อสัตว์อื่น ๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่ตามธรรมชาติเพราะชาวบ้านมีความรู้ในการจับ ดักและล่ามากินเป็นอาหารได้มากมายหลายวิธี ชาวบ้านจะรู้จักถิ่นที่สัตว์แต่ละชนิดอาศัยอยู่ รู้จักนิสัย และธรรมชาติของสัตว์ชนิดนั้น ๆ

นอกจากระบบความรู้ที่เกี่ยวกับการทำมาหากินแล้วชาวบ้านยังมีระบบความรู้ในการผลิตสิ่งของเครื่องใช้ การดูแลรักษาตนเอง ดังจะเห็นได้ว่า เครื่องมือเครื่องใช้หรือประดิษฐ์กรรมพื้นบ้านนานาชนิดที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน ชาวบ้านจะทำขึ้นใช้เองเกือบทั้งสิ้น มีเพียงไม่กี่สิ่งที่ต้องซื้อหา ชาวบ้านจะมีความรู้ ในการนำเอาสิ่งที่หาได้ใกล้ตัวจากธรรมชาติมาประดิษฐ์ปรุงแต่ง ดัดแปลงเป็นของใช้ เช่น เอากกมาสานเป็นเสื่อ เอาไม้ไผ่มาจักเป็นเส้นตอกสานเป็น กระด้ง ช้อนปลา ตะกร้า ตะแกรง ลอบ ไซ ฯลฯ (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2540 : 138-139) สภาพความเป็นอยู่ อยู่กันอย่างเรียบง่าย มีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สภาพแวดล้อมสามารถปรับใช้ประโยชน์ได้ทุกที่ เช่น ลานบ้านใช้ผูกวัวควาย ไข่วิ่งเล่น มีการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ โดยผู้หญิงจะทอผ้าไม่ได้คิดมูลค่าเป็นเงินทอง โดยมองว่าเข้าฤดูฝนแล้วฝนไม่ตกก็ไม่ได้อยู่เฉย ๆ ใช้เวลาว่างนั้นทอผ้าเพื่อไว้ใช้ในครอบครัวและใส่เอง ทั้งยังเป็นการผ่อนคลายความตึงเครียด เนื่องจากชาวบ้านสามารถนำเอาธรรมชาติมาใช้ประโยชน์และเทคนิควิถีก็เป็นของง่าย ๆ เป็นการดัดแปลงจากสิ่งของที่มีอยู่แล้วมาใช้ ฉะนั้นความต้องการพึ่งพาทรัพยากรจากภายนอกจึงมีน้อย สำหรับเรื่องเจ็บป่วยก็มีการรักษาพยาบาลโดยใช้สมุนไพร ทำให้เห็นถึงการยังชีพของชาวบ้านต้องพึ่งพิงธรรมชาติแวดล้อมบนหลักของการพึ่งพาตนเอง โดยที่ชาวบ้านสามารถทำให้สอดคล้องกับธรรมชาติ จนสามารถดำรงอยู่ถึงทุกวันนี้เพราะมีภูมิปัญญาเข้าใจระบบในธรรมชาติดี (จ่านอง แรกพินิจ. 2526 : 231-245)

ระบบการเกษตรเดิมอาศัยการผลิตแบบใช้เอง ระบบฟาร์มซึ่งจะเริ่มที่เถียงนา (สมชาย นิลอาธิ. 2541 : 14-18) โดยมีการปลูกผักไว้กิน ส่วนมากจะปรับทรัพยากรที่มีอยู่แล้วใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ดูได้จากถ้ามีการปลูกพืชในฤดูแล้งชาวบ้านจะปลูกในหลุม เพื่อว่าเวลา รดน้ำจะทำให้น้ำลงไปอยู่ในหลุมไม่ระเหยง่าย นอกจากนี้ยังต้องดูทิศทางลมที่พัดและแสงแดดถ้าแรงมากจะทำให้พืชตายได้ ส่วนในฤดูฝนจำเป็นต้องขอร่องเพื่อให้สามารถระบายน้ำได้ดี ถ้าพื้นที่ไม่เพียงพอก็จะปลูกสลับแบบเลื่อนเวลา เช่น ก่อนเก็บเกี่ยว 15 วัน ก็จะปลูกพืชอย่างอื่นลงไปด้วย ชาวบ้านเรียกว่า เป็นการปลูกพืชไต่กัน และเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จจะเผาฟางเพื่อฆ่าเชื้อโรค และเป็นการเพิ่มปุ๋ยให้แกดิน เทคนิคแบบนี้ชาวบ้านมีมานานและหลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จจะปลูก มันสำปะหลังในนาเพราะทำให้ไม่ต้องใส่ปุ๋ย และจะปลูกในเดือนตุลาคมเพราะดินจะร่วนซุย ไม่มี

วิชาชีพ ถ้าปลูกในช่วงนี้จะไม่มียิงโคคลุมดิน และนอกจากนี้ชาวบ้านยังรู้จักดัดแปลงสิ่งของเหลือใช้ มาทำเป็นฝักบัวรดน้ำ การใช้ปุ๋ยก็ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ที่ทำจากพืชสดและมูลสัตว์ ไม่ใช่สารเคมี สำหรับ ในการป้องกันแมลงและโรคพืชชาวบ้านนิยมปลูกพืชสลับกัน เพราะแมลงไม่สามารถแยกแยะได้ ว่าอันไหนคืออาหารของมัน สามารถลดการระบาดของแมลงได้มาก นอกจากนี้ยังมีการปลูก ตะไคร้ โหระพา กะเพรา รอบ ๆ แปลงผักเพื่อป้องกันแมลงอีกทางหนึ่ง นอกจากนี้ในชุมชนยังมีการจัดการกับทรัพยากรในหมู่บ้านของตน เช่น การจัดการแหล่งน้ำในชุมชน โดยมีการสร้าง คลองเหมืองร่วมกัน เพื่อจะได้ใช้น้ำในการทำนาร่วมกัน โดยมีแก้มือ่งที่เป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้าน เป็นผู้จัดสรรและดูแลน้ำเพื่อให้เพียงพอต่อการใช้น้ำในการทำนาของชุมชนและชุมชนบริเวณ ใกล้เคียงที่รับน้ำจากคลองชลประทาน ซึ่งชาวบ้านจะมีการแบ่งหน้าที่และแบ่งงานกันทำ เช่น ผู้รับผิดชอบน้ำ ผู้รับผิดชอบเครื่องจักร ผู้รับผิดชอบค่ากระแสไฟฟ้า และแต่ละบ้านก็มีการจัดตั้งกลุ่ม ของตนซึ่งประกอบด้วยหัวหน้ากลุ่มชาวนาที่ทำหน้าดูแลตารางเวลารับน้ำของสมาชิกแต่ละกลุ่ม ให้เพียงพอ ซึ่งก่อนที่จะมีการขุดคลองเหมืองผ่านที่ดินของชาวบ้านแต่ละแห่งก็จะเป็นหน้าที่ของ ผู้อาวุโสเหล่านี้ ให้เป็นผู้คอยประสานงานขอที่ดินจากชาวบ้านจนประสบผลสำเร็จและมีน้ำใช้ ในการทำนาร่วมกัน สามารถแบ่งปันกันอย่างทั่วถึงและเพียงพอ

จะทำให้เห็นถึงภูมิปัญญาที่ชาวบ้านได้นำมาจากถิ่นเดิมมาสร้างใหม่พร้อมกับ การปรับปรุงสร้างสรรค์ให้เหมาะสมตามสภาพ ระบบความรู้จึงมีลักษณะเป็นองค์รวม ไม่แยกส่วนเช่นวิชาความรู้ในสมัยใหม่ที่เป็นศาสตร์แบบทันสมัยที่มีการจำแนกแจกแจงออกไปเป็นส่วนย่อย ๆ เช่น คนคนนี้จะรู้เรื่องการผลิต คนนี้จะรู้เรื่องการตลาด ทั้งหมดนี้จึงเห็น ได้ว่า ภูมิปัญญามีลักษณะเป็นองค์รวมที่สืบสานสัมพันธ์กันไปทั้งหมดกับธรรมชาติ ซึ่ง เรียกว่า ระบบความรู้

นอกจากระบบความรู้จะเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ที่คนมีกับธรรมชาติ แล้วระบบความรู้ ยังเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนด้วยตนเองด้วย อาจแสดงออกในรูปของความ สัมพันธ์ในสังคมของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับเครือญาติ และความสัมพันธะระหว่างคน กับสมาชิกของหมู่บ้าน (บุญเทียน ทองประสาน. 2531 : 101) ในชุมชนจะมีการช่วยเหลือ ซึ่งกันและกันในกิจกรรมของสังคม เช่น การปลูกเรือน ชาวบ้านก็อาศัยเพื่อนบ้านมาช่วยในการ ตั้งเสาหรือให้ผู้อาวุโสในหมู่บ้านเป็นผู้ทำพิธีกรรมต่าง ๆ ก่อนจะมีการเอาเสาเอกลงหลุมก่อนแล้ว เสาอันดับอื่น ๆ ก็เอาลงตามไปทีหลัง โดยผู้อาวุโสในหมู่บ้านจะเป็นผู้ช่วยชี้แนะในการทำ พิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นประเพณีที่ชาวบ้านยึดถือปฏิบัติ พอเสร็จจากงานดังกล่าว เจ้าของบ้านก็จะ มีการเลี้ยงอาหารแก่ผู้คนที่มาช่วยงาน ซึ่งแสดงถึงความรักใคร่สามัคคีของคนในหมู่บ้านที่ต้อง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นยังมีการทำบุญบวชนาค แต่งงานและช่วยเหลือกันในกิจกรรม ของการทำนา คือการดำนา เกี่ยวข้าว และนวดข้าว ที่เรียกว่าการลงแขก ซึ่งได้สร้างความผูกพัน

และความเห็นอกเห็นใจกัน หรือการร่วมกันจัดระบบแหล่งน้ำและระบบเหมืองฝายในภาคเหนือ การปฏิบัติตามวงจรในรอบปีของฮีตสิบสองคองสิบสี่ ซึ่งจะเห็นถึงแก่นของการจัดระบบคุณค่าของความสัมพันธ์ในชุมชน เป็นการจัดการภายในชุมชน เพื่อแก้ไขคลี่คลายความขัดแย้ง นอกจากระบบต่าง ๆ ภายในชุมชนและระหว่างชุมชนกับชุมชน ก็มีระบบความสัมพันธ์เป็นแบบที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ในสังคมแบบประเพณีกลไกที่สังคมสร้างขึ้นมาเพื่อควบคุมหรือบังคับให้สมาชิกของสังคมทำตามมักจะมี ความเกี่ยวข้องกับสิ่งที่นอกเหนือธรรมชาติ ยกตัวอย่างประเพณีปรัมปรา เช่น การเซ่นสังเวยผีสาธเทวดา ผีบ้านผีเรือน พิธีสู่ขวัญ พิธีทำขวัญ พิธีธรรมที่ผสมผสานกับคติประเพณี การทำบุญวันเกิด การสะเดาะเคราะห์ เป็นต้น ล้วนเป็นระเบียบแบบแผนการปฏิบัติที่กำหนดไว้โดยตรง และโดยปริยายคือรู้กันเองว่าควรจะทำปฏิบัติอย่างไร ชุมชนบางแห่งมีระบบการบริหารและการปกครองภายในชุมชน เรียก ฮีตบ้านคองเมือง เป็นกฎหมายหรือจารีตประเพณีที่เข้มงวดกวดขันในความประพฤติ โดยใช้ศาลผู้เฒ่าตัดสิน มีแก่บ้านแก่เมืองเป็นตำแหน่งผู้หลักผู้ใหญ่ มีกวนเจ้าบ้าน เจ้าแขวง เจ้ากรม เจ้าบ้าน (ระดับหมู่บ้าน) เป็นผู้อาวุโส และหัวหน้ากลุ่มที่เป็นผู้นำแบบไม่เป็นทางการ (พรพิไล เลิศวิชา. 2534 : 107) มีการปรึกษาหารือเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ร่วมกัน มีการแก้ไขคลี่คลายความขัดแย้งในชุมชนไม่ใช่จะเฉพาะเรื่องหนึ่งเรื่องใด แม้แต่ฝ่าฝืนผิดกัน วิวาทชกต่อย ขัดแย้งเรื่องที่ดิน และเรื่องอื่น ๆ ก็จะใช้ศาลผู้เฒ่าตัดสิน ผู้เฒ่าจะประกอบด้วย พระสงฆ์ที่เป็นที่นับถือของชาวบ้านองค์หนึ่งเป็นประธานของศาล มีครูใหญ่หรือครูคนหนึ่งจากโรงเรียนในหมู่บ้านจะทำตัวเป็นนักกฎหมาย มีผู้ใหญ่บ้านหรือกำนันในท้องที่คนหนึ่งเป็นตัวแทนฝ่ายบ้านเมือง และผู้ที่สำคัญอีกคนหนึ่งคือผู้เฒ่าผู้แก่ที่ชาวบ้านให้การเคารพนับถืออย่างสูงอีกคนหนึ่งทำหน้าที่ผู้พิพากษา โดยใช้ขนบธรรมเนียมประเพณีของหมู่บ้านเป็นตัวประกอบในการพิจารณา การดำเนินการจะใช้ที่วัดหรือที่สาธารณะของหมู่บ้านเป็นที่ชุมนุมตัดสินโดยใช้หลักจารีตประเพณีที่ถือปฏิบัติกันมา วิธีการแก้ไขข้อขัดแย้งต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ทำให้คู่กรณีสามารถประนีประนอมกัน แล้วต้องให้คำมั่นสัญญาว่าต่อไปจะไม่ประพฤติตามที่ทำผิดหรือล่วงเกินกันอีก ไม่ต้องลงโทษพุดตกลงกันเองก็ยอมกันได้โดยผู้ใหญ่พามาให้ขอขมาลาโทษซึ่งกันและกัน ดังนั้นคดีความต่าง ๆ จึงลุล่วงตกลงกันได้ภายในหมู่บ้าน ไม่จำเป็นต้องถึงตำรวจ ชาวบ้านจะร่างกฎหมายของหมู่บ้านไว้แทนกฎหมายของรัฐเป็นแบบฮีตบ้านคองเมือง ซึ่งทุกคนปฏิบัติตามด้วยดี

การแสดงออกในพิธีกรรมต่าง ๆ ในรอบปีล้วนเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนความเชื่อที่ได้ยึดถือกันมา ชาวบ้านอีสานใช้พิธีกรรมเป็นพลังในการสื่อความหมายตอกย้ำคุณค่าและอุดมการณ์ตลอดจนบรรทัดฐานทางศีลธรรมที่ตนนับถือ จึงเป็นธรรมดาที่พิธีกรรมและความเชื่อที่จะแสดงออกถึงระบบความสัมพันธ์ที่ผสมกลมกลืนอย่างลงตัวและมีดุลยภาพกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ยกตัวอย่างเช่น การดำเนินชีวิตตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ของคนในภาคอีสาน ฮีตสิบสอง

ซึ่งมีศักยภาพมีพลังในการหล่อหลอมวิถีชีวิตของคนอีสานที่สั่งสมสืบต่อมาให้ดำรงอยู่ สำหรับ คลองสิบสี่คือครรลองคลองธรรม 14 ประการนั้น เป็นข้อกำหนดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของ บุคคลในชุมชนที่พึงปฏิบัติต่อกันระหว่างสมาชิกในครอบครัวและชุมชน เป็นหน้าที่ทางสังคม อันเป็นหลักปฏิบัติที่มีการกล่าวตักเตือนกันว่ามิให้ประพฤติดีตดคลอง เพราะจะเป็นเหตุให้ ฝืนโทษ จนทำให้เกิดเคราะห์ร้ายและเจ็บป่วยได้ ยกตัวอย่างเช่น มีการผูกถ้อยคำขึ้นไว้เป็น คำสอน จึงนับว่าเป็นภูมิปัญญา คติธรรมเหล่านี้ล้วนมีความสำคัญในทางการศึกษาอบรมและ กระบวนการขัดเกลาทางสังคม เพราะเป็นบรรทัดฐานทางศีลธรรม เป็นกรอบอ้างอิงและเป็น สิ่งเตือนสติที่มีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมพฤติกรรม คติชาวบ้านในรูปของสุภาษิต คำคม คำพังเพย ยกตัวอย่าง ขะลำ คือข้อห้ามต่าง ๆ ที่ปฏิบัติมาจากประสบการณ์คนรุ่นหลังเมื่อผู้ใหญ่ บอกว่าชะลำ ก็ย่อมไม่กล้าคิดกล้าปฏิบัติ (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. 2521 : 18 ; 2527 : 44) ซึ่งมีอิทธิพลต่อการกำหนดพฤติกรรมทางวัฒนธรรม เขาคิดเขาเชื่อกันอย่างไรไม่มีใครทราบบ เขาประสานความรอบรู้กันมาเพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของเขา ไม่มีใครกำหนด แต่เป็น สิ่งที่ทุกคนยอมรับเชื่อฟังเชื่อถือกัน เช่น พ่อแม่ต้องเลี้ยงดูลูก ลูกก็ต้องเคารพพ่อแม่ ผู้อ่อนวัย ต้องเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโสไม่พูดจาไม่ดีกับผู้ใหญ่ ถ้าไม่ปฏิบัติก็จะทำให้ตนเองอับมงคล ถ้าเป็น ข้อห้ามร้ายแรงก็จะเช็ดขวง คือมีผลร้ายต่อตนเองและเครือญาติ

จารีตประเพณีจึงเป็นมาตรการที่ใช้ควบคุมความประพฤติของบุคคลให้เป็นไปใน แนวทางเดียวกันทำอะไรได้ อะไรทำไม่ได้ และอยู่ในกรอบที่สังคมส่วนใหญ่ยอมรับ ส่วน ขนบธรรมเนียมนั้นแม้จะมีสภาพบังคับน้อยกว่าจารีตประเพณี แต่ก็มีส่วนที่ทำให้บุคคลกระทำใน สิ่งที่ถูกที่ควรที่คนส่วนใหญ่เขาทำกัน ทำให้สังคมเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้น ในชุมชนชนบทนั้น ลักษณะการควบคุมทางสังคมมีอยู่ในระดับสูงและส่วนมากเป็นแบบไม่เป็นทางการ เพราะผู้คน ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ แบบพี่น้อง แบบอุปถัมภ์ จึงมีการควบคุมทางสังคมโดย ใช้ความเชื่อประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ แทน จารีตประเพณีตามความเชื่อนี้จึงเป็นการควบคุม พฤติกรรมของปัจเจกบุคคลมิให้ละเมิดคลองต่าง ๆ ของชุมชน เพราะเชื่อว่าจะเป็นเสนียด จัญไรหรือเป็นเรื่องอุปัทว รวมทั้งอาจทำให้ผู้ละเมิดเกิดการเจ็บไข้ได้ป่วย ส่วนอีกด้านหนึ่ง เป็นการจัดความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนให้ได้ประโยชน์จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ธรรมชาติอย่าง เท่าเทียมและเป็นธรรมบนพื้นฐานของจริยธรรมการยังชีพ (Ethics of subsistence) ซึ่งต่อยักระบบคุณค่าที่ให้ทุกคนสามารถยังชีพอยู่ได้ นอกจากนี้ยังมีคติธรรม เหล่านี้ ล้วนมี ความสำคัญในทางการศึกษาอบรมและกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) เพราะเป็นบรรทัดฐานทาง ศีลธรรม เป็นกรอบอ้างอิงที่มีอิทธิพลต่อการหล่อ หลอมพฤติกรรม คติชาวบ้านในรูปของสุภาษิต คำพังเพย ข้อห้ามต่าง ๆ ล้วนมีอิทธิพลต่อการ กำหนดพฤติกรรมอยู่ในทุก ๆ วัฒนธรรม เพื่อให้เกิดการปฏิบัติตามที่เหมาะสม จึงเห็นได้ว่ากา ถ่ายทอดเป็นกระบวนการที่มีรากฐานอยู่บนพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น

ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต มีการผสมผสานกลมกลืนและเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน จนไม่สามารถแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด รวมทั้งมีการสืบทอดเพื่อเป็นการดำรงอยู่ของ วัฒนธรรม ระบบกฎเกณฑ์ บรรทัดฐาน ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นการควบคุมทางสังคม โดยที่สมาชิกของชุมชนจะเรียนรู้การประพฤติปฏิบัติจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยการสังเกต เหตุการณ์ต่าง ๆ หรือได้เข้าร่วมในเหตุการณ์นั้นการเรียนรู้จะเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ โดยไม่รู้ตัว หรือโดยที่ตนเองมีพื้นฐานความรู้ในเรื่องเหล่านั้นจากครอบครัว เป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural reproduction) ในการกำหนดความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ คนกับ ธรรมชาติ และระหว่างคนกับคน จากความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นระบบความรู้ที่สืบทอดทำให้ คนสามารถดำรงอยู่มาได้จนถึงทุกวันนี้

2.2 การสั่งสมและการกระจายความรู้

ภูมิปัญญาเป็นการสั่งสมเป็นระบบคิด ระบบความรู้ระบบคุณค่า มีการกลั่นกรองและ สืบทอดต่อเนื่องกันมาทั้งทางตรง คือการประสบเหตุการณ์ด้วยตนเองและทางอ้อมคือการได้ยิน ได้ฟังมาจากคำสอน คำบอกเล่า แต่เป็นสิ่งที่มียู่ทุกแห่งหนเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้าน คิดได้เองแล้วนำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้างและลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่มาแก้ปัญหา การดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย เป็นสิ่งที่ชาวบ้านสะสมการเรียนรู้มาเป็นเวลานาน ทั้งจากประสบการณ์ตรงจากความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในชุมชนจากตนเอง จากบุคคลอื่นหรือ กลุ่มอื่นจากธรรมชาติ จากคน สัตว์ พืช จากวัฒนธรรม จากสภาพแวดล้อม การสั่งสมก็โดย แบบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้จากการบอกเล่าแบบปากต่อปาก และแบบที่เป็นลายลักษณ์ อักษร จากการเขียนลงในแผ่นใบลานในวัด จากการเขียนลงบนแผ่นหิน การเขียนลงกระตาส เพื่อเป็นการสืบทอดทั้งยังเป็นการกระจายภูมิปัญญาออกไป ซึ่งมีหลายวิธี ได้แก่

2.2.1 การกระจายความรู้ภายในกลุ่มเครือญาติ ผู้ใหญ่จะเป็นผู้สอนและเป็นต้นแบบ ให้การเรียนรู้ส่วนใหญ่จะเกิดในชีวิตประจำวัน เช่น การตีเหล็กในหมู่บ้านผายมูล ตำบลปากคา อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม พบว่า การเรียนรู้ขึ้นอยู่กับผู้สนใจ ส่วนใหญ่เป็นลูก เป็นหลาน ที่เป็น เครือญาติ เพราะสามารถฝึกปฏิบัติจากประสบการณ์ที่ถ่ายทอดสืบทอดกันมา จะเห็นถึง ความชำนาญเฉพาะทางในอาชีพใดอาชีพหนึ่งที่ทำเป็นล่ำเป็นสัน เช่น ชุมชนบ้านช่างหม้อ ประกอบอาชีพทำหม้อและเครื่องปั้นดินเผาทั้งหมู่บ้าน ชุมชนบ้านบาตรประกอบอาชีพทำบาตร ทั้งหมู่บ้าน ชุมชนบ้านช่างหล่อก็ประกอบอาชีพการหล่อกันทั้งหมู่บ้าน เป็นต้น (วีระ บำรุงรักษ์. 2533 : 53) ทั้งหมดเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการกระทำและจากการปฏิบัติงานจริงโดยเริ่มจาก การสังเกต วิธีการปฏิบัติงาน กระบวนการทำงาน รวมทั้งสังเกตจากอุปกรณ์การทำงานที่มีอยู่ เมื่อพอจะเข้าใจในกระบวนการทำงานแล้ว จึงให้ลองเลียนแบบโดยปฏิบัติในส่วนที่ง่ายก่อนจน

สามารถปฏิบัติได้ครบไปจนถึงขั้นตอนสุดท้าย แล้วจึงปล่อยให้ปฏิบัติจริงทั้งหมดตามสภาพที่เป็นจริง ระหว่างนี้อาจมีการซักถามในส่วนที่ไม่เข้าใจและมีการปรับปรุงการปฏิบัติงานเพิ่มเติมหรือวิธีการทำนาของพ่อก็เริ่มจากการพาลูก ๆ ไปไร่ไปนาตั้งแต่ลูกยังเล็กเริ่มจากการให้หัดถางหญ้า ขุดดิน เตรียมการไถนา แล้วให้ดูพ่อทำงาน ให้สังเกตการทำงานของพ่อแล้วให้ลองทำดูโดยพ่อยืนดูพ่อสอนลูก คนโตและลูกคนโตก็จะสอนน้อง ต่อกันไป ระหว่างนี้ถ้าไม่เข้าใจก็ให้ถามพ่อได้ ซึ่งล้วนแต่ได้รับการถ่ายทอดจากเครือญาติและบรรพบุรุษด้วยการบอกเล่าด้วยปากเรียกว่าแบบมุขปาฐะ ผู้เรียนได้ปฏิบัติจริงและฝึกหัดทำไปเรื่อย ๆ จนเกิดความชำนาญในที่สุด คำพูดที่ใช้สอนก็จะใช้ภาษาง่าย ๆ เช่น การสอนจักสาน ใช้คำว่า “ยกหนึ่ง ช่มหนึ่ง” “ยกหนึ่ง ช่มสอง” “ยกสอง ช่มหนึ่ง” “ยกสอง ช่มสอง” (พยุงพร ไตรรัตน์สิงหกุล. 2537 : 136) เมื่อผู้ได้รับการถ่ายทอดได้เห็นและจดจำวิธีการทำรูปแบบต่าง ๆ จนมีความเชี่ยวชาญชำนาญก็สามารถกระจายความรู้ไปยังบุคคลอื่นได้ วิธีการเรียนรู้จะใช้การสังเกตและการทำตามเป็นส่วนใหญ่ ความสำเร็จของการเรียนรู้วัดได้จากความสามารถในการเลียนแบบว่าทำได้มากน้อยแค่ไหน และนำสิ่งที่เรียนรู้นั้นไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ดีเพียงใด เด็ก ๆ ในสังคมแบบเดิมจึงเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติด้วยตนเอง รวมทั้งลองผิดลองถูกจากประสบการณ์ของตนเอง (สิริวรรณ ศรีพหล. 2529 : 18)

ปัจจัยที่สนับสนุนการกระจายความรู้ภายในกลุ่มเครือญาติ ได้แก่ ทรัพยากรในชุมชนนั้น เช่น ที่ดินในการทำนา ดินสำหรับปั้นอิฐ ไม้ไผ่สำหรับจักสาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างของความสำเร็จของบรรพบุรุษที่ประกอบอาชีพนั้นให้เห็นอยู่เป็นตัวอย่างที่ดี

2.2.2 จากการบอกเล่าแบบปากต่อปากจากคนในหมู่บ้านเดียวกัน ในความเป็นเพื่อนบ้านมีการกระจายความรู้ในชุมชนสามารถทำได้โดยตรงของชาวบ้าน เนื่องจากความถนัดในการทำงานอาชีพต่าง ๆ ของแต่ละครอบครัวไม่เหมือนกัน เมื่อชาวบ้านมีทางเลือกหลายทางชาวบ้านจึงพยายามเลือกโดยพิจารณาความเป็นไปได้ในการเลือก ซึ่งส่วนใหญ่จะเลือกจากสิ่งที่ตนเองมีประสบการณ์มาก่อน เพราะจะเข้าใจในวัตรกรรมเหล่านั้นได้รวดเร็ว เช่น ในเรื่องการทำเครื่องจักสานบางครอบครัวทำกระจ่าง บางครอบครัวทำตะกร้าแก่ง (พยุงพร ไตรรัตน์สิงหกุล. 2537 : 137) บางครอบครัวทำผ้าไหมลายแปลกใหม่ ก็จะมีการแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังคำนึงถึงความสามารถของตนเองในการนำเครื่องมือทันสมัยแปลกใหม่มาใช้ สำหรับการเผยแพร่ส่วนใหญ่ได้รับการบอกเล่าพูดคุยจากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่งในสังคมนั้น เช่น การปลูกยางพาราในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งไม่มีใครเคยปลูกมาก่อน แต่เมื่อมีความรู้เรื่องใหม่นี้เข้ามาชาวบ้านก็จะยังไม่กล้าปลูกเพราะไม่เคยมีประสบการณ์ จนมีเพื่อนบ้านที่เคยลงไปทำงานรับจ้างในสวนยางพาราในภาคใต้ นำความรู้จากประสบการณ์มาเล่าสู่กันฟัง นับตั้งแต่การเตรียมดินสำหรับปลูก วิธีการปลูก การบำรุงและการดูแลรักษาสวนยาง การกรีดยาง การทำยางแผ่น รากยาง และผลกำไรที่เจ้าของสวนยางจะได้รับจากการขายยาง (พนมพร ชันธิวิชัย.

2534 : 128-140) การได้พูดคุยเผยแพร่สิ่งใหม่นั้น จะทำให้ได้ทราบความเป็นไปวิธีการต่าง ๆ มากขึ้นและเป็นการรับข้อมูลโดยตรง สำหรับในชุมชนชนบทการพูดคุยเป็นการกระจายความรู้ที่ได้ผล เพราะใช้เวลาไม่นานชาวบ้านในชุมชนนั้นก็ได้รับรู้ข่าวในเวลาอันรวดเร็ว หรือเมื่อผู้ใดมีความรู้เป็นพิเศษในเรื่องการใช้ปุ๋ยหมักหรือการทำยาฆ่าแมลงจากต้นสะเดา ชาวบ้านใกล้เคียงก็ให้ความสนใจที่จะนำความรู้มาปรับใช้กับสวนหรือที่นาของตนบ้าง (ชูเกียรติ ลิสุวรรณ์. 2535 : 46) การไปหาความรู้ก็จะไปพบหรือออกไปเยี่ยมเยียนบ้านนั้น ๆ เพื่อพบปะพูดคุยกันเองพร้อมทั้งสอบถามจากผู้มีประสบการณ์โดยตรงในขณะที่กำลังทำงานอยู่ ทำให้ได้เรียนรู้วิธีการต่าง ๆ จากต้นแบบ นอกจากนี้ยังเป็นการหาอาชีพเสริมพิเศษ เช่นเคยทำนาแต่อยากจะทำอื่นธุดินเผาที่ใช้ในการสร้างบ้านเรือน ก็จะไปศึกษาจากผู้ที่ทำอาชีพนี้มาก่อน เช่น ไปศึกษาจากคนแก่ในหมู่บ้านที่เป็นเจ้าของกิจการ โดยตอนแรกจะเป็นผู้คอยสังเกตการณ์ก่อน แล้วก็หัดปั้นกับเจ้าของกิจการ ช่วยเป็นลูกมือไปเรื่อย ๆ เมื่อมีความชำนาญก็ลงทุนซื้อเครื่องมือมาทำเอง เมื่อเชี่ยวชาญยิ่งขึ้นก็จะประยุกต์ความรู้ไปใช้งานได้และมาประกอบกิจการของตนเอง เป็นการเรียนรู้จากสถานการณ์ที่แท้จริงใช้อุปกรณ์การเรียนรู้จากของจริง เน้นกระบวนการและการฝึกปฏิบัติจริง ท้ายที่สุดใช้การประเมินผลจากกระบวนการทำงานและผลงาน เมื่อมีความชำนาญมากขึ้น จึงมีการพิจารณาปริมาณของงาน (ชูเกียรติ ลิสุวรรณ์. 2535 : 27) วิธีนี้จะทำให้ได้ทราบถึงอุปสรรค ปัญหาความต้องการและความสำเร็จที่แท้จริง การติดต่อถึงกันโดยตรงนี้มีความสำคัญอย่างมากเพราะเป็นประสบการณ์ตรงที่จะสามารถนำไปปฏิบัติได้ การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงเป็นวิธีที่จะทำให้ได้รับประสบการณ์ตรงจากการทำกิจกรรมด้วยตนเองเพราะขณะฝึกปฏิบัติจะทำให้ได้เรียนรู้ไปด้วย นอกจากนี้ยังมีการคิดหาเหตุผลเพื่อให้เกิดความเข้าใจในสิ่งที่กำลังปฏิบัติอยู่ ตลอดจนมีความคิดสร้างสรรค์เกิดขึ้น การนั่งฟังคำบอกเพียงอย่างเดียวจึงไม่เกิดความคิดและความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง เพียงแต่จดจำเพียงผิวเผินเท่านั้น

2.2.3 การรวมกลุ่มจับกลุ่มพูดคุย เป็นการนำบุคคลที่มีปัญหาหรือความสนใจร่วมกัน มาร่วมปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องที่สนใจ เริ่มจากการตั้งปัญหาและทำความเข้าใจปัญหานั้นก่อน แล้วจึงลองผิตรองดูว่าอย่างไรถูกอย่างไรผิด นอกจากนี้ยังหา ข้อมูลได้จากแหล่งต่าง ๆ แล้วจึงนำมาตรวจสอบหาข้อสรุป เพื่อให้ได้ข้อสรุปเป็นแนวทางในการหาทางแก้ปัญหาร่วมกัน เป็นการฝึกทักษะเรื่องการใช้ความคิด ช่วยให้เป็นคนช่างสังเกต มีเหตุผล ไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ ระหว่างขั้นตอนของการค้นคว้าหาคำตอบก็จะได้เรียนรู้ไปด้วย ทำให้รู้จักคิดหาเหตุผลด้วยตนเองทั้งยังเป็นการฝึกทักษะในการแก้ปัญหา วิธีนี้ค่อนข้างได้ผล เพราะเป็นการเรียนรู้จากกันและกัน ใครทำอะไรได้ผลดีก็มาบอกเทคนิคหรือเคล็ดลับกันแบบไม่หวงวิชา ความคิดของทุกคนถือว่าเป็นประโยชน์ต่อกลุ่ม นอกจากนี้ยังได้มีการอภิปรายกลุ่ม ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านมีโอกาสสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันในปัญหาใดปัญหาหนึ่งที่พวกเขาสนใจร่วมกัน มีการพูดจาซักถามกันระหว่างการอภิปรายและการแสดงความคิดเห็นของ

ผู้ร่วมอภิปราย จะช่วยให้ได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพราะได้มีโอกาสฝึกฝนการแสดงความคิดเห็น และรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การรวมกลุ่มแบบนี้จึงเป็นการทำกิจกรรมร่วมกัน ช่วยกัน แก้ปัญหาร่วมกัน การทำงานเป็นกลุ่มจะช่วยให้ชาวบ้านเข้าใจและเรียนรู้ถึงกลไกของกลุ่มและ สร้างนิสัยที่ดีให้แกกันทำให้เป็นการรู้จักยอมรับมติดกลุ่ม ฝึกฝนการทำงานแบบผู้ใหญ่ เมื่อออกไป อยู่ในสังคม จะได้เข้าใจถึงกระบวนการของการอยู่ร่วมกันในสังคมได้ดี

2.2.4 การแสดงผลการปฏิบัติงานที่ประสบความสำเร็จมา เป็นการนำบุคคลไปดูงาน โดยเดินทาง ไปเป็นกลุ่ม ๆ ไปดูหมู่บ้านอื่นที่มีกิจกรรมน่าสนใจ เพื่อจะได้มาคิดทำในหมู่บ้าน ของตน เช่น เดินทางมาดูงานที่โครงการสวนพระองค์สวนจิตรลดา เพื่อจะได้นำนวัตกรรม ทางด้านการเกษตรไปประยุกต์ในหมู่บ้านของตน ทำให้ได้แนวคิดกลับไปปฏิบัติหรือนำความคิด กลับไปปรับปรุงงานที่ทำอยู่ให้ดีขึ้น การไปดูงานจะได้ผลคุ้มค่าเพราะเป็นการได้เห็น ได้ยิน ได้สอบถามจากต้นแบบหรือคนที่ประสบความสำเร็จ เพื่อเป็นความรู้เพราะผู้ได้รับความสำเร็จ นั้นได้ผ่านการทดลองค้นคว้ามานาน เมื่อได้ผลดีก็เป็นสิ่งที่น่าจะได้เป็นประโยชน์ต่อเพื่อนร่วม อาชีพเดียวกัน เช่น เมล็ดพันธุ์ใหม่ทนต่อโรคพืช การเก็บเกี่ยวแบบใหม่ การปลูกพืชแบบเกษตร ผสมผสาน การปลูกพืชโดยใช้วัสดุปลูก ฯลฯ เจ้าของผลงานจะแสดงให้เห็นชาวบ้านที่สนใจทราบถึง วิธีการปฏิบัติงาน เพื่อเป็นการเสริมสร้างทักษะใหม่ ๆ เพื่อให้เห็นกระบวนการทำงานทั้งหมด ซึ่งผู้ที่ดูก็จะได้เห็นได้ฟัง ได้พูดคุยซักถามและไปลงมือปฏิบัติจริง เช่น การทอผ้าลายใหม่ การ มัดหมี่ลายใหม่ ให้ดูเป็นตัวอย่าง การแสดงวิธีจับปลาด้วยเครื่องมือที่ประดิษฐ์ขึ้นเอง เป็นการ อาศัยแหล่งความรู้ในชุมชนเป็นการหาประสบการณ์ที่สมบูรณ์และมีลักษณะเป็นบูรณาการ เนื่องจากเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตได้ดี เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่สามารถจัดหาไว้ในห้องเรียนได้ อย่างครบถ้วน ยังส่งเสริมให้ผู้สนใจได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้โดยที่มีโอกาสได้ปฏิบัติด้วยตนเอง แทนที่จะฟังคำพูดเพียงอย่างเดียว จึงทำให้เข้าใจมากขึ้นเพราะได้เห็นของจริง

2.2.5 การอ่านเอกสารที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร การบันทึกส่วนใหญ่เกิดขึ้นใน วัด เนื้อหาเฉพาะพระเพราะเป็นภาษาบาลี (ชูเกียรติ สีสวรรณ์. 2535 : 25) ผู้บวชเป็นสามเณร ในวัดจะได้รับการสอนจากเจ้าอาวาสและพระภิกษุผู้มีพรรษามากกว่าและเป็นผู้ที่มีความรู้ด้าน ภาษาบาลี จะสอนในการอ่าน ในการเขียนและคิดคำนวณทั่วไป ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการอ่าน และท่องบทสวดมนต์ได้ เนื้อหาที่สอนเป็นประโยชน์กับบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในวัด เช่น การ ฝึกอ่านจากใบลาน จากตำราจริง ฝึกอ่านและฝึกเขียนภาษาบาลีจากบทสวดมนต์ที่ต้องสวดทุกวัน (ชูเกียรติ สีสวรรณ์. 2535 : 53)

การจารหนังสือหรือเขียนหนังสือในใบลาน เป็นวิธีกระจายความรู้ที่จำกัดเฉพาะกลุ่ม ราชสำนักและกลุ่มผู้บวชเรียน ตัวอักษรที่เขียนคืออักษรธรรม จุดมุ่งหมายที่เขียนเพื่อตราเป็น ประกาศหรือกำหนดเป็นกฎหมายยึดบ้านคองเมืองให้ข้าราชการและไพร่บ้านยึดถือแต่ละหมู่บ้าน

จึงมีหนังสือผูกหรือใบลานเก็บไว้ที่วัด เพื่อแก่บ้านคือคณะผู้อาวุโสใช้ตรวจสอบในการปกครองลูกบ้าน หนังสือใบลานอีกส่วนหนึ่งเป็นการบันทึกนิทานธรรม นิทานพื้นบ้าน ตำรายา ตำราหมอดูหลักคำสอนและประเพณีต่าง ๆ มีข้อที่ควรพินิจคือหนังสือเหล่านี้ชาวบ้านถือเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์เชื่อว่าเป็นพุทธวจนะ หลายเรื่องเกิดขึ้นภายในชุมชน แต่แอบอ้างว่าเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะเป็นกุศโลบายใช้ศรัทธาชักนำให้เกิดการเชื่อถ้อยยอมรับจนเกิดเป็นคตินิยมเก็บหนังสือผูกหรือใบลานไว้บนหิ้งไว้กราบไหว้บูชา บางแห่งบดละเอียดผสมกับยารักษาโรคหรือเป็นผงวิเศษบรรจุไว้ในองค์พระพุทธรูป (จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2531 : 70)

2.2.6 การถ่ายทอดจากศรัทธา ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตธรรมเนียม ในแบบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ชนบประเพณีที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นการบอกเล่าโดยตรง ไม่ซับซ้อนสนุกสนานดึงดูดใจ เช่น นิทาน นิยาย คติธรรม เพลง อุปมาอุปมัย ฯลฯ เป็นการกระจายความรู้ที่เป็นอุบายวิธีที่สำคัญ ค่อย ๆ ซึมซับคุณธรรมจริยธรรมให้อยู่ในอุปนิสัย ทำทางคำพูด การสนทนา ความคิดความเชื่อ โดยจะค่อย ๆ เปลี่ยนท่าที ทักษะและความประพฤติปฏิบัติได้ เป็นสิ่งที่สามารถช่วยชี้แนะพฤติกรรมที่ดีที่สังคมต้องการ และชี้ให้เห็นเกณฑ์มาตรฐานของสังคม โดยทั่วไปว่าสังคมต้องการอะไร อย่างไร ได้โดยวิธีทางอ้อม (ผาสุก มุทธเมธา. 2540 : 82) นอกจากนี้ยังมีการละเล่นพื้นบ้านที่เล่นเพื่อความสนุกสนานและสอดรับกับสภาพท้องถิ่นนั้น ๆ ทั้งที่เป็นสภาพทางธรรมชาติและสภาพสังคมวัฒนธรรม เกิดจากความรู้สึกรู้สึกนึกคิดและการแสดงออกของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่น จึงมีความสอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น เช่น สภาพภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ มีลักษณะเรียบง่าย ตรงไปตรงมา ถ้อยทีถ้อยอาศัย โดยได้รับการปรับเปลี่ยนให้เหมาะกับยุคสมัย มีการกระจายความรู้โดยการเลียนแบบ มีการกล่าวด้วยการพูด ไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แม้แต่บทขับร้องก็ยังคงใช้การท่องจำ (พรศักดิ์ พรหมแก้ว. 2541 : 69-78)

จะเห็นได้ว่าในชุมชนมีการสั่งสมและการกระจายความรู้ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นเรื่องที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตที่อยู่ภายในชุมชนหมายรวมถึงทั้งหมดในการดำเนินชีวิตเป็นระบบต่าง ๆ เพราะภายในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กัน มีการดำรงอยู่ มีสถาบันต่าง ๆ ที่เอื้อประโยชน์ต่อกัน เชื่อมโยงกันด้วยคติความเชื่อที่ทุกคนยอมรับและถือปฏิบัติต่อกันมารวมถึงประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ การปกครอง ความเป็นอยู่ การรักษาพยาบาล ฯลฯ เป็นความรู้ที่ได้สั่งสมอยู่ในแต่ละบริบทของชุมชน นอกจากนี้ยังสามารถกระจายความรู้ได้ เพื่อให้สอดคล้องกับประสบการณ์และวัฒนธรรมนั้น ๆ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมบ่อยครั้ง การไปดู การติดตาม พ่อแม่ไปไร่ไปนา ไปเล่น ไปงานวัด ไปพบญาติ ไปทำงาน ก็จะสามารถสังเกต จดจำจนเกิดการลอกเลียนแบบสามารถทำตามได้ หรือมีการฝึกทำไปพร้อม ๆ กับญาติพี่น้อง เพื่อน ครู พระ รวมทั้งคนในหมู่บ้านอื่น ๆ เพราะเป็นสิ่งที่พบเห็นอยู่ในวิถีชีวิต พบเห็นอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน

เมื่อเป็นผู้ใหญ่ก็สามารถทำได้ เนื่องจากระบบความรู้มีอยู่ทุกหนทุกแห่ง ฉะนั้นการที่จะทำให้ ภูมิปัญญาคงอยู่ จึงคงต้องมีการสั่งสมและกระจายความรู้ออกไปดังกล่าแล้วข้างต้น

2.3 สถาบันสังคมซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้

ในชุมชนมีสถาบันทางสังคม ซึ่งเป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีรูปแบบ มีจุดประสงค์ที่แน่นอนร่วมกัน ตัวอย่างของสถาบันทางสังคมได้แก่ ครอบครัว วัด และกลุ่ม ปราชญ์ชุมชน ซึ่งเป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เป็นต้น จึงสามารถนิยามได้ว่า สถาบันทาง สังคม หมายถึง การที่กลุ่มคนเข้ามามีความสัมพันธ์กันโดยมีจุดมุ่งหมาย เช่น ในการทำมาหากิน การแลกเปลี่ยนผลผลิตหรือการใช้ทรัพยากรร่วมกันในฐานะเป็นสถาบันทางเศรษฐกิจหรือ กลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กันโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการถ่ายทอดความรู้และระเบียบต่าง ๆ ที่ จำเป็นต่อการอยู่ร่วมกันในสังคมตลอดจนการถ่ายทอดทักษะในการประกอบอาชีพ การถ่ายทอด ความรู้เป็นกระบวนการสืบทอดเจตนารมณ์ของชุมชน ซึ่งมีได้ผูกขาดโดยสถาบันใดสถาบัน หนึ่ง เช่น มีครอบครัวที่ใช้ความเชื่อของบรรพบุรุษนำมาถ่ายทอด สั่งสอนอบรม มีวัดเป็น สถาบันทางศาสนาที่สอนจริยธรรมคำสั่งสอน มีบุคคลที่มีความชำนาญเฉพาะด้านใน ชุมชนที่ช่วยกันถ่ายทอดโดยผ่านพิธีกรรม และการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในสิ่งที่ชุมชนเห็นว่า เป็นสิ่งดีงาม และในชุมชนยังมีปราชญ์ชุมชนหรือผู้อาวุโส ที่จะเป็นผู้ให้การถ่ายทอด การเรียนรู้ทางสังคมที่เป็นวิถีชีวิต

ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้แบ่งสถาบันทางสังคม ออกเป็น 3 ประเภทดังนี้

2.3.1 ครอบครัว เป็นสถาบันถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในครัวเรือน

2.3.2 วัด เป็นสถาบันถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในชุมชน

2.3.3 ปราชญ์ชุมชน ในฐานะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เฉพาะด้าน

2.3.1 ครอบครัว เป็นสถาบันถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในครัวเรือน

ก่อนที่จะมีการศึกษาในระบบโรงเรียนนั้น สถาบันที่ทำหน้าที่อบรมสั่งสอน ถ่ายทอด ความรู้ความชำนาญ ตลอดจนทัศนคติและประสบการณ์ให้แก่บุตรธิดา คือบ้าน บ้านจะเป็นสถาน ศึกษาแห่งแรกที่ทำให้การศึกษาและได้ทำหน้าที่นี้มาโดยตลอด โดยมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริม การเรียนรู้ ความเชื่อ ทัศนคติ แบบแผนพฤติกรรมของครอบครัว เพื่อให้เป็นผู้ใหญ่ที่ดีมี ความรู้เพื่อการประกอบอาชีพ โดยมีพ่อแม่เป็นครูบุตรหลานเป็นผู้เรียน โดยอาศัยความ ขำนาญที่ฝึกฝนจากประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันมา มีการปรับปรุงให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีในท้องถิ่นมาดัดแปลงให้เกิดประโยชน์ สั่งสอนไปตาม ความรู้ที่มี เรียนมากน้อย แค่นั้นไม่มีการกำหนดเวลา ขึ้นอยู่กับว่าจะสะดวกเวลาใดก็เรียน

เวลานั้น ไม่มีใบรับรองวิทยฐานะหรือใบประกาศนียบัตร เป็นการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ เพราะเป็นการสืบทอดและสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมและเป็นวิถีชีวิต

กระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้ทางสังคมที่เป็นวิถีชีวิตจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ตามความรู้ที่บรรพบุรุษได้สั่งสมและถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาจนถึงคนรุ่นปัจจุบัน ซึ่งก็มีหลายอย่างที่สุดสูญหายไปบ้างแล้ว ความรู้อย่างอย่างไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นการบันทึกไว้ในสมองและถ่ายทอดด้วยปากต่อ ๆ กันไป ครอบครัวจึงเป็นสถาบันพื้นฐานที่สามารถถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ ให้กับสมาชิกของครอบครัวเพื่อเผยแพร่ให้กับคนในชุมชนต่อไป บางสถานการณ์การเรียนรู้เกิดจากการบังคับสมาชิกในครอบครัว ว่าต้องเรียนรู้ในเรื่องที่จะเป็นประโยชน์ต่อครอบครัว ช่วงเวลารับประทานอาหารเย็นเป็นช่วงเวลาที่ใช้อบรมสั่งสอนลูกหลานและสมาชิกในครอบครัว เพราะเป็นช่วงเวลาที่ทุกคนอยู่พร้อมหน้าพร้อมตากัน นอกจากที่บ้านแล้วการเรียนรู้ยังเกิดในช่วงเวลาการทำงาน เช่น ระหว่างติดตามพ่อแม่ไปทำงานที่นาที่ไร่ เด็กจะถูกใช้งานและให้ช่วยทำงานเล็กน้อย ๆ การเรียนรู้จะเกิดจากการดู การจำและทำตาม เช่น เรื่องความเชื่อต่าง ๆ จะถูกถ่ายทอดโดยพ่อแม่ตลอดเวลาลูกหลานก็จะเรียนรู้ไปพร้อมกับการได้ฟังและสังเกตจากการปฏิบัติ ทำให้เกิดการเรียนรู้ 2 แบบ คือการเรียนรู้โดยตรง ซึ่งเป็นการเรียนรู้เพื่อปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามระเบียบแบบแผนที่ตั้งคัมกำหนด ซึ่งการเรียนรู้โดยตรงนี้ช่วยชี้ทางและแนะแนวทางในการปฏิบัติ และการเรียนรู้โดยอ้อม เป็นการเรียนรู้จากการสังเกตและจดจำ มีการลอกเลียนแบบมาปฏิบัติตามที่พ่อแม่ได้ทำเป็นตัวอย่าง

กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในครอบครัวอาจเกิดจากประสบการณ์ที่เด็กเห็นแบบอย่างการทำงานของผู้ใหญ่ เช่น อาจมีการแบ่งงานตามเพศ บรรทัดฐานของครอบครัวจะมีการกำหนดว่าผู้หญิงต้องทำอะไร เด็กหญิงเด็กชายก็จะเรียนรู้การทำงานไปตามนั้น ตัวอย่างเช่น การแบ่งงานในครอบครัว ฝ่ายชายผู้เป็นสามีจะทำหน้าที่ “พ่อบ้าน” หญิงผู้เป็นภรรยาจะทำหน้าที่ “แม่บ้าน” (สุวิทย์ อิศาศวัต และณรงค์ อุปัญญา. 2540 : 41-54) งานนอกบ้าน เช่น การหาเงินหาทอง การหาอาหาร การหาของป่า การซ่อมแซมบ้าน เป็นเรื่องของพ่อบ้าน ส่วนงานในบ้าน เช่น การดูแลบ้าน การหุงหาอาหาร การดูแลบุตร การทำเครื่องนุ่งห่ม การทอผ้า เป็นเรื่องของแม่บ้าน ในกรณีพ่อบ้านจะเข้าป่าไปหาอาหาร ภรรยาจะเตรียมหาอาหารให้ติดตัวไป เช่น ทาพริก เกลือ ปลาร้า ข้าวสุก ใส่ย่ามเป็นเสบียงให้สามีไป ภรรยาจะคำนวณปริมาณอาหารเพื่อให้สามีสามารถดำรงชีวิตอยู่ในป่าได้ เมื่อสามีเดินทางกลับก็จะรับยามมาดูว่าของต่าง ๆ ที่สามีหาได้มีอะไรบ้าง และนำไปทำอาหาร ผู้หญิงยังต้องฟังผู้ชายในเรื่องความปลอดภัย ผู้ชายก็รับรู้ในเรื่องนี้เช่น กลุ่มผู้หญิงถ้าต้องการจะออกไปหาของป่า เช่น หน่อไม้ ยอดผัก ใบยา ฯลฯ ก็มักจะขอให้ผู้ชายไปด้วยเพื่อความอุ่นใจ ในครอบครัวเด็กผู้ชายจะได้รับการถ่ายทอดเพื่อเตรียมตัวให้เป็นผู้ใหญ่ในอนาคต การสั่งสอนจึงเป็นแบบลงมือปฏิบัติจริง ตอนแรกอาจจะเป็นในลักษณะให้ช่วยงาน ขณะ

ที่ช่วยงานก็คอยให้คำแนะนำสั่งสอนเกี่ยวกับงานนั้น ๆ หลายครั้งหลายหนซ้ำ ๆ จนทำเป็น แล้วจึงปล่อยให้ทำเองและจะคอยแนะนำเมื่อประสบกับปัญหา บางเรื่องจะมีการยกตัวอย่าง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาแล้วเป็นอุทาหรณ์ ในเด็กผู้ชายจะได้รับการสั่งสอนให้รู้จักหน้าที่ของพ่อบ้าน สอนให้รู้ว่าเป็นพ่อบ้านต้องทำงานรับผิดชอบครอบครัว ให้รู้ว่เมื่อแต่งงานไปแล้วให้รู้สถานะ ของตนเอง การปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่น (สุวิทย์ อิศราศวัต และณรงค์ อุปัญญา. 2540 : 41-54) เช่น ต่อญาติพี่น้องทั้งฝ่ายตนและฝ่ายภรรยา มีการสอนโดยการกระทำหรือการปฏิบัติจริง โดย เริ่มต้นจากการสังเกตวิธีปฏิบัติงาน กระบวนการทำงาน รวมทั้งสังเกตอุปกรณ์การทำงานที่มีอยู่ เมื่อพอจะเข้าใจในกระบวนการทำงานแล้วจึงให้ลองปฏิบัติในส่วนที่ง่าย ๆ ก่อน จนสามารถ ปฏิบัติได้ครบถึงขั้นตอนสุดท้ายแล้วจึงปล่อยให้ทำจริง ระหว่างนี้อาจซักถามในส่วนที่ไม่เข้าใจ และจะได้มีการปรับปรุง เช่น การสอนทำนาจะเริ่มพาลูกไปไร่ไปนาตั้งแต่ยังเล็ก (ถาวร โกวิทยากร : 2527 ; จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2531 : 15-16 ; นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2532ก ; ชูเกียรติ ลิสุวรรณ์. 2535 ; ประเวศ วะสี. 2539 : 65-99) เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญา ท้องถิ่นอย่างไม่เป็นทางการ เป็นการเรียนรู้แบบค่อยเป็นค่อยไป โดยอาศัยการฝึกฝนเป็นหลัก ช่วงแรกให้ช่วยทำ ช่วยจับเป็นลูกมือก่อน เริ่มต้นด้วยการให้ช่วยงานเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ถางหญ้า ขุดดิน เตรียมการไถนา แล้วให้สังเกตวิธีการทำงานของพ่อแม่ วิธีการทำงานของผู้ใหญ่ แล้วให้ ลองทำดู พี่คนโตจะสอนน้องต่อ ๆ กันมา ระหว่างนั้นถ้าไม่เข้าใจก็ถามได้ นอกจากนี้ครอบครัว อาจหัดให้เด็กช่วยให้อาหารหมู อาหารไก่ พอโตขึ้นมาหน่อยก็ให้เลี้ยงวัวเลี้ยงควาย เมื่อเป็นหนุ่ม ก็ให้ถางสวนทำไร่ทำนา ให้รู้จักหาปูหาปลา ออกป่าล่าสัตว์ซึ่งก็จะได้ความรู้ถึงวิธีการทำเครื่อง มือล่าสัตว์แบบต่าง ๆ ลูกจะสังเกตขณะพ่อทำงานโดยที่พ่อก็จะแนะนำไปด้วยต่อนั้นก็ให้ ลองหัดทำเอง การบอกการสอนเหล่านี้จะไม่เป็นกิจลักษณะ พอประสบเหตุปัญหาก็บอกก็แนะนำ ตามโอกาส เช่น การสร้างไถ คราด แอก เพราะเด็ก ๆ จะได้ติดตามพ่อไปนาไปไร่อยู่ทุกเมื่อ เชื้อวันอยู่แล้ว จึงเป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตไม่ได้มีการสอน เพียงแต่ได้สัมผัสบ่อยครั้ง ทั้งทางตรงคือโดยการสัมผัสจริง อาทิ การทำนา ทำไร่ ในแต่ละปีมีความจำเป็นที่ต้องใช้แรงงาน มากอยู่ 4 ครั้งด้วยกัน คือ เวลาดำนา เวลาเกี่ยวข้าว เวลานวดข้าว และเวลาขนข้าวขึ้นยุ้ง ดังนั้น การทำนาในสัระยะนี้จึงต้องอาศัยแรงงานจากญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านมาช่วยลงแขกในนาของตน แล้วก็ต้องไปช่วยลงแขกนาของคนอื่นตอบแทนกันไป เป็นการแสดงน้ำใจต่อกัน (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2530 ; เอี่ยม ทองดี. 2538 : 132-147)

ความรู้เหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นมากสำหรับเด็กที่จะเติบโตไปมีครอบครัวของตนเอง สำหรับ เด็กผู้ชายจะสอนให้รู้จักสร้างสิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ ส่วนใหญ่จะสอนขณะเป็นวัยรุ่นตอนเริ่ม เป็นหนุ่ม ตอนแรกก็ให้หัดซ่อมแซมสิ่งของที่มีอยู่แล้วแต่ชำรุด เพื่อให้มีประสบการณ์ง่ายพื้น ๆ เสียก่อน เช่น ซ่อมไถ ซ่อมคราด ซ่อมกระบุง ซุนตะกร้า เป็นต้น ต่อกจากนั้นก็ให้ช่วยทำช่วยจับ ช่วยเป็นลูกมือ ผู้เป็นเด็กก็จะได้สังเกตไปด้วย ผู้เป็นพ่อก็บอกแนะนำไปด้วย ต่อกจากนั้นก็ให้

ลองทำเอง การบอกการสอนเหล่านี้ไม่เป็นกิจลักษณะ พอประสบเหตุปัญหาก็ก็นำตามโอกาส เช่น การสร้างไถ คราด แอก ปีหนึ่งมีโอกาสบอกทีหนึ่ง การที่เด็กได้ติดตามพ่อไปนาไปไร่ อยู่เสมอ จึงเป็นการเรียนรู้ที่เกิดอยู่ในวิถีชีวิต เพียงแต่ได้เห็นได้สัมผัสบ่อยครั้ง ทั้งทางตรงคือ โดยการสัมผัสจริง จาก การทำนา ทำไร่ จากการจักสานกระบุงใส่ข้าว ตะกร้า ตะข่อง กระพ้อม กระด้ง ตลอดจนเครื่องมือจับสัตว์น้ำ เช่น ลอบ โซ กระชัง ส่วนชาวสวนจะใช้ บั้งก็ ชะลอม เข่ง ตะกร้า ฯลฯ บางทีผู้เป็นพ่อแม่ก็นำแนะนำเริ่มตั้งแต่การจักตอก การเหลาตอก และการสาน เป็นต้น ในบางกรณีอาจมีการสอนให้รู้จักสร้างที่อยู่อาศัย โดยอาจจะเริ่มต้นด้วยการให้ลูกไปช่วยญาติพี่น้องสร้างบ้าน ในกรณีที่เขาไหวแวนขาดลูกมือ ให้ช่วยซ่อมแซมฝายบ้านที่ชำรุดไป หลังคาที่รั่ว ให้ช่วยปลูกเถียงนาหรือโรงนา ซึ่งความรู้เหล่านี้จะค่อย ๆ ซึมซับเข้าไปในที่สุด ซึ่งเราเรียกว่า การเรียนรู้ในวิถีชีวิต

เพื่อให้เห็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้อันเป็นวิถีชีวิตซึ่งมีสถาบันครอบครัวทำหน้าที่หลักในการถ่ายทอดและสร้างกระบวนการเรียนรู้ ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างกิจกรรม 3 ชนิด ได้แก่ การจักสาน การทอผ้า และการทำนา

การจักสานของชาวบ้าน ซึ่งเป็นการถ่ายทอดที่มีความสัมพันธ์กับเพศชาย ผู้ชายทุกคนจะต้องทำงานจักสานเพราะถือเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของผู้ชาย (พยุ่งพร ไตรรัตน์สิงกุล. 2537 : 61 ; วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2539 : 122-142) ทั้งนี้เพราะเป็นงานที่มีความเก่าแก่ที่สุด สืบทอดจากครอบครัวให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต เป็นการสนองความต้องการและแก้ไขปัญหาด้านวัตถุดิบที่อยู่ใกล้ตัวง่าย (ชาคริต จุลกะเสวี. 2524 : 54 ; พยุ่งพร ไตรรัตน์สิงกุล. 2537 : 63) เป็นการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ เป็นการแสดงความคิดสร้างสรรค์โดยอาศัยความรู้จากประสบการณ์ของบรรพบุรุษที่สะสมมาเป็นเวลานานที่ได้ผ่านการกลั่นกรองมาแต่อดีต จนได้ผลลัพธ์ที่สมบูรณ์ไว้ใช้สอยจนทุกวันนี้ เพราะไม่ใช่เป็นสิ่งที่ได้จากธรรมชาติหาได้ง่าย จึงนำไม้ไผ่มาผ่าและเหลา มาจักเป็นเส้นบาง ๆ เรียกว่า ดอก แล้วนำมาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ มีตั้งแต่งานหยาบ ๆ ไปจนถึงงานละเอียดอ่อนที่มีลวดลายสวยงาม ที่ใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น กระติบข้าว หวดนึ่งข้าว ฝายบ้าน ฯลฯ เมื่อเด็กเกิดมาก็จะเห็นพ่อแม่ทำการจักสาน และเคยชินกับวิธีการผลิตเช่นนั้น พร้อมกันนั้นจะได้รับการฝึกหัดทำงานเกิดความชำนาญและทำได้ การได้เรียนรู้จากเพื่อนบ้านทั้งโดยการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน หรือบางครั้งอาจฝึกหัดโดยการเลียนแบบเครื่องจักสานแบบใหม่ นอกจากนี้ยังมีการสร้างที่อยู่ด้วยฝายขัดตะ เรียกว่า เสื่อลำแพน ทำภาชนะต่าง ๆ เครื่องมือจับปลา หวดนึ่งข้าว ฯลฯ เพื่อให้เหมาะสมกับความต้องการที่ สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและภูมิศาสตร์ ซึ่งมีหลายรูปแบบ ดังนี้ กระบุง กระจาด ลอบ สุ่ม โซ เข่ง ฝายชี กระด้ง หวด ตะข่อง ตะแกรง สุ่มไก่ หมวก กระซอน ชะลอม ตะกร้า พัด เสื่อลำแพน (สุวรรณี ทศนาภิรมย์. 2526 : ง-จ ; นารี สาริกภูติ. 2528 : 80) วัตถุประสงค์เพื่อใช้ในชีวิตประจำวันเป็นหลัก เพื่อการใช้สอยในด้านการอุปโภคบริโภค ทำให้มีรูปแบบไม่ แตกต่างไปจากภูมิภาคอื่น เป็นรสนิยมตกทอด (พยุ่งพร ไตรรัตน์สิงกุล. 2537 :

145) จากรุ่นต่อรุ่นเพราะบรรพบุรุษมีความรู้เรื่องคุณสมบัติ และลักษณะพิเศษของไม้ไผ่ว่าสามารถนำไม้ไผ่ มาสร้างรูปแบบของเครื่องจักสานได้ตรงกับความต้องการใช้สอย เพราะไม้ไผ่มีคุณสมบัติคงทนต่อสภาพ ดินฟ้าอากาศอยู่กลางแจ้งได้ นำมาตัดให้โค้งงอเป็นรูปทรงและในลักษณะต่าง ๆ ได้มากทั้งยังสามารถคืนสภาพเดิมได้ตลอดเวลา นอกจากนี้ไม้ไผ่ยังรับแรงดึงแรงกดได้โดยไม่หักหรือแตก ทำให้ภาชนะที่ทำด้วยไม้ไผ่ทรงรูปอยู่นาน แม้จะถูกดึงมาทำให้เสียรูปทรงไปในเวลาใช้งานแต่ก็สามารถกลับคืนสภาพเดิมได้ง่าย จากคุณสมบัติดังกล่าวทำให้เห็นความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเลือกสรรวัสดุ ที่ชาวบ้านได้จากการสังเกตและการศึกษาธรรมชาติอย่างค่อยเป็นค่อยไป

กระบวนการถ่ายทอดความรู้เรื่องการจักสานส่วนใหญ่อาศัยการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษเป็นการสืบทอดต่อเนื่องกันมาโดยการบอกเล่าและให้ฝึกทำ ไม่มีการจดเป็นลายลักษณ์อักษรเนื่องจากความจำเป็นในด้านประโยชน์ใช้สอย การจักสานจึงสืบทอดต่อ ๆ กันมาโดยแหล่งความรู้ที่ใหญ่ที่สุดคือ ครอบครัว ผู้สอนจะบอกเล่าด้วยปากและบางครั้งจะทำให้ดูด้วยเช่นผู้เป็นพ่อจะสอนลูกชายตั้งแต่เล็ก ให้สังเกตและทำตามถ้าทำไม่ได้ก็จะให้ถาม บางครั้งให้คำแนะนำแล้วลงมือสานตามคำแนะนำ เป็นการสอนแบบตัวต่อตัว ใช้อุปกรณ์ที่มีอยู่ แล้วฝึกทำจนเกิดความชำนาญ อันเป็นการถ่ายทอดที่ไม่มีการปิดบังทั้งผู้เรียนและผู้สอนจะใช้เวลาว่างที่มีอยู่สอนและฝึกหัดไปพร้อมกัน ผู้เรียนสามารถฝึกหัดจนพอใจในผลงาน การฝึกหัดจะเป็นแบบซ้ำ ๆ เพื่อให้เกิดความชำนาญ ผู้สอนใช้คำพูดสั้น ๆ ง่าย ๆ เป็นคำที่เข้าใจโดยทันทีว่าผู้สอนต้องการให้จักสานโดยการยกดอกในแนวตั้งหรือแนวนอน ทำให้ผู้รับการถ่ายทอดจดจำได้ง่าย เข้าใจโดยไม่ต้องใช้การบันทึกเป็นตัวอักษร อีกทั้งผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ในรุ่นก่อน ๆ ไม่มีโอกาสเรียนหนังสือในโรงเรียน นอกจากนี้ยังใช้วิธีข้อมดอกเป็นสีต่าง ๆ ทำให้จำได้ง่ายขึ้นอีกทั้งยังเพิ่มสีสันให้สวยงาม จากนั้นก็จะเป็นการฝึกด้วยตนเอง โดยการสังเกตและจดจำ พอถึงเวลาทำเองจริงก็ทำได้ เพื่อเป็นการฝึกฝนเพิ่มเติมผู้เรียนสามารถซื้อเครื่องจักสานเก่ามาดูเป็นแบบแล้วฝึกฝนด้วยตนเอง ทั้งนี้ต้องใช้ความมานะอดทน โดยอาศัยความเคยชินจากการพบเห็นบ่อย ๆ ในวิถีชีวิต จึงจดจำไว้เมื่อต้องการทำเครื่องจักสานก็ทำได้เองโดยไม่ต้องมีใครสอน บางครั้งอาจเอาของเก่ามารื้อดูแล้วฝึกทำด้วยตนเองก็ได้ นอกจากนี้อาจมีบางกรณีที่เป็นการเรียนรู้และฝึกฝนจากเพื่อนบ้าน บุคคลในหมู่บ้าน หรือนอกหมู่บ้านที่เป็นผู้มีความชำนาญเรียกว่าปราชญ์ชาวบ้านที่เป็นผู้ถ่ายทอดวิชาจักสานให้ เนื่องจากความถนัดของแต่ละครอบครัวไม่เหมือนกัน บางครอบครัวมีความถนัดทำกระบุง บางครอบครัวถนัดทำตะกร้า บางครอบครัวถนัดทำเครื่องมือจับสัตว์น้ำ จึงใช้วิธีแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน โดยผู้เรียนจะเตรียมดอกไปเอง ผู้สอนจะสอนโดยการปฏิบัติจริงวิธีการถ่ายทอดเป็นการบอกเล่าด้วยปาก ในบางครั้งจะทำให้ดู หรือบางครั้งก็เป็นการรวมกลุ่มกันทำ ใครทำตรงไหนไม่ได้จะถามทันที

การทอผ้า ผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ในการทอผ้าก็คือผู้หญิง หญิงทุกคนที่เกิดอยู่ในหมู่บ้านจะต้องทอผ้าให้เป็น นับตั้งแต่เด็กหญิงอายุ 10 ขวบ ก็จะได้เรียนรู้วิธีการทอผ้าโดยในการ

ทอด้านนั้นจะต้องมีความรู้หลายอย่าง เช่น การย้อม การฟอก การปั่น การคันเครือ การต่อเครือ และการมัดหมี่ ดังนั้นความรู้เหล่านี้จะเกิดขึ้นกับบุคคลใดบุคคลหนึ่งทันทีนั้นเป็นไปได้ ต้องอาศัยเวลาการฝึกปฏิบัติอันยาวนานจึงจะเกิดความชำนาญขึ้น เมื่อผู้หญิงเป็นผู้มีความรู้ในการทอผ้า ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของชุมชนมาแต่เดิม เด็กหญิงจะได้รับรู้และสัมผัสกับขั้นตอนการทอผ้า ตั้งแต่เล็ก โดยการช่วยเหลือกิจกรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่พอทำได้ ช่วยหยิบจับอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ใช้ในการทอผ้า ทำให้รู้จักว่าอุปกรณ์ชื่อว่าอะไร ทำงานอย่างไร บางครั้งก็มีความสนใจอาจลองทำเล่น หรือนั่งสังเกตเวลาที่พี่สาว แม่หรือญาติผู้ใหญ่ในครอบครัวทอผ้า ทำให้ได้มีโอกาสสัมผัสกับขั้นตอนต่าง ๆ ของการทอผ้า เป็นการปลูกจิตสำนึกทางอ้อมให้แก่เด็กได้เรียนรู้ประสบการณ์เหล่านั้นอย่างไม่รู้ตัว เมื่อโตขึ้นพอจะฝึกหัดปฏิบัติในการทอได้ บุคคลในครอบครัวก็จะเริ่มฝึกเริ่มสอนกระบวนการทอผ้าให้ การฝึกปฏิบัติก็จะทำไปเรื่อย ๆ ตรงไหนที่ยากก็จะทำหลายครั้งซ้ำแล้วซ้ำอีก บุคคลในครอบครัว เช่น แม่ พี่สาว ก็จะคอยตักเตือน เริ่มแรกก็ฝึกทอผ้าคือการพุ่งกระสวยให้ตรงและไม่ตึงจนเกินไป เพื่อจะไม่ไปทำให้เส้นด้ายขาด รู้จักกดพิมพ์ให้แน่น และให้เสมอเพื่อผ้าที่ทอออกมาจะได้ตรง การฝึกทอนี้ใช้เวลานานพอสมควรจึงจะเกิดความชำนาญ พอทำขั้นตอนการทอผ้าได้ ก็จะได้ฝึกทักษะในการทอผ้าแบบที่มีลวดลายเพิ่มเติม เช่น ผ้ามัดหมี่ซึ่งมีขั้นตอนที่ยากกว่า ต้องได้ทดลองทอหลายครั้งจนกว่าดอกหมี่ที่ออกมาจะเสมอกัน ถ้าทำผิดบุคคลในครอบครัวก็จะให้ทำซ้ำอีก การทำซ้ำหลายครั้งก็จะทำให้จำได้ว่ามีตรงไหนผิดก็จะเกิดความทรงจำ

การถ่ายทอดการทอผ้าแก่สมาชิกในครอบครัวนั้นไม่ถือเป็นการบังคับ ขึ้นอยู่กับความสนใจใฝ่รู้ของสมาชิกแต่ละคนในครอบครัว สมาชิกในครอบครัวเดียวกันจะได้รับการถ่ายทอดไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับความต้องการ เวลา และภาระหน้าที่ในครอบครัว ใครสนใจมากก็จะได้รับการถ่ายทอดจนสามารถรู้จักรายละเอียดขั้นตอนการทอผ้าได้มาก ใครที่สนใจน้อยก็จะได้รับความรู้บางอย่าง ด้วยเหตุนี้ความชำนาญของแต่ละคนจึงไม่เหมือนกัน เช่น บางคนจะชำนาญในการทอผ้า บางคนจะชำนาญมัดหมี่ ครอบครัวจึงเป็นสถาบันที่มีบทบาทในการถ่ายทอดกระบวนการทอผ้าแก่บุคคลในครอบครัวเป็นอย่างมาก เริ่มตั้งแต่วัยเด็กจนถึงเติบโตมีครอบครัวจะต้องเรียนรู้เพื่อนำไปใช้ทำเครื่องนุ่งห่มหรือประกอบอาชีพ และจะเป็นผู้ถ่ายทอดให้สมาชิกในครอบครัวต่อไปภายหลัง เพื่อความรู้เหล่านี้จะได้รับการสืบทอดต่อไป

การสนทนากับเพื่อนบ้านก็เป็นการถ่ายทอดอย่างหนึ่ง เพราะทำให้มีโอกาสได้สังเกตซักถามเพื่อนบ้านในการทอผ้า ในหมู่บ้านมีระบบเครือญาติที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่น จึงทำให้คนที่ไม่ใช่ญาติพอมายอาศัยอยู่ในหมู่บ้านก็ได้รับการถ่ายทอดเหมือนญาติพี่น้องเพราะว่ามาอาศัยอยู่ร่วมกัน นอกจากนั้นในงานประเพณีต่าง ๆ ชาวบ้านผู้หญิงโดยส่วนมากก็จะสวมเสื้อผ้าที่ตนเองทอ ผู้สูงอายุในชุมชนซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการถ่ายทอดความรู้ หากบุคคลใดที่มีปัญหาในการทอผ้าก็สามารถมาขอคำปรึกษาหารือเพื่อสนทนาแลกเปลี่ยน

ประสบการณ์การทอดผ้ากับบุคคลที่ถือได้ว่าเป็นปราชญ์ในชุมชนได้ เช่น ในเรื่องการคิดลวดลายมัดหมี่ซึ่งคนรุ่นใหม่ย่อมมีประสบการณ์น้อยกว่า โดยการให้ผู้สูงอายุมัดลวดลายหมี่เป็นตัวอย่างให้หรือขอให้อธิบายขั้นตอนต่าง ๆ แล้วหลังจากนั้นก็ลงมือทำเองเพราะลวดลายอันเก่าแก่นั้นเป็นประสบการณ์การเรียนรู้ของคนวัยชราที่ได้สะสมมาตั้งแต่ยังสาว โดยใช้การจดจำส่วนตัวและจะเป็นลักษณะการถ่ายทอดด้วยวาจา

จะเห็นได้ว่าการสั่งสมการเรียนรู้ในสังคมไทยระดับพื้นบ้านเป็นการสั่งสมความรู้และประสบการณ์อันยาวนาน โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ลักษณะต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์ ในการปรับตัวทั้งกับธรรมชาติและ การปรับตัวในสังคมมนุษย์ด้วยกันที่เกื้อกูลชีวิตมนุษย์ตลอดมา กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์แล้วสั่งสมไว้เป็นมรดกทางปัญญา ในครอบครัวเรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตด้วยการลองผิดลองถูกในการผลิตอาหาร เด็กจะได้เรียนรู้และสะสมประสบการณ์ต่าง ๆ ไว้จากสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วถ่ายทอดต่อไปยังรุ่นลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งได้กลายเป็นแบบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติการถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากการทำจริงได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (Transmission) ให้กับ คนรุ่นหลัง ด้วยการสั่งสอนด้วยการบอกเล่าและการปฏิบัติ

2.3.2 วัด เป็นสถาบันถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในชุมชน

พร้อม ๆ กับการถ่ายทอดความรู้ในครอบครัว เด็กชายส่วนหนึ่งก็มีวิธีการเรียนรู้ในรูปแบบที่สืบทอดกันมานานเนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนา มีวัดเป็นศูนย์กลางสำคัญมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และยังคงมีบทบาทนี้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน แทบทุกหมู่บ้านจะมีวัดอย่างน้อย 1 วัด ตามแต่ขนาดของหมู่บ้านจนกล่าวได้ว่าวัดเป็นของคู่กัน ในแต่ละวัดจะมีเด็กชายไปเป็นศิษย์และบวชเรียนในวัด (วุฒิชัย มูลศิลป์. 2525 : 12) เพื่อต้องการศึกษาเล่าเรียน ต้องการศึกษาศาสนธรรมวินัยและทดแทนผู้มีพระคุณด้วยการบวชซึ่งถือเป็นการเรียนรู้อย่างหนึ่ง ผู้ที่สอนพระเณรคือเจ้าอาวาส นอกจากพระเณรแล้วยังมีฆราวาส เดิมชาวบ้านมักส่งลูกหลานเข้ามาเป็นศิษย์วัด พอเริ่มเรียนรู้หนังสือได้ก็ให้บรรพชาเป็นสามเณร วิธีการเรียนการสอนในวัดมีระบบแบบแผนเห็นได้ชัดเจนกว่าบ้านคือผู้สอนจะเป็นศูนย์กลางให้ผู้เรียนเลียนแบบ หัดอ่าน หัดเขียนเป็นคำ ๆ บนกระดานชนวน การเรียนรู้จึงเน้นการท่องจำเพื่อให้ผู้เรียนมีความสามารถในการอ่านและเขียน เนื้อหาสาระของการเรียนจะอยู่ในลักษณะการหัดอ่านหัดเขียนบทสวดมนต์ ภาษาบาลีตามที่ปรากฏอยู่ในใบลานหรือวัสดุอื่น ๆ ในวัด และการอ่านการเขียน คำนวณ ภาษาไทย มีวิธีการประเมินผลโดยผู้สอนทำหน้าที่ประเมินจากการท่องจำและการฝึกปฏิบัติ (ชูเกียรติ ลิขสุวรรณ. 2535 : 28)

นอกจากเป็นสถานที่เรียนของพระภิกษุสามเณรแล้ว วัดยังเป็นศูนย์กลางเรียนรู้ในท้องถิ่นนั้น ๆ เพราะสถาบันที่เป็นตัวแทนศาสนาช่วยควบคุมสังคมทำให้สมาชิกของสังคม

สามารถอยู่ร่วมกันด้วยความสุข ช่วยให้บุคคลยอมรับค่านิยม บรรทัดฐาน ซึ่งประกอบด้วย วิถีประเพณี จารีตประเพณี กฎหมาย วัฒนธรรมต่าง ๆ ไปปฏิบัติตามโดยไม่คำนึงถึงชั้น วรรณะ ช่วยให้เกิดความเป็นปึกแผ่นในสังคมโดยอาศัยการประกอบพิธีกรรมซึ่งจะช่วยให้สมาชิกในสังคม มีความร่วมมือร่วมใจกันประพุดติและปฏิบัติตามศีลธรรม ทำให้บุคคลมีจริยธรรมและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นการอบรมทางจิตใจให้สงบ

วัดเป็นสถาบันทางสังคมที่มีหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ ความคิดความเชื่อตาม สถานการณ์ที่ชุมชนเห็นว่าสิ่งใดต้องทำให้คนในชุมชนปฏิบัติตามและยึดถือเอาเป็นแบบอย่าง วัดจะทำหน้าที่ในการสั่งสอนอบรมและปลูกฝังความเชื่อ เช่น ความคิด ความเข้าใจเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ความสามัคคี การให้ และการพึ่งพาอาศัยกันของคนในชุมชน ให้คนรู้จักการเสียสละ มีเมตตา รู้จักกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ โดยใช้พิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ ตัวอย่าง กิจกรรมของวัดที่มุ่งถ่ายทอดเรื่องคุณธรรม จริยธรรม ความกตัญญูภายในชุมชน เช่น การกล่อมเกล่าปลูกฝังให้รู้จักบุญคุณของพ่อแม่ ญาติ บรรพบุรุษ การแสดงความสำนึกในบุญคุณของ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ได้ปรากฏและแสดงออกในลักษณะกิจกรรมความเชื่อ เรื่องการเลี้ยงผี การ เช่น ไหว้ และทำเครื่องสักการะไปกระทำพิธีกราบไหว้ให้เป็นแบบอย่างแก่นุชนคนรุ่นหลัง ทำนองเดียวกับการจัดระบบการอยู่ร่วมกันในชุมชน ก็พบว่าการปลูกฝังถ่ายทอดความคิด บทบาทหน้าที่ สิทธิของบุคคลและความเชื่อเรื่องบาป บุญ กรรม เวร สำหรับรูปแบบการถ่ายทอด ความรู้ หรือการจัดการศึกษาพบว่ามีทั้งการใช้กระบวนการสั่งสอนอบรม ถ่ายทอดในทางตรงและมีทั้งกระบวนการกล่อมเกล่าปลูกฝังความคิด ความตระหนักในทางอ้อม ตัวอย่างกระบวนการ ถ่ายทอดความรู้โดยตรง ได้แก่ การสั่งสอนอบรมให้เป็นคนดี มีคุณธรรม จริยธรรม การเทศนา ปาฐกถาธรรม การให้ความรู้ พื้นฐานและฝึกทักษะด้านอาชีพ เป็นต้น ส่วนตัวอย่างกระบวนการ ถ่ายทอดความรู้โดยอ้อมได้แก่ การกำหนดให้ทำกิจกรรมตามความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม การรับความรู้จากคำสาธุการสอนใจ ข้อคิดคำสอน นอกจากนั้นยังพบว่าการพูดคุยในเรื่องทั่ว ๆ ไป ของคนในชุมชน เมื่อมีการพบปะกันในวัด มีผลต่อการถ่ายทอดความคิด เป็นการกระจาย ความคิดและการรับรู้ข้อมูล เกี่ยวกับ เหตุการณ์ความเคลื่อนไหวทั้งภายในชุมชนและนอก ชุมชน การรับรู้ข้อมูลบางเรื่องทำให้มีการปรับตัว ทำที่ในการยอมรับและมีการทดลองเพื่อการ ปฏิบัติตาม เช่น การสนทนา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นด้านการประกอบอาชีพ การรักษาโรค ขั้นตอนการปฏิบัติในพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ทุกครัวเรือนมีโอกาสเป็นเจ้าภาพ เช่น การแต่งงาน การ จัดงานศพ งานบวช ออกพรรษา วิสาขบูชา เป็นต้น ชาวบ้านนิยมไปทำบุญที่วัดใกล้บ้านเพราะ สะดวกในเรื่องระยะทางไม่ลำบากในการเดินทางและการเตรียมของทำบุญ ชาวบ้านจะคอย ช่วยเหลือกิจการของวัดเป็นประจำและมีความรู้สึกภาคภูมิใจเป็นเจ้าของวัดในหมู่บ้านของตน คอยดูแลความสะอาดเรียบร้อย ช่วยกันเรียไรจัดหาเครื่องใช้ที่จำเป็น

วัดกับชุมชนยังมีการพึ่งพาอาศัยกันในกิจกรรมที่ไม่เกี่ยวข้องเรื่องของการปฏิบัติธรรม โดยตรง เช่น การซ่อมแซมวัด การขุดลอกคูคลอง การหารายได้เข้าวัด ซึ่งพระสงฆ์เองไม่สามารถ

จัดการเรื่องเหล่านี้ได้ ต้องพึ่งพากำลังแรงงานและกำลังทรัพย์จากชาวบ้าน พระและผู้นำชุมชนจะเป็นผู้ชักชวนและนัดหมายให้ชาวบ้านมาช่วยกันสนับสนุนกิจกรรมของวัด ชาวบ้านจะให้ความร่วมมือในกิจกรรมเหล่านี้อย่างเข้มแข็ง ส่วนใหญ่มักจะเป็นช่วงว่างจากการทำนา ช่วยก่อสร้างถาวรวัตถุและบูรณะวัดโดยไม่คิดค่าแรง พวกผู้หญิงก็จะหุงหาอาหารมาเลี้ยงที่วัด ใครที่มาช่วยงานไม่ได้ก็อาจบริจาคเงินซื้อวัสดุหรือเลี้ยงอาหารแทน ความร่วมมือของชาวบ้านที่มีต่อกิจการของวัดนี้ขึ้นอยู่กับตัวเจ้าอาวาสและผู้นำชุมชนว่าเป็นที่นับถือเพียงใดในชุมชน ถ้าชาวบ้านไม่ศรัทธา ไม่ชอบพระลูกวัด ไม่ชอบผู้ใหญ่บ้าน หรือไม่ชอบคณะกรรมการของวัด ชาวบ้านก็อาจมาช่วยน้อย แต่ถ้าเป็นผู้ที่ชาวบ้านศรัทธามากก็จะมาช่วยงานกันมาก บางครั้งมาจากหมู่บ้านอื่น ด้วยการทำนุบำรุงวัดนี้จัดว่าเป็นการทำงานเพื่อสาธารณะประโยชน์ ชาวบ้านเองก็ได้ประโยชน์ด้วย เช่น การใช้วัดเป็นที่พักผ่อน ได้อาศัยใช้น้ำในสระของวัด ใช้ลานวัดเล่นกีฬา ใช้สถานที่ของวัดในการประชุมหมู่บ้าน ในการจัดอบรมลูกเสือชาวบ้านและเป็นที่จัดตลาดนัด ชาวบ้านจะไปหาพระเพื่อ ดูหมอ เพื่อไขว่ย เพื่อพรมน้ำมนต์ เพื่อรักษาโรค เพื่อปรึกษาปัญหาส่วนตัว และเพื่อขอคำแนะนำจากพระ แต่จะเลือกปรึกษาเฉพาะพระที่เคารพนับถือซึ่งได้แก่พระที่มีความรู้หรือที่บวชมานานและรู้ความเป็นไปของหมู่บ้านดี สิ่งเหล่านี้มีส่วนส่งเสริมให้วัดกับชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาก

วัดจึงมีความสำคัญทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ศิล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรม และกิจกรรมทางสังคม วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเชิงการเรียนรู้ และมีส่วนตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ และให้ความมั่นคง อบอุ่นทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของคน วัดจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่ รวมทั้งยังเป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์แห่งชีวิตไปพร้อม ๆ กัน ถือได้ว่าเป็นการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่น่าถือศาสนาทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

2.3.3 ปราชญ์ชุมชน ในฐานะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เฉพาะด้าน

บ้านและครอบครัวจึงเป็นสถานศึกษาเพื่อสืบทอดวิชาชีพของตระกูลให้สืบทอดไปยังบุตรหลาน เช่น ครอบครัวชาวนาก็จะสอนวิธีทำนา ครอบครัวช่างก็จะสอนวิชาช่างให้แก่บุตรหลาน เป็นต้น การให้การศึกษาก็โดยให้เป็นลูกมือของบิดามารดาก่อน ดังกล่าวแล้วในหัวข้อที่สองข้างต้น ต่อเมื่อเติบโตและมีประสบการณ์เพียงพอแล้ว ก็จะปฏิบัติงานได้เอง สำหรับวิชาชีพที่ไม่ใช่เป็นของต้นตระกูลมาก่อน หากต้องการจะเรียนก็จะส่งบุตรหลานเข้าฝึกงานเป็นลูกมือกับปราชญ์ชุมชนซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน จากการเป็นลูกมือจนได้รับการถ่ายทอดและเมื่อฝึกฝนจนชำนาญด้วยตนเองก็จะสามารถออกไปประกอบอาชีพได้ เพื่อให้เห็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้อันเป็นวิถีชีวิตซึ่งมีปราชญ์ชุมชนซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ได้ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ ในที่นี้ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างเรื่อง กระบวนการเรียนรู้ด้าน

การรักษาพยาบาลด้วยหมอพื้นบ้าน กระบวนการเรียนรู้ด้านดนตรีไทย และกระบวนการเรียนรู้ด้านการแกะสลักไม้

ก) กระบวนการเรียนรู้ด้านการถ่ายทอดการรักษาพยาบาลด้วยหมอพื้นบ้าน คนที่อยู่ในหมู่บ้านนั้นไม่ได้เรียนการแพทย์ที่เป็นระบบอย่างเป็นทางการจากที่ใด แต่อาศัยจากการสังเกตและจดจำจากการบอกเล่า (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. 2534 : 92-95) จากบรรพบุรุษหรือไปขอศึกษาจากหมอพื้นบ้านที่มีความสามารถและสะสมประสบการณ์เพิ่มเติมให้มากขึ้น ซึ่งจะมี รูปแบบที่แตกต่างกันไปเฉพาะแต่ละบุคคล ครอบครัวและเครือญาติจึงเป็นสถาบันที่เป็นเครือข่ายการเรียนรู้ที่จะสืบทอดการเรียนรู้ดังกล่าว โดยผ่านการทดลองพิสูจน์และการปฏิบัติจริง ส่วนการถ่ายทอดประสบการณ์และกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นโดยธรรมชาติไม่มีแบบแผนหรือระบุไว้ในตำราใด เป็นการสังเคราะห์ทฤษฎีขึ้นใหม่จากการอนุมานด้วยเหตุผล การคาดเดา การคิดเอาเอง การลองผิดลองถูก การฝึก หรือความบังเอิญและเมื่อมีผู้ทดลองใช้ได้ผลก็จะแพร่หลายไปอย่าง หาดันตอที่แน่นขัดไม่ได้ (ประดิษฐ์ จิระเดชประไพ. 2540 : 21) กระบวนการถ่ายทอดความรู้หมอพื้นบ้านจึงใช้การท่องจำต้องจำให้ได้แล้วมาท่องให้ครูฟัง มีทั้งเรียนรายบุคคลและเรียนเป็นกลุ่ม ส่วนภาคปฏิบัติจะใช้สถานการณ์จริง คือเมื่อฝากตัวเป็นลูกศิษย์ก็จะตามครูหมอไปเป็นลูกมือคอยช่วยเหลือเล็ก ๆ น้อยก่อน และจะค่อยเพิ่มการฝึกฝนจากการปฏิบัติจากสถานการณ์จริงจึงต้องใช้การจดจำ แต่เมื่อติดตามไปหลาย ๆ ครั้งก็จะจำได้จนเมื่อมีความสามารถทำได้ ครูหมอก็จะแนะนำคนไข้รายอื่นให้ลูกศิษย์ไปรักษาแทนเป็นการแบ่งเบาภาระของครูหมอ สำหรับตัวยานั้นได้มีการทดลองให้แน่ใจจากครูหมอและนำมาใช้ ทั้งยังศึกษาค้นคว้าให้แน่ใจว่าสามารถรักษาโรคต่าง ๆ ได้ บางครั้งครูจะถ่ายทอดเฉพาะผู้ที่มีคุณสมบัติสมควรแก่การรับการถ่ายทอด จึงได้ผูกข้อความไว้อย่างมีความหมายเฉพาะ ผู้ที่ไม่ได้เล่าเรียนทางนี้ย่อมไม่เข้าใจสูตร ตำรับและวิธีเรียกตัวยาต่าง ๆ ที่ครูได้จดไว้เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้คนไม่รู้เอาไปใช้ ที่อาจจะก่อให้เกิดอันตรายเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์และความประมาท นับว่าเป็นความสุ่มรอบคอบของการอนุรักษ์ และสืบทอดความรู้ที่มีคุณค่าการดำรงอยู่ของแพทย์แผนโบราณจึงมีจำนวนลดลง และมีแนวโน้มลดลงมีสาเหตุเพราะหมอรุ่นเก่าค่อนข้างหวงวิชา ไม่ยอมสอนหรือถ่ายทอดวิชาให้แก่ใครง่าย ๆ ส่วนใหญ่จะเก็บไว้ให้แต่ลูกหลานในวงศ์สกุลของตน ถ่ายทอดโดยให้เรียนตามตำราที่ทำไว้ให้เพราะกลัวจะสอนให้คนนิสัยไม่ดี แล้วเอาไปใช้ในทางที่ผิด จึงต้องมีการคัดเลือกอุปนิสัยใจคอลูกศิษย์เป็นเวลานาน และที่ไม่อยากสอนให้คนอื่นเพราะกลัวจะถูกกลบลู่ นอกจากนี้ยังกลัวที่จะมาแย่งอาชีพและแข่งขันกันในอาชีพเดียวกัน ทั้งยังเป็นเรื่องยากเพราะต้องรู้จักตัวยามากมาย ต้องรู้สรรพคุณและมีความเสียสละที่จะช่วยคน

การถ่ายทอดการเรียนรู้ ก็โดยการขอบพอนิสัยใจคอซึ่งกันและกัน จึงให้มาเป็นลูกมือช่วยหยิบจับในช่วงแรก ช่วยเก็บยาตั้งแต่การออกไปเก็บตัวยามาล้างตากให้แห้ง หั่น บด เป็นผู้ปรุงยา ตรวจอาการ เยี่ยมไข้ จ่ายยา อธิบายการใช้และจำหน่าย ซึ่งต้องใช้การจดจำ กระบวนการถ่ายทอด (Process of socialized) ครูหมอมักไม่บอกวิชาจนหมดกลัวศิษย์คิดล้างครู

การสะสมและกระบวนการสร้างสรรค์ความรู้ของชุมชนในเรื่องของการถ่ายทอดความรู้ ส่วนใหญ่เป็นแบบไม่เป็นทางการ เป็นการถ่ายทอดแบบปากต่อปาก ไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน

ข) กระบวนการเรียนรู้ด้านการถ่ายทอดดนตรีไทย ในบางชุมชนจะมีปราชญ์ซึ่งเป็นผู้มีความสามารถในทางดนตรีไทย ซึ่งกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาในเรื่องนี้อาจจะมองไม่เห็นเด่นชัดนักเพราะได้ถูกกำหนดขึ้นในลักษณะของ “อุบายวิธี” ที่ผ่านกระบวนการคิดและตัดสินใจจากครูผู้ถ่ายทอด บนพื้นฐานของความเหมาะสมและความถูกต้องตามขนบธรรมเนียมประเพณีไทย เช่น การฝากตัวเป็นศิษย์ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญต่อกระบวนการถ่ายทอดศิลปวิทยาการทางทางดนตรีไทยและแขนงอื่น ๆ

ซึ่งผู้ที่ต้องการเป็นศิษย์จะได้รับการถ่ายทอดทั้งแบบเป็นนักดนตรีอาชีพ และนักดนตรีสมัครเล่น ขึ้นแรกจะต้องสร้างศรัทธาและแรงจูงใจให้เกิดความใฝ่รู้ก่อน เช่น การเกิดความประทับใจตัวเครื่องดนตรี ประทับใจความเป็นผู้มีวิชาความรู้อย่างมากของครู หรือมีประสบการณ์เดิมอยู่ก่อนที่จะมารับการถ่ายทอด ตลอดจนมีความมุ่งมั่นหมายอื่น ที่แฝงเร้นอยู่และประการสุดท้ายต้องการที่จะทดสอบความสามารถของตนเอง

เมื่อมีมูลเหตุจูงใจให้ใฝ่รู้จึงเกิดการเสาะแสวงหาครูผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ ซึ่งวิธีการเสาะแสวงหาความรู้ที่ได้แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจจริงและมุ่งมั่นที่จะศึกษาหาความรู้อย่างจริงจัง และการเสาะแสวงหาครูก็มีหลายวิธี เช่น จากคำบอกเล่าของบุคคลใกล้ชิดของพ่อแม่ ครูอาจารย์ เพื่อนบ้านใกล้เคียง และจากการสืบค้นจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เช่น ห้องสมุด วิทยุ กระจายเสียง โทรทัศน์ แหล่งผลิตเครื่องดนตรี และร้านขายเครื่องดนตรี จะเห็นได้ว่าการแสวงหาครูมีความสะดวกขึ้นกว่าแต่ก่อน ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปหาครูอาจารย์ เนื่องจากความเจริญของโลกปัจจุบัน จึงทำให้สามารถรับทราบข่าวสารข้อมูลได้รวดเร็วสะดวก ไม่บั่นทอนความตั้งใจของผู้เรียนเพราะถ้าผู้เรียนขาดความตั้งใจจริงก็จะล้มเลิกความตั้งใจกลางคันได้

การรับเป็นศิษย์ เป็นบทบาทของครูในฐานะผู้ให้การถ่ายทอด ครูจะพิจารณาผู้ต้องการมาฝากตัวเป็นศิษย์ ในเรื่องคุณสมบัติภายนอก ได้แก่ กิริยามารยาท การเข้าหาผู้ใหญ่ การมีมนุษยสัมพันธ์ การมีสัมมาคารวะและการนับถือผู้อาวุโส ฯลฯ ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้เป็นเพียงสิ่งที่เห็นภายนอก ครูจึงต้องใช้การสังเกตอย่างถี่ถ้วน เช่น การเข้ามาหา การสนทนาและการลากลับ มีการไปลามาไหว้ซึ่งเป็นการมองให้เห็นทะลุถึงภายในของผู้จะมาเป็นศิษย์คือดูถึงความมุ่งมั่นและความตั้งใจจริง หรือบางรายต้องเข้าพักอาศัยคอยรับใช้ปรนนิบัติที่บ้านครูก่อน เพื่อดูนิสัยดูแว่วว่าเหมาะสมที่จะรับเข้าเป็นศิษย์หรือไม่ ทั้งนี้เพื่อความมั่นใจว่าวิชาความรู้ที่ถ่ายทอดไปจะไม่เสียหาย เมื่อครูรับให้เข้ามาเป็นศิษย์แล้วศิษย์จะต้องนำขันก้านล พร้อมดอกไม้ธูปเทียน ผ้าขาว และเงินค่าก่านลมาค่านับครูหรือเรียกว่าเป็นการทำพิธีไหว้ครู เพื่อยอมรับศิษย์ไว้อย่างเป็นทางการ (สุดใจ ทศพร. 2528 : 138 ; สงบศึก ธรรมวิหาร. 2533 ; วิมาลา ศิริพงษ์. 2534 ; สุรัชย์ เครือประดับ. 2534 ; สุขสันต์ พ่วงกลัด. 2539)

ในการฝึกฝนทักษะและประสบการณ์ ครูต้องถ่ายทอดตามลักษณะความแตกต่างของศิษย์ เพราะแต่ละคนจะมีความสามารถ ความมุ่งหมายที่จะได้รับการถ่ายทอดและพื้นฐานความรู้จะแตกต่างกันไป ฉะนั้นการฝึกฝนจึงแตกต่างกันไป มีการปรับเปลี่ยนไปตามศิษย์แต่ยังคงรักษารูปแบบหลักและวิธีการบรรเลงใน “สาย” “ทาง” หรือ “สำนัก” วิชาไว้ ลักษณะของการฝึกฝนทักษะและประสบการณ์จากสิ่งที่ย้ายไปหาสิ่งที่ยาก ประกอบด้วยทักษะขั้นพื้นฐาน ทักษะต่อเนื่อง และทักษะขั้นสูง หรือที่เรียกว่า “การเดี่ยว” (พรทิพย์ อินทวิโรทัย. 2539 : 369 ; สุขสันต์ พ่วงกลัด. 2539 : 207))

ทักษะขั้นพื้นฐาน เริ่มจากการจัดทำนั่ง ทำสี่ขอ การใช้คันสี การพรหมนิ้ว และบทเพลงสำหรับฝึกคือเพลงขับไม้บันเตาะว ซึ่งถือว่ามีความสำคัญต่อการเรียนรู้เป็นเพลงแม่บท และเป็นแบบของการบรรเลงซอสามสายเพราะมีความสัมพันธ์กับบทบาททางการบรรเลงในวงขับไม้สำหรับพระราชพิธีเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ อีกทั้งในบทเพลงนี้มีลีลาและท่วงทำนองซ้ำใช้ไต่ไม่มาก จึงเหมาะสมสำหรับการฝึกทักษะขั้นพื้นฐาน

เนื่องจากความมุ่งหมายของการถ่ายทอดที่ต้องการผู้สืบทอดที่มีทั้งความรู้ความสามารถและคุณธรรม รู้ถึงผิดชอบชั่วดีในฐานะผู้รับการถ่ายทอดและต่อครูผู้ให้การถ่ายทอด ต่อสังคมส่วนรวมครูจึงต้องพิจารณาไตร่ตรองด้วยวิจารณญาณ และได้พยายามขัดเกลาและปลูกฝังคุณความดี ให้เกิดแก่ศิษย์ในการรู้สึกผิดชอบชั่วดีในจิตใจ โดยการสั่งสอนโดยตรงและการประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ศิษย์ (สุขสันต์ พ่วงกลัด. 2539 : 174)

สำหรับการวัดและประเมินผล (สุขสันต์ พ่วงกลัด. 2539 : 212) ครูจะดูว่าศิษย์สามารถจำได้ ปฏิบัติได้และนำไปใช้ได้หรือไม่ ซึ่งครูจะต้องปฏิบัติเป็นแบบอย่างให้ดูก่อน และพิจารณาการลงมือปฏิบัติของศิษย์รวมทั้งทดสอบความจำครั้งที่แล้ว ก่อนจะมีการถ่ายทอดครั้งต่อไป การประเมินมี 3 ระยะ คือ ประเมินก่อนได้รับการถ่ายทอด เพื่อดูแว่พรสวรรค์ความสามารถ ประเมินระหว่างการถ่ายทอด เป็นการพิจารณาตรวจสอบความถูกต้องแม่นยำในการจำระหว่างการปฏิบัติ และประเมินหลังการถ่ายทอดสิ้นสุดลง ซึ่งไม่เหมือนกับการสอบปลายภาค เพราะการถ่ายทอดศิลปวิทยาการทางดนตรีไทยและศิลปะแขนงอื่น เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลคือครูกับศิษย์ ซึ่งต้องมีการวางเงื่อนไขต่าง ๆ ให้เกิดการยอมรับในบทบาทและสถานภาพซึ่งกันและกันก่อน ไม่มีการสิ้นสุดของความสัมพันธ์ ทำให้ศิษย์ได้ใกล้ชิดครูรับใช้ปรนนิบัติและได้รับการถ่ายทอดจากครูจนวันตายศิษย์คนใดจะได้รับการถ่ายทอดมากน้อยเท่าใดไม่ได้ขึ้นอยู่กับระยะเวลา แต่ขึ้นอยู่กับปฏิสัมพันธ์และความใกล้ชิดสนิทสนม รวมทั้งความพึงพอใจของครู ถ้าได้รับการไว้วางใจจะได้รับวิชาอย่างไม่บิดบังอำพราง ทั้งยังมอบความเป็นทายาททางดนตรีให้

ค) กระบวนการเรียนรู้ด้านการถ่ายทอดอาชีพแกะสลักไม้ ในชุมชนหลายแห่งโดยเฉพาะทางภาคเหนือของประเทศจะมีปราชญ์ชาวบ้านซึ่งมีความสามารถในการแกะสลักไม้ ซึ่งเป็นการนำไม้เป็นท่อนหรือเป็นแผ่นมาแกะสลักเป็นรูปต่าง ๆ ทั้งรูปสามมิติ เช่น รูปเศียรพระ รูปสัตว์พวกช้าง ม้า รูปคน ส่วนขนาดมีต่าง ๆ กัน ครอบคลุมตั้งแต่การแกะไม้ ไปจนถึงการตกแต่งไม้ที่แกะสลักแล้ว ด้วยสีประดับกระຈหรือเส้นสี การลงรักปิดทอง รวมไปถึงการตกแต่งด้วยสีแล้วขัด ใช้สารเคมีหรือวิธีการอื่น ๆ เพื่อให้ไม้ดูเหมือนของเก่าโบราณ เป็นต้น ใช้ระดับผาผนังและตกแต่งบ้านเรือน (ลาลี ทองทิว และคณะ. 2541 : 48-55)

การจะให้ถ่ายทอด ครูจะถ่ายทอดจากการทำงานจริงในอาชีพแกะสลัก (ลาลี ทองทิว และคณะ. 2541 : 70-73)

ขั้นแรก ต้องให้รู้จักเครื่องมือเครื่องใช้ในการแกะสลักที่มีหลายขนาด เช่น พวกลิ้นค้อน ตะปู กาวลาเท็กซ์ ดินสอไว้วางลวดลาย กระดาษทราย แผ่นไม้บาง ๆ ไว้ปะเวลาซ่อมแซมในกรณีแกะผิดพลาด และแปรงปิดผงไม้ที่แกะแล้ว โดยให้รู้จักเครื่องมือแต่ละชิ้นสำหรับใช้ในการทำงานก่อน โดยนำเครื่องมือมาให้ศิษย์รู้จักให้ทดลองใช้ ให้ฝึกสังเกตรอยฟันของเครื่องมือเวลาตอกลงบนเนื้อไม้ แล้วจึงให้ศิษย์ไปสั่งทำเครื่องมือแต่ละชิ้นโดยนำรอยฟันนี้ไปให้ช่างเหล็กดู การเรียนรู้เช่นนี้ทำให้ลูกศิษย์รู้จักว่าจะต้องใช้เครื่องมือใดสำหรับการแกะลายแบบใดและตอนใด จะใช้เครื่องมืออะไรจึงจะเหมาะกับการแกะสลักลายละเอียดและเครื่องมือใดสำหรับลายหยาบหรือทำลายเส้น

ขั้นที่สอง ต้องให้รู้จักการเลือกไม้ที่จะแกะสลักต้องใช้ไม้ประเภทไหน ขนาดใด ความกว้างยาวเท่าใด การนำไม้มาพิจารณาจะขนาดความกว้างยาวและดูความหนาของเนื้อไม้ ทั้งนี้เพื่อจะได้คิดลวดลายให้เหมาะสมกับเนื้อที่ของแผ่นไม้นั้น ดูว่าจะต้องแกะลายแบบใด ต่อจากนั้นจึงแบ่งไม้ออกเป็นส่วน ๆ ส่วนใหญ่จะแบ่งเป็น 3-4 ช่วง แต่ละช่วงจะใส่ตัวละครอะไรบ้าง ก็ตัวกำลังทำอะไร ช่องว่างที่เหลือจะทำอะไร ใส่ดอกไม้ ก้านไม้ กิ่งไม้ ลายเถาวัลย์ เพื่อไม่ให้มีช่องว่างมากเกินไป ในกรณีที่ไม่มีตำหนิจะทำการซ่อมแซมโดยใช้ผงขี้เลื่อยผสมกาวลาเท็กซ์อุดตามรอยนั้น แล้วขัดไม้ให้เรียบเป็นเนื้อเดียวกัน บางครั้งใช้ไม้แผ่นแบน ๆ ปะและตอกตะปุดิต

ขั้นที่สาม ให้ฝึกแกะจากไม้ของจริงเป็นการปฏิบัติจริง เมื่อเลือกไม้ได้ก็จะวาดลวดลายลงไปพอดีกับไม้ และให้ไม้ศิษย์ไปช่วยแกะสลักเป็นการบ้านคนละท่อน ให้ลงมือแกะตามลายที่ครูออกแบบให้ระหว่างแกะก็จะให้การแนะนำไปด้วย ถ้าแกะพลาดก็จะต้องช่วยแก้ไขลายหรือตกแต่งซ่อมให้ ส่วนใหญ่ก็แกะสลักกันได้ดีพอใช้ แต่ลายจะไม่คมชัดเท่า นั้น การวาดลายจะไม่วาดลายจนสมบูรณ์ในขณะที่แกะสลักก็จะค่อย ๆ คิดสร้างสรรค์ลายเพิ่มเติมลงไปได้ด้วย เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้แกะได้ใช้ความคิดสร้างสรรค์ นอกจากนี้ยังต้องแกะส่วนเท้าของตัวละครก่อน เพราะถ้าแกะ ผิดพลาดจะไม่สามารถแก้ไขได้ ส่วนแรกจึงแกะจากส่วนเท้าไปก่อนส่วนตัวและ

ส่วนหัว ส่วนที่แกะสลักได้ยากที่สุด คือลายดอกไม้บนแผ่นไม้หนา ๆ เพราะลายจะสลับซับซ้อนมีลายชั้นใน ชั้นล่างลึก ๆ จำเป็นต้องอาศัยเครื่องมือที่มีขนาดเล็กที่พอจะล้วงเข้าไปแกะลายข้างใน จำเป็นต้องใช้สมาธิและอารมณ์ที่มั่นคงมาก มิฉะนั้นลายจะขาดหรือทำให้ไม้เสียหายได้ ระหว่างแกะลายจะใช้แปรงปิดเศษขี้เลื่อยออกเป็นระยะ ๆ เพื่อให้สะอาดมองเห็นลายที่จะแกะต่อไปได้ ในการแกะตอนท้ายสุด จะเป็นการเก็บรายละเอียดและแกะเพื่อตกแต่งเพิ่มเติมในขั้นนี้จะใส่ลายตามจินตนาการลงไปด้วย โดยดูให้สวยงามประกอบไปกับลายหลักที่วางไว้ ถ้ามีการแกะผิดพลาดจะพยายามหาทางดัดแปลงลายแก้ไขไปเรื่อย ๆ ถ้าแกะจนไม้ขาดหรือบางจนไม้หักต้องซ่อมแซม และขั้นสุดท้ายคือการขัดไม้ให้เรียบแล้วตกแต่งให้เรียบร้อย

ขั้นที่สี่ ต้องมีการฝึกฝนเพื่อให้เกิดความชำนาญ ยิ่งฝึกไปนานเข้าก็จะสวยงามละเอียดอ่อนไปได้เอง แต่เรื่องความคิดริเริ่ม การต่อลาย การคิดลายนั้นต้องเป็นคนที่มีใจรักและมีพรสวรรค์จึงจะทำได้ บางคนมีคุณสมบัติทุกอย่างแต่ขาดความอดทนก็ทำต่อไม่ได้

ผู้ถ่ายทอดวิชาการแกะสลักไม้และงานไม้ให้กับลูกศิษย์นั้นต้องดูท่าทีและแววของศิษย์ก่อน โดยฝึกให้งานไปลองทำดู ดูว่าตั้งใจทำขนาดไหน เพราะการเรียนและทำงานด้านนี้ต้องมีพื้นฐานมาก่อน ต้องเป็นผู้มีสมาธิ มีความขยันอดทนมุ่งมั่นที่จะรับผิดชอบทำงานให้สำเร็จ มีความคิด ริเริ่มสร้างสรรค์รู้จักดัดแปลงลวดลายและที่สำคัญต้องมีใจรักงานศิลปะและมีพรสวรรค์ทางด้านนี้ประกอบด้วย จึงเห็นว่าไม่ใช่ทุกคนที่จะสามารถเรียนรู้การแกะสลักไม้ได้ แม้ว่ามีความต้องการเรียนรู้ก็อาจจะไม่สามารถเรียนรู้ได้

จากกรณีกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวข้างต้น เป็นการรับการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากปราชญ์ชุมชน ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน หากต้องการจะเรียนก็ต้องส่งบุตรหลานเข้าฝึกงานเป็นลูกมือก่อน เมื่อฝึกจนชำนาญและสามารถทำได้ด้วยตนเองก็จะสามารถออกไปประกอบอาชีพได้ กระบวนการถ่ายทอดความรู้อันเป็นวิถีชีวิตที่มีปราชญ์ชุมชนเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านทำหน้าที่หลักในการถ่ายทอดและสร้างกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งได้ตัวอย่าง 3 เรื่องคือ เรื่องการรักษาพยาบาลด้วยหมอพื้นบ้าน เรื่องการถ่ายทอดดนตรีไทย และเรื่องการถ่ายทอดอาชีพแกะสลักไม้ จึงพอสรุปได้ว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวข้างต้น เป็นการสอนสิ่งที่หายไปหาสิ่งที่ยาก ตามลำดับต่อเนื่องกันไปโดยปรับผ่อนให้เหมาะกับผู้เรียนแต่ละคน ทั้งยังเป็นการสอนจากประสบการณ์ของปราชญ์ชุมชน ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านโดยตรง ทั้งหมดจึงเป็นการเรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริง ปฏิบัติจากสถานการณ์จริง ซึ่งได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (Transmission) ด้วยการสาธิตวิธีการ มีการถ่ายทอดทางวาจา รวมไปถึงการอาศัยแววหรือพรสวรรค์และความสนใจ ตั้งใจจริงของศิษย์แต่ละบุคคล

2.4 การสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาความรู้ หรือระบบความรู้ของชาวบ้าน

แต่เดิมในชุมชนมีสถาบันต่าง ๆ เช่น ครอบครัว ในฐานะสถาบันการถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในครัวเรือน มีวัด ในฐานะสถาบันที่ถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในชุมชนและมีการส่งเด็กเข้าไปศึกษาหาความรู้ในวัง ภูมิปัญญาต่าง ๆ ที่ถูกพัฒนาขึ้นจึงอยู่ภายใต้ระบบที่เรียกว่า บ้าน-วัง-วัด มีระบบการผลิตเพื่อบริโภค แต่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมไทยในหลาย ๆ ชุมชนได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงเกิดการประสมประสานการสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาขึ้นใหม่ เพื่อเป็นการรับแนวคิดและรูปแบบการจัดการเข้ามาประสมประสานตามแต่ละบริบทของแต่ละท้องถิ่น และมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเองในการใช้ระบบความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน ตลอดจนการสั่งสมและกระจายความรู้ การถ่ายทอดความรู้ทั้งหมดล้วนมีและดำรงอยู่ในวิถีชีวิตในชุมชน ซึ่งบางสิ่งบางอย่างถ้าไม่ได้รับการสั่งสมหรือถ่ายทอดต่อก็คงค่อย ๆ ลบเลือนและหมดไปในที่สุด บางสิ่งได้รับการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบันก็จะสามารถดำรงอยู่ได้

เมื่อการเปลี่ยนแปลงของกระแสนิยมตะวันตกได้แผ่ขยายเข้ามา ทำให้ระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสจากภายนอกทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปด้วย วิถีชีวิตประจำวันจึงมีค่าใช้จ่ายหลากหลายขึ้น ทำให้ชาวบ้านต้องมีเงินสดเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวันมากขึ้น มีนายทุนและพ่อค้าคนกลางเกิดขึ้น ระบบการผลิตเปลี่ยนไปเป็นแบบอุตสาหกรรมมีเป้าหมายคือการผลิตเพื่อการค้า ชาวนาก็พยายามปรับตัวแต่ก็เป็นไปได้ยากหลายกรณีเป็นไปไม่ได้เลย จึงต้องมีการลงทุนเพื่อเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเป็นแบบใหม่ ธนาคาร ธกส. คือที่หมายแต่ชาวนากลุ่มเล็ก ๆ พวกนี้แต่พวกเขาไม่มีหลักทรัพย์แน่นอนเพื่อที่คำประกัน จึงต้องพึ่งพาการกู้เงินนอกระบบ (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2536 : 1-10) เกิดการเสียเปรียบ ชาวบ้านเองได้พยายามสร้างกลไกที่แสดงความเข้มแข็งและศักยภาพที่จะทำให้ชุมชนอยู่รอด (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. 2537) คือเมื่อชุมชนพบปัญหาวิกฤติจึงมีการรวมตัวกันโดยใช้ระบบการการสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญา (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2530 : 235-240 ; พรศักดิ์ พรหมแก้ว. 2541 : 73) มีลักษณะเป็นการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชนเพื่อการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนเงินทุนในการผลิต ยกตัวอย่างการสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาความรู้ หรือระบบความรู้ของชาวบ้านซึ่งได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มออมทรัพย์ในระดับหมู่บ้านที่ประสบผลสำเร็จมาแล้วในหลายพื้นที่ อาทิ กลุ่มออมทรัพย์บ้านศิ่วรง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นการตั้งกองทุนหมู่บ้านจากหลักของความร่วมมื้อมีส่วนร่วมและเคารพซึ่งกันและกันไว้ต่อกัน มีความซื่อตรง มั่นคงต่อกัน (ศิริพร ณ ถลาง. 2538 : 486) และกลุ่มออมทรัพย์บ้านน้ำขาวและกลุ่มออมทรัพย์บ้านคลองเปี้ยะ อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลานั้นนอกจากนี้ยังมีกลุ่มออมทรัพย์อื่นที่พัฒนามาจากกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ โดยกรมการพัฒนาชุมชน

ที่ได้นำไปเผยแพร่เป็นวิธีการที่มีหลักการเดียวกันคือให้ชาวบ้านมีการออมเงินโดยที่ถือหลักความไว้วางใจกัน สมาชิกจะต้องมีการออมเป็นประจำทุกเดือน คล้ายการฝากธนาคาร จนมีกองทุนจำนวนหนึ่ง ที่ใช้หมุนเวียนให้สมาชิกสามารถกู้ยืมไปใช้ได้เมื่อจำเป็นแม้ว่าจะไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกันก็ตาม นอกจากนี้ยังมีเงื่อนไขในการรับชำระคืนที่ยืดหยุ่นและเอื้อเพื่อแก่สมาชิกเป็นอย่างมาก ทั้งยังเป็นการจัดสวัสดิการให้แก่สมาชิก ทั้งในเรื่องสุขภาพอนามัยและชุมชน เป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อลดอิทธิพลทั้งภายในและภายนอกชุมชน ชาวนาที่เคยเป็นหนี้ธนาคารของรัฐหรือนายทุนเงินกู้ก็สามารถปลดพันธะหนี้สินได้ มีความกินดีอยู่ดี สามารถลดการพึ่งพิงจากภายนอก มีอิสระในการจัดการชุมชนของตนเอง

ในส่วนของการอาชีพซึ่งเป็นภูมิปัญญาของชุมชนก็ได้มีบางส่วนที่ได้รับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมเช่นกัน ยกตัวอย่างเช่นการแกะสลักไม้ แต่เดิมการแกะสลักไม้เป็นแบบอุตสาหกรรมในครัวเรือนเท่านั้น และมีความสัมพันธ์กับแบบพึ่งพาอาศัยกันทางการผลิตงานไม้แกะสลักและการตกแต่งไม้ เช่น ในงานไม้หนึ่งชิ้นอาจจะเป็ผลงานจากช่างแกะสลักหลายครอบครัว นอกจากนี้ยังมีการแบ่งงานกันทำเช่น ผู้ชายจะแกะสลักไม้ (กิตติพิศ ศิริสูตร. 2538 : 53 ; ลำลี ทองธิว และคณะ. 2541 : 20-29) ส่วนผู้หญิงจะตกแต่งและทำสีตามความถนัดโดยมีการทำงานเป็นทีม โดยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังมีลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันในเชิงค้าขายในลักษณะของการจ้าง ทำงานแบบนายจ้างและลูกจ้าง มีทั้งจ้างแบบเหมาและนับซื้อกันเป็นรายชิ้นที่สมบูรณ์จากงานที่แจกจ่ายไปให้ทำ หรือการจ้างชาวบ้านมาทำงานที่โรงงานโดยรับค่าจ้างเป็นรายวันหรือรายชิ้นแล้วแต่จะตกลงกัน

แต่เมื่อมีพ่อค้าที่เป็นคนนอกหมู่บ้านหรือคนในเมืองเข้ามาค้าขายไม้แกะสลักแข่งขันกับร้านค้าภายในหมู่บ้านมาแย่งงานคนในหมู่บ้านหรือมาเอาเปรียบแรงงานและดึงทรัพยากรในหมู่บ้านออกไปที่อื่น ได้มีการเปลี่ยนแปลงสร้างสรรค์ภูมิปัญญาของชาวบ้าน อันได้แก่ เรียนรู้ในเรื่องการค้าขาย การต่อรอง การใช้ภาษาต่างประเทศนานาชาติ การบรรจุหีบห่อแบบมาตรฐาน ไปจนถึงการส่งสินค้า เรียนรู้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดจากเชื้อรา ด้วมอด และสภาพอากาศแห้ง ได้เข้าใจสภาพการว่าจ้างงานในลักษณะต่าง ๆ ของคนในหมู่บ้าน ทั้งหมดนี้เป็นการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ภูมิปัญญาในทันต่อความเคลื่อนไหวของระบบตลาดโลก (ลำลี ทองธิว และคณะ. 2541 : 20-29) หรือในกรณีของอาชีพการจักสานไม้ไผ่ (พยุพพร ไตรรัตน์สิงหล. 2537 : 63-67) เนื่องจากผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่มีมานานได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ผลงานก็เพื่อตอบสนองความต้องการในชีวิตและสอดคล้องไปตามสภาพภูมิศาสตร์ของแต่ละท้องถิ่น แต่ปัจจุบันมีความเจริญด้านอุตสาหกรรม เทคโนโลยีและวัสดุใหม่ ๆ ทำให้เกิดผลิตภัณฑ์ใหม่เข้ามาแทนที่ผลิตภัณฑ์จักสานได้แก่ผลิตภัณฑ์พลาสติกที่สามารถดึงดูดความสนใจในด้านสีสรรค์และรูปแบบที่แตกต่างออกไปจากเครื่องจักสานที่ใช้กันจำเจมานาน อีกทั้งราคาถูกกว่าที่อื่น ๆ เพราะผลิตเป็น

จำนวนมากโดยเครื่องจักรในโรงงาน ความต้องการใช้ผลิตภัณฑ์จักสานจึงลดน้อยลงและหมดความจำเป็นในการใช้สอยน้อยลง จึงมีผู้สนใจผลิตน้อยลง ส่วนเครื่องจักสานที่ยังใช้ประโยชน์อยู่ เช่น กระจาด เข่งปลาทุ กระบุง ตะกร้า ก็ยังคงมีการผลิตกันอยู่ในปัจจุบัน (อุทุมพร หมั่นทำการ. 2529 : ง-จ) จากการสร้างสรรค์และปรับปรุงด้วยภูมิปัญญา ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบของเครื่องจักสานให้ดึงดูดความสนใจ ให้ทันสมัย ในบางท้องถิ่นจะถูกอิทธิพลทางเศรษฐกิจและกระแสวัฒนธรรมต่างถิ่นเข้าไป ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเครื่องจักสาน และเกิดรูปแบบใหม่ตามความต้องการของท้องตลาด ส่วนรูปแบบใดที่หมดความนิยม หมดความจำเป็นในการใช้สอยหรือมีความต้องการใช้น้อย จะมีผู้ผลิตน้อยลงด้วย

จะเห็นได้ว่า แม้ว่าชุมชนจะมีปัญหาต่าง ๆ มากมายที่ต้องเผชิญอยู่ แต่ชุมชนก็สามารถใช้กระบวนการปรับตัวที่แตกต่างกันไปตามบริบท ซึ่งมีลักษณะร่วมกันคือ ใช้การรวมกลุ่ม ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ วิเคราะห์ปัญหา ตัดสินใจ แสวงหากิจกรรม ดำเนินกิจกรรม จนสามารถเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง จนสามารถมองเห็นประโยชน์ของส่วนรวมเป็นศักยภาพในการปรับตัวเพื่อสร้างสรรค์ภูมิปัญญาให้คงอยู่

3. ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน

เนื่องจากการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน จะอาศัยแนวคิดในเรื่องการมีส่วนร่วม ซึ่งจะสามารถอธิบายแบบแผนและเงื่อนไขของการเรียนรู้ของชุมชนและโรงเรียน ซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ ความรู้ของทั้ง 2 แหล่ง คือทั้งในระบบโรงเรียนและในวิถีชีวิตชุมชน อาจมีโอกาสมาเรียนรู้ระหว่างกันได้ ถ้าได้มีการนำการเรียนรู้จากทั้ง 2 แหล่ง มาถ่ายทอดและเรียนรู้ซึ่งกันและกันโดยลักษณะของการมีส่วนร่วม การเรียนรู้สามารถเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันซึ่งเมื่อมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันแล้ว ความรู้ทั้ง 2 แหล่ง ที่ต่างคนต่างมีอยู่ก็จะมีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน การแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันในที่นี้ก็คือกระบวนการเรียนรู้ (Learning process) กระบวนการดังกล่าวจะเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กัน (Interaction) เป็นการเรียนรู้จากกระทำร่วมกัน (Learning through action) ของชุมชนและโรงเรียน

ฉะนั้นผู้วิจัยจึงมีข้อสมมุติ (Assumption) ว่าถ้าชุมชนและโรงเรียนมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social relation) คือการที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมกัน (Cooperation) ในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินกิจกรรม ก็จะสามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ (Learning) ได้ เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดเป็นกระบวนการทางสังคม (Social process) ของสมาชิกในชุมชน (Stakeholders) ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้จากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมโดยผ่านการกระทำ (Interaction learning through action) (ประเวศ วะสี. 2540 : 40) เพราะเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริง (Learning by doing) เพื่อให้เห็นรูปแบบและเงื่อนไขการเรียนรู้อื่น

เป็นการกระทำร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน ผู้วิจัยจึงจะใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมเป็นแนวทาง

การนำแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม มาเป็นกรอบในการศึกษาปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียนเพราะการที่จะสามารถทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียนได้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วม เป้าหมายหลักของการมีส่วนร่วม ตลอดจนถึงความหมายของการมีส่วนร่วม แบบของการมีส่วนร่วม เพื่อทำความเข้าใจถึงแบบแผนและเงื่อนไขของการเรียนรู้ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมแบบต่าง ๆ ของ ชุมชนและโรงเรียน ซึ่งจะได้นำเสนอไปตามลำดับ ดังนี้

3.1 ความสำคัญและเป้าหมายหลักของการมีส่วนร่วม

3.2 ความหมายของการมีส่วนร่วม

3.3 แบบของการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน

3.4 แบบแผนการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน

3.1 ความสำคัญและเป้าหมายหลักของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมมีความสำคัญเพราะเป็นการทำให้ทุกฝ่ายได้เข้ามาเกี่ยวข้อง ให้ทุกคนมีสิทธิ์ที่จะมีส่วนร่วมในการดำเนินงานในลักษณะของกิจกรรมและการดำเนินชีวิตในชุมชน อย่างมีศักดิ์ศรีและเท่าเทียมกันในสิทธิอำนาจตามแนวทางประชาธิปไตยและรวมถึงเป็นการลดการพึ่งพา รัฐ อันเป็นความสัมพันธ์ตามแนวราบ ซึ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง

3.2 ความหมายของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการเปิดโอกาสประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่มร่วมพิจารณา ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติและรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ (ศิริกาญจน์ โกสุมภ์. 2542 : 20)

ความหมายของการมีส่วนร่วม คือปฏิสัมพันธ์ของทุกฝ่ายในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกันในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินกิจกรรม จึงทำให้คนเกิดการเรียนรู้เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการทางสังคมของสมาชิกในชุมชนที่เกิดขึ้นโดยสามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นกระบวนการให้ประชาชนสามารถเข้ามาร่วมกำหนดอุดมการณ์ นโยบายในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ (ศิริกาญจน์ โกสุมภ์. 2541 : 190)

ในสภาวะปัจจุบันที่ได้มีการเน้นการมีส่วนร่วมในการจัดการด้านการศึกษา เพราะการศึกษาที่ดีต้องเป็นการศึกษาเพื่อชุมชน โดยให้ชุมชนมีส่วนกำหนดในการศึกษา เช่น ร่วมกำหนดหลักสูตรการศึกษา ร่วมกันดูแลบริหารโรงเรียน ร่วมกำกับดูแล หากความสัมพันธ์ของชุมชนและ

โรงเรียนดี ก็จะสามารถร่วมกันพัฒนาชุมชนและสังคมได้ในที่สุด (ไพฑูรย์ สินลารัตน์. 2539) ทั้งนี้จะต้องมีการปฏิสัมพันธ์ 2 ทาง ทั้งจากล่างขึ้นบนและจากบนลงล่าง หรืออีกนัยหนึ่งจากโรงเรียนไปสู่ชุมชนและจากชุมชนไปสู่โรงเรียนนั่นเอง (สมปอง ขาวสมบูรณ์. 2540 : 6) โดยเป็นการร่วมแรงร่วมใจจากทุก ๆ ฝ่าย แต่จากสถานการณ์ที่มีความแตกต่างหลากหลายจำเป็นต้องต้องขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เข้าไปศึกษา ซึ่งผู้วิจัยได้คำนึงถึงความหลากหลายดังกล่าวอย่างมาก

3.3 แบบของการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน (ศิริกาญจน์ โกสุมภ์. 2542 : 189)

3.3.1 การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบชายขอบ (Marginal participation) เป็นลักษณะการร่วมมือหรือการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชนที่มีข้อจำกัดอันทำให้การมีส่วนร่วมไม่เต็มที่คือมีน้อยนั่นเอง ข้อจำกัดนี้อาจเกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่าง 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งรู้สึกว่าการตนเองด้อยอำนาจกว่าหรือมีทรัพยากรเชิงอำนาจ เช่น เป็นผู้มีความรู้ น้อยกว่าจึงทำให้ไม่ปรารถนาเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ นั่นคือความเข้มข้นของการมีส่วนร่วมน้อย

3.3.2 การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบเป็นบางส่วน (Partial participation) การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน เป็นการเข้ามาเกี่ยวข้องของประชาชนในชุมชน หรือกิจกรรมการศึกษาในระดับความเข้มข้นมากกว่าแบบชายขอบ กิจกรรมโดยคณะกรรมการโรงเรียนจึงมีความสำคัญ ที่รัฐถือว่าเป็นนโยบายสำคัญซึ่งสามารถสร้างความชอบธรรมในการจัดการศึกษาของไทย

3.3.3 การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบสมบูรณ์ (Full participation) เป็นการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนและชุมชนโดยทั้งสองฝ่ายร่วมกันอย่างเข้มข้นและเท่าเทียมกันต่างฝ่ายต่างมีอิทธิพลต่อกิจกรรมร่วมกัน ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมได้เต็มที่

3.4 แบบแผนของการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน

เพื่อให้เห็นแบบแผนและเงื่อนไขของการเรียนรู้ดังกล่าว ผู้วิจัยจะกล่าวถึงแบบการมีส่วนร่วม แล้วจึงกล่าวถึงแบบแผนและเงื่อนไขการเรียนรู้อันเป็นการอาศัยแนวคิดการมีส่วนร่วมดังกล่าวเป็นตัวชี้ว่าการเรียนรู้ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมในแบบต่าง ๆ จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงว่าเป็นอย่างไร แต่ละแบบมีเงื่อนไขใดที่จะทำให้จึงเกิดการเรียนรู้ได้ เพราะอะไรจึงเกิดการเรียนรู้ได้เพียงชายขอบ เพราะอะไรจึงเกิดการเรียนรู้ได้เพียงบางส่วน หรือเพราะอะไรจึงเกิดการเรียนรู้ได้สมบูรณ์

3.4.1 แบบแผนการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบชายขอบ (Marginal participation)

การมีส่วนร่วมของผู้ปกครองนักเรียนและประชาชนทั่วไปกับโรงเรียน ซึ่งจะเข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมโดยการร่วมงานหรือให้ความร่วมมือ หรือร่วมสนับสนุนโดยอาจจะแสดงความคิดเห็นหรือร่วมกิจกรรมบ้าง แต่ไม่มีการตัดสินใจเพราะการตัดสินใจมอบภาระให้เป็นของฝ่ายโรงเรียน

ลักษณะของการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับกลุ่มผู้ปกครองนักเรียนหรือประชาชนทั่วไปมีลักษณะในการมาร่วมงาน ให้ความร่วมมือ ในการประชุมและให้ความสนับสนุนโดยการบริจาคเงินและสิ่งของ หรือร่วมดำเนินงาน บางครั้งอาจจะแสดงความคิดเห็นในการดำเนินการบ้าง แต่ก็ไม่มีน้ำหนักเพราะส่วนมากมักจะคล้อยตามการตัดสินใจของกลุ่มที่มีอำนาจในการตัดสินใจมากกว่า เช่น กลุ่มของคณะกรรมการโรงเรียนหรือกลุ่มผู้นำในโรงเรียนที่มีอำนาจในการตัดสินใจมากที่สุด ผู้ปกครองของนักเรียนส่วนใหญ่เข้ามามีส่วนร่วมน้อย โดยเฉพาะในเรื่องการออกความคิดเห็นเพื่อเสนอแนะให้โรงเรียนปรับปรุงเรื่องการเรียนการสอนในโรงเรียนเพราะถือว่าหน้าที่ในการจัดการศึกษาเป็นของโรงเรียนและครู หากผู้ปกครองนักเรียนจะแสดงความคิดเห็นหรือเสนอแนะอะไรก็ยิ่งเกรงว่าจะไม่ถูกตามหลักการของครูหรือของโรงเรียน ผู้ปกครองนักเรียนไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องในส่วนนี้ ทำให้ไม่มีส่วนร่วมมากนักก็ผลทำให้เกิดการเรียนรู้ได้น้อย

ลักษณะของการมีส่วนร่วมแบบชายขอบดังกล่าวข้างต้น ได้บอกถึงแบบแผนการเรียนรู้ดังนี้

1. การเรียนรู้ภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน จากการบริหารจัดการโรงเรียนในแบบระบบราชการ ทำให้โรงเรียนเป็นองค์กรที่มีแบบแผนที่เป็นทางการ จึงทำให้เกิดโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นกันเองซึ่งส่งผลให้ความสัมพันธ์ไม่ใกล้ชิด และดูเหมือนครูมีฐานะที่สูงกว่าผู้ปกครอง มีความสัมพันธ์ในเชิงของอำนาจในเรื่องการสอนและการดูแลนักเรียนในด้านกิจกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นจากครูและผู้ปกครองทั้งสองฝ่าย จากการศึกษาของศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2541) พบว่าเป็นกิจกรรมที่มีการมีส่วนร่วมได้น้อย โดยดูจากความสัมพันธ์ซึ่งจะเห็นว่าผู้ปกครองเป็นฝ่ายถูกขอร้อง (Passive) ชาวบ้านไม่ได้เป็นผู้ริเริ่ม ไม่ได้เป็นคนคิดแต่โรงเรียนเป็นผู้คิดแต่เพียงฝ่ายเดียว โรงเรียนยังมีอำนาจหน้าที่มากกว่าผู้ปกครองเนื่องจากโรงเรียนเป็นเจ้าของนโยบาย เป็นผู้จัดการศึกษาเป็นเจ้าของหลักสูตร นอกจากนี้โรงเรียนยังต้องการเพียงความช่วยเหลือด้านแรงงาน และขอความสนับสนุนด้านการเงินจากผู้ปกครองเพื่อมาปรับปรุงโรงเรียน ฯลฯ ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างโรงเรียนและผู้ปกครองจึงเป็นแบบทางเดียว (One way) ที่ไม่เท่าเทียมกัน เป็นผลมาจากลักษณะของการมีอำนาจเหนืออีกฝ่ายหนึ่งอย่างเห็นได้ชัด การมีส่วนร่วมน้อยได้บ่งบอกถึงความสัมพันธ์ของชุมชนกับโรงเรียน และแบบแผนการ

เรียนรู้ที่น้อยเพราะทำให้คนเกิดการเรียนรู้ได้ไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมแบบชายขอบนี้ไม่เปิดโอกาสให้ผู้ปกครองเข้ามาแก้ปัญหาต่าง ๆ จึงมีผลต่อการเกิดเรียนรู้ได้น้อยหรือแทบไม่มี

2. การเรียนรู้จากกระบวนการตัดสินใจที่ไม่เท่าเทียมกัน ลักษณะในการตัดสินใจของผู้ปกครองที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการเรียนการสอน โรงเรียนได้เป็นผู้ตัดสินใจแต่ผู้เดียวในหลาย ๆ เรื่องมาโดยตลอด เช่น การตัดสินใจในเรื่องการสร้างอาคารวัตถุ อาคารสถานที่ การตัดสินใจในเชิงวิชาการ หรือการจัดการเรียนการสอน ประกอบกับผู้ปกครองมีความรู้สึกต่ำต้อย ว่าไม่มีความรู้ทางวิชาการ จึงไม่ขอเกี่ยวข้องกับเรื่องการเรียนการสอนของโรงเรียน ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับผู้ปกครองจึงยังไม่ล้าลึกเหนียวแน่นเท่าที่ควร เป็นความสัมพันธ์แบบถูกกระทำฝ่ายเดียว ส่งผลให้ไม่มีส่วนร่วมในการร่วมตัดสินใจ การเรียนรู้ระหว่างกันตรงนี้จึงเกิดการเรียนรู้ได้น้อย เมื่อมีแบบแผนการเรียนรู้แบบน้อยหรือแทบจะไม่มีเกิดขึ้น ฉะนั้นลักษณะการมีส่วนร่วมแบบชายขอบจึงทำให้เกิดแบบแผนการเรียนรู้ตามไปด้วย

เงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเรียนรู้

1. การมีส่วนร่วมแบบไม่แท้จริง การที่รัฐได้วางนโยบายไว้ว่าให้โรงเรียนได้สัมพันธ์กับชุมชนให้มากขึ้น โดยให้โรงเรียนเชิญผู้ปกครองมามีส่วนร่วมในการประชุมและร่วมรับนโยบายของโรงเรียน แต่จากการปฏิบัติจริงนั้นโรงเรียนได้ปฏิบัติแต่ทางเดียวคือการกำหนดทุกอย่างจากส่วนกลางและจากโรงเรียน สิ่งที่ผู้ปกครองทราบก็แต่เพียงว่ารัฐบาลหรือโรงเรียนต้องการอะไร แต่รัฐบาลหรือโรงเรียนไม่เคยทราบว่าผู้ปกครองต้องการอะไร จึงเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ปกครองเข้ามามีส่วนร่วมได้น้อย ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกันได้น้อยหรือแทบจะไม่มี นี่คือเงื่อนไขหนึ่งที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้ได้น้อย

2. การใช้วิธีการที่เป็นทางการ ตัวอย่างเช่น เวลาครูเชิญผู้ปกครองมาประชุมซึ่งจัดอย่างเป็นแบบทางการของโรงเรียน จะทำให้ผู้ปกครองไม่กล้าถามหรือออกความคิดเห็นในที่ประชุมที่จัดอย่างเป็นทางการ มีการแบ่งแยกการนั่งเสมือนการแบ่งชั้นระหว่างครูกับผู้ปกครองหรือระหว่างครูกับคณะกรรมการโรงเรียน การจัดที่นั่งจัดแบบใครมีอำนาจจะได้นั่งด้านหน้าเป็นที่เคารพของทุกคน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้ปกครองเกรงใจที่ประชุมไม่กล้าออกความคิดเห็นใด ๆ โรงเรียนมักจะยึดแบบอย่างที่เป็นระบบระเบียบ มีการติดยึดในกฎเกณฑ์จนทำให้ห่างเหินกับผู้ปกครองโดยไม่รู้ตัว แต่พอเวลาให้ผู้ปกครองแยกย้ายไปพบครูประจำชั้นตามห้องเรียนเพื่อจะได้พบปะพูดคุยเรื่องผลการเรียนของลูก ซึ่งจะทำให้ผู้ปกครองมีความรู้สึกแบบไม่เป็นทางการ

มากกว่า วิธีการดังกล่าวเป็นวิธีการที่ไม่เป็นทางการ เพราะการรวมกลุ่มกันโดยไม่มีใครแต่งตั้ง หรือได้รับอนุมัติให้ทำอะไรโดยใคร ทุกคนจึงมีอิสระในตัวเอง

รูปแบบและเงื่อนไขการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมแบบชายขอบดังกล่าว ทำให้ผู้มีบทบาทสำคัญในการเรียนรู้ระหว่างชุมชนและโรงเรียนได้แก่ ฝ่ายโรงเรียนเพราะโรงเรียนเป็นองค์กรราชการที่จัดมาอย่างเป็นแบบแผน รัฐมีนโยบายอันเป็นโอกาสให้โรงเรียนเป็นฝ่ายนำทางการศึกษาประกอบกับประชาชนยังรู้สึกว่าตนเป็นผู้เกี่ยวข้องกับการศึกษาน้อย เพราะสู้ฝ่ายโรงเรียนไม่ได้

3.4.2 แบบแผนการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบเป็นบางส่วน (Partial participation)

แบบแผนการมีส่วนร่วมชนิดนี้จะมีลักษณะที่มีการมีส่วนร่วมแบบร่วมริเริ่มงาน มา ร่วมงาน ร่วมให้การสนับสนุนด้วยการบริจาคหรือการร่วมมือในการทำงาน โดยมีบทบาทการมีส่วนร่วมมากกว่าแบบชายขอบ ได้แก่ กลุ่มของคณะกรรมการโรงเรียน เพราะสามารถร่วมแสดงความคิดเห็น และร่วมตัดสินใจได้บ้าง โดยที่กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีโอกาสมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ แม้ว่าจะไม่ใช่การตัดสินใจที่สามารถนำการเปลี่ยนแปลงการดำเนินการได้ทั้งหมด แต่ก็ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้เพียงบางส่วน ตัวอย่างกิจกรรมของกลุ่มคณะกรรมการโรงเรียนที่เป็นฝ่ายชาวบ้าน จากชุมชน แต่อย่างไรก็ตามการคิดริเริ่มกิจกรรมดังกล่าวยังคงเริ่มต้นจากฝ่ายโรงเรียน ได้แก่ กิจกรรมในการร่วมเสนอแนะความคิดเห็น การร่วมพัฒนาอาคารสถานที่และบริเวณโรงเรียน การร่วมระดมทุนเพื่อพัฒนาโรงเรียนในด้านต่าง ๆ การร่วมประสานงานและเป็น สื่อกลาง ระหว่างชุมชนกับโรงเรียน รวมทั้งประชาสัมพันธ์ให้คนในชุมชนได้ทราบข่าวสารและความก้าวหน้าในการทำงานของโรงเรียนรวมทั้งการจูงใจให้ผู้ปกครองนักเรียนส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียน

นอกจากนี้ยังพบว่า การมีส่วนร่วมของคณะครูต่อชุมชน ก็เป็นไปในลักษณะเดียวกัน กับคณะกรรมการโรงเรียน คือการมีส่วนร่วมเป็นเพียงบางส่วน คณะครูไปร่วมงานที่ทางวัดหรือที่ประชาชนทั่วไปจัดขึ้นในชุมชน ได้แก่ ร่วมกิจกรรมในการทำความสะอาดวัด ร่วมกิจกรรมสำคัญทางศาสนา ฯลฯ นอกจากนั้นก็จะเป็นการเยี่ยมผู้ปกครองนักเรียน เยี่ยมนักเรียนที่ป่วยและการไปร่วมงานของผู้ปกครองนักเรียนในชุมชน แต่ทั้งนี้ยกเว้นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนการสอน

ลักษณะของการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วนดังกล่าวข้างต้น ได้บอกถึงแบบแผนการเรียนรู้
ดังนี้

1. การเรียนรู้ภายใต้บทบาทของคณะกรรมการ แม้ว่าการมีส่วนร่วมในบางส่วนนี้ แต่ก็
ยังมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมได้มากขึ้น ในระดับที่สามารถเสนอแนะนโยบายได้มากกว่ากลุ่มของ
ผู้ปกครอง เพราะว่าการเป็นคณะกรรมการโรงเรียนสามารถเสนอความคิดเห็นให้แก่ทางโรงเรียน
ได้อีกระดับหนึ่ง เนื่องจากมีอำนาจหน้าที่ตามแนวนโยบายของทางราชการทำให้โรงเรียนฟังได้
มากขึ้น รูปแบบนี้เราเรียกว่าการเรียนรู้แบบเพียงบางส่วน เพราะสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการ
ตัดสินใจ และร่วมเสนอแนะนโยบายได้มากขึ้น กรรมการโรงเรียนสามารถช่วยลดช่องว่างหรือ
ภาวะห่างทางสังคม (Social distance) ระหว่างชุมชนกับโรงเรียนได้ เพราะเป็นการสร้างความ
สัมพันธ์ระหว่างผู้ร่วมงานในลักษณะความสัมพันธ์ที่เป็นแบบเพื่อนร่วมงานมากขึ้น เพราะครูเป็น
กรรมการโรงเรียนและชาวบ้านก็เป็นกรรมการโรงเรียนเช่นเดียวกันเท่ากับเป็นการยอมรับความ
เท่าเทียมกันของคนในกลุ่มที่มาเรียนรู้ร่วมกันมากขึ้น

2. ลักษณะของการเรียนรู้ภายใต้ความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันมากขึ้น ความสัมพันธ์
ระหว่างกันจึงเริ่มมีความเท่าเทียมกันมากขึ้น เมื่อมีการให้โอกาสแก่คณะกรรมการในการที่จะ
ร่วมกันดำเนินงาน ก็จะสามารถเกิดการเรียนรู้ระหว่างกันได้มากขึ้นเป็นการช่วยส่งเสริมการ
ร่วมมือร่วมแรงร่วมใจให้บรรยากาศการทำงานให้มีชีวิตชีวา มีสัมพันธภาพที่ดีนั้นย่อมอยู่บนพื้น
ฐานของความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ปราศจากความระแวงสงสัย คณะกรรมการโรงเรียนต้องยอม
รับฟังความคิดเห็นและพร้อมที่จะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ทั้งนี้ต้องยึดหลักของ
การเอาใจเขามาใส่ใจเรา การพยายามทำความเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่นตลอดจนคำนึงถึงความ
ต้องการและผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นหลัก ความสัมพันธ์ระหว่างกันจึงเริ่มมีความเท่าเทียม
กันมากขึ้น เมื่อมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันมากขึ้นโอกาสของการที่จะเรียนรู้ระหว่างกันก็จะมี
มากขึ้นตามลำดับ

เงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเรียนรู้เพียงบางส่วน

นโยบายที่เปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมระหว่างชุมชนกับโรงเรียน ทางโรงเรียนเปิดโอกาสให้
ชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้นในรูปของคณะกรรมการโรงเรียน ซึ่งกรรมการโรงเรียนเป็นเหมือน
ตัวละครตัวหนึ่งที่จะบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับประชาชนในชุมชน ต่างฝ่ายต่างก็
เป็นกรรมการที่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจมากขึ้น โรงเรียนเปิดจึงโอกาสให้มีการเสนอความคิด
เห็นอันแสดงถึงกระบวนการที่เป็นแบบแผนการเรียนรู้ที่มากขึ้นกว่าเดิม แต่อย่างไรก็ตามครู
ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านการศึกษา ครูจึงมีบทบาทที่เหนือกว่ากรรมการโรงเรียนที่เป็นชาวบ้าน
ธรรมดา แม้ว่าในบางครั้งจะยอมให้คณะกรรมการโรงเรียนที่เป็นชาวบ้านเสนอแนะความคิด
เห็นได้หรือร่วมแสดงความคิดเห็นได้บ้าง ในบางครั้งหากเป็นประเด็นนโยบายที่เกี่ยวข้องกับ

หลักวิชาการหรือเทคนิคมาก ๆ กรรมการฝ่ายชุมชนก็ยกให้โรงเรียนเป็นผู้มีบทบาท และการเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนในการกำหนดนโยบายที่สำคัญ ๆ เช่น การกำหนดหลักสูตรและการให้ความดีความชอบ แก่ครูซึ่งตามความเป็นจริงก็ไม่เปิดโอกาสให้คณะกรรมการโรงเรียนได้เข้ามาเกี่ยวข้องอย่างแท้จริง ตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยคณะกรรมการโรงเรียนประถมศึกษา พ.ศ. 2539 ที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2539 (ศิริกาญจน์ โกสุมภ์. 2542 : 52) แต่ในการปฏิบัติจริงด้วยตัวบุคคลแล้ว ก็กลายเป็นเหมือนแบบเดิม ๆ เนื่องจากแต่เดิมการจัดการศึกษาจัดกันแต่เพียงคนวงในเท่านั้น ประชาชนไม่ได้ตัดสินใจ ฉะนั้นการมีส่วนร่วมจึงเป็นแต่เพียงในนาม (Nominal) นอกจากนี้ยังเป็นการพูดข้างเดียว (Monologue) จากทางโรงเรียนที่สื่อสารออกมาทางเดียว (One-way) ทำให้มีส่วนร่วมได้น้อย ถึงแม้ประชาชนจะได้ออกความคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่าง ๆ แต่ไม่ได้นำมาพิจารณาในการกำหนด วางแผน และดำเนินการด้านการเรียนการสอน ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วน ลักษณะการมีส่วนร่วมแบบนี้จึงก่อให้เกิดการเรียนรู้บางส่วนเท่านั้น

ศูนย์กลางในการเรียนรู้ในแบบแผนการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบบางส่วน ก็ยังคงอยู่ที่โรงเรียนเป็นส่วนใหญ่เพราะโรงเรียนได้เข้าครอบงำทุกสิ่งที่เป็นการตัดสินใจโดยเฉพาะเรื่องการเรียนรู้การสอน คณะกรรมการโรงเรียนแม้ว่าจะมีโอกาสมากกว่าบุคคลกลุ่มอื่นในชุมชน แต่ก็ยังมีการครอบงำเกิดขึ้น จะเห็นว่าโรงเรียนเป็นหน่วยงานของรัฐยังคงมีอำนาจเหนือชุมชนคือชาวบ้านที่ยังเป็นผู้ด้อยโอกาสซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศและอยู่ในชนบท กลไกอำนาจรัฐที่เข้าครอบงำวิถีชีวิตของคนในชุมชนโดยเฉพาะการเข้าแทรกแซงทางการศึกษาจึงทำให้รัฐสามารถกำหนดหลักสูตร กำหนดผู้สอน และวัดผลการศึกษา โดยกลไกระบบราชการ ซึ่งทำให้การศึกษาเป็นของรัฐทำโดยรัฐและเพื่อรัฐ (สุรวุฒิ ปัดไธสง. 2541 : 15)

3.4.3 แบบแผนการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบสมบูรณ์ (Full participation)

แบบแผนการเรียนรู้เป็นการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้นำหลักในชุมชน เช่น เจ้าอาวาส ผู้บริหารโรงเรียน ประธานคณะกรรมการโรงเรียน เป็นกลุ่มที่มีบทบาทในอันที่จะชี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใน ชุมชนได้เป็นแบบแผนของการมีส่วนร่วมและมีอำนาจในการตัดสินใจอย่างเต็มที่ กลุ่มผู้นำชุมชนที่เป็นผู้ที่มีอิทธิพลเพราะมีทรัพยากรทางอำนาจทำให้มีบทบาทตามหน้าที่ที่เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนอย่างมาก เช่น เจ้าอาวาส ประธานคณะกรรมการโรงเรียน ผู้บริหารโรงเรียน หัวหน้า โครงการ หัวหน้ากิจกรรม กำนันและผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งจะเป็นผู้ที่มีบทบาทในการมีส่วนร่วมอย่างสมบูรณ์ โดยมีแบบแผนของการมีส่วนร่วมเพราะเป็นผู้นำในการริเริ่มงาน ผู้คิดงาน ร่วมดำเนินการ ร่วมสนับสนุน ร่วมงานและร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างหนักแน่นจริงจังทุกขั้นตอน และมีอำนาจในการตัดสินใจได้มากที่สุด จนสามารถ

เปลี่ยนแปลงการดำเนินกิจกรรมหรือการดำเนินงานต่าง ๆ ได้ ทุกอย่าง (ศิริกาญจน์ โกสุมภ์, 2542)

จากการเปิดโอกาสจากฝ่ายรัฐให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายทางการศึกษา การร่วมเสนอและกำหนดหลักสูตรในการเรียนการสอน หรือการร่วมโดยเอารฐานการเรียนรู้ในชุมชนมาสอนในโรงเรียน หรือมีการใช้ทรัพยากรบุคคล สถานที่ และอื่น ๆ ร่วมกัน การจัดการศึกษาโดยใช้การมีส่วนร่วมโดยใช้ชาวบ้านเอง เนื่องจากพวกเขาจะทราบได้ดีที่สุดว่าจะจัดอย่างไร สามารถจัดได้ตามความต้องการของเขา ซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกมีอำนาจเพราะการได้มีส่วนร่วมในชุมชนจะนำไปสู่ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วมจึงทำให้ทุกฝ่ายได้มีโอกาสดำเนินการจัดการด้านการศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นการควบคุมการดำเนินงานของระบบราชการให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน การมีส่วนร่วมทางการศึกษาจึงเป็นการเปิดโอกาสให้ใช้ทรัพยากรท้องถิ่นมากขึ้น ทั้งยังให้รู้จักเป็นผู้ให้ ทั้งนี้ทั้งนั้นต้องตั้งอยู่บนความสอดคล้อง ความเสมอภาค และความเท่าเทียมกัน

เงื่อนไขการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบสมบูรณ คือ

1. คุณลักษณะของผู้นำ เงื่อนไขการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนในแบบสมบูรณ คือคุณลักษณะของผู้นำ สามารถดูได้จากอำนาจในการตัดสินใจในกิจกรรมที่ทำ และดูจากอิทธิพลในการตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลงนโยบายได้มาก เช่น บางท่านเป็นบุคคลมีบทบาทที่ชัดเจนมากในการให้การสนับสนุนโรงเรียนมากในทุกด้านเพราะเป็นตัวจักรสำคัญในเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับโรงเรียนตั้งแต่ก่อนจะตั้งโรงเรียน มีส่วนในการสร้างอาคารเรียนหรือการซื้อที่ดินให้โรงเรียน ฯลฯ จึงนับว่ามีส่วนร่วมกับทางโรงเรียนมากที่สุดจนมีลักษณะของการมีส่วนร่วมเพราะเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินงานทุกอย่างในชุมชน ทำให้โรงเรียนฟังความคิดเห็นยอมรับและปฏิบัติตามโดยที่สามารถกำหนดการตัดสินใจในกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทางโรงเรียนดำเนินการเกือบทุกเรื่อง ยกเว้นเรื่องการเรียนการสอนซึ่งถือว่าเป็นงานหลักของโรงเรียนและคณะครูซึ่งเจ้าอาวาสเห็นว่าเป็นหน้าที่ของโรงเรียน ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าคุณลักษณะความเป็นผู้นำดังกล่าวเป็นเงื่อนไขก่อให้เกิดการเรียนรู้ได้มาก

2. ลักษณะความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันอย่างแท้จริง โครงสร้างของการจัดการศึกษาแบบแนวตั้งในปัจจุบัน ไม่เอื้อให้โรงเรียนทำงานร่วมกับชุมชนได้อย่างคล่องตัวนัก เพราะความร่วมมือที่เกิดขึ้นในชุมชนบางแห่งที่เกิดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียนที่มีความเสมอภาคกัน และมีการปรับบทบาทที่ตอบสนองความต้องการ เช่น ผลจากงานวิจัยของ ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2541) ที่พบว่าการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมแบบสมบูรณเกิดจากความสามารถและความตั้งใจเฉพาะบุคคล อาทิ ท่านเจ้าอาวาสที่ร่วมงานมานาน หรือผู้บริหารโรงเรียนบางคนที่อาจจะมียุ

อย่างจำกัด ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการศึกษาให้เป็นความสัมพันธ์แบบแนวราบ (สีลาภรณ์ นาครทรรพ และคณะ. 2539 : 25 ; อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์. 2541 : 86-87) จึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญและจำเป็น ที่เอื้อให้โรงเรียนและชุมชนโดยทั่วไปเกิดความร่วมมือกันมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีลักษณะของการเรียนรู้ที่ควบคู่ไปกับการปฏิบัติหรือการทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่ากระบวนการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้มากและสมบูรณ์ที่สุด เช่น การจัดโครงสร้างและระบบการบริหารจัดการของโรงเรียนแบบแนวตั้งที่สั่งการมาหลายระดับชั้น ตั้งแต่ส่วนกลางจนมาถึงโรงเรียน ให้มาเป็นในแนวราบให้มากขึ้น (Riggs.1966) โดยลดโครงสร้างทางอำนาจที่มีหลายลำดับชั้นให้น้อยลง ตัดตอนบางส่วนให้ชุมชนมากขึ้น โดยผู้บริหารเปิดโอกาสให้ครูได้ร่วมคิด ร่วมวางแผน และร่วมบริหารมากขึ้น เพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมมิใช่การทำตามคำสั่งจากส่วนกลางเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้การที่โรงเรียนยังยึดการครอบงำชุมชน โดยยึดโรงเรียนเป็นศูนย์กลางมาเป็นการให้ความเสมอภาคในทุกระดับ

ฉะนั้นการมีส่วนร่วมด้วยความสัมพันธ์แบบแนวราบมากขึ้น จะทำให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างคนที่เข้ามาสัมพันธ์กัน คือก่อให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ซึ่งกันและกันเอง ตลอดจนการแลกเปลี่ยนความคิด หรือทรัพยากรระหว่างกันตามความสมัครใจ มีการช่วยเหลือกัน มีความเอื้ออาทร และมีความผูกพันกันเป็นแหล่งพื้นฐานที่จะเกิดได้ในชุมชน (ชินรัตน์ สมสืบ. 2539 ; นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2539 : 154-157) ด้วยความสัมพันธ์ที่แนบแน่นด้วยความเข้าใจร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกันอย่างสม่ำเสมอ แต่ไม่มีการบังคับบัญชาสั่งการ ไม่มีโครงสร้างเชิงอำนาจบนพื้นฐานของการใช้เหตุผลและข้อเท็จจริงที่ได้มาจากการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน เป็นกระบวนการทางสังคมที่มีความเคลื่อนไหว (Dynamic) ทั้งภายในและระหว่างองค์การทางสังคม (Social agent) และบุคคล ซึ่งกระบวนการนี้จะก่อให้เกิดการถ่ายทอด (Socialization) ทางวัฒนธรรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ ซึ่งสามารถเกิดขึ้นได้ในชุมชนนั่นเอง และการเรียนรู้ใน ชุมชนเป็นการเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง อันเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ไปด้วยกันอย่างไม่โดดเดี่ยว เป็นกระบวนการที่ยังคุณค่าให้แก่ชุมชน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในลักษณะนี้จึงสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้อย่างมาก ทั้งยังเป็นการกระจายการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษามากขึ้นตามลำดับ

การทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน ความสำเร็จอยู่ที่การมีส่วนร่วมกันของประชาชนในสถาบัน ครอบครัว วัด และปราชญ์ชุมชน (วิวัฒน์ชัย อัดถการ. 2530 : 1-12 ; เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2536 ; คณะกรรมการการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์. 2539 : 212-213 ; อุทัย ดุลยเกษม. 2539) เนื่องจากมีพื้นฐานของคนในชุมชนทำให้ทราบความต้องการพื้นฐานของคนในชุมชนว่าส่วนใดจะต้องให้ความช่วยเหลือซึ่งจะตรงกับ

ความต้องการที่แท้จริงของชุมชน การดำเนินการจะต้องให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้โดยการเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน โดยวิธีการที่ไม่เป็นทางการนี้เป็นวิธีที่บุคคลมาร่วมกันทำงานด้วยตนเองโดยไม่ผ่านความเป็นทางการเป็นการรวมกลุ่มกันโดยไม่มีใครแต่งตั้งหรือได้รับอนุมัติให้ทำอะไรโดยใคร ทุกคนมีอิสระในตัวเองที่จะทำการรวมกลุ่ม ใช้กลไกที่ไม่เป็นทางการ เนื่องจากในสังคมไทยยังมีความสัมพันธ์ทางอำนาจส่วนใหญ่ถ้ามีการใช้อำนาจให้น้อยลง ความสัมพันธ์นั้นจะสามารถเปลี่ยนไปเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน การใช้อำนาจจึงไม่ใช่การแก้ปัญหาที่ถูกต้อง การที่คนมีประสบการณ์มาร่วมกันแก้ปัญหา ทั้งยังมีการรวมกลุ่มปฏิบัติงานร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ตามสิทธิและเพื่อความเสมอภาค ชุมชนนั้นก็จะมีพลังใน ตัวเองก็สามารถเรียกได้ว่าเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning community) (Coombs. 1968 ; Faure. 1972) เพื่อให้ทุกคนในชุมชนได้รู้จักศึกษาผลประโยชน์ของชุมชนของตน (เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ และอมรวิรัช นาครทรรพ. 2539) ทั้งในเรื่องการมีส่วนร่วมและการที่ชุมชนสามารถพึ่งตนเองและช่วยเหลือตนเองได้ (Self-help) เพื่อจุดมุ่งหมายให้มีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม (Betterment) ดำเนินการไปสู่สิ่งที่พึงปรารถนา (Desired state) ทั้งยังมุ่งแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น (To solve existing problems) โดยผ่านการกระทำระหว่างกันในชุมชน (Community action) เป็นความร่วมมือ (Cooperating) หรือการมีส่วนร่วม (Participation) ของสมาชิกในชุมชน (Stakeholders) ที่มีเป้าหมายคือการร่วมคิดร่วมตัดสินใจ และร่วมดำเนินกิจกรรม ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริง (Learning by doing) หรือ (Learning through action) เนื่องจากการมีส่วนร่วมเป็นการตอบสนองต่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และยังสนองต่อความต้องการของชาวบ้านในการที่ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา (Involve) ที่สามารถก่อให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นได้ โรงเรียนครูและชุมชนต้องมีความเกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออก กลุ่มบุคคลในชุมชนต้องมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน ต่างฝ่ายต่างเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน

กรอบแนวคิดทฤษฎีในการวิจัย (Conceptual framework)

ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน เป็นประเด็นที่มีความสำคัญยิ่งต่อการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่มีคุณค่า และมีความสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคล โดยบุคคลสามารถเชื่อมโยงการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนเข้ากับการเรียนรู้ที่ดำรงอยู่ในชุมชน ซึ่งจะมีผลทำให้การเรียนรู้ทั้งในระบบโรงเรียนและในชุมชนไม่มีความแปลกแยกจากกันและกัน และยังสามารถส่งเสริมซึ่งกันและกันได้ อย่างไรก็ตามความรู้เกี่ยวกับแบบแผนของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน รวมทั้งเงื่อนไขที่นำไปสู่แบบแผนของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียนยังคงมีอยู่จำกัด ดังนั้นการวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะแสวงหาความรู้ใน

เรื่องดังกล่าว โดยมีฐานคิดว่าการจะทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ของชุมชนและโรงเรียน จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน ซึ่งถูกกำหนดโดยอุดมการณ์ของรัฐและโครงสร้างการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน รวมถึงทำความเข้าใจกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อจะได้สามารถทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน ได้อย่างลึกซึ้งเพียงพอ

ในส่วนแรกซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนนั้น ผู้วิจัยได้นำเสนอแนวคิดที่ว่าเมื่อประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกเป็นต้นมานั้น กระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนได้ถูกกำหนดทิศทาง สาระและแนวทางโดยอุดมการณ์และนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ดังจะเห็นได้จากการกำหนดแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติทุกฉบับ จะต้องมีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นแม่บทกำกับมาโดยตลอด มองในแง่นี้ระบบการศึกษาของรัฐซึ่งจัดผ่านโรงเรียนและสถาบันการศึกษาของรัฐจึงทำหน้าที่เป็นเครื่องมือเพื่อตอบสนองนโยบายในการพัฒนาประเทศเป็นสำคัญ ซึ่งนโยบายในการพัฒนาประเทศได้วางอยู่บนอุดมการณ์ที่สำคัญ 3 ประการด้วยกัน โดยมี “พัฒนานิยม” เป็นอุดมการณ์หลักในการวางแผนพัฒนาและการตัดสินใจทางเศรษฐกิจ เพื่อส่งเสริมการจัดระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและมุ่งเน้นการพัฒนาภาคอุตสาหกรรม การค้าและบริการ มี “บริโภคนิยม” เป็นอุดมการณ์สนับสนุนกระตุ้นให้เกิดการบริโภคเพื่อเพิ่มยอดขายและกำไร เกิดการสะสมทุนอย่างต่อเนื่องจากมูลค่าส่วนเกินของสังคมจนทำให้ระบบเศรษฐกิจเติบโต มีความมั่นคง และทั้งนี้การขยายตัวอย่างต่อเนื่องจะเป็นไปได้นั้น ก็จำเป็นต้องได้รับการปกป้องจากรัฐที่มี “ความมั่นคงแห่งชาติ” เป็นอุดมการณ์ในการควบคุมสังคมให้เกิดความเป็นปึกแผ่น ทั้งนี้ในการควบคุมจัดการศึกษาให้เป็นไปตามแนวทางที่รัฐต้องการ รัฐได้ใช้ระบบราชการแบบรวมศูนย์ โดยมีการสั่งการในลักษณะแนวตั้งจากส่วนกลาง ซึ่งมีกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้รับผิดชอบหลักในการควบคุมดูแลรับผิดชอบในการจัดการศึกษาของรัฐ มีการจัดระบบโรงเรียนในองค์กรแบบระบบราชการ มีสายงานการบังคับบัญชาแบบลำดับชั้นลดหลั่นลงมา มีโครงสร้างที่ซับซ้อน ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในระบบมีลักษณะเป็นขอบเขตมีทิศทางที่แน่นอนและคงที่ มีการกำหนดบทบาทของผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในระบบการศึกษาอย่างชัดเจนมีการใช้ความสัมพันธ์ที่เป็นทางการในสายการบังคับบัญชาโดยการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางจึงทำให้โรงเรียนส่วนใหญ่เป็นไปในรูปแบบเดียวกันทั้งประเทศ

การศึกษาในประเด็นแรกนี้ จะได้นำแนวคิดดังกล่าวข้างต้นมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ให้เห็นถึงผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนตั้งแต่เริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา โดยในส่วนของกระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนจะใช้แนวคิดในประเด็นสำคัญต่อไปนี้เป็นแนวทางในการศึกษา

1. แหล่งของการศึกษาและเรียนรู้ การแยกระบบการศึกษาของรัฐออกจากวิถีชีวิตของชุมชนเพื่อเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้ทำให้โรงเรียนและห้องเรียนกลายเป็นแหล่งของการศึกษาและเรียนรู้ที่สำคัญแทบจะเป็นแห่งเดียวในสังคมสมัยใหม่

2. ความคาดหวังต่อระบบการศึกษา ระบบการศึกษาของรัฐที่ทำหน้าที่คัดสรรคนเพื่อเข้าทำงานในระบบการผลิตภาคสมัยใหม่ที่มีรายได้ดีมีความมั่นคงและมีหน้ามีตาเป็นที่ยอมรับของสังคมได้ทำให้คนในภาคเกษตรกรรมคาดหวังว่าระบบการศึกษาจะเป็นบันไดไต่เต้าไปสู่สถานภาพทางเศรษฐกิจสังคมที่สูงขึ้น

3. คุณลักษณะของบุคคลที่พึงประสงค์ในระบบการศึกษา ระบบการศึกษาซึ่งมุ่งผลิตคนให้ทำงานและดำเนินชีวิตในระบบอุตสาหกรรมให้คุณค่ากับการสร้างคนที่มีคุณลักษณะความทันสมัย จึงมักจะละเลยหรือไม่ให้ความสำคัญต่อการขัดเกลานักเรียนให้เป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมตามแบบประเพณีของสังคมไทย ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

4. สารของการเรียนรู้ ระบบการศึกษาภายใต้อุดมการณ์และนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ให้ความสำคัญกับวิทยาการความรู้สมัยใหม่ ซึ่งรวมถึงทักษะ ทศนคติ ค่านิยม และเทคโนโลยี ซึ่งเป็นที่ต้องการของระบบอุตสาหกรรมและการบริการ จึงทอดทิ้งประสบการณ์ความรู้ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของชุมชน เนื่องจากเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ต่อภาคการผลิตซึ่งเป็นที่ต้องการของรัฐและสังคมสมัยใหม่ ดังนั้นสารการเรียนรู้ในระบบการศึกษาของรัฐโดยส่วนใหญ่จึงถูกกำหนดจากส่วนกลาง ซึ่งถือได้ว่าเป็น “ผู้รู้” นอกชุมชน และเป็นความรู้ที่เรียกว่า “ความรู้วิชาการ” กล่าวคือ เป็นที่ยอมรับกันว่าถูกต้องตามหลักวิชาการสมัยใหม่ เป็นวัตถุวิสัย (Objective) เป็นสาธารณะ พิสูจน์ได้ ยืนยันได้ มีเหตุผล และเป็นความรู้ในเชิงทฤษฎีมากกว่าปฏิบัติ

5. กระบวนการในการเรียนการสอนและประเมินผลการเรียนรู้ ระบบการเรียนรู้แบบนี้ยึดถือ “ครู” เป็นหลักในการให้การศึกษา โดยครูซึ่งเป็นผู้ได้รับการฝึกฝน อบรมมาทั้งในด้านเนื้อหาความรู้ และวิธีการที่จะสอน จะทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้เรียน การประเมินผลโดยส่วนใหญ่จะเป็นการประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนจากการเรียนในห้องเรียน

6. การจัดการและบริหารการศึกษาในโรงเรียน เป็นการสั่งการและควบคุมในแนวดิ่งจากเบื้องบนลงล่างคือจากผู้บริหารลงสู่ครูและนักเรียนตามลำดับ มีการกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์เพื่อรักษาวินัยอย่างเคร่งครัด ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับบ้านและชุมชนมักเป็นเรื่องการควบคุมดูแลให้นักเรียนประพฤติปฏิบัติตามระเบียบของโรงเรียน ชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาแก่เยาวชนของชุมชน

การศึกษาประเด็นเกี่ยวกับการเรียนรู้ในโรงเรียน ในช่วงเวลาหลังการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา ผู้วิจัยจะให้ความสำคัญกับการศึกษา การปรับเปลี่ยนของกระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนในช่วงเวลา 5-6 ปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการตระหนักในความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา จนถึงกับมีการกำหนดความสำคัญนี้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

ส่วนที่สอง เรื่องการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน ผู้วิจัยได้อาศัยแนวการวิเคราะห์ในประเด็นหลัก ๆ ในเรื่องการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชุมชน ว่าเป็นระบบความรู้หรือภูมิปัญญาที่เป็นประสบการณ์ในแต่ละวัย เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับสถาบันต่าง ๆ ในชุมชนหรือหมู่บ้านนั้น มีการถ่ายทอดความรู้เป็นกระบวนการที่สืบทอดเจตนารมณ์ของชุมชน ซึ่งมีได้ผูกขาดโดยสถาบันใดสถาบันหนึ่ง ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยเชื่อว่าสิ่งที่มีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ คนกับธรรมชาติ คนกับคนมีการถ่ายทอดหรือสะสมการเรียนรู้ขึ้นอย่างต่อเนื่องจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งทั้งหมดนี้ได้สะท้อนถึงภูมิปัญญาของคน ซึ่งเกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัว วัด และปราชญ์ชุมชน การศึกษาในประเด็นนี้จะได้นำแนวคิดเรื่องการเรียนรู้ทางสังคมและภูมิปัญญามาเป็นกรอบในการอธิบายให้เห็นถึง การถ่ายทอดการเรียนรู้จากสถาบันต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วข้างต้น ในประเด็นใหญ่ ๆ ดังนี้

1. เรื่องของความรู้และระบบความรู้ ระบบความรู้ของชุมชนเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติและระหว่างคนกับคนอื่นเป็นปรากฏการณ์ที่ออกมาในวิถีชีวิตในด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การดูแลสุขภาพ การดูแลสุขภาพความสงบในชุมชน ในการศึกษานี้จะศึกษาระบบความรู้ของชุมชนโดยมองผ่านกิจกรรมที่สำคัญของวิถีชีวิตชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงการทำมาหากิน การดูแลสุขภาพและการรักษาโรคและการดูแลสุขภาพความสงบเรียบร้อยในชุมชน โดยในแต่ละกิจกรรมจะศึกษาว่า ชุมชนมองว่าความรู้หรือภูมิปัญญาในเรื่องใดบ้างที่ถือเป็นสิ่งสำคัญและเห็นว่าควรได้ถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นต่อ ๆ ไป โดยจะศึกษาระบบความรู้ที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และคนกับคน นอกจากนี้จะศึกษาว่าชุมชนมีหน้าที่บรรทัดฐานและกลไกการควบคุมทางสังคม เพื่อให้กิจกรรมต่าง ๆ บรรลุเป้าหมายอย่างไร กลไกการควบคุมทางสังคมจะศึกษาผ่านขนบธรรมเนียม พิธีกรรม จารีต กฎ ระเบียบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของคนในชุมชนนั้น ยกตัวอย่างเช่น การทำมาหากิน ซึ่งเป็นความรู้ในการดำรงชีวิต อาชีพเครื่องมือในการทำมาหากิน พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ฤดูกาลในการทำเกษตร การตั้งบ้านเรือน พิธีกรรมในรอบปี โดยจะเห็นถึงการผสมผสานที่แทรกอยู่ในประเพณี พิธีกรรม ระบบความรู้ในการทำเกษตรและการดำรงชีวิต ทั้งหมดนี้เป็นระบบความรู้ที่สร้างขึ้นมาจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคมด้วยตนเอง รวมทั้งความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือ ธรรมชาติ

2. เรื่องของการสั่งสมความรู้และกระจายความรู้ ภูมิปัญญาเป็นการสั่งสมเป็นระบบคิด ระบบความรู้ ระบบคุณค่า ที่สืบทอดต่อเนื่องกันมาทั้งทางตรงและจากการได้ยินได้ฟัง จากคำสอนเป็นการกระจายความรู้ในกลุ่มเครือญาติ จากการบอกเล่าแบบปากต่อปากจากคนในหมู่บ้านเดียวกัน จากการรวมกลุ่ม จับกลุ่มพูดคุย การแสดงผลการปฏิบัติงานที่ประสบผลสำเร็จ มาจากเอกสารที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น การจารลงในแผ่นใบลาน หรือคัมภีร์ในวัด การเขียนลงกระดาษ และเป็นไปในทางอ้อมแบบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น จากการบอกเล่าแบบปากต่อปาก เป็นการถ่ายทอดจากความศรัทธา ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณี รวมทั้งมีอุบายวิธีที่จะถ่ายทอดให้ตามลำดับอายุและวัย การสั่งสมความรู้และกระจายความรู้จึงมีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง รวมทั้งมีการสะสมความรู้อย่างต่อเนื่องโดยผ่านสถาบันต่าง ๆ ในการศึกษานี้จะศึกษากระบวนการสั่งสมความรู้และกระจายความรู้ อันเป็นภูมิปัญญาของชุมชน

3. สถาบันสังคมซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้ ในชุมชนมีสถาบันทางสังคม ซึ่งเป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของบุคคลมีรูปแบบและมีจุดประสงค์ที่แน่นอนร่วมกัน ตัวอย่างของสถาบันทางสังคมได้แก่ ครอบครัว วัดและกลุ่มปราชญ์ชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านการศึกษาจะศึกษาสถาบันทางสังคม หรือองค์กรทางสังคมที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้โดยจะศึกษาแยกแยะว่าองค์กรทางสังคมในชุมชนซึ่งทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ในด้านต่าง ๆ สถาบันหลักที่จะศึกษาได้แก่ ครอบครัว วัดและปราชญ์ชุมชน แต่จะศึกษาองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ที่ทำหน้าที่นี้ด้วย

ครอบครัว เป็นสถาบันหนึ่งที่ถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้ เนื่องจากครอบครัวเป็นองค์กรทางสังคม ซึ่งมีหน้าที่อบรมถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นโดยเกิดจากประสบการณ์ในวิถีชีวิตที่เด็กเห็นแบบอย่างการทำงานของผู้ใหญ่ เช่น มีการแบ่งงานตามเพศอันเป็นบรรทัดฐานของครอบครัวที่จะกำหนดว่าผู้ใด วัยใด เพศใด ต้องทำอะไร และมีการถ่ายทอดการทำมาหากิน การแลกเปลี่ยนผลผลิตหรือการใช้ทรัพยากรร่วมกัน โดยการถ่ายทอดความรู้และระเบียบที่จำเป็นต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม ตลอดจนการถ่ายทอดทักษะในการประกอบอาชีพให้แก่สมาชิกในครอบครัว

วัด เป็นสถาบันในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นได้ในชุมชนเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเชิงการเรียนรู้ เพราะวัดเป็นสถาบันทางศาสนาที่อบรมถ่ายทอดอุดมการณ์แห่งชีวิตให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ จริยธรรม ให้ความมั่นคง อบอุ่นทางจิตใจ โดยผ่านพิธีกรรม การบวชเรียน และการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคม วัดจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่ร่วมกันที่ดำรงอยู่ในชุมชน ถือได้ว่าเป็นการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนทั้งโดยทางตรงและโดยอ้อม

ปราชญ์ชุมชนหรือผู้อาวุโส ในฐานะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เฉพาะด้านซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ การที่ผู้วิจัยจะทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจำเป็นต้องกำหนดคุณสมบัติของตัวบุคคลที่เป็นปราชญ์ ว่าใครเป็นปราชญ์ของชุมชนแห่งนั้น ซึ่งในที่นี้จะดูจากบุคคลที่มีความชำนาญมีความสามารถเฉพาะทางในด้านต่าง ๆ เช่น มีความสามารถในการรักษาด้วยสมุนไพร มีความสามารถในการเล่นดนตรีไทย มีความสามารถในการปลูกพืช มีความสามารถในการทำอาหาร มีความสามารถในการทำเครื่องใช้ที่ทำด้วยไม้ ฯลฯ

4. การสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาความรู้หรือระบบความรู้ของชาวบ้าน เนื่องจากระบบความรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม ทั้งสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคม โดยเหตุที่สิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ระบบความรู้จึงมีการเปลี่ยนแปลงและได้รับการปรับเปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน การศึกษานี้จะศึกษาการปรับเปลี่ยนระบบความรู้ของชุมชน โดยจะศึกษาตั้งแต่ในช่วงก่อนที่จะมีการศึกษาอย่างเป็นทางการ ในระบบโรงเรียนขึ้นในชุมชน และช่วงที่มีระบบโรงเรียนในชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าแต่เดิมในชุมชนมีสถาบันต่าง ๆ เช่น ครอบครัว ในฐานะสถาบันการถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในครัวเรือน มีวัด ในฐานะสถาบันการถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในชุมชนมานาน แต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น ทำให้ภูมิปัญญาต่าง ๆ บางอย่างสูญหายไปไม่สืบทอด บางสิ่งก็ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงเกิดการประสมประสานการสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาขึ้นใหม่ เพื่อเป็นการรับแนวคิดและรูปแบบการจัดการเข้ามาประสมประสาน ตามแต่ละบริบทของแต่ละท้องถิ่น และมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเอง

ส่วนที่สาม ในการศึกษาถึงปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน ภายใต้สถานการณ์ปัจจุบัน กรอบความคิดที่ใช้ในการดูครั้งนี้คือ แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมที่จะกำหนดแบบแผนและเงื่อนไขของการเรียนรู้ ซึ่งลักษณะการมีส่วนร่วมมี 3 แบบ คือ 1. การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบชายขอบ (Marginal participation) เป็นลักษณะการร่วมมือหรือการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชนที่มีข้อจำกัดอันทำให้การมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเป็นไปอย่างผิวเผินหรือห่างเหิน โดยชุมชนเข้าไปร่วมกิจกรรมเฉพาะที่โรงเรียนกำหนดให้โดยไม่มีอำนาจในการตัดสินใจใดใด 2. การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบเป็นบางส่วน (Partial participation) การมีส่วนร่วมแบบบางส่วนนี้ คือการที่โรงเรียนเปิดโอกาสให้ ชาวบ้านในชุมชนได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการศึกษา ในระดับความเข้มข้นมากกว่าแบบชายขอบ 3. การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบสมบูรณ์ (Full participation) เป็นการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนและชุมชน โดยทั้งสองฝ่ายร่วมกันอย่างเข้มข้นและเท่าเทียมกัน ต่างฝ่ายต่างมีอิทธิพลในการทำกิจกรรมร่วมกัน

จากลักษณะการมีส่วนร่วมทั้ง 3 แบบ ได้ก่อให้เกิดแบบแผนของการเรียนรู้ ดังนี้

1. แบบแผนการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบชายขอบ เป็นแบบแผนที่ได้จากกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้น้อย ซึ่งโรงเรียนมีบทบาทด้านการเรียนรู้มากกว่าชุมชน บทบาทดังกล่าวนี้คือการที่โรงเรียนมีการแบ่งแยกหน้าที่ รวมทั้งโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน การไม่เปิดโอกาสให้ผู้ปกครองได้เข้ามามีส่วนร่วมในการออกความคิดเห็นหรือตัดสินใจได้ ที่เป็นเช่นนี้จึงทำให้เกิดการเรียนรู้ได้น้อย อันเกิดจากเงื่อนไข ดังนี้ การมีส่วนร่วมแบบไม่แท้จริง เนื่องจากรัฐบาลไม่เคยทราบความต้องการของชุมชน หรือผู้ปกครองว่าต้องการอะไร นอกจากนี้โรงเรียนยังมีการใช้วิธีการที่เป็นทางการ อันเป็นความสัมพันธ์ที่เห็นทางไม่เป็นกันเองซึ่งส่งผลให้การสื่อสารเกิดขึ้นยากหรือน้อย

2. แบบแผนการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบเป็นบางส่วน เป็นแบบแผนที่ได้จากกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้บางส่วน ซึ่งโรงเรียนมีบทบาทด้านการเรียนรู้มากกว่าชุมชน แต่ก็ยังเปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมบ้าง สามารถร่วมแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจได้บ้างแต่ไม่ใช้การตัดสินใจที่จะสามารถนำการเปลี่ยนแปลงการดำเนินการได้ทั้งหมด แต่ได้มากกว่ากลุ่มผู้ปกครอง บทบาทของโรงเรียนดังกล่าวคือการเรียนรู้ภายใต้บทบาทของคณะกรรมการ นอกจากนี้ยังมีลักษณะของการเรียนรู้ภายใต้ความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันมากขึ้น ที่เป็นเช่นนี้จึงทำให้เกิดการเรียนรู้ได้เพียงบางส่วน เป็นเพราะมีเงื่อนไขเรื่อง นโยบายการเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมระหว่างชุมชนกับโรงเรียนเป็นการมีส่วนร่วมที่ไม่เท่าเทียมกัน เพราะฝ่ายหนึ่งแสดงตนเป็นผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญกว่า ทำให้อีกฝ่ายหนึ่งไม่สามารถเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างเท่าเทียมกัน

3. แบบแผนการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบสมบูรณ์ เป็นแบบแผนที่ได้จากกระบวนการเรียนรู้ที่โรงเรียนมีบทบาทในด้านการเรียนรู้เสมอภาคและเท่าเทียมกับชุมชน บทบาทดังกล่าวนี้คือ บทบาทของผู้นำในการริเริ่มงาน ผู้คิดงาน ร่วมสนับสนุนร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง มีอำนาจในการตัดสินใจอย่างเต็มที่จนสามารถเปลี่ยนแปลงการดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ในโรงเรียนได้ทุกอย่าง ที่เป็นเช่นนี้จึงทำให้เกิดการเรียนรู้ได้อย่างสมบูรณ์เกิดจากเงื่อนไขดังนี้ คุณลักษณะของผู้นำที่เป็นผู้มีบทบาทอย่างชัดเจนในการให้การสนับสนุนโรงเรียนตั้งแต่ต้น เป็นความสามารถบวกกับความตั้งใจของบุคคลที่ก่อให้เกิดลักษณะความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันอย่างแท้จริง เป็นการลดโครงสร้างทางอำนาจและระบบการบริหารจัดการของโรงเรียนให้น้อยลง เกิดเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบมากขึ้นส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ได้อย่างมาก

ผลจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ก็จะสามารถกล่าวได้ว่าการเรียนรู้จะสามารถเกิดอยู่ที่ชุมชนหรือเกิดอยู่โรงเรียน หรือเกิดขึ้นจากทั้ง 2 แหล่งร่วมกัน โดยเชื่อมโยงไปถึงว่าถ้าเกิดการมีปฏิสัมพันธ์ที่เป็นการมีส่วนร่วมในแบบแผนต่างๆ ทั้งในชุมชนและโรงเรียน ก็จะสามารถก่อให้เกิดการเรียนรู้บนเงื่อนไขต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการศึกษาปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชน และโรงเรียนภายใต้บริบท (Context) การเรียนรู้ในระบบโรงเรียน การเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน รวมทั้งศึกษาถึงแบบแผนและเงื่อนไขของปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและโรงเรียน ผู้วิจัยใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นวิธีการในการศึกษา โดยศึกษาจากความหมายที่คนในชุมชนมีต่อปรากฏการณ์ เพื่อให้เข้าใจถึงปรากฏการณ์ทางสังคม (Social phenomena) ที่จะนำไปสู่การสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎี (Theoretical generalization) โดยมีรายละเอียดของการดำเนินการวิจัย 4 ประการ ดังนี้

1. พื้นที่ในการศึกษา
2. การเข้าสู่พื้นที่ที่ศึกษา
3. การเก็บข้อมูล
4. การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

1. พื้นที่ในการศึกษา (Field)

ในการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจและสามารถตอบปัญหาการวิจัย ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาหาข้อมูลจากบุคคลในชุมชน โดยการเข้าไปสำรวจพื้นที่เพื่อคัดเลือกจากพื้นที่ทุรกันดารหลายแห่งใน จังหวัดราชบุรี โรงเรียน ตชด.ตะโกปิตทอง และโรงเรียน ตชด.ตะโกกลาง ในวันที่ 11-15 พฤษภาคม 2539 จังหวัดสุรินทร์ โรงเรียน ตชด.บ้านรุน และโรงเรียน ตชด.บ้านตาตุม วันที่ 20-21 พฤศจิกายน 2539 จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โรงเรียน ตชด.นเรศวรห้วยผึ้ง และ โรงเรียน ตชด.นเรศวรห้วยโสก วันที่ 2-3 มิถุนายน 2540 และจังหวัดฉะเชิงเทรา โรงเรียน ตชด.บ้านนาไร่ และโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวน วันที่ 7-8 มกราคม 2541 วันที่ 17-18 ตุลาคม 2541 และวันที่ 20-21 มกราคม 2542 ซึ่งถือว่าทำให้ได้เห็นภาพรวมในระดับประเทศ ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ที่เป็นชุมชนทุรกันดารในจังหวัดฉะเชิงเทราที่มีโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน สังกัด กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน โดยชุมชนที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาจะสามารถตอบปัญหาการวิจัยได้ เพราะมีลักษณะของชุมชนที่มีปฏิสัมพันธ์ด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน ในอันที่จะเกิดการเรียนรู้ร่วมกันได้ โดยการพิจารณาจากหลักเกณฑ์กว้าง ๆ ได้แก่ คนในชุมชนมีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิคือใกล้ชิดกันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเอื้อให้ผู้วิจัยได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและโรงเรียนได้

สังคมต่าง ๆ ที่จะถ่ายทอดการเรียนรู้ คือ ครอบครัว วัด และปราชญ์ชุมชน รวมไปถึงองค์กรของรัฐคือโรงเรียนเข้าที่ไปมีส่วนร่วมในชุมชน และโดยที่ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ในโรงเรียน ตรงตามที่ได้กำหนดข้อสมมุติไว้ว่าการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ถ้าชุมชนมี ปฏิสัมพันธ์กับ โรงเรียนอย่างมาก คือการมีกิจกรรมร่วมกันของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ในกิจกรรมนั้น ได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากคนในชุมชน รวมไปถึงการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา พื้นที่ในชุมชน ดังกล่าวจึงเป็นพื้นที่ที่มีบริบทเหมาะสมกับประเด็นที่ศึกษา

เพื่อปกป้องผู้ให้ข้อมูลหลักและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกคน จึงใช้ชื่อเพียงจังหวัด ส่วนชื่ออื่น ๆ เช่นชื่อตำบล ชื่อโรงเรียน ชื่อบุคคล ผู้วิจัยคำนึงถึงจรรยาบรรณของผู้วิจัยว่าจึงไม่เปิดเผย และใช้เป็นชื่อสมมุติทั้งสิ้น

2. การเข้าสู่พื้นที่ที่ศึกษา

เมื่อผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ที่ศึกษาแล้วในที่นี้คือ ชุมชนบ้านนาสวน (นามสมมุติ) ซึ่งเป็นชุมชนในจังหวัดละโว้ทั้งนี้โดยจรรยาบรรณของดำเนินการวิจัยแล้ว ผู้วิจัยใช้ชื่อบุคคล และชื่อสถานที่เป็นชื่อสมมุติ ผู้วิจัยได้สร้างแนวคำถาม (Guideline) ที่ใช้เป็นแนวทางการศึกษาในพื้นที่ที่จะศึกษาก่อนลงพื้นที่ โดยแนวคำถามที่สร้างขึ้นนี้ได้ใช้เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ระดับลึก (Indepth interview) ซึ่งเป็นคำถามแบบปลายเปิดที่สร้างขึ้นโดยยึดกรอบความคิดในการวิจัย เป็นแนวทางในการกำหนดประเด็นคำถาม เพื่อให้ได้คำถามที่ครอบคลุมในเรื่องการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน การเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน รวมทั้งการศึกษาถึงแบบแผนและเงื่อนไขของปฏิสัมพันธ์ในชุมชนและโรงเรียน โดยนำแนวคำถามที่สร้างขึ้นไปใช้ทดลองนอกพื้นที่ที่จะศึกษา รวมทั้งขอคำปรึกษาอย่างใกล้ชิดจากคณะกรรมการผู้ควบคุมการทำปริญญานิพนธ์ ว่าข้อคำถามดังกล่าวถามได้ตรงประเด็นหรือไม่ สามารถสื่อกับผู้ให้ข้อมูลหลักได้เข้าใจตรงกันหรือไม่ ผู้ตอบมีความเข้าใจและมีปฏิกิริยาอย่างไร ความต่อเนื่องของเนื้อหาและการตอบคำถามเป็นอย่างไร จากนั้นได้นำมาแก้ไขข้อบกพร่องและปรับปรุงแนวคำถามให้สมบูรณ์และเหมาะสมขึ้นตามลำดับ แล้วจึงนำลงไปในพื้นที่ที่ศึกษา โดยนำแนวคำถามที่สร้างขึ้นนี้ใช้เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ระดับลึก โดยทั้งนี้จะตั้งอยู่บนความยืดหยุ่นและเหมาะสมกับสถานการณ์

เนื่องจากการเข้าสู่พื้นที่ที่ศึกษาเป็นขั้นตอนที่สำคัญ เพื่อให้การดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในวิจัยให้ได้ผลสมบูรณ์และเป็นหลักประกันว่าผู้วิจัยได้รับข้อมูลที่เป็นจริงด้วยความเข้าใจที่ดีและถูกต้องของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้ประสานงานอย่างไม่เป็นทางการกับชุมชนเพื่อให้เจ้าหน้าที่ในชุมชนที่จะศึกษาได้ทราบกำหนดการ รวมทั้งเข้าร่วมประชุมเพื่อทำความเข้าใจในวัตถุประสงค์ของการวิจัยกับผู้บริหารโรงเรียน ซึ่งก่อนเข้าพื้นที่ผู้วิจัยได้ติดต่อประสานงานทางวิทยุสื่อสารแจ้งให้ทุกหน่วยงานในสังกัดกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนในพื้นที่ได้ทราบถึงวัตถุประสงค์ของการเข้าไปเก็บข้อมูล นอกจากนี้เพื่อเป็นการแนะนำตัวให้บุคคลต่าง ๆ ในชุมชน

ความสะดวกในการเก็บข้อมูลให้แก่ผู้วิจัยในเรื่องที่พัก นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้เตรียมอุปกรณ์การวิจัย เช่น แถบบันทึกเสียง เครื่องบันทึกเสียง แอแดปเตอร์ กล้องถ่ายรูป ฟิล์ม สมุดโน้ต ปากกา ของที่ระลึกสำหรับผู้ให้ข้อมูลหลัก และขนมสำหรับโรงเรียน

ผู้วิจัยได้เข้าชุมชนและโรงเรียนอย่างไม่เป็นทางการเพื่อให้สามารถเข้าถึงข้อมูลซึ่งผู้วิจัยได้สร้างความสัมพันธ์ที่ดี (Good rapport) คือ ขั้นแรกผู้วิจัยทำการอบรมผู้ช่วยวิจัย จำนวน 2 ท่าน ท่านแรกเป็นนิสิตปริญญาเอกที่จบการศึกษาไปแล้ว ส่วนท่านที่สองเป็นครู ดชด. โรงเรียนบ้านนาไร่ ซึ่งเป็นสถานที่ผู้วิจัยใช้พักค้างแรมขณะอยู่ในพื้นที่ ในคืนแรกที่ไปถึงที่พัก ผู้วิจัยได้เชิญผู้ช่วยวิจัยประชุมเพื่อทำความเข้าใจวัตถุประสงค์ของการทำวิจัยร่วมกันและนัดหมายก่อนเข้าพื้นที่ที่ศึกษาในวันรุ่งขึ้น ช่วงที่ผู้วิจัยเข้าไปศึกษาตรงกับวันออกพรรษา ซึ่งเป็นงานบุญใหญ่ในรอบปีของชาวบ้านนาสวนและชาวบ้านนาไร่ ทำให้สามารถบันทึกภาพบรรยากาศต่าง ๆ ในวิถีชีวิตชุมชนและบริเวณรอบหมู่บ้านได้อย่างมาก เช้าวันออกพรรษาผู้วิจัยได้ไปร่วมงานดังกล่าวที่วัดได้พบปะกับกลุ่มบุคคลผู้ให้ข้อมูลหลักมากมายแทบทั้งหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังได้ทราบว่า ดชด.ได้แจ้งให้ชุมชนทราบว่าผู้วิจัยจะเข้ามาศึกษา ในงานที่วัดผู้วิจัยจึงได้ถือโอกาสแนะนำตัวในที่ประชุมหมู่บ้านบนศาลาการเปรียญในวัด ซึ่งเป็นการเข้าร่วมพิธีกรรมสำคัญทางศาสนา โดยได้ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัย รวมทั้งเหตุผลในการเลือกพื้นที่ดังกล่าวในการวิจัย เป็นการสร้างความคุ้นเคยกับ ชุมชนในช่วงแรก ผู้วิจัยนำขนมมาถวายพระ หลังจากพบปะจึงได้นัดหมายวันเวลาเพื่อขอพบผู้ให้ข้อมูลหลักที่เกี่ยวข้องในระดับชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ครูใหญ่ ครู กรรมการศึกษา กรรมการ หมู่บ้าน ปราชญ์ชุมชน นักเรียน พระสงฆ์ ฯลฯ แล้วจึงเริ่มเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ระดับลึก (In-depth interview) มีการบันทึกเสียงและจดบันทึกควบคู่ไปกับการสังเกตเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการ ผู้วิจัยได้สร้างความสัมพันธ์ที่ดีโดยทำที่ที่อ่อนน้อมทำตัวกลมกลืนไม่แปลกแยกจากชุมชน เนื่องจากการสัมภาษณ์ระดับลึกจะมีความยืดหยุ่นทำให้ผู้สัมภาษณ์มีโอกาสอธิบายขยายความให้ ผู้ตอบเข้าใจวัตถุประสงค์ของคำถาม โดยสามารถซักถามเพิ่มเติมและหาข้อมูลรายละเอียดของประเด็นต่าง ๆ ตามที่ต้องการ ทั้งยังสามารถเชื่อมโยงเข้าสู่ประเด็นที่ต้องการอย่างลึกซึ้งได้ สามารถตรวจสอบความเข้าใจตรงกันระหว่างผู้สัมภาษณ์และผู้ให้ข้อมูลหลักได้ในขณะนั้น ผู้ให้ข้อมูลหลักสามารถลำดับเหตุการณ์ที่ประสบและถ่ายทอดได้ในทัศนะของตนเอง อีกทั้งผู้สัมภาษณ์สามารถสังเกตพฤติกรรมต่าง ๆ เช่น สีหน้า ท่าทาง ของผู้ให้ข้อมูลหลักขณะให้สัมภาษณ์ได้อีกด้วย

งานที่จะขาดเสียไม่ได้คือการทำแผนที่ (Mapping) โดยการเดินสำรวจ ศึกษาจากเอกสารและสอบถามจากผู้เกี่ยวข้อง สำหรับแผนที่ต่าง ๆ ที่จัดทำคือ แผนที่จังหวัดจะเข้เทรา แผนที่แสดงขอบเขตหมู่บ้าน แผนที่แสดงขอบเขตที่ตั้งของโรงเรียน แผนที่แสดงขอบเขตของอาคารสถานที่ภายในโรงเรียน

3. การเก็บข้อมูล

การเก็บข้อมูลเรื่องปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในโรงเรียนและชุมชน ได้ใช้แนวคำถาม (Guideline) ที่ถามถึงภูมิหลัง โลกทัศน์ แนวคิด ความเชื่อ ประสบการณ์ และความรู้สึกของผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant) โดยใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี (Theoretical sampling) (Strauss and Corbin. 1991 : 176-193) โดยการเลือกจากบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ชาวบ้านในชุมชน ผู้นำในชุมชนทั้งที่เป็นทางการ ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ คณะกรรมการศึกษา กลุ่มผู้ปกครอง ประชาชนชุมชน นักเรียน ครู ครูใหญ่ พระสงฆ์ ฯลฯ ซึ่งได้เห็นถึงความหลากหลายของการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก วิธีการก็คือเมื่อเก็บข้อมูลในรายแรก ๆ ได้แล้ว ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์เบื้องต้นเพื่อให้ได้มโนทัศน์ในเรื่องต่าง ๆ ที่ต้องการศึกษา แล้วทำการเลือกผู้ที่มีคุณลักษณะต่างไปจากข้อมูลรายแรก (Negative case) โดยการเปรียบเทียบว่ายังต้องการข้อมูลได้อีกและเก็บได้จากใคร ที่ไหน เพื่อจะนำไปสู่การสร้างทฤษฎีที่สมบูรณ์ ดังนั้นกระบวนการเก็บข้อมูลจึงถูกกำหนดและควบคุมโดยทฤษฎีที่เกิดขึ้นมาจากข้อมูล (Glaser and Strauss. 1967 : 45-77 ; Strauss and Cobin. 1990 : 176-193 ; นภาพร หะวานนท์. 2538) วิธีนี้จึงไม่มีการกำหนดคุณลักษณะเฉพาะของผู้ให้ข้อมูลหลักไว้ล่วงหน้า กล่าวคือ ในช่วงแรกที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์แนวลึก ผู้ให้ข้อมูลหลักรายแรก ๆ และแต่ละรายต่อไปที่ยินดีร่วมมือในการให้สัมภาษณ์หลังจากสัมภาษณ์แต่ละรายเพื่อจะสามารถเจาะข้อมูลได้ถูกต้อง เพราะโดยปกติแล้วผู้ให้ข้อมูลจะไม่บอกอะไรแก่คนแปลกหน้า การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นวิธีที่สามารถเจาะข้อมูลได้อย่างละเอียดสมบูรณ์ เที่ยงตรงและน่าเชื่อถือ ซึ่งผู้วิจัยได้แจ้งเป็นเงื่อนไขกับชาวบ้านทุกครั้งหลังจากที่ผู้วิจัยแนะนำตัว โดยได้อธิบายถึงวัตถุประสงค์และขอความร่วมมือในการดำเนินการสัมภาษณ์ การพูดคุยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเต็มใจตอบ คำถามของผู้ให้ข้อมูลหลัก ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ขออนุญาตบันทึกเสียงและจดบันทึกในประเด็นสำคัญ ๆ (Field-note) เพื่อป้องกันการตกหล่นของสาระสำคัญ ต่าง ๆ และเพื่อไม่ให้เกิดการระแวงโดย ผู้วิจัยจะได้ อธิบายให้ผู้ให้ข้อมูลหลักทราบก่อนล่วงหน้าว่าข้อมูลที่ได้มาทั้งหมด ถือเป็นความลับไม่ถูกเปิดเผยที่ใด อันจะทำให้ผู้ให้ข้อมูลหลักเดือดร้อนเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลหลักได้มีความรู้สึกปลอดภัยและยินดีให้ข้อมูลอย่างละเอียด และเพื่อไม่ให้ข้อมูลที่วิเคราะห์ได้เกิดผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูลหลักไม่ว่าจะกรณีใด ๆ อันเป็นจรรยาบรรณของผู้วิจัย เพื่อให้มีความยึดหยุ่นสูง ผู้วิจัยสามารถซักถามและหารายละเอียดของประเด็นปัญหาที่ต้องการศึกษาได้อย่างลุ่มลึก ลักษณะบรรยากาศของการสัมภาษณ์เป็นไปอย่างไม่เป็นทางการทำให้สามารถตรวจสอบความเข้าใจให้ตรงกันระหว่างผู้วิจัยและผู้ถูกสัมภาษณ์ได้ในขณะนั้น

แม้ว่าผู้วิจัยใช้ผู้ช่วยวิจัยในการช่วยเก็บรวบรวมข้อมูลแต่ในการสัมภาษณ์ระดับลึกทุกราย ผู้ช่วยวิจัยต้องนำมาข้อมูลที่สรุปคร่าว ๆ มาเสนอกับผู้วิจัยก่อนสัมภาษณ์รายต่อไป เพื่อเป็นการจัดหมวดหมู่และวิเคราะห์แบบหยาบ ๆ ทำให้สามารถตรวจสอบความเข้าใจให้ตรงกันระหว่างผู้ช่วยวิจัยและผู้วิจัย ในการสัมภาษณ์รายต่อ ๆ ไป

ตาราง 1 แสดงรายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหลัก

	เพศ	อายุ (ปี)	ฐานะทางสังคมของผู้ให้ข้อมูลหลัก
1.	ชาย	45	ผู้ใหญ่บ้าน
2.	ชาย	67	ผู้มีอาวุโส
3.	ชาย	42	ครูใหญ่
4.	ชาย	40	รองครูใหญ่
5.	ชาย	37	ครู
6.	ชาย	11	นักเรียน
7.	ชาย	11	นักเรียน
8.	หญิง	10	นักเรียน
9.	หญิง	10	นักเรียน
10.	ชาย	40	พระสงฆ์
11.	ชาย	20	พระสงฆ์
12.	ชาย	65	มัคทายก
13.	ชาย	30	มัคทายก
14.	ชาย	36	กรรมการศึกษา
15.	ชาย	62	กรรมการศึกษา
16.	ชาย	45	กรรมการศึกษา
17.	ชาย	45	กรรมการศึกษา
18.	หญิง	65	ชาวบ้าน
19.	หญิง	61	ชาวบ้าน
20.	หญิง	37	ชาวบ้าน
21.	ชาย	42	ชาวบ้าน
22.	ชาย	27	ชาวบ้าน
23.	ชาย	32	ชาวบ้าน
24.	ชาย	39	ชาวบ้าน
25.	ชาย	33	ชาวบ้าน
25.	ชาย	60	ชาวบ้าน

ตาราง 1 (ต่อ)

	เพศ	อายุ (ปี)	ฐานะทางสังคมของผู้ให้ข้อมูลหลัก
27.	ชาย	65	ชาวบ้าน
28.	ชาย	28	ชาวบ้าน
29.	ชาย	45	ปราชญ์ชุมชน
30.	ชาย	45	ปราชญ์ชุมชน
31.	ชาย	33	ปราชญ์ชุมชน
32.	หญิง	56	ปราชญ์ชุมชน
33.	ชาย	36	กรรมการหมู่บ้าน
34.	ชาย	62	กรรมการหมู่บ้าน
35.	ชาย	45	กรรมการหมู่บ้าน
36.	ชาย	45	กรรมการหมู่บ้าน

4. การวิเคราะห์ข้อมูลและการตีความ

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นจากการสัมภาษณ์ทันทีขณะเก็บข้อมูลในพื้นที่ที่ศึกษา โดยผู้วิจัยได้ทำการจดบันทึกประเด็นสำคัญ ๆ ขณะสัมภาษณ์ไว้ขณะสัมภาษณ์ บันทึกภาพเพื่อนำไปใช้ประกอบกับข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการสัมภาษณ์ สอบถามรวมทั้งฟังจากเทปบันทึกเสียงซ้ำ หลังการสัมภาษณ์ เพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูลเรื่องเดียวกันจากแหล่งข้อมูลหลายแหล่ง ซึ่งได้กระทำภายหลังจากการสัมภาษณ์ทุก ๆ ครั้ง แล้วนำไปถอดเทปบันทึกคำสัมภาษณ์แบบคำต่อคำ แต่ละรายการหลังกลับจากพื้นที่อีกครั้งหนึ่ง ผู้วิจัยได้ทำการสร้างมโนทัศน์(Concept)ของข้อมูลที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันในรูปของข้อความ (Statement) และจัดหมวดหมู่ของมโนทัศน์เพื่อหาความสัมพันธ์เชื่อมโยงเชิงเหตุผล โดยผู้วิจัยได้กำหนดรหัสหมาย (Code) แยกเป็นหมวดหมู่ (Code mapping) และเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของแต่ละมโนทัศน์ จัดหมวดหมู่ให้แก่มโนทัศน์ต่าง ๆ หลังจากนั้นผู้วิจัยจึงเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักคนต่อไป โดยผู้วิจัยเชื่อว่าสามารถให้ข้อมูลที่มีความแตกต่างไปจากมิติ (Dimensions) และคุณสมบัติ (Properties) ของกลุ่มมโนทัศน์ที่พบจากการสัมภาษณ์ที่ผ่านมาแล้ว นอกจากนี้การเลือกผู้ตอบรายต่อไป ยังคำนึงถึงความแตกต่างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มมโนทัศน์ต่าง ๆ โดยการเปรียบเทียบ (Comparative case) เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง (Verify) โดยทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพิ่มจนไม่สามารถปรับเปลี่ยนข้อเสนอเชิงทฤษฎี (Theoretical generalization) ที่ได้อีกต่อไป (Strauss and Corbin. 1990 ; Strauss. 1990 ; นภาพรณ์ ทะวานนท์. 2539 :

98-107) ซึ่งผู้วิจัยได้คำนึงถึงความเที่ยงตรงและเชื่อถือได้ของข้อมูลเป็นหลัก ทั้งนี้โดยตั้งอยู่บนความถูกต้อง ความซื่อสัตย์ และความรับผิดชอบในการทำวิจัย หลังจากนั้นได้สรุปผลการวิจัย และเขียนรายงานผลการศึกษาออกมาเป็นบทต่าง ๆ ดังนี้

- บทที่ 1 บทนำ
- บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- บทที่ 3 วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า
- บทที่ 4 ข้อมูลพื้นฐานในชุมชน
- บทที่ 5 การเรียนรู้ในระบบโรงเรียน
- บทที่ 6 การเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน
- บทที่ 7 การปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในโรงเรียนกับชุมชน
- บทที่ 8 สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

บทที่ 4

ข้อมูลพื้นฐานในชุมชน

การศึกษาบริบทของชุมชนที่ศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อให้มองเห็นและทำความเข้าใจข้อมูลพื้นฐานในชุมชน ประวัติความเป็นมา สภาพทั่วไปของชุมชนที่ศึกษา โครงสร้างและลักษณะทางกายภาพของชุมชน ลักษณะทางประชากร สุขภาพอนามัย โครงสร้างอำนาจ ศาสนา ความเชื่อ ประเพณี สถาบันในชุมชน สภาพปัจจุบันทางสังคมในชุมชน ในที่สุดของการศึกษาเช่นนี้เชื่อว่าจะช่วยให้สามารถตีความปรากฏการณ์ทางสังคมด้านปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียนได้ชัดเจน ดังนั้นการทำความเข้าใจสภาพแวดล้อมทั่วไปที่เกี่ยวข้องในชุมชน ที่ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์จากเอกสาร การสังเกต การพบปะสนทนากับผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งในและนอกชุมชน การสัมภาษณ์ระดับลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลักปรากฏข้อมูลเกี่ยวข้องกับบริบทของโรงเรียนซึ่งได้จากปรากฏการณ์จริงดังต่อไปนี้

ข้อมูลพื้นฐานของจังหวัดละโว้

สภาพทั่วไปของชุมชนที่ศึกษา

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านนาสวน

สภาพภูมิศาสตร์

ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

แบบแผนในการเคลื่อนย้ายเข้ามาเป็นประชากรของบ้านนาสวน

ลักษณะการตั้งบ้านเรือน

เอกสารสิทธิ์

ขนาดของการถือครองที่ดิน

ทุน/การกู้ยืม

ลักษณะครอบครัว เครือญาติ

เชื้อชาติและภาษา

อาหาร

นันทนาการ

การปกครอง

ผู้ใหญ่บ้าน

ผู้ทรงคุณวุฒิและกรรมการหมู่บ้าน

หัวหน้าคุ้ม

ประชากร

สภาพเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ

สาธารณูปโภค

น้ำดื่ม น้ำใช้

การคมนาคม

ไฟฟ้า

ศาสนา ความเชื่อ ประเพณี

สาธารณสุข

หมู่บ้านกับโลกภายนอก

โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน

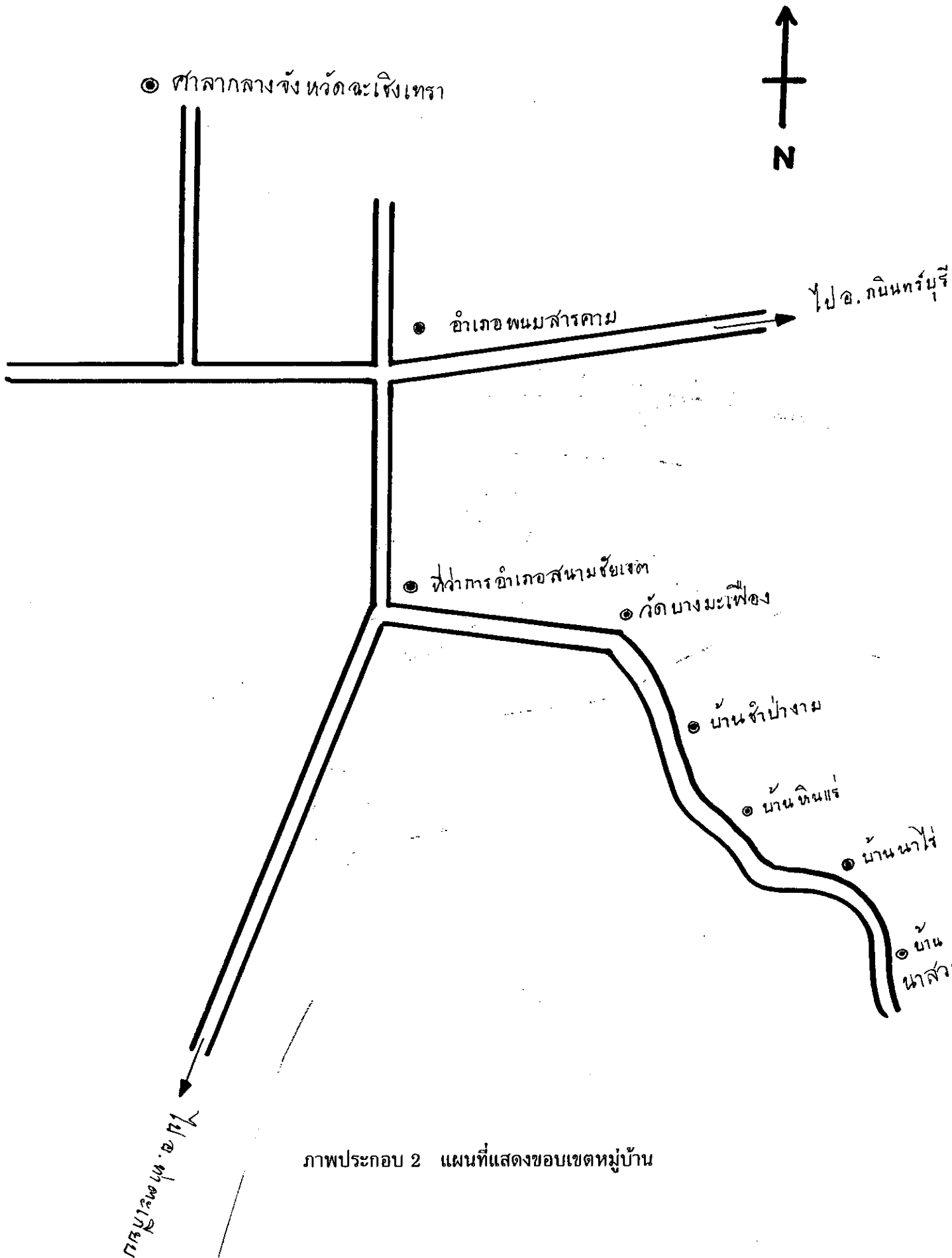
ภูมิหลังของการเกิดโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน

โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน

ข้อมูลพื้นฐานของจังหวัดฉะเชิงเทรา

จังหวัดฉะเชิงเทราหรือชื่อสามัญที่เรียกกันว่าแปดริ้ว ตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกของประเทศไทย ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 100 กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ 5,351 ตารางกิโลเมตร มีตำบลทั้งสิ้น 93 ตำบล มีหมู่บ้านทั้งสิ้น 847 หมู่บ้าน มี อบต. 90 อบต. ตั้งอยู่ริมแม่น้ำบางปะกง สันนิษฐานว่าเป็นเมืองเก่าแต่ครั้งอยุธยา ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูก โดยเฉพาะการปลูกข้าว ซึ่งเป็นพืชหลักที่สำคัญ จังหวัดฉะเชิงเทราแบ่งการปกครองออกเป็น 10 อำเภอ 1 กิ่งอำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอบางคล้า อำเภอบางน้ำเปรี้ยว อำเภอบางปะกง อำเภอบ้านโพธิ์ อำเภพนมสารคาม อำเภอสนมชัยเขต อำเภอแปลงยาว อำเภอราชสาส์น อำเภอท่าตะเกียบ และกิ่งอำเภอดงเคี่ยน สำหรับอำเภอที่เป็นที่ตั้งของพื้นที่ที่ศึกษาวิจัย เป็นอำเภอทางภาคตะวันออกของจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นท้องที่ซึ่งขึ้นอยู่ในความปกครองของจังหวัดฉะเชิงเทรา ห่างจากจังหวัด 50 กิโลเมตร

ภาพประกอบ 2 แผนที่แสดงขอบเขตหมู่บ้าน

บ้านนาสวน (นามสมมุติ) ตั้งอยู่นอกเขตสุขาภิบาล อยู่ห่างจากอำเภอ 120 กิโลเมตร เป็นทางลาดยางจำนวน 18 กิโลเมตร เป็นทางลูกรัง 53 กิโลเมตร ใน พ.ศ. 2542 มีจำนวนประชากร 590 คน เป็นชาย 340 คน เป็นหญิง 250 คน มีจำนวนครัวเรือน 136 ครัวเรือน ทั้งบ้านนาสวนอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ มีรายได้จากภาษีบำรุงท้องที่ 8,850 บาท มีบ่อบาดาลสาธารณะจำนวน 1 บ่อ มีบ่อน้ำตื้นขุดส่วนตัว จำนวน 8 บ่อ มีแหล่งน้ำผิวดินเช่นสระน้ำ แอ่งน้ำ คู คลอง ลำห้วยเป็นส่วนใหญ่ ในช่วงหน้าแล้งจะแล้งมากเนื่องจากไม่สามารถจัดหาน้ำมาทำการเกษตรได้ จึงทำให้ทำนาได้ปีละ 1 ครั้ง และทำได้แค่เพียงปลูกพืชอายุสั้น มีสำนักสงฆ์ มีโรงเรียนที่เปิดสอนระดับประถมในพื้นที่ มีคลีนิคสัตว์ มีสถานอนามัย เพิ่งมีหอกระจายข่าวโดยใช้บ้านผู้ใหญ่บ้านเป็นศูนย์รวม ยังไม่มีที่ทำการไปรษณีย์ ไม่มีห้องสมุดประจำหมู่บ้าน ทั้งหมู่บ้านมีรถปิคอัพจำนวน 7 คัน มีรถอื่น ๆ 3 คัน ส่วนใหญ่ใช้รถอีแต็ก ซึ่งทำจากรถไถเดินตามและรถอีแต็กหลังคาบ้านมุงกระเบื้อง 23 หลัง มุงสังกะสี 63 หลัง มุงจากหรือหญ้าคา 20 หลัง ใช้ส้วมรดน้ำ 106 หลังคาเรือน ส่วนมากมีการใช้เชื้อเพลิงคือถ่านและฟืน โดยทำใช้เอง มีแหล่งไม้อยู่ห่างจากหมู่บ้าน 20 นาที ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นสมาชิกสหกรณ์และสมาชิกกลุ่มอาชีพเกษตร จำนวน 18 ครอบครัว มีการกู้ยืมเงินโดยใช้ธนาคารเพื่อการเกษตรและมีการกู้ยืมเงินนอกระบบ ทั้งหมู่บ้านนาสวนมีโรงสีทั้งหมด 1 โรง มีครัวเรือนทำการเกษตร 89 ครัวเรือน มีครัวเรือนเพาะปลูก 102 ครอบครัว มีรายได้ครัวเรือนละ 30,000 บาท จำนวน 4 ครัวเรือน นอกนั้นอาชีพรับจ้างเฉลี่ยครัวเรือนละ 15,500 บาท ส่วนมากทำงานด้านการเกษตรเป็นหลัก

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านนาสวน

หมู่บ้านนาสวน ตั้งอยู่ในพื้นที่ปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร สำนักงานปฏิรูปที่ดิน จังหวัดฉะเชิงเทรา ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2521 โดยนายเถา มีแหวน (นามสมมุติ) พร้อมครอบครัวได้อพยพจากจังหวัดขอนแก่นเข้ามาอยู่เป็นครอบครัวแรก ซึ่งในขณะนั้นขึ้นอยู่ในเขตการปกครองของ บ้านทุ่ง (นามสมมุติ) โดยมีนายจัน งามมาก (นามสมมุติ) เป็นผู้ใหญ่บ้าน ต่อมาปีเดียวกันได้มีราษฎรอพยพเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้น รวมเป็นจำนวน 30 ครอบครัว จึงตั้งชื่อว่า “นาสวน” มีนายเสมา ทองคอก (นามสมมุติ) เป็นผู้ใหญ่บ้าน ราษฎรส่วนใหญ่เป็นชาวอีสานตอนล่างและบริเวณใกล้เคียง ซึ่งปัจจุบันมีราษฎรเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ

สภาพภูมิศาสตร์

พื้นที่บ้านนาสวนส่วนใหญ่ ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ปฏิรูปการเกษตร สำนักปฏิรูปที่ดินจังหวัดฉะเชิงเทรา พื้นที่ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นที่ราบ สภาพดินเป็นดินร่วนปนทราย มีบางส่วนเป็นดินลูกรัง อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งมีทั้งเขตเพาะปลูกและเขตป่าอุดมสมบูรณ์ที่เป็นแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำบางปะกง สภาพของดินส่วนใหญ่ยังเป็นดินที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเพาะปลูก เช่น การทำนา

ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

ชุมชนบ้านนาสวน อยู่ห่างจากอำเภอเมืองจะเชิงเทรา ประมาณ 96 กิโลเมตร เส้นทาง การคมนาคมไม่สะดวก ทางไกลและทุรกันดารอย่างมาก ชุมชนนี้เป็นชุมชนที่ชาวอีสานอพยพมา ตั้งหมู่บ้าน เมื่อปีพุทธศักราช 2521 ราษฎรเหล่านี้ได้เข้ามาจับจองที่ดินป่าสงวน ณ บริเวณบ้าน นาสวน เพื่อทำการเกษตรทำนา ปลูกพืชไร่ ลำสัตว์ และรับจ้างตัดไม้เป็นรายได้หลัก ต่อมา ภายหลังได้มีการชักชวนญาติพี่น้องให้มาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้น

เมื่อชาวบ้านกลุ่มแรกอพยพมาจากอีสาน มาถากถางจับจองที่ดินทำกินในบริเวณบ้าน นาสวนบางส่วนได้เข้ามาจับจองและซื้อที่ดินทำกิน พ่อใหญ่เถาและแม่ใหญ่เขียน ซึ่งเกี่ยวต้องเป็น ญาติกัน เป็นผู้บุกเบิกหมู่บ้านนาสวน ผู้อพยพเข้ามาส่วนมากจึงเป็นเครือญาติและผู้ที่อยู่จัก กันเคยกันมาก่อน ซึ่งช่วงแรก ๆ มีประมาณ 70 - 100 หลังคาเรือน

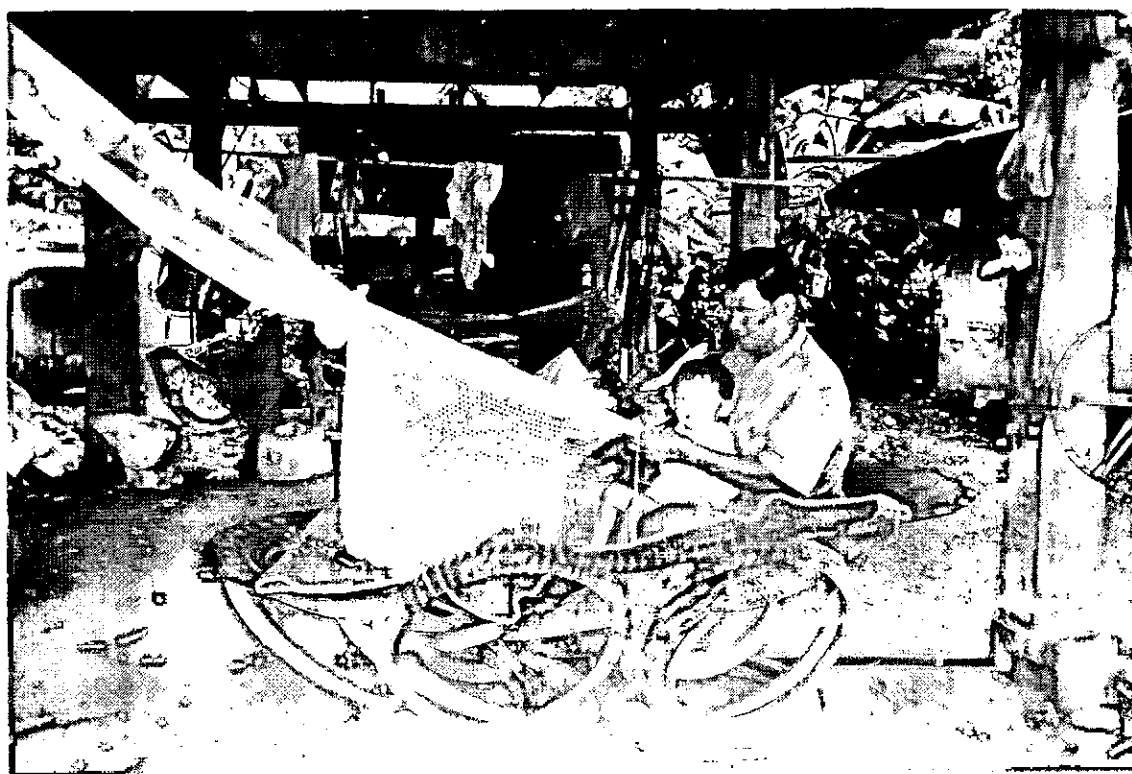
สาเหตุของการอพยพคือการเข้ามาหาที่ดินทำกิน เนื่องจากไม่มีที่ดินทำกิน บางครอบครัว ได้ขายที่ดินที่ภาคอีสานจนหมดตัวเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงานเมืองนอก เมื่อไม่มี ที่ทำกินจึงต้องการมาจับจองที่ดินทำกินแห่งใหม่ในเขตป่าสงวน บางแห่งก็หาซื้อที่ดินได้ในราคาถูก หรือจากการที่มีบุคคลอื่นที่มาอยู่ก่อนก็ได้ชักชวนพรรคพวกเพื่อนฝูงเข้ามาอยู่มากขึ้น เพราะ ว่าที่ดินอุดมสมบูรณ์ดีมาก ชาวบ้านต่างกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่าดินดี อุดมสมบูรณ์ เพาะปลูกได้ ผลดี ผลผลิตที่ออกมามาก ที่เรียกว่าดินดีคือมีลักษณะหลวม ๆ เนื้อดินเม็ดหยาบ ๆ ถ้ามีน้ำก็ หลวมมากยิ่งขึ้น น้ำไม่ขังจึงแห้งเร็ว ไม่ต้องใส่ปุ๋ย ไม่เหมือนดินที่ภาคอีสานที่เนื้อดินจะอัด แน่นกว่า สีดินจึงไม่ดำมาก เวลาเอากล้าดำก็หลวม ๆ เหลว ๆ พอข้าวเจริญเติบโตออกรวงพอม่า สีดข้าวไม่เต็มเม็ด ความสวยของเม็ดข้าวไม่สวยเท่าที่ปลูกในภาคอีสาน แต่ เมื่อเทียบจำนวน พื้นที่เท่ากัน จะได้จำนวนข้าวมากกว่าเท่าต่อเท่า เช่น ตกกล้าตั้ง 2-3 ไร่ ที่ภาคอีสานก็ยังไม่ ได้ ข้าวถึง 100 กระสอบ แต่ที่ดินนาสวนนี้ตกกล้าแค่ 5-5 ไร่ จะได้ข้าวมากถึง 100 กระสอบ

ในอดีตเมื่อมองย้อนไป 20 ปี ยังเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยสภาพป่าไม้หนา ร่มครึ้ม มีพืชพรรณทั้งป่าเบญจพรรณ ป่าดงดิบ และป่าไผ่ที่ขึ้นอย่างหนาแน่นนับเป็นผืนป่า รอยต่อถึง 5 จังหวัด มีจะเชิงเทรา ชลบุรี จันทบุรี ตราด ระยอง นอกจากนี้ยังมีสัตว์ป่าอาศัย ชุกชุม เช่น เก้ง กวาง เสือโคร่ง หมูป่า ช้าง ฯลฯ ด้วยความสมบูรณ์ดังกล่าวจึงทำให้ชาวบ้าน สามารถยังชีพด้วยการเก็บของป่าและยึดอาชีพพรานล่าสัตว์ เพื่อบริโภคและขาย ในสมัยนั้น ยังไม่มีถนน เข้ามาถึงชาวบ้านจึงต้องใช้การเดินทางเท้าเข้ามาตามทางเกวียนในป่าตามรอยควายที่ย่ำ บางคนก็ใช้ล้อเทียมเกวียนด้วยควายแล้วก็บรรทุกคนบรรทุกของมา การเดินทางจึงลำบากมาก ใช้เวลาเดินทาง 2-3 วัน ไม่มีน้ำสำหรับอุปโภคบริโภคตลอดปี น้ำในแหล่งน้ำแห้งขอดต้องคอย น้ำฝน สภาพลำบากมากจึงทำให้บางครอบครัวต้องการย้ายออก แต่บางครอบครัวต้องการ อยู่อาศัยต่อไป บางครอบครัวต้องการย้ายออกไปแต่ไม่สามารถไปที่ใดได้เพราะไม่มีที่ดินทำกิน ที่อื่นเพราะว่าก่อนที่จะครอบครัวจะย้ายมาได้ขายที่นาบ้านเดิมไปทั้งหมด โดยนำเงินมาซื้อที่ดิน

ที่บ้านนาสวนบาง ครอบครัวยังซื้อได้มาก บางครอบครัวซื้อได้น้อย แต่ก็ยังมีบางครอบครัวไม่ได้ขาย ที่นาทั้งหมด เพียงแต่ขายบ้านมาเพียงหลังเดียวจึงได้เงินมาไม่มากนักทำให้มีเงินทุนน้อยผลก็คือต้องมาอยู่อย่างลำบากเพราะต้องมาบุกเบิกที่ดินทำกิน ซึ่งยังคงไม่เพียงพอ จึงต้องซื้อที่ดินเพิ่มขึ้นในภายหลัง

จากการที่ชาวบ้านได้เข้ามาถากถางมากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้สภาพความอุดมสมบูรณ์ลดลง นายอำเภอและเกษตรอำเภอได้เข้าหมู่บ้านมาอบรมความรู้เรื่องการห้ามล่าสัตว์เพื่ออาหารและขายเพราะถ้าต้องการอาหารที่เป็นเนื้อสัตว์ก็ให้ชาวบ้านเลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่ไว้เป็นอาหารได้ หลังจากนายอำเภอได้มาขอร้องและทำพิธีสาบานร่วมกันว่าจะไม่มีการล่าสัตว์อีกต่อไป เป็นวิธีที่ได้ผลมาก เพราะทำให้ชาวบ้านเลิกล่าสัตว์ในที่สุด ส่วนการตัดไม้ทำลายป่าและส่งไม้แปรรูปส่งไปขายที่อำเภอวังน้ำเย็น ซึ่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้จะเข้ามาจับกุมและตักเตือนบ่อยครั้ง จะเห็นได้ว่าเมื่อทางการเมืองนโยบายห้ามล่าสัตว์ ห้ามถางป่า ไม่นานสภาพป่าไม้ก็กลับคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์ดังเดิม สังเกตได้จากเมื่อไม่นานมานี้ที่บ้านนาสวนมีช้างโขลงใหญ่ประมาณ 6-10 เชือก จะลงมาหาอาหารบริเวณชายป่าและบริเวณใกล้หมู่บ้านในตอนกลางคืน

ความเป็นอยู่จึงเป็นไปในแบบพึ่งพาอาศัยเมื่อมีความจำเป็นก็มีการช่วยเหลือพึ่งพากัน เช่น เมื่อครอบครัวไหนขาดแคลนแรงงานก็จะมา แลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน การผลิตยังเป็นไปแบบพึ่งตัวเองสูงเพราะที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ การดำรงชีวิตจึงไม่ยุ่งยากเพียงแค่ปลูกข้าวให้เพียงพอกับการบริโภคตลอดทั้งปี ก็จะสามารถดำรงชีพอยู่ได้ในการทำอาหารและกับข้าวแต่ละมื้อจะสามารถหาผักหาปลาได้ง่ายจากห้วย หนอง คลอง บึง และป่าที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์รอบหมู่บ้าน การเลี้ยงชีพในแต่ละวันเป็นไปแบบหมู่บ้านไทยในอดีตที่มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายและไม่ต้องดิ้นรนมากนัก วางจากนาผู้ชายจะตัดไม้ เผาถ่าน ก่อสร้างบ้าน สานกระบุง ตะกร้า ทำลอบดักสัตว์ ล่าสัตว์ป่า หักฟืนเก็บไว้ใช้ยามฤดูฝน ส่วนงานฝีมือประเภท ทอผ้า ทอเสื่อ ถักอวน ทำสวิง และทำปลาร้าปลาเจ้า

ภาพประกอบ 3 พ่อใหญ่ลีกำลังถักอวน
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 4 กลุ่มเด็กไปรับจ้างเก็บถั่วตก
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 5 ผู้วิจัยกับกลุ่มแม่บ้านออกไปหาอาหาร
(ผู้ช่วยวิจัยเป็นผู้ถ่ายภาพจากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 6 แม่บ้านออกไปทำงานในไร่นา
(พจณี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 7 บริเวณบ้านปลูกพืชผักสวนครัว
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

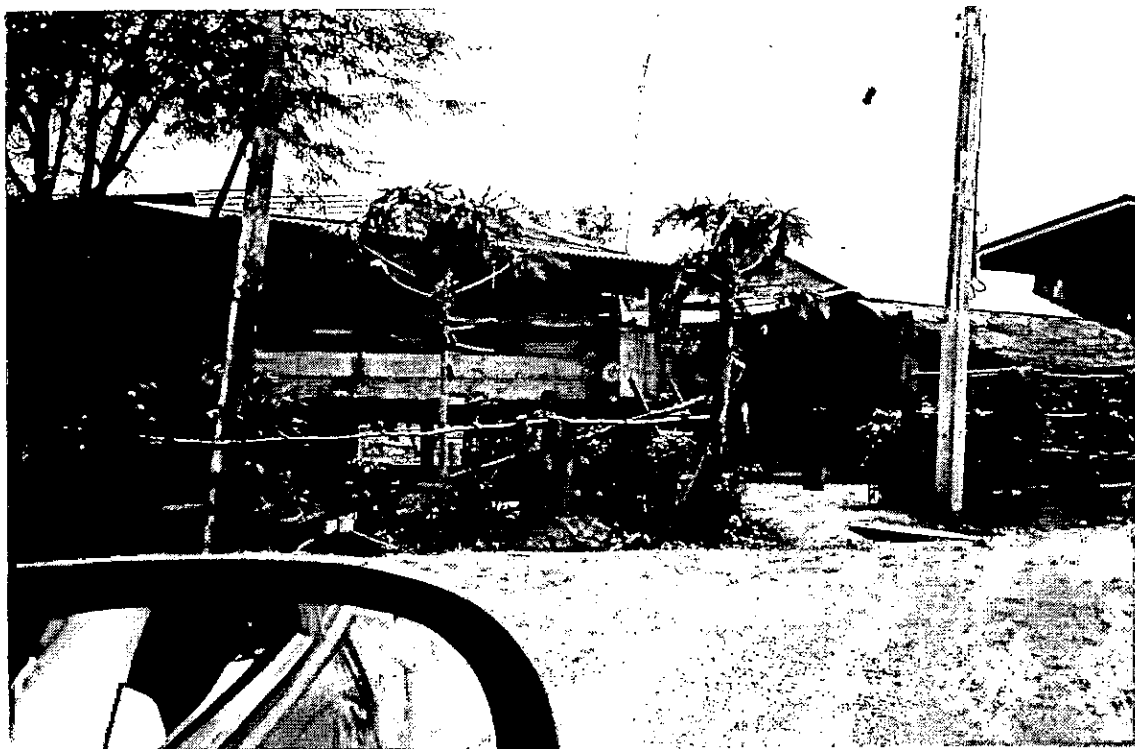
ภาพประกอบ 8 ที่ดินว่างเปล่าปลูกพืชสมุนไพร ใช้เป็นยาและทำอาหาร
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดของชาวบ้านโดยเฉพาะทรัพยากรที่ใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพแบบดั้งเดิม มีการพึ่งพาตนเองโดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีการขายต่อเปลี่ยนมือการที่เงินเริ่มเข้ามาอยู่ในมือของชาวบ้านมากขึ้น ทำให้การแลกเปลี่ยนที่เคยใช้ข้าวเป็นสื่อกลางของชาวบ้านได้เปลี่ยนมาใช้เงินตรามากขึ้น โดยมีค่าตอบแทนเป็นรายวัน การตีค่าแรงจึงเกิดขึ้น สังคมของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป ในทางที่มองประโยชน์ในรูปของเงินมากขึ้น รูปแบบความสัมพันธ์เดิมที่เน้นการช่วยเหลือตอบแทนเป็นแรงงานลดความสำคัญลง มีการใช้เงินตราเป็นสื่อกลางมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้ชาวบ้านเห็นประโยชน์เป็นตัวเงินมากขึ้น ทุกอย่างถูกตีค่าเป็นตัวเงิน การช่วยเหลือต่าง ๆ ลดน้อยลง เดิมการช่วยงานเล็กน้อย เช่น การเอาแรง การลงแขก การสร้างบ้าน การทาบข้าวชนข้าว การเกี่ยวข้าว การเกี่ยวถั่ว เป็นต้น มักจะช่วยกันไม่คิดค่าแรง เจ้าภาพเลี้ยงจะต้องดูแลเรื่องอาหารการกิน

ในบ่านนาสวน มีการตั้งบ้านเรือนส่วนใหญ่จะอยู่กันเป็นกระจุก เช่น บริเวณชุมชนในรัศมี 1-3 กิโลเมตร โดยรอบ นอกจากนี้ก็มีบ้านทั้งหมด 5 คุ่ม ซึ่งจะปลูกบ้านอยู่ติด ๆ กัน ทั้ง 5 คุ่มนี้จะมีผู้อยู่อาศัย 20 หลังคาเรือนขึ้นไป ส่วนใหญ่ก็จะเป็นญาติพี่น้องกันอาศัยอยู่ใกล้ ๆ กัน แต่ละคุ่มจะหัวหน้าคุ่มซึ่งจะเป็นผู้ประสานงานจากคุ่มหนึ่งไปสู่คุ่มอื่น ๆ และจากคุ่มไปสู่หมู่บ้าน ครูที่โรงเรียน ดชด.บ้านนาสวนยังมีอีกหน้าที่หนึ่งคือ เป็นที่ปรึกษาประจำคุ่ม แต่ละคุ่มจะมีการประชุมกันเดือนละ 1 ครั้ง ร่วมกับผู้ใหญ่บ้าน เนื้อเรื่องที่ประชุมเป็นการจัดงานของคุ่ม เช่น การประกวดคุ่มอื่นเป็นอุบายวิธีให้ชาวบ้านได้ทำความสะอาดร่วมกันภายในคุ่ม มีการทำให้พื้นโล่งเตียนโดยการดายหญ้า ทำรั้วให้เป็นระเบียบเรียบร้อยของรางวัล ก็เป็นของขวัญเล็กๆ น้อย ๆ ที่ได้รับบริจาค เช่น เหรียญ พระพุทธรูป ฯลฯ เพียงจัดมาได้เพียง 1 ปี แต่ประสบความสำเร็จมาก เพราะชาวบ้านจะกระตือรือร้น ครูจะไปช่วยในการแนะนำ ถ้าต้องการอะไรก็จะจัดหาไปให้ในเรื่องการตั้งหัวหน้าคุ่ม ก็เพื่อตั้งให้เป็นตัวประสานจากชาวบ้านไปสู่คุ่มอีกทีหนึ่ง หัวหน้าคุ่มจะประชุมร่วมกันเดือนละครั้งร่วมกับผู้ใหญ่บ้าน ถ้ามีงานอะไรที่เกี่ยวกับในคุ่มก็จะกระจายข่าวไปจนทั่ว

นอกจากอยู่กันเป็นชุมชนหมู่บ้านใหญ่ ๆ แล้ว ยังมีที่อยู่กระจายไปตามแนวถนน และแนวคลองขุดอีกด้วย บ้านแต่ละหลังก็ไม่ห่างกันมากนัก มีเป็นส่วนน้อยที่จะอยู่หลังเดียวโดด ๆ ที่กระจายไปตามไร่นาก็มีบ้าง แต่ก็มักจะอยู่กันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ 3-5 หลังคาเรือนระหว่างพื้นน้ำ บ้านเรือนของผู้ที่มีฐานะยากจน หรือเป็นครอบครัวที่เพิ่งแยกตัวออกมาจากพ่อแม่ สภาพบ้านจะไม่ค่อยมั่นคงถาวรนัก อาจเป็นเพียงฝาขัดแตะหลังคาจากหรือหญ้าคา ส่วนครอบครัวที่มีฐานะดีตัวบ้านจะเป็นไม้เนื้อแข็งถาวร บางครอบครัวที่ฐานะค่อนข้างดี ลักษณะบ้านจะเป็นสมัยใหม่คือเป็นบ้าน 2 ชั้น สภาพบ้านเรือนส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นเรือนยกพื้นสูง พื้นปูด้วยกระดานไม้เนื้อแข็ง ฝาทำด้วยไม้เนื้อแข็งหลังคามุงด้วยกระเบื้องหรือสังกะสี ใต้ถุนจะเปิดโล่ง และใช้เป็นที่เก็บเครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตรต่าง ๆ เช่น รถไถนาเดินตาม เครื่องสูบน้ำ จอบ เสียม คราด หญ้าแฝก ถั่วเหลืองฝักแห้ง และส่วนหนึ่งแบ่งเป็นคอกเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ เป็ด ไก่ หมู วัว ควาย

บางบ้านก็มียุ่งฉาง ก็ทอผ้าอยู่ใต้ถุนบ้าน บางบ้านก็ปลูกยาง หรือเพิงเก็บผลผลิตทางการเกษตร เครื่องมือเครื่องใช้ออกไปอยู่ต่างหากจากตัวบ้าน

ภาพประกอบ 9 สภาพบ้านเรือนในบ้านนาสวน
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 10 สภาพบ้านเรือนในบ้านนาสวน
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

แต่ส่วนใหญ่ไม่ค่อยมียุ่งจางกันมากนัก บ้านที่ปลูกกระจายไปตามแนวถนน ส่วนใหญ่จะมีบริเวณกว้างขวางเพียงพอที่จะปลูกพืชผักสวนครัวเล็ก ๆ น้อย ๆ ไว้กิน มีรั้วกินได้ปลูกพืชผักสวนครัวอย่างละเอียดละน้อยแต่มีความหลากหลายพอเพียงไว้กินเองภายในบ้าน แต่เนื่องจากความทันสมัยได้แพร่กระจายเข้าไปยังหมู่บ้านจึงทำให้ชาวบ้านมีความต้องการสิ่งของต่าง ๆ ในการปรุงแต่งในการรับประทาน ประกอบกับทางการห้ามไม่ให้มีการล่าสัตว์ในพื้นที่ป่าสงวน

ภาพประกอบ 11 สภาพบ้านเรือนแบ่งเป็นคุ่มบ้าน
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 12 รั้วบ้านและการปลูกพืชผักสวนครัว
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

แบบแผนในการเคลื่อนย้ายเข้ามาเป็นประชากรของบ้านนาสวน

เนื่องจากท้องที่แห่งนี้เป็นที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้มีคนเคลื่อนย้ายเข้ามาหาแหล่งที่ดินทำกิน การเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ในท้องที่ของประชากรได้แสดงลักษณะของระบบอุปถัมภ์อย่างชัดเจน โดยคนที่เข้ามาก่อนจะเป็นคนชักนำให้ญาติพี่น้องตามเข้ามาภายหลัง โดยส่วนมากจะชักชวนให้มาอยู่ใกล้เคียงกัน

ลักษณะการตั้งบ้านเรือน

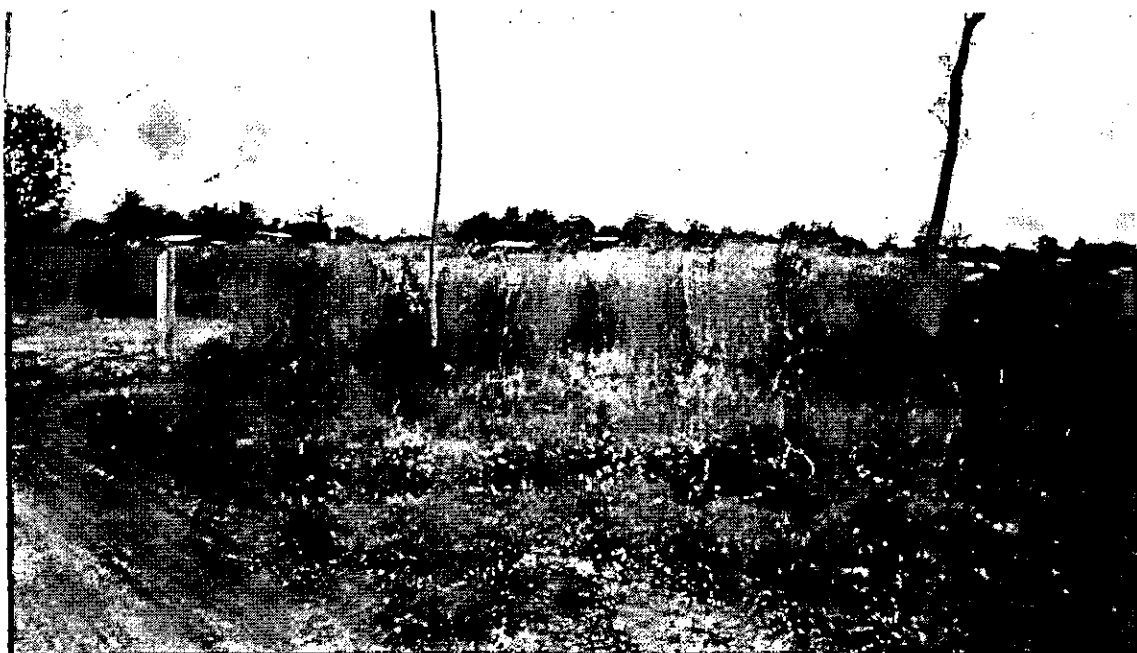
ชาวบ้านนาสวนส่วนมากนิยมตั้งบ้านเรือนริมถนนเป็นแถวยาว ลักษณะบ้านเรือนโดยทั่วไปเป็นเรือน 2 ชั้นมุงด้วยสังกะสี กระเบื้อง และหญ้าคาปะปนกัน ยังคงมีบ้านดั้งเดิมที่ยังคงหลงเหลืออยู่ ข้างบนของบ้านจะสร้างด้วยไม้ไผ่ดูโล่งว่างเปล่า เพราะชาวบ้านส่วนมากนิยมปลูกบ้านที่มีใต้ถุนสูงเพื่อจะใช้บริเวณดังกล่าวเป็นที่ทอดผ้าไหมอยู่ใต้ถุนบ้าน การตั้งบ้านเรือนจะเป็นกลุ่มเครือญาติเป็นส่วนใหญ่ในบริเวณพื้นที่เดียวกันจะมีรั้วเตี้ย ๆ กันเป็นแนวเขตดูสวยงาม แสดงถึงความเป็นระเบียบเรียบร้อย จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านแสดงให้เห็นว่าบ้านแต่ละหลังจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเป็นญาติพี่น้องกัน โดยเฉพาะลูกหลานพอสร้างครอบครัวแล้วก็จะสร้างบ้านเรือนในพื้นที่ ๆ พ่อแม่แบ่งให้

เอกสารสิทธิ์

เมื่อมีการจัดตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ โดยการรวมกลุ่มบ้านต่าง ๆ ในบริเวณนั้นเข้าเป็นหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันให้ชื่อนี้ว่า บ้านนาสวน ซึ่งเป็นลักษณะของความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินทำกิน โดยขึ้นอยู่กับจังหวัดจะเชิดเทรา แต่ก่อนที่จะมาเป็นหมู่บ้านดังกล่าวนี้ ผู้บุกเบิกและคนเฒ่าคนแก่ต้องเข้ามาถากถาง และต้องสร้างชุมชนมาด้วยความยากลำบาก ด้วยเหตุที่ว่าในบริเวณดังกล่าวนี้เมื่อ 21 ปีก่อน เป็นเขตป่าสงวนเป็นป่าที่เต็มไปด้วยสัตว์ป่ามากมาย การเดินทางเข้าออกยากลำบากมาก และต้องใช้เวลานานมากเพราะยังไม่มีถนนหนทาง ต้องเดินลัดเลาะมาตามชายป่า เมื่อเห็นว่าบริเวณแถบนี้เป็นที่ราบ แม้ว่าจะเป็นป่าก็สามารถถากถางเพื่อทำการเพาะปลูกได้ พื้นดินที่ถือครองของชาวบ้านยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน การทำนาเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านที่ดินจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจสังคมของหมู่บ้าน เป็นทั้งผู้ผลิต ผู้ให้เช่าที่ดินในการผลิต และเป็นผู้ให้กู้ยืมเงินแก่ชาวบ้าน ครอบครัวที่มีที่ดินทำกินจึงมีโอกาสดีกว่าในการประกอบอาชีพ จำนวนพื้นที่ทั้งหมู่บ้าน จำนวน 10,244 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ทั้งหมดไม่มีเอกสารสิทธิ์ แบ่งเป็นที่ดินทำการเกษตร จำนวน 9,635 ตารางกิโลเมตร นอกนั้นเป็นที่อยู่อาศัยและป่าที่

ภาพประกอบ 13 สภาพพื้นที่
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 14 สภาพพื้นที่
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ขนาดของการถือครองที่ดิน

ในช่วงแรกของการอพยพเข้ามาอยู่ในเขตหมู่บ้านแถบนี้ ด้วยเหตุที่ว่าบริเวณแถบนี้เป็นป่าดิบที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยของป่า ผู้ที่อยู่ในเขตพื้นที่จึงเข้ามาเพื่อเก็บของป่า ล่าสัตว์ ทำกิน เช่นนี้เรื่อยมา ต่อมาเมื่อสังคมภายนอกมีความเจริญได้แพร่กระจายไปทั่ว ความต้องการที่ดินของผู้คนมีมากขึ้น และเริ่มอพยพเข้ามาแสวงหาที่ดินทำกินและสามารถทำมาหากินได้ ก็กลับไปบอกครอบครัวและมีการชักชวนญาติพี่น้องเพื่อนฝูงเข้ามา ดังนั้นในช่วงแรก ๆ นั้น ผู้ที่อพยพเข้ามาส่วนมากมาจากเครือญาติ ผู้ที่เคยรู้จักกันมา และเป็นพื้นที่ที่กว้างขวางมากยิ่งขึ้น จำนวนการถือครองที่ดินก็เพิ่มมากยิ่งขึ้นตามลำดับ ดังนั้นการถากถางป่าจึงมีมากขึ้นการอพยพของผู้คนก็หลั่งไหลกันเข้ามา นอกจากคนที่อยู่ในเขตบริเวณใกล้เคียงที่อพยพเข้ามา เช่น จังหวัดอุดรธานี ขอนแก่น บุรีรัมย์ ฯลฯ จนปัจจุบันมีจำนวนประชากรค่อนข้างคงที่ เนื่องจากทางราชการมีการจำกัดเขตและปิดป่าสงวนแห่งชาติในพื้นที่ดังกล่าว ทั้งยังมีเจ้าหน้าที่เข้าไปตั้งหน่วยรักษาป่า พร้อมทั้งให้ความรู้แก่ชาวบ้านเรื่องการไม่ตัดไม้ทำลายป่า มีการปะทะและขัดแย้งกันเรื่องผลประโยชน์ของการถือครองที่ดินในช่วงแรก ๆ หลายครั้งผู้ซึ่งได้มีการจับจองที่ดินได้จำนวนมากส่วนใหญ่คือผู้บุกเบิกรุ่นแรก ได้แก่ ครอบครัวของนายเถา มีแหวน พ่อตาของนายเสมา ทองคอก ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันเป็นผู้จับจองที่ดินในเขตบ้านนาสวนและครอบครองที่ดินจำนวน 75-100 ไร่ แต่นายเถา มีแหวน เป็นผู้เปี่ยมด้วยความเมตตาอารีเอื้อเฟื้อแก่คนทั่วไปโดยการแบ่งปันที่ดิน ทำกินให้ผู้อื่นทั้งในเรื่องการซื้อการขายและการให้ทำกินในที่ดินโดยไม่คิดเงิน นับเป็นบุคคลตัวอย่างของหมู่บ้านแห่งนี้จึงเป็นที่เคารพรักของคนทั่วทั้งหมู่บ้าน

รายละเอียดของจำนวนคนที่ถือครองที่ดินระหว่าง 1-5 ไร่ มีจำนวน 20 ครอบครัว จำนวนคนที่ถือครองที่ดินระหว่าง 5-10 ไร่ มีจำนวน 12 ครอบครัว จำนวนคนที่ถือครองที่ดิน 11-20 ไร่ มีจำนวน 37 ครอบครัว จำนวนคนที่ถือครองที่ดิน 21-50 ไร่ มีจำนวน 21 ครอบครัว ส่วนครัวเรือนที่มีที่ดินทำกิน จำนวน 41 ครอบครัว มีครัวเรือนที่ต้องเช่าที่ดินทำกินเพิ่ม จำนวน 58 ครอบครัว มีครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกินต้องเช่าที่ดิน จำนวน 7 ครอบครัว โดยเช่าที่ดินจากคนในหมู่บ้าน (ข้อมูลจาก กชช.2.ค พ.ศ. 2541)

ทุน/การกู้ยืม

การใช้เงินและการลงทุนที่สูงขึ้น เช่น การใช้รถไถแทนควาย การสีข้าว การสีถั่ว บางครอบครัวการปักดำยังต้องจ้างคนทำ ในฤดูกลาหนึ่งชาวบ้านจะทำนาเพียงครั้งเดียว ชาวบ้านกล่าวว่าต้องใช้เงินลงทุนสูง เช่น ต้องซื้อปุ๋ยเคมี ค่าจ้างรถไถ ค่าปักดำ ฯลฯ เพราะในฤดูทำนาชาวบ้านบางครอบครัวต้องกู้ยืมเงินจากธนาคารเพื่อการเกษตร (ธกส.) แต่น่าสนใจในกรณีที่คนไม่มีที่ดินและไม่มีเอกสารสิทธิ์คนเหล่านี้จะไม่ได้ได้รับความเชื่อถือหรือมีหลักฐานพอที่จะสามารถใช้ที่ดินเป็นหลักประกันในการกู้ยืมได้ ผู้มีอาชีพรับจ้างจึงไร้ซึ่งโอกาสในการเข้าถึงทุน เป็นการยากแก่การที่จะประกอบกิจการใด ๆ ที่นอกเหนือไปจากอาชีพรับจ้างของตนได้ เพราะ

ทาง ธกส. จะไม่ยินยอมให้กู้เงินในขณะที่ชาวบ้านผู้นั้นไม่มีหลักทรัพย์ใด ๆ ค้ำประกัน ชาวบ้านกลุ่มนี้ต้องไปกู้จากนายทุนนอกระบบจากคุณสาว ซึ่งคิดดอกเบี้ยร้อยละ 10 ต่อเดือน ร้อยละ 20 ต่อปี บางครั้งดอกเบี้ยเงินกู้นอกระบบจะท่วมต้น ใช้หนี้ปีต่อปีบางครั้งยังใช้หนี้ไม่หมดตามสัญญา ถ้าไม่มีเงินใช้หนี้ปีหน้าก็ต้องเพิ่มออกไปอีก ชาวบ้านจะไปกู้ในช่วงจำเป็นที่ต้องเอาเงินไปลงทุนซื้อปุ๋ย ซื้อพันธุ์มาหว่าน การกู้ยืมต้องมีการเซ็นสัญญา ถ้าคนสนิทไวใจกันก็ไม่ต้องเซ็นสัญญา และไม่ต้องมัดจำเพราะความไวใจกัน เพราะรู้จักกันตั้งแต่แรกเริ่มตั้ง หมู่บ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านอื่น ๆ จะไม่ค่อยคุยกันเจ้าหน้าที่เขาจะยึดเลยถ้าใช้หนี้ไม่ครบตามสัญญาเรียกว่า ขาดจำนอง การกู้ยืมเงินจะทำให้ดอกท่วมต้นเพราะดอกเบี้ยสูงมาก เมื่อถึงครบกำหนดส่งดอกเบี้ยก็ต้องหาเงินส่งให้ได้ ถ้าไม่มีเงินก็ต้องตัดดอกเบี้ยและต้องทำสัญญาเงินกู้ต่อไปอีก แล้วก็ตัดดอกซึ่งเป็นภาระที่หนักมาก ถ้าปีไหนแล้งหรือฝนชุกมากเกินไปชาวไร่ชาวล้มขาดทุนมากสำหรับนายทุนในกรณีที่ไม่มีของมัดจำหรือ ที่ดินมัดจำไว้ ก็ต้องไปทวงถามบ่อย ๆ ไปทางทีละนิดละหน่อย ลูกหนี้เขาก็ให้มาทีละนิดทีละหน่อย แต่พอพูดกันได้ ชาวบ้านนาสวนจะเป็นหนี้ ธกส. มากเกือบทั้งหมู่บ้าน ธกส. จะคิดหนี้ละพันสามร้อย ไม่ใช้ทุกคนที่จะสามารถเข้าเป็นสมาชิกได้ แต่เมื่อเข้า ธกส. แล้วก็ได้รับสวัสดิการ เช่น ฌาปนกิจสงเคราะห์ เช่น ถ้าสมมุติว่ามีคนตายก็จะมีเงินมอบให้ญาติผู้ตาย ถ้าสมาชิกเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ก็ได้เงินช่วย 1 แสนบาท ถ้าสมาชิกไม่เต็มก็จะได้ไม่ถึง แต่ทั้งหมดก็ยังดีกว่ากู้ยืมทุนนอกระบบในหมู่บ้านนี้มีคนที่ไม่ได้กู้ ธกส. เพียง 40 หรือ 50 คน ส่วนใหญ่คือพวกที่มาบุกเบิกครั้งแรก ๆ ที่จะไม่หนีหนี้ ทั้งยังมีฐานะเป็นนายทุนเงินกู้อีกด้วย

เมื่อพิจารณาลักษณะการเก็บข้าวเปลือกของชาวบ้านจะขายข้าวเปลือกที่หน้าลาน และส่วนหนึ่งจะผลิตเพื่อบริโภค จะเห็นได้ว่าสมาชิกที่มีอาชีพทำนาส่วนใหญ่ผลิตเพื่อขาย และเป็น การขายหน้าลานมากกว่าที่จะเก็บไว้เพื่อรอราคา ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่าแต่ละคนจะมีภาระหนี้สินอยู่ เมื่อเกี่ยวข้าวได้ก็จำเป็นจะต้องรีบขายเพื่อนำไปใช้หนี้ให้แก่เจ้าหน้าที่ เมื่อขายสินค้าได้ก็คิดบัญชีใช้หนี้และเก็บไว้กิน ในกรณีที่เกิดขาดทุนจากการที่ผลผลิตเกิดเสียหายไม่ได้ผลผลิต สำหรับในหมู่บ้านนาสวนนี้ลูกหนี้สามารถมาขอผ่อนผันจากเจ้าหน้าที่ได้ด้วยระบบถ้อยที่ถ้อยอาศัยไม่ต้องใช้หนี้ได้ และจากการสัมภาษณ์แนวลึกพบว่าบางครั้งไม่มีการทำสัญญากันด้วย เพราะอาศัยหลักของความเชื่อใจกันและใช้หลักการค้ำประกันด้วยวาจา รวมทั้งตัวบุคคล นับว่าเป็นเอกลักษณ์ที่น่าสนใจ อย่างมากของหมู่บ้านนาสวนแห่งนี้

ลักษณะครอบครัว เครือญาติ

ครอบครัว เป็นหน่วยทางเศรษฐกิจ ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการผลิตการผลิต และการบริโภคที่สำคัญ และยังเป็นหน่วยที่เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือทำให้เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมด้วย ซึ่งลักษณะของครอบครัวก็จะแปรผันตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานหลังการแต่งงาน โดย

ประเพณีแล้วหลังจากแต่งงาน คู่สมรสในหมู่บ้านนาสวนจะไปอาศัยอยู่ในบ้านของพ่อแม่ฝ่ายหญิงก่อน ถ้าฝ่ายหญิงเป็นลูกสาวคนสุดท้ายซึ่งโดยปกติแล้วจะเป็นผู้ได้รับบ้านเป็นมรดก คู่สมรสก็อาศัยอยู่ที่นั่นอย่างถาวร แต่ถ้าหากฝ่ายหญิงไม่ใช่ลูกสาวคนสุดท้าย ทั้งสองจะอาศัยอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายหญิงระยะหนึ่ง อาจจะเป็นหนึ่งปีหรือสองปี แล้วค่อยออกเรือนอยู่บริเวณใกล้ ๆ ส่วนมากจะเป็นบริเวณบ้านเดียวกัน ฝ่ายชายต้องให้แรงงานแก่ครอบครัวฝ่ายหญิง เมื่อฝ่ายชายเข้าไปอยู่อาศัยในครอบครัวของภรรยา ฐานะของบุตรเขยต้องอยู่ในอำนาจของพ่อตา ต้องทำงานในนาของครอบครัวภรรยา คอยฟังคำสั่งจากพ่อตา ยกตัวอย่าง ลูกหญิงคนสุดท้ายของพ่อใหญ่สี่และแม่ใหญ่สี่สี่ ที่อยู่ในบ้านเดียวกับพ่อแม่ เมื่อพ่อแม่เด็กออกไปทำงานทั้งในหรือนอกหมู่บ้าน ลูกเล็กก็ต้องฝากให้ตายายเลี้ยง

ลักษณะครอบครัวในเขตหมู่บ้าน ยังเป็นลักษณะแบบครอบครัวเกษตรกรรม ที่มีขนาดของครอบครัวใหญ่ มีลักษณะแบบครอบครัวขยาย ที่ภายในครอบครัวนอกจากจะประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูกแล้ว ยังมีญาติพี่น้องคนอื่นอาศัยอยู่ด้วย และความสัมพันธ์ทางเครือญาติในหมู่บ้านนาสวนนี้ยังมีอยู่มาก จะมีการช่วยเหลือกันทางด้านเศรษฐกิจและสังคมถ้าสามารถทำได้ ลักษณะครอบครัวเป็นแบบครอบครัวเกษตรกรรม การประกอบอาชีพก็ยังคงทำงานในที่นาของพ่อแม่อยู่ จากการที่การคมนาคมติดต่อระหว่างหมู่บ้านและอำเภอมีความลำบากทุรกันดารมาก ดังนั้นความสัมพันธ์ทางเครือญาติ จึงยังต้องมีความผูกพันกันเหนียวแน่น และลักษณะความสัมพันธ์แบบส่วนตัวระหว่างบุคคลเป็นไปด้วยความเอื้ออาทร ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นทำอะไรส่วนมากเมื่อมีผลผลิตต่าง ๆ ออกมาจะมีการแลกเปลี่ยนกัน ครอบครัวมีลักษณะเป็นครอบครัวขยายที่ยังมีสมาชิกอยู่ร่วมกัน 2-3 รุ่น คือ คนเฒ่าคนแก่ ซึ่งได้แก่ ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า พ่อ แม่ และลูกหรือหลาน ลักษณะของครอบครัวขยายในหมู่บ้านมี 2 ลักษณะด้วยกัน คือ ยังอาศัยอยู่รวมกับบิดามารดาในบ้านเดียวกันกินอยู่ร่วมกัน อีกลักษณะหนึ่งเป็นครอบครัวใหม่ที่แยกครอบครัวมาปลูกบ้านใหม่ แต่ยังอาศัยอยู่ที่ดินของบิดามารดา อาจจะหุงหาร่วมกัน หรือแยกมาหุงหากินเอง แต่ยังพึ่งพาครอบครัวใหญ่ในการดูแลเด็กหรือสมาชิกใหม่ในครอบครัว เพราะตนเองต้องออกไปทำงานข้างนอก จึงได้มอบภาระการดูแลเด็กและการหุงหาอาหารให้กับครอบครัวของบิดามารดา มีปรากฏการณ์บางอย่างที่เป็นการเชื่อมโยงด้วยระบบเครือญาติของคนในท้องถิ่น การเป็นเขยเป็นสะใภ้เพราะการได้แต่งงานกับคนพื้นที่ทำให้ชีวิตมีความเป็นอยู่ดีขึ้น ผลพลอยได้ต่อมาคือทำให้สามารถอุปถัมภ์ญาติพี่น้องได้ในระยะต่อไป เช่น กรณีของผู้ใหญ่เสมทองคอก มาแต่งงานกับลูกสาวพ่อใหญ่เถา จึงเกี่ยวต้องเป็นเครือญาติกัน

เชื้อชาติและภาษา

การจำแนกภาษาพูดโดยใช้ภาษาจากจังหวัดและภูมิภาคที่เคลื่อนย้ายมาส่วนใหญ่ 99 % เป็นชาวอีสาน ภาษาที่ใช้สื่อสารในกลุ่มของคนเหล่านี้เป็นหลักในการแบ่ง ชาวบ้านนาสวนเป็น

ชาวอีสานจึงมักจะพูดภาษาถิ่นเมื่ออยู่ในที่พักของตนเองหรือเมื่อมีการรวมกลุ่มกัน เช่นเดียวกับนักเรียนประถมศึกษาที่พ่อแม่เป็นชาวอีสานแต่เมื่อมาโรงเรียนก็จะไม่พูดภาษาอีสาน ยกเว้นเมื่ออยู่กันเป็นการส่วนตัวกับพี่น้องหรือเพื่อนที่เป็นเด็กอีสานเหมือนกัน ก็จะพูดภาษาอีสานต่อกัน หากจะสืบย้อนความเก่าแก่ของชุมชนในหมู่บ้านนาสวนแห่งนี้ พบว่าอายุของชุมชนบ้านนาสวนอยู่ในราว 21 ปีมานี้เอง และจะพบว่าบรรพบุรุษของคนในชุมชนเป็นชาวอีสานที่อพยพมาจากภาคอีสาน มาตั้งบ้านเรือน ซึ่งพบว่าผู้เฒ่าผู้แก่และลูกเด็กเล็กแดงยังคงใช้ภาษาอีสานในชีวิตประจำวัน จะมีก็แต่เด็กรุ่นใหม่เมื่อเข้าโรงเรียนต้องมาใช้ภาษากลาง แต่ยังคงใช้ภาษาอีสานอยู่ในชีวิตประจำวันเป็นส่วนใหญ่ จากการสัมภาษณ์นายคม ชาวบ้านวัย 27 ปี กล่าวว่า “ภาษาที่ใช้ จะใช้ภาษาอีสานพูดกัน คุยก็ภาษาลาว นี่แหละครับ”

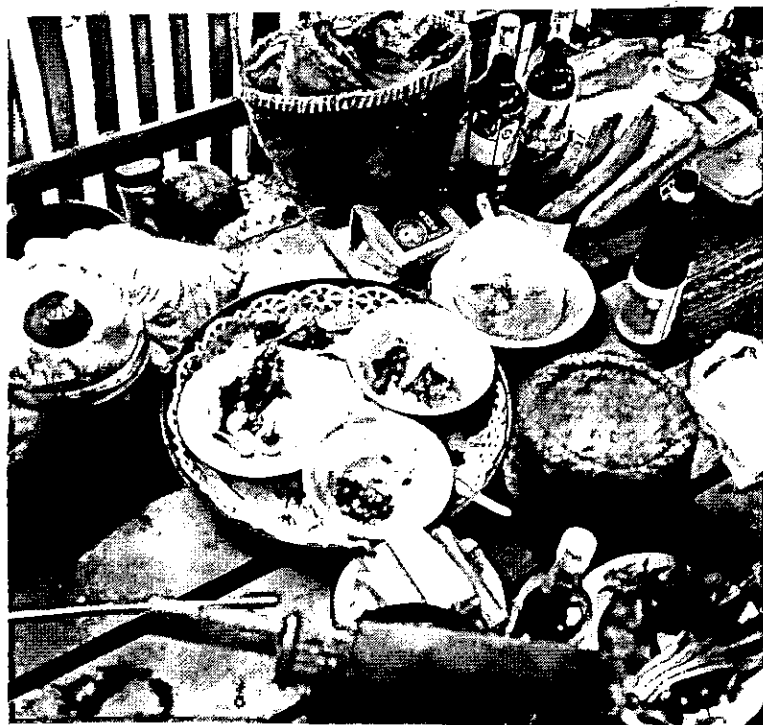
อาหาร

อาหารเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งในการดำรงชีวิตของมนุษย์ มนุษย์จึงรู้จักวิธีการสรรหาอาหาร และรู้จักพัฒนาวัฒนธรรมการบริโภคอาหารมาเป็นลำดับ ซึ่งวัฒนธรรมเหล่านี้จะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งไม่เหมือนกัน การบริโภคอาหารของชาวบ้านนาสวน มีวัฒนธรรมที่เป็นของตนเองโดยเฉพาะ ซึ่งเกิดจากปัจจัยทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม ขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อ ที่ไม่เหมือนกับท้องถิ่นอื่นหรือภาคอื่น หรือแม้แต่จะอยู่ในท้องถิ่นเดียวกันหรือภาคเดียวกันแล้วก็ตาม แต่คงมีวัฒนธรรมการบริโภคที่แตกต่างกันได้อีก

ลักษณะอาหารที่บริโภคมีลักษณะเหมือนกันในครอบครัว ในแต่ละวันหรือแต่ละสัปดาห์ จะประกอบด้วยอาหารคาว ส่วนใหญ่นิยมกินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักโดยเฉพาะมื้อกลางวัน และมื้อเย็น โดยมีกับข้าวเหนียว และปลาหรือสัตว์น้ำสด ลาบ ปลาทอด น้ำพริกผักสด เป็นกับข้าวหลักของอาหารแต่ละมื้อ อาหารจึงมีหลายประเภทเช่น ผัด ทอด ต้ม ปิ้งย่าง นึ่ง ยำ เป็นกับข้าวประกอบเพิ่มเติมให้อาหารในแต่ละมื้อมีความสมบูรณ์มากขึ้น ซึ่งแต่ละมื้อจะมีอาหารไม่ต่ำกว่า 2-3 ชนิด เช่น ส้มตำ ลาบ ปลาร้า ปลาเจ่า ปลาต้ม แกงปลา แกงเลียง ผัดผัก หรือ แกงส้ม ปลาทอด น้ำพริก ฯลฯ ส่วนประกอบที่สำคัญของแกงหรือผัดเผ็ด ซึ่งเป็นกับข้าวหลักของอาหารแต่ละมื้อนั้น ได้แก่ เนื้อสัตว์ชนิดต่าง ๆ เช่น เนื้อวัว เนื้อควาย เนื้อหมู จะไม่บอญักเพราะเนื้อสัตว์เหล่านั้นจะมีราคาแพง บางครอบครัวจึงเลี้ยงเป็ด ไก่ เอาไว้บริโภคทั้งเนื้อและไข่เอง

ภาพประกอบ 15 อาหารประเภทต่าง ๆ ที่ชาวบ้านนำมาทำบุญที่วัด
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 16 การประกอบอาหารประเภทต่าง ๆ ที่อยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

สำหรับอาหารหวานหรือขนม ก็เหมือนกับอาหารหวานหรือขนมของภาคอื่น ๆ ซึ่งมักจะปรุงด้วยแป้งหรือข้าวกับมะพร้าวและน้ำตาล นิยมใช้ทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียวมาปรุงเป็นอาหารหวานหรือขนมใช้บริโภคเป็นบางมื้อบางครั้งราว ส่วนใหญ่มักจะทำขนมบริโภคเองในครอบครัว โดยใช้กรรมวิธีแบบง่าย ๆ คือ ใช้เครื่องปรุงที่มีอยู่ในครัวเรือนของตนโดยไม่ต้องไปซื้อหามาเป็นหลัก เช่น ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว มะพร้าว กล้วย เผือก มัน ข้าวโพด ฯลฯ โดยเพียงแต่ซื้อน้ำตาลมาใช้ประกอบเข้าเพียงอย่างเดียว ก็จะกลายเป็นอาหารหวานที่เรียกกันว่า ข้าวต้มมัด (ข้าวเหนียวห่อกล้วย) ข้าวเหนียวปิ้ง กล้วยแขก ขนมใส่ไส้ ขนมเทียน กะละแม เผือกกวน ขนมเทียน เปียกข้าวเหนียว ถั่วเขียวต้มน้ำตาล กล้วยเชื่อม ข้าวโพดต้ม กล้วยบวชชี ฯลฯ ขนมหวานในลักษณะนี้ มักจะใช้กินเป็นอาหารหวานหลังจากบริโภคอาหารคาวเสร็จแล้ว การปรุงอาหารหวานทำอย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนโดยวิธีต้ม นึ่ง กวน เชื่อม ปิ้ง ทอด เป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายและสามารถทำให้สมาชิกในครอบครัวมีขนมหวานบริโภคกันได้อย่างทั่วถึงและเต็มอิ่มทุกคน

ผลไม้เป็นอาหารอีกประเภทหนึ่งที่นิยมกินหลังจากกินอาหารคาวของแต่ละมื้อเสร็จแล้ว เป็นการใช้อย่างคุ้มค่าแทนอาหารหวานหรือขนม หรือบางครั้งกินผลไม้เป็นอาหารว่างคือกินในขณะที่ท้องว่างอยู่ ผลไม้ที่บริโภคจะขึ้นอยู่กับฤดูกาล แล้วแต่ว่าฤดูกาลใดมีผลไม้ชนิดใดก็จะกินผลไม้ชนิดนั้น ๆ เช่น กล้วย มะละกอ กล้วยจะเป็นผลไม้ที่นิยมกินมากที่สุด เพราะเป็นผลไม้ที่มีจำนวนมากที่สุดในท้องถิ่น

ผักส่วนใหญ่จะใช้กินสด ๆ มากกว่าที่จะนำไปลวก ต้ม หรือดอง ซึ่งได้แก่ผักเหล่านี้ คือ กระถิน ผักบุ้ง แดงกวา ถั่วฝักยาว มะเขือ ชะอม บวบก สะระแหน่ โหระพา แมงลัก หัวปลี ผักชีล้อม กระเจี๊ยบแดง หน่อไม้ หยวกกล้วย ผักกูด ฯลฯ ผักหลายชนิดในอดีตสามารถจะไปเก็บหามาจากแหล่งธรรมชาติได้ คือ จากป่าสาธารณะที่มีอยู่ทั่ว ๆ ไปในแต่ละหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันนี้ไม่สามารถจะทำเช่นนั้นได้อีกแล้ว ป่าสาธารณะเริ่มหมดไป ที่ดินส่วนใหญ่จะมีเจ้าของ ซึ่งจะปลูกพืชผักไว้กินเองและส่วนที่เหลือก็จะเก็บเอาไว้ขาย ดังนั้นในปัจจุบันนี้จึงต้องปลูกพืชผักเอาไว้กินเอง รวมทั้งการหาผักในป่า

เครื่องดื่ม เครื่องดื่มส่วนใหญ่นิยมดื่มกันได้แก่ น้ำที่ได้จากพืชพันธุ์ไม้และผลไม้ เช่น น้ำมะพร้าว น้ำอ้อย น้ำตาลสด น้ำกระเจี๊ยบ น้ำใบบวบ น้ำใบเตย น้ำมะขาม ซึ่งสามารถซื้อหาหรือปรุงได้ง่ายจากสิ่งที่มีอยู่ใกล้ตัวในชุมชน

การประกอบอาหารที่บริโภคกันจะมีลักษณะเหมือน ๆ กันกับการประกอบอาหารที่ให้ผู้ใหญ่คนอื่น ๆ ในครอบครัวกิน เช่น สามี พ่อ แม่ หรือแม่แต่ลูก ๆ ที่มีอายุอยู่ในวัยทารก ผู้หญิงส่วนใหญ่จะเป็นผู้ประกอบอาหารด้วยตนเอง และที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือส่วนหนึ่งยังเป็นผู้ผลิตอาหารสด และอาหารแห้ง เช่น ทำนาปลูกข้าว เลี้ยงไก่ เลี้ยงปลา ปลูกผัก ทำปลาแห้งปลาเค็ม ปลาร้า ปลาเจ่า เอาไว้บริโภคเองด้วย การประกอบอาหารในอดีตนั้น จะมีเด็ก ๆ ซึ่งเป็นลูกหลานชายหญิงเป็นลูกมือหรือผู้ช่วยในการประกอบอาหารแต่ละมื้อ แต่ปัจจุบันนี้เด็กชายหญิงทั้งหลายมีภาระหน้าที่ในการศึกษาเล่าเรียนเพิ่มขึ้น เมื่อกลับมาถึงบ้านในตอนเย็นหรือบางครั้งครอบครัวก็จะ

ต้องใช้แรงงานเด็ก ๆ ออกไปช่วยงานนอกบ้านด้วย บางคนมีโอกาช่วย แม่ พี่ ป้า น้า อา ย่า ยาย ประกอบอาหารซึ่งมีงานให้ช่วยกันทำได้ เช่น หั่นเนื้อ หั่นผัก เด็ดผัก ปอกหอม ปอกกระเทียม โขลกน้ำพริก ขุดมะพร้าว คั้นกะทิ สิ่งเหล่านี้จะทำให้เด็ก ๆ ชาย-หญิง ทั้งหลายได้เรียนรู้วิธีการประกอบอาหารประเภทต่าง ๆ จากผู้ใหญ่เอาไว้

การบริโภคอาหารร่วมกันบางครั้งก็ถือปฏิบัติให้ทุกคนบริโภคอาหารพร้อมกันในมือนี้น ส่วนมืออื่น ๆ ต่างคนต่างบริโภคตามความสะดวกของแต่ละคนซึ่งไม่เหมือนกัน ครอบครัวที่มีฐานะ จะมีโต๊ะเก้าอี้ที่นั่งกินพร้อมกัน แต่ส่วนใหญ่จะนั่งกับพื้น ในขณะที่กินอาหารก็จะมีเรื่องราว ขำครวของหมู่บ้านมาสนทนากัน เป็นการทำให้เจริญอาหารไปด้วยกัน หรือบางครั้งก็จะมี การสนทนาว่ากล่าวตักเตือนลูกหลานไปด้วย อาหารที่ประกอบเสร็จแล้วเมื่อนำมาบริโภคนิยม ตักใส่ถ้วยชามตามประเภทและชนิดของอาหาร ไม่นิยมตักแ่ง ต้ม ผัด ฯลฯ การบริโภคอาหาร ในปัจจุบันนี้นิยมใช้ช้อนในการตักกับข้าวใช้มือปั้นข้าวเหนียวจิ้ม ภาชนะที่ใช้ตม่น้ำมักใช้ร่วมกัน แต่มีบางครอบครัวที่รู้จักใช้ภาชนะตม่น้ำแยกเป็นของแต่ละคน เมื่อบริโภคอาหารคววเสร็จ เรียบร้อยแล้วอาจมีขนมหวานหรือผลไม้บริโภคเป็นอาหารหวาน ครอบครัวที่มีฐานะนี้อาจมีเป็น ประจำ แต่ส่วนใหญ่จะมีเพียงบางมือบางคราว ดังนั้นจะเห็นได้ว่าอาหารและการบริโภคอาหาร ของชาวบ้านนาสวนจะเรียบง่าย การบริโภคอาหารนั้นเพียงเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอด และมีร่างกาย แข็งแรงสำหรับประกอบอาชีพของตนเองและครอบครัว

นันทนาการ

ชาวบ้านนาสวนไม่ค่อยมีเวลาว่างมากนักเพราะมีงานตลอดทั้งปี การพักผ่อนหย่อนใจก็จะเป็นเพียงการไปร่วมงานในเทศกาลหรือพิธีต่าง ๆ ในหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียงคือหมู่บ้าน นาไร่การพักผ่อนหย่อนใจของชาวบ้านมีอยู่ในหลาย ๆ กิจกรรม เช่น การนั่งพูดคุยกันในช่วงเย็น ตามบ้านหรือด้าร้านค้า การเล่นกีฬาร่วมกันที่สนามกีฬาในสำนักสงฆ์หรือที่สนามกีฬาใน โรงเรียน สำหรับการร้องรำทำเพลงจะพากันในช่วงเทศกาลสงกรานต์ จะมีรำวง มีคำคล้องจอง มี ลำเพลิน เช่น รำลาวดวงเดือน อย่างไรก็ตามชาวบ้านยังบอกว่าพอใจและมีความสุขกับการทำงาน ในไร่นาซึ่งถ้าช่วงเก็บเกี่ยวก็จะมี การร้องรำทำเพลงบ้าง การอ่านหนังสือ หมอลำไม่ค่อยมี มี หนังสือแปลงเพลงหรือหนังสือวิทยุโอมฉายเก็บสตางค์คำดูคนละ 5 บาท ถ้าหนังสือจากโรงภาพยนตร์ ขนาด 35 มิลลิเมตร จะเก็บคำดู 10 บาท มีมาฉายไม่บ่อย ประมาณ 2-3 เดือนต่อครั้ง ถ้าในช่วงว่างทำนา ชาวบ้านจะดูโทรทัศน์ ที่มีอยู่ตามบ้านแทบทุกบ้าน หรือในขณะเอาแรงในไร่นามีการเล่นสนุกสนานตามประสาพื้นบ้าน มีการเล่นสรวลเสเฮฮา กันบ้าง เช่น มีเพลงเกี่ยวข้าวเป็นภาษา อีสานสำเนียงลาว มีรำวง หมอลำ บางครั้งก็มีการเป่าแคนหรือเอาเครื่องดนตรีไปเล่น ซึ่งทำให้ ผ่อนคลายความตึงเครียดจากการทำงานและได้รับความสนุกสนาน

การปกครอง

ปัจจุบันบ้านนาสวน แบ่งการปกครองตามระเบียบของทางราชการกำหนดคือ

ผู้ใหญ่บ้าน	1 คน
ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	4 คน (ฝ่ายปกครอง 2 คน/ฝ่ายรักษาความสงบ 2 คน)
อบต.	2 คน
หัวหน้าคุ้ม	5 คน

บ้านนาสวนเป็นหมู่บ้านที่อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของการบริหารส่วนท้องถิ่นโดยขึ้นตรงต่อตำบลท่ากบตาน (นามสมมุติ) บ้านนาสวนได้จัดโครงสร้างอำนาจตามแบบโครงสร้างของกระทรวงมหาดไทย โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นตัวแทนของชาวบ้าน ในการติดต่อกับหน่วยงานราชการ และในขณะเดียวกันก็เป็นตัวแทนของอำเภอในการสั่งการและรับนโยบายจากทางอำเภอ ในที่นี้ขอเรียกโครงสร้างอำนาจชุมชนแบบเป็นทางการ ในขณะที่บ้านนาสวนมีโครงสร้างอำนาจชุมชนแบบที่เป็นทางการอันประกอบด้วย คณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ และมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานและตัดสินใจในการดำเนินงานของหมู่บ้าน โดยมีคณะกรรมการฯ เป็นองค์กรที่ร่วมงานและรับผิดชอบ บ้านนาสวนยังมีโครงสร้างอำนาจชุมชนที่เป็นทางการ โดยโครงสร้างอำนาจนี้ปรากฏออกมาในรูปของคณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้มีอาวุโสของหมู่บ้าน ซึ่งโครงสร้างนี้ก็มีอำนาจการตัดสินใจและผลักดันกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนเช่นกัน ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า โครงสร้างอำนาจชุมชนอย่างเป็นทางการนั้นเป็นโครงสร้างที่ได้รับการยอมรับ และจัดตั้งจากทางอำเภอและอยู่ภายใต้กฎระเบียบของทางอำเภอเช่นกัน โครงสร้างอำนาจนี้ประกอบด้วยตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดของหมู่บ้านทำหน้าที่ติดต่อและรับนโยบายจากทางอำเภอโดยตรง ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านเป็นตำแหน่งที่มีหน้าที่และความรับผิดชอบที่ถูกกำหนดอย่างเป็นทางการและถือได้ว่าตำแหน่งเหล่านี้เป็นที่ยอมรับของอำเภอ

ผู้ใหญ่บ้าน เป็นตำแหน่งสูงสุดของหมู่บ้านที่ได้มาจากการเลือกตั้งของชาวบ้าน และนำเสนอแต่งตั้งโดยทางราชการ ผู้ใหญ่บ้านเป็นตัวแทนของชาวบ้านที่ต้องเข้าไปมีส่วนรับรู้และรับนโยบายจากอำเภอมาปฏิบัติในหมู่บ้าน และในขณะเดียวกันชาวบ้านก็คาดหวังให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นตัวแทนของตนในการประสานงานและรับผลประโยชน์จากทางอำเภอ ผู้ใหญ่บ้านที่บ้านนาสวนได้มาจากการเลือก เป็นผู้ที่ชาวบ้านยอมรับและเห็นว่าเป็นคนดี เมื่อชาวบ้านเดือดร้อนไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไร ผู้ใหญ่บ้านก็สามารถช่วยเหลือได้ ดังนั้นผู้ใหญ่บ้านกับชาวบ้านจึงมีความสัมพันธ์ทั้งในบทบาทหน้าที่ของการเป็นผู้ใหญ่บ้านที่ต้องติดต่ออย่างเป็นทางการ มีการช่วยเหลือกันในหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้าน นอกจากนั้นยังมีความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการคือการเป็นเจ้าหนี้ลูกหนี้ มีการพึ่งพาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมอีกด้วย เช่น การกู้ยืมเงิน

ผู้มีอาวุโสของหมู่บ้านและกรรมการหมู่บ้าน เป็นตำแหน่งที่ได้มาจากการเลือกของชาวบ้าน เข้าร่วมทำงานเพื่อหมู่บ้านของตนเอง เช่น กรรมการหมู่บ้านเป็นตัวแทนของชาวบ้านในการเข้าไปบริหารงานฝ่ายต่าง ๆ ของหมู่บ้าน เป็นลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

ผู้อาวุโสเหล่านี้เป็นผู้ใกล้ชิดเครือญาติพิพาทในชุมชนได้อย่างนุ่มนวล เวลาถูกหลานหรือ สามีภรรยา ทะเลาะกัน วิจารณ์ติดาเสพติด ผู้อาวุโสได้พยายามอบรมไม่ให้ผิดใจกัน ไม่ให้อาฆาตพยาบาท กัน ให้ประนีประนอมกันเพราะเป็นสิ่งที่พ้องกันและเลิกลากันไปได้ในที่สุด

หัวหน้าคุ้ม คุ้มบ้านเป็นการแบ่งเขตคุ้มบ้านในหมู่บ้านเพื่อเป็นการกระจายการปกครอง จากหมู่บ้านเป็นกลุ่มบ้านที่มีขนาดเล็กลง หัวหน้าคุ้ม คือ ตัวแทนของผู้ใหญ่บ้านในการเข้าไป ดูแลควบคุมแทนผู้ใหญ่บ้าน การแบ่งกลุ่มบ้านในหมู่บ้านนั้นได้แบ่งออกเป็น 5 คุ้ม แต่ละคุ้มมี หัวหน้าคุ้มรับผิดชอบ นอกจากนี้ทางโรงเรียน ทชด. ยังส่งครูไปประจำคุ้ม ๆ ละ 1 คน ดังนั้นเมื่อ ผู้ใหญ่บ้านสั่งการอะไรก็บอกหัวหน้าคุ้มเพื่อไปแจ้งให้ชาวบ้านในคุ้มที่ตนรับผิดชอบทราบ อีกต่อหนึ่ง การเลือกหัวหน้าคุ้มเป็นการคัดจากลูกบ้านในแต่ละคุ้มนอกจากนี้ยังได้รับความเห็นชอบจากชาวบ้านในแต่ละคุ้มที่เลือกขึ้นมา เป็นผู้นำของตนเองโดยเอาการยอมรับของ คุ้มขึ้นมา โดยมีปัญหาอะไรก็มาพูดคุยปรึกษาหารือกัน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของชีวิตครอบครัว การทำมาหากินและปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ลักษณะของการได้มาของหัวหน้าคุ้มและ กรรมการหมู่บ้าน นาสวนเป็นการคัดจากชาวบ้านทั้งคุ้มโดยการยอมรับจากทุกคนและตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างตัวบุคคลกับผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นไปในลักษณะแนวราบไม่เป็นการสั่งการแบบแนวตั้ง มีการพึ่งพาแลกเปลี่ยนกันในด้านต่าง ๆ ด้วยความเอื้ออาทรกัน

ภาพประกอบ 17 การประชุมกลุ่มย่อยโดยผู้นำชุมชน
(พจนี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ประชากร

ปัจจุบันบ้านนาสวนเป็นชุมชนที่ประชากรอยู่หนาแน่นในระดับน้อย เมื่อคิดจากจำนวนประชากรตามหลักฐานทะเบียนราษฎรของผู้ใหญ่บ้าน มีประชากรทั้งสิ้น 590 คน แยกเป็นชาย 340 คน และหญิง 250 คน จากครัวเรือน 136 ครัวเรือน

ตาราง 2 แสดงประชากรในหมู่บ้านนาสวนแยกตามกลุ่มอายุ

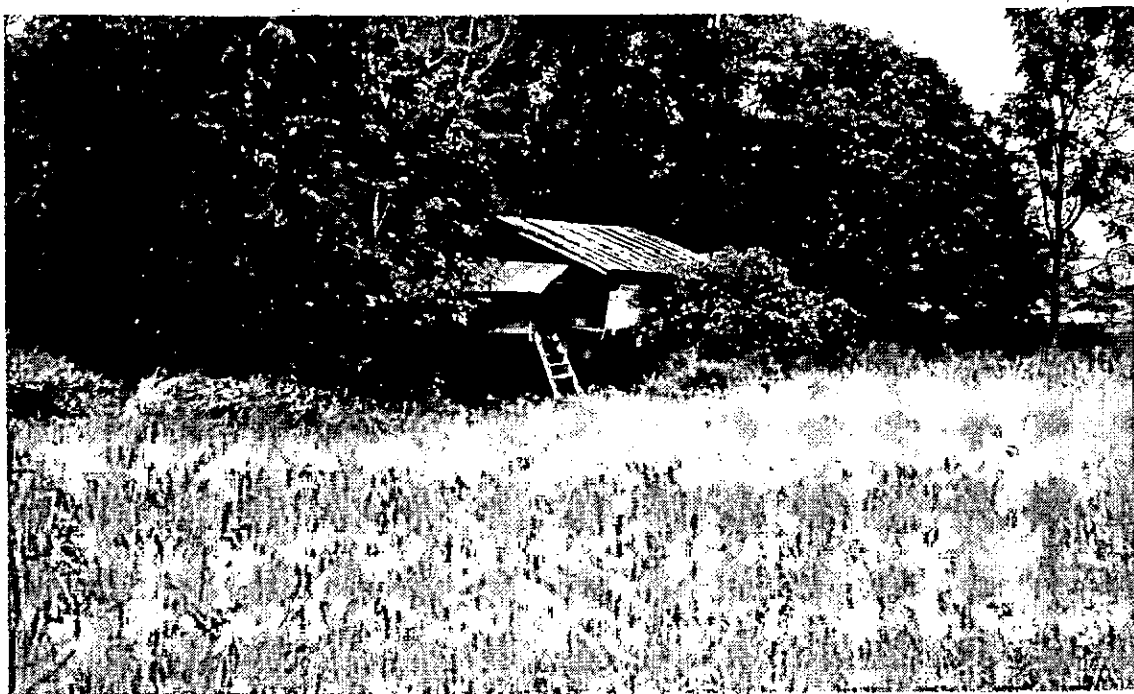
ช่วงอายุ (ปี)	ชาย	หญิง	รวม
0-1	5	4	9
1-4	32	22	54
5-9	35	34	69
10-14	23	20	43
15-19	21	12	33
20-24	32	22	54
25-29	30	17	47
30-34	29	17	46
35-39	22	11	33
40-44	21	14	35
45-49	26	12	38
50-54	24	24	48
55-59	24	24	53
60-64	4	7	11
65-69	5	6	11
70-74	1	1	2
75 +	1	3	4
รวมทั้งหมด	340	250	590

ในเรื่องการจำแนกของคนท้องที่ดั้งเดิมกับคนต่างถิ่น ชาวบ้านนาสวนไม่จำแนกกลุ่มของคนในชุมชนเป็นคนท้องถิ่นหรือคนต่างถิ่น โดยจะเรียกกลุ่มคนที่มาอยู่ในหมู่บ้านนี้ว่าชาวบ้านนาสวนทั้งหมดคือทุกมีความเสมอภาคกัน ไม่มีการแบ่งเขาแบ่งเรา ก็ยังทำให้หมู่บ้านนี้เกิดความ

สามัคคี มีการเรียกว่า “คนบ้านเรา หรือ คนท้องถิ่น” และเรียกคนที่เคลื่อนย้ายเข้ามาว่า “คนต่างถิ่น” แม้ว่าคนท้องถิ่นจะรู้ว่าใครบ้างที่เป็นคนท้องถิ่น และใครบ้างที่เป็นคนต่างถิ่นที่เคลื่อนย้ายเข้ามา และได้ให้ข้อสังเกตว่า ส่วนใหญ่แล้วคนท้องถิ่นมักจะมีบ้านที่ปลูกบนที่ดินของตนเอง โดยบ้านดังกล่าวจะเป็นบ้านดั้งเดิมที่อยู่มาตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้าน หรือเป็นบ้านใหม่ที่ปลูกใกล้เคียงกับบ้านดั้งเดิม นอกจากนี้ยังสังเกตได้จากการที่ชาวบ้านมักจะมาร่วมกิจกรรมของชุมชนอย่างสม่ำเสมอและพร้อมเพรียงกัน

สภาพเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ

การผลิตของชุมชนบ้านนาสวนเมื่อประมาณ 21 ปีมาแล้ว เป็นการผลิตเพื่อยังชีพ กล่าวคือ ชาวบ้านนาสวนจะทำการผลิตเพื่อการบริโภคเอง ไม่ได้ผลิตเพื่อการขาย จะมีก็ในรูปการแลกเปลี่ยนกับสิ่งของหรือพืชอื่น ๆ หรือสัตว์ป่าที่ล่ามาได้ แต่อาชีพหลักยังเป็นการทำนา ปัจจุบันชาวบ้านยึดอาชีพการทำนาและทำไร่ควบคู่กันไป มีไร่อ้อย ไร่ละออง ไร่ข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด แต่การทำนาก็ยังถือเป็นอาชีพหลัก การอพยพเข้ามาหาที่ดินทำกิน และการมาบุกเบิกจับจองที่ดินทำกินแห่งใหม่ในเขตป่าสงวน เพราะว่าที่ดินอุดมสมบูรณ์มากสามารถเพาะปลูกได้ผลดี ในอดีตยังเป็นป่าทึบมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยสภาพป่าไม้ขึ้นอย่างหนาแน่นจนทำให้มีสัตว์ป่าอาศัยชุกชุม ทำให้ชาวบ้านสามารถยังชีพด้วยการเก็บของป่าและยึดอาชีพพรานป่าล่าสัตว์ แหล่งน้ำในการทำการเกษตรต้องรอน้ำจากธรรมชาติ จากการที่ชาวบ้านได้เข้ามาถากถางมากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้สภาพความอุดมสมบูรณ์ลดลง

ภาพประกอบ 18 สภาพที่ดินทำการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ก. อาชีพหลักของเกษตรกร

อาชีพหลักของชาวบ้านคือการประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรม ชาวบ้านนาสวนส่วนมากดำรงชีพด้วยการทำนา จะมีอาชีพทำไร่ต่าง ๆ เช่น ถั่วเหลือง ข้าวโพด ถั่วลิสง กระจับปี่ มั่นลำปะหลัง ฯลฯ

แรงงานด้านการเกษตร

การแบ่งงานตามเพศ

ชาวบ้านนาสวนหลายครอบครัวมีความต้องการใช้แรงงานจำนวนมากเพื่อใช้ในการทำไร่ การแบ่งแรงงานในชุมชนบ้านนาสวน มีการแบ่งแรงงานตามเพศและวัย การแบ่งเพศนั้นคำนึงถึงความหนักเบาของงาน โดยเพศชายจะรับงานหนัก เช่น ไถ ตัดต้นไม้ปรับพื้นที่เพาะปลูก รวมถึงการติดต่อซื้อขายและสัมพันธ์กับสังคมภายนอก ส่วนเพศหญิงจะรับงานเบา ๆ เช่น การทำอาหาร ปลูกต้นไม้ เก็บเกี่ยว ตำข้าว ตักน้ำ เป็นต้น อย่างไรก็ตามเงื่อนไขการแบ่งงานเช่นนี้ก็ยังไม่เห็น ชัดเจนนัก โดยจะพบเห็นการใช้แรงงานทั้งสองเพศร่วมกันอยู่เสมอ เช่น ฝ่ายชายทำงานเพาะปลูก เก็บเกี่ยวและบำรุงรักษาหรือตำข้าว ส่วนผู้หญิงก็จะช่วยปรับพื้นที่ดิน ทั้งนี้เพราะสังคมในชุมชนบ้านกล้วย มีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว คนในครอบครัวจึงต้องช่วยเหลือกัน

การแบ่งงานตามวัย เป็นการให้ความสำคัญแก่แรงงานอายุ 14-15 ปี เด็กชายเมื่อโตก็จะตามพ่อไปช่วยทำนาทำไร่ เพื่อเริ่มต้นการเรียนรู้ทักษะต่าง ๆ ทางด้านการเกษตร การทำนาทำไร่ ส่วนเพศหญิงก็จะติดตามช่วยเหลือและเรียนรู้งานจากแม่ ในบางครั้งทั้งเด็กชายและเด็กหญิงต้องช่วยกันทำงานทุกประเภท การแบ่งงานนั้น ผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวจะเป็นผู้แบ่งงานในแต่ละวัน นอกจากนี้ยังเป็นผู้อ่านาจปกรอง ดูแล และตัดสินใจในการใช้แรงงาน

แรงงานอีกประเภทหนึ่งคือผู้สูงอายุ แรงงานเหล่านี้จะทำงานอยู่ในหมู่บ้านและรอบ ๆ บ้าน เป็นงานเบา ๆ เช่น การฟัดข้าว การทำครัว กวาดและทำความสะอาดลานบ้าน ตลอดจนช่วยเหลือเด็ก

การลงแขก

การทำเกษตรกรรมของชาวบ้าน ในปัจจุบันได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตจากเดิมที่อาศัยกำลังแรงงานคนของครอบครัวหรือการเอาแรงกันในชุมชนเดียวกันซึ่งส่วนหนึ่งยังคงมีอยู่ ถ้าเป็นการเอาแรงจะไม่เสียค่าแรงให้ผู้มาช่วยงานเมื่อนาใครต้องการจะลงแขกเกี่ยวข้าวก็ขอแรงงานให้ไปช่วยเขาก็ไป เจ้าของจะต้องจัดอาหารการกินให้ โดยไม่มีค่าตอบแทน เพราะเป็นการขอแรงเฉย ๆ เขาเรียกว่าการลงแขก เพราะอะไรที่เขามาช่วยกันโดยไม่ต้องจ้างก็เพราะมีการพึ่งพาอาศัยกัน ยกตัวอย่างในช่วงแรกที่เข้ามาในเวลาปลูกพืชและถึงฤดูเก็บเกี่ยวถ้ามีญาติกลุ่มใหญ่ก็จะขอแรงกันสามัคคีกันดี ประมาณ 2-3 ปีแรก ก็ยังช่วยกันดี เมื่ออยู่ตัวและช่วยตัวเองได้ก็ช่วยตัวเอง ถ้ายังเหลือบ่ากว่าแรงก็ต้องช่วยกันหรือวานกันคือจะไม่เสียเงิน ปัจจุบันนี้ยังมีการ

เอาแรงกันบ้างมีการไหว่วานกัน จะทำอะไรอยู่ก็ต้องวางมือและไปช่วยกันเพราะความเกรงใจกัน เช่น บางบ้านไม่มีข้าวก็มาขอข้าวที่บ้านพ่อใหญ่สา เพราะความดีที่เอื้อเฟื้อต่อกัน เมื่อถึงเวลาเรามีนานก็จะมาเอาแรงช่วยเกี่ยวข้าวที่บ้านเราแต่พอเขาจะเกี่ยวเราก็ช่วยเขาโดยขอแรงเพื่อนบ้านให้ไปช่วยกัน มีข้าวปลาอาหารอะไรก็เอาไปสมทบช่วย ๆ กัน การกระทำอย่างนี้ในชุมชนเป็นสิ่งที่เป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและยังคงดำรงรักษาอยู่ แต่ถ้าไม่ทำอย่างนี้ก็คงอยู่ไม่ได้เพราะในกรณีที่บางครอบครัวมีฐานะยากจนไม่มีเงินจ้างแรงงาน

การจ้างงานในภาคเกษตร

บางครอบครัวที่มีที่นาจำนวนมากการลงแขกไม่สามารถทำได้หมดจึงต้องจ้างแรงงาน เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็จะสอบถามกันว่าต้องการจะเกี่ยวข้าวหรือถอนถั่วเมื่อไร ก็จะบอกให้หัวหน้ากลุ่มเพียงคนเดียวพอนัดหมายกันก็จะไประดมคนงานตามจำนวนที่ต้องการให้แล้วตามวันเวลาที่นัดหมาย แต่ไม่ได้ให้ช่วยแรงงานฟรี เจ้าของจะให้ค่าแรงเป็นรายวัน วันละ 100 ต่อคน เริ่มงานตั้งแต่ 3 โมงเช้า เลิก 5 โมง ปัจจุบันในการทำนาก็ใช้การจ้างแรงงานเป็นส่วนใหญ่ ในช่วงประมาณ 2-3 ปีที่ผ่านมาแต่ละบ้านมีงานมากขึ้นและต้องเร่งรัดให้ทันการฉีกในนาของแต่ละคน ถ้าเดิมถ้าเกิดต้องไหว่วานถ้าทำอะไรยุ่งแค่นั้น ก็ต้องให้มาสักคนให้มาช่วย มันจะขัดกันไม่ได้ก็เกรงใจกันต้องมา ปัจจุบันส่วนมากจึงต้องจ้างเลย เพราะในกรณีที่เขาเต็มใจไปก็ไป ถ้าไม่เต็มใจไปก็ไม่ไป แต่ถ้าวานนะมันต้องไปถึงจะอยู่ใกล้กันแค่นั้นก็ต้องไป คนละคุ่มคนละหมู่ ถ้ามีการวานขึ้นมากก็ต้องไป การจ้างงานจึงง่ายกว่า ถ้าไม่ยากไปรับจ้างก็ไม่ต้องไป ก็ไปทำงานของตนเอง ถ้าช่วงงานมากต้องเร่งรัด ถึงจะให้ค่าจ้าง 120 บาทก็ไปไม่ได้เพราะก็ต้องทำนาของตนเองเพราะทุกคนก็รีบเร่งเหมือนกัน ไม่ไปก็ได้และจะไม่มีการโกรธกัน ถ้าวานกันอย่างไรก็ต้องไป แต่ถ้าหาแล้วเขาไม่มา ก็จะรู้สึกเสียใจ

ราคาค่าจ้างตั้งแต่เริ่มจ้างกันมา 5 ปี ที่มาอยู่ตั้งแต่ พ.ศ.2532 - 2534 วันละ 30 บาท แล้วก็เพิ่มเป็น 35, 50, 70 บาท แล้วก็วันละ 100 บาท เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2535 มาตลอด จนถึง พ.ศ.2540 เป็นวันละ 120 บาท เข้าเริ่มทำงาน 8.00 น. เย็นเลิก 17.00 น. พักกลางวัน 1 ชั่วโมง เรื่องการเลี้ยงอาหาร แล้วแต่จะตกลงถ้าลดราคาลงก็มีการเลี้ยงอาหาร ถ้าเต็มราคาก็จะต้องห่อข้าวมาทานเอง เจ้าของนารับเลี้ยงน้ำหรือของหวาน สำหรับ พ.ศ.2542 ถ้ากรณี 100 บาท จะเป็นราคาที่ขอร้องกันได้ งานที่บ้านนาสวนเยอะกว่าคน คนจึงไม่ว่างงานบางครั้งต้องไปจ้างแรงงานเพิ่มเติมจากหมู่บ้านนาไร่ การหางานมักได้จากเวลาพักเที่ยงมีการพูดคุยชักถามว่างานนาของคนนั้นนาของคนนี้จะถามกันว่าจะถอนจะเก็บเกี่ยวเมื่อไร ก็กำหนดจำนวนคนงานว่าต้องการเท่าใดและบอกว่าต้องการกี่คนให้บอกหัวหน้างานคนเดียวก็ไปชวนกันมาเอง งานที่ต้องการแรงงานส่วนใหญ่จะต้องใช้คนมากตอนลงกล้าและถอนกล้า ค่าจ้างถอนกล้ามัดละบาท (1 มัด เท่ากับเต็มกำมือแล้วเอาตอกมัด)

ในช่วงที่ว่างจากงานทำไร่ทำนา ก็จะออกรับจ้างเป็นรายได้เพิ่มเติมเพื่อนำมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ที่ดินของตนเองก็เป็นทั้งปัจจัยในการประกอบอาชีพที่สำคัญและบางครั้งก็สามารถเก็บ และหาผลผลิตที่เป็นอาหารจากที่ของตน เช่น หน่อไม้ ถั่ว ผัก ปลาในนา มาบริโภค ครอบครัวที่ไม่มีที่ดินทำกินเลยนั้น นับเป็นครอบครัวที่มีโอกาสน้อยมากในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตน ต้องดำรงชีพ ด้วยการเช่าที่ดินทำกินหรือการรับจ้างเท่านั้น แม้ว่าจะมีงานต่าง ๆ ในกรณีที่ไม่ออกไปรับจ้างข้างนอก ในหมู่บ้านนาสวนก็มีงานให้รับจ้างมากมาย เช่น รับจ้างถอนถั่ว จ้างเป็น วัน ๆ ละ 100 บาท เท่ากับผู้ใหญ่ รับจ้างเก็บพริก พลุละ 10 บาท (ถึงละ 10 บาท) ให้รับจ้างทำอยู่เกือบตลอดปีแต่ค่าจ้างรายวัน ๆ ละ 100-120 บาท ก็สามารถทำให้มีชีวิตอยู่ได้แบบเพียงพอตามอัตภาพ รายได้ที่มีก็จะพอใช้ที่จะซื้อหาสิ่งของที่จำเป็น ส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้จ่ายเงินมากนักในการส่งลูกเรียนในระดับประถมศึกษา—เพราะทางโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนบ้านนาสวน ได้บริการประชาชนในเรื่องค่าเล่าเรียน ค่าเสื้อผ้า ค่าอาหารกลางวัน ค่าหนังสือ ทำให้ค่าใช้จ่ายในเรื่องนี้ของผู้ปกครองสามารถตัดไปได้

ภาพประกอบ 19 แรงงานรับจ้างถอนถั่ว
(พจณี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ข. งานอื่น ๆ ที่ไม่ใช่งานเกษตร

เมื่อหมดฤดูทำนา ชาวบ้านมักจะออกไปหางานทำนอกพื้นที่ ไปทำงานในโรงงาน งานก่อสร้าง งานเลี้ยงเด็ก ในกรณีไปเป็นกลุ่มจะจ้างรถหรือเหมารถผู้ใหญ่บ้าน ถ้าไปที่อำเภอ ราคาค่าเช่ารถ 300-400 บาท ส่วนใหญ่จะไปทำงานโรงงานที่กรุงเทพฯ ไปแปดวัน

ภาพประกอบ 20 แรงงานรับจ้าง
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

สำหรับหัตถกรรมในครัวเรือน ในช่วงแรกพบว่านอกจากทำนาทำไร่แล้วผู้หญิงจะทอผ้า ไวน์และตัดเสื้อผ้าเอง ครั้นเวลาต่อมาการแต่งกายเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะในกลุ่มผู้ชายเริ่มนิยมซื้อเสื้อผ้าจากภายนอกมาใส่ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะสะดวกไม่ต้องเสียเวลาทอ และอาจเป็นเพราะการคมนาคมติดต่อสื่อสารสะดวกมากขึ้น โดยภาพรวมแล้วชาวบ้านในชุมชนนี้เห็นว่าซื้อเสื้อผ้าสำเร็จรูปจะสะดวกสบายกว่าเสื้อผ้าที่ทอด้วยมือ เพราะมีหลายแบบ ราคาถูกรวดเร็วผิดกับการทอผ้าใช้เองที่ต้องเสียเวลา ฉะนั้นความสนใจที่จะทอผ้าจึงค่อย ๆ ลดน้อยลง อย่างไรก็ตามยังพบว่าผู้หญิงชาวบ้านบางกลุ่มในชุมชนยังนิยมแต่งกายด้วยผ้าที่ทอเอง และหลังจากที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมหมู่บ้านนาสวน ทรงเห็นว่าผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านมีพื้นความรู้ทางด้านการทอผ้าไหมอยู่แล้ว จึงมีพระเมตตาให้ไปเข้ารับการอบรมเพื่อเรียนรู้เรื่องการทอผ้าไหมในรูปแบบที่สวยงามกว่าที่เป็นอยู่

อำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น จะสามารถนำความรู้กลับมาเป็นประโยชน์ได้ ด้านเทคนิควิธีเพิ่มจาก 2 ตะกรอ เป็น 3 ตะกรอ ทั้งยังพระราชทานก็ให้แก่ผู้เข้าอบรมจำนวน 10 หลัง และแจกจ่ายไปให้ผู้เข้ารับการอบรม 10 คน ในปีแรกและปีต่อมาได้มีการอบรมเพิ่มเติมความรู้ต่อมาทุกปี ละ 1 รุ่น จนถึงปัจจุบันเป็นเวลา 4 รุ่น ส่วนใหญ่ผู้เข้ารับการอบรมการทอผ้าไหมจะเป็นบุคคลเดิม แต่จำนวน ผู้เข้าอบรมดังกล่าวลดจำนวนลงเรื่อย ๆ เพราะเหตุผลเรื่องการไม่สืบทอดการทอของลูกหลานในครอบครัวและในชุมชนนั่นเอง สำหรับผู้ที่ยังทอผ้าไหมอยู่มักเก็บไว้ให้ลูกหลานใส่หรือจำหน่าย ทำให้มีรายได้จากการทอผ้าไหมเป็นอาชีพเสริม

สาธารณูปโภค

น้ำดื่ม น้ำใช้

ในชุมชนบ้านนาสวนมีแหล่งน้ำจากลำธารและแอ่งน้ำอันเป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติซึ่งมีกระจายอยู่รอบหมู่บ้าน เช่นที่สำนักสงฆ์ ที่โรงเรียน และแหล่งน้ำส่วนรวมของหมู่บ้าน เดิมชาวบ้านทำไร่ทำนาจะต้องใช้น้ำธรรมชาติ น้ำจึงมีเฉพาะฤดูฝนเท่านั้น ส่วนในฤดูแล้งน้ำในลำห้วยมีไม่เพียงพอ เนื่องจากแต่เดิมยังไม่มีคลองขุดและโครงการขุดสระ จึงไม่มีน้ำใช้อย่างเพียงพอตลอดทั้งปี แต่ละบ้านจะมีห้วยของแต่ละบ้านแต่ก็ยังไม่พอใช้ทั้งคนและสัตว์ เพราะมีวัวควายมากพอหน้าแล้งทั้งควายทั้งคนต้องใช้น้ำทำให้มีน้ำไม่พอใช้ บางบ้านมีการขุดน้ำบาดาลไว้ใช้ทางการเกษตรและใช้อาบ ส่วนน้ำบริโภคจะใช้ตุ่มรองน้ำฝนไว้บริโภค ดังนั้นแต่เดิมเกษตรกรส่วนใหญ่จึงอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก เพราะหลังจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมโรงเรียนจึงได้มีพระราชดำริให้ขุดคลองกักเก็บน้ำความยาวรอบหมู่บ้านนาสวน และสระใหญ่หลายสระเพื่อใช้ประโยชน์ทางการเกษตร ซึ่งทำให้มีน้ำใช้ในการเกษตรอย่างเพียงพอตลอดปี ทางอำเภอได้มาสร้างบ่อน้ำหน้าแล้งให้ พอมีโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวน เกิดขึ้นด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ทำให้พื้นที่โรงเรียนอยู่ในความดูแลของสำนักพระราชวัง มีการขุดบ่อที่โรงเรียนบ่อแรก ชาวบ้านได้เรียกริเก็บเงินกันคนละ 100 บาท เพื่อเป็นค่าจ้าง 10,000 บาท และชาวบ้านร่วมกันทำข้าวปลาอาหารเลี้ยง สำหรับปัจจุบันนี้มีบ่อที่ทางการมาขุดให้หลายสระ เช่น สระใหญ่หน้าโรงเรียน อีกสระหนึ่งใกล้บ้านพ่อใหญ่เถา ซึ่งพ่อใหญ่เถายกให้เป็นของส่วนรวม รวมไปถึงพ่อใหญ่อาทิตย์กับพ่อใหญ่เสมายกให้เป็นของส่วนรวมที่โรงเรียนที่แต่เดิมเล็กมากจึงได้ขุดขยายออกไปให้ใหญ่ขึ้น นอกจากนี้ยังมีสระอยู่ที่วัดอีกสระหนึ่ง การใช้น้ำจึงได้กระจายไปตามพื้นที่ทั้งหมู่บ้านใครใกล้สระไหนก็ใช้สระนั้น แล้วแต่สะดวกตรงไหนก็ใช้ตรงนั้น

การคมนาคม

การเดินทางไปที่ว่าการอำเภอมีการคมนาคมทางบกทางเดียว โดยมีทางหลวงหมายเลข 319 จะเข็มนา-ปราจีนบุรี แล้วเลี้ยวซ้ายที่สี่แยกไฟแดงแยกพนมสารคาม ที่ทางหลวงเส้นทางหมายเลข 304 แปลงยาว-พนมสารคาม เข้าสู่ทางหลวงเลขที่ 3245 จากสี่แยกไปยังที่ว่าการ

อำเภอ เป็นระยะทาง 7 กิโลเมตร เมื่อผ่านที่ว่าการแล้วเข้าไปอีก เป็นระยะทางประมาณ 60 กิโลเมตร ตามทางจะมีป้ายบอกเส้นทางเป็นระยะ การคมนาคมระหว่างตำบลและหมู่บ้านนาสวน จะมีเพียงถนนลูกรังตัดผ่านไปยังหมู่บ้านทุกหมู่บ้าน ถนนอยู่ในสภาพที่พอใช้ได้ จะมีปัญหามากในช่วงฤดูฝน

การเดินทางติดต่อระหว่างอำเภอและจังหวัด สามารถเดินทางได้โดยรถโดยสารซึ่งออกจากที่ว่าการอำเภอ วันละ 2 เที่ยว คือ เช้าและเย็น ค่าโดยสารเที่ยวละ 40 บาทต่อคน นอกจากนี้ก็มีรถมอเตอร์ไซด์รับจ้าง วิ่งจากแยกปากทางเข้ามาที่บ้านนาสวนตลอดวัน ในบ้านนาสวนยังมีพาหนะที่ใช้คือรถอีแต๊ก รูปรางยาวมีที่นั่งข้างหลังเป็นที่นั่งสี่เหลี่ยมทำจากรถไถเดินตาม บางคนเอาไปปรับปรุงใส่หลังคาเข้าไปจึงเรียกว่ารถอีโก้ง เครื่องยนต์อันเดียวกันแต่โครงคนละโครง ส่วนใหญ่ก็จะใช้ไปนาไปตลาดหรือเวลาไปนา ก็เปลี่ยนล้อออกเอาล้อเหล็กมาใส่สามารถไถนาได้ พอไถนาเสร็จก็จะเปลี่ยนเอาล้อยางที่สับลมใส่ก็จะวิ่งกลับบ้านได้ ทำให้สะดวกสบายขึ้นชาวบ้านไม่ต้องเดิน เป็นของที่ใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง บางครั้งก็ใช้รถอีแต่น มีล้อ 4 ล้อ มีคนขับด้านหน้าเหมือนรถสองแถว

ไฟฟ้า

ในช่วงแรกของการตั้งหมู่บ้านยังไม่มีไฟฟ้า ไฟฟ้าได้มาเพราะทางผู้ใหญ่บ้านทำโครงการไปขอ หลังจากที่มีสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ เปิดโรงเรียนอย่างเป็นทางการในปีต่อมาก็มีเสาไฟฟ้ามาตั้ง ชาวบ้านเดินสายไฟภายในหมู่บ้านรอได้หนึ่งปี จึงเริ่มเปิดใช้ไฟฟ้าเมื่อวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2541 สำหรับบ้านที่ใช้ไฟฟ้าน้อยค่าไฟฟ้าที่จ่ายต่อเดือน ประมาณ 30-40 บาทต่อเดือน ที่ค่าใช้จ่ายต่อเดือนราคาประหยัดเพราะใช้ไฟฟ้าเท่าที่จำเป็นและไม่ที่ประเภทเท่านั้น เพราะราคาค่าไฟฟ้าจะเพิ่มขึ้นถ้าใช้อุปกรณ์ไฟฟ้าหลายประเภท จะสังเกตเห็นว่าชาวบ้านเริ่มใช้สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม หม้อหุงข้าว เตารีด ซึ่งการใช้อุปกรณ์ไฟฟ้าต่าง ๆ ดังกล่าวชาวบ้านจะค่อย ๆ ซื้อสะสมปีละชิ้น หลังจากขายผลผลิตได้เพื่อหาความสุขสบายเป็นรางวัลให้ตนเองหลังจากทำงานหนักมาทั้งปี ชาวบ้านบางคนเห็นว่าการมีตู้เย็นถือเป็นอุปกรณ์ไฟฟ้าที่จำเป็นเพราะบ้านอยู่ในที่ห่างไกลตลาดมาก เวลาซื้อกับข้าวที่เป็นอาหารสด สามารถเก็บใส่ตู้เย็นเพื่อจะเก็บไว้กินได้นาน สัตว์ในป่าชาวบ้านไม่มีโอกาสได้ล่าสัตว์ จึงต้องใช้เงินซื้อกับข้าวทุกอย่าง

ศาสนา ความเชื่อ และประเพณี

ชาวบ้านนาสวนทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ มีสำนักสงฆ์ 1 แห่ง และยังคงไว้ซึ่งความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสาน ทั้งนี้ด้วยว่าชาวบ้านนาสวนประมาณ 99.00 % มีเชื้อสายไทยลาว แต่ขนบธรรมเนียมประเพณีลาวที่ว่ามีได้มีการผสมกลมกลืนกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ชาวบ้านจัดเตรียมอาหารไปทำบุญที่สำนักสงฆ์ตามประเพณีนิยมอย่างพร้อมหน้า

พร้อมตาทั้งหมู่บ้าน บางคนก็ไปทำงานนอกหมู่บ้านในจังหวัดอื่นยังเดินทางกลับมาเพื่อมาทำบุญในวันงานบุญใหญ่นี้อย่างพร้อมเพรียง ในช่วงเช้าจะมีการตักบาตรเทโว ชาวบ้านจะนำข้าวสารอาหารแห้งมาตักบาตร ร่วมฟังเทศน์ฟังธรรม และสำหรับวันบุญอื่นและวันพระนั้นถือเป็นประเพณีที่ชาวบ้านยังนำเอาอาหารคาวหวานมาถวายพระบนศาลาการเปรียญ หลังจากเลี้ยงพระแล้วก็มีการรับประทานอาหารที่เหลือจากการเลี้ยงพระ “กินข้าวกันบาตรร่วมกัน” ในวันออกพรรษานี้ในบริเวณสนามกีฬาภายในวัดซึ่งเป็นสถานที่ในการประกอบพิธีซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับศาลาการเปรียญ ยังมีการร่วมกันจัดทำปะรำยกพื้นสูงระดับสายตา 4 เสาแต่ละเสาประดับด้วยต้นกล้วยทำเป็นซุ้มเหมือนศาลเพียงตา ซึ่งมีการตกแต่งอย่างวิจิตรงดงามด้วยการทำบายศรีใบตองดอกไม้ เพื่อเป็นที่บูชาสำหรับปึกธูปปักเทียนเวลาเวียนเทียน

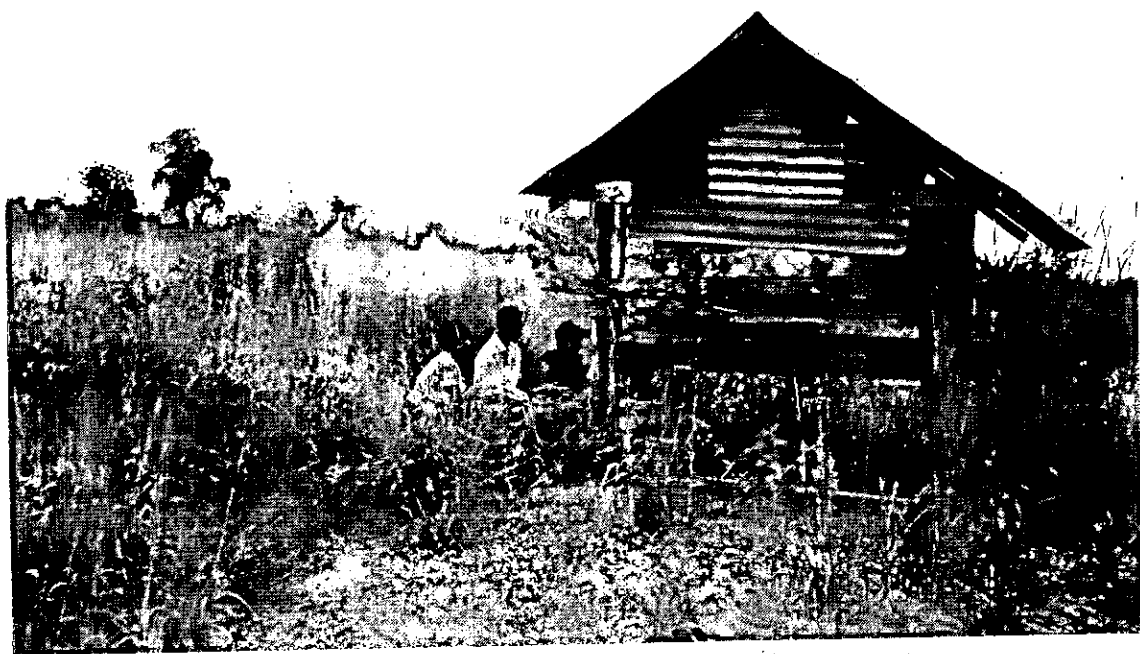

ภาพประกอบ 21 ปะรำสำหรับใช้ปึกธูปเทียน
(พจนี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ในหมู่บ้านยังมีความเชื่อเรื่องผีปอบ มีการเข้าทรง การเข้าทรงนี้ได้ทำขึ้นในเดือน 6 ของทุกปี สิ่งดังกล่าวเป็นที่พึงทวงใจอย่างหนึ่ง ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าที่มาเข้าทรงนั้นสามารถช่วยในเรื่องต่าง ๆ ได้ ทั้งการทำมาหากิน การเพาะปลูก เจ้าที่นั้นสามารถดลบันดาลให้สถานการณ์ดีขึ้น ทำให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใส และในพื้นที่บ้านนาสวนพบว่าแม่ใหญ่เขียน ภรรยาพ่อใหญ่แก้ว เป็นร่างทรงซึ่งจะเข้าทรงเฉพาะงานบุญในเดือน 6 เท่านั้น ส่วนพ่อใหญ่แก้วก็จะเป็นผู้เฒ่าชาวบ้านที่มีวิถีชีวิตเช่นเดียวกับชาวบ้านทั่วไป คือทำมาหากินเลี้ยงชีพตามปกติเพียงแต่เป็นบุคคลที่มีคุณลักษณะสำคัญคือการดำรงตนอยู่ในความดีมีศีลธรรม ชาวบ้านนาสวนจึงเคารพนับถือและยกให้เป็นเฒ่าเจ้าประจำหมู่บ้าน ซึ่งมีหน้าที่ติดต่อกับพ่อปู่ที่ศาลปู่ตา ความเชื่อดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การมีเฒ่าเจ้าผู้ทำพิธีดังกล่าวจึงทำให้ความเชื่อความศรัทธาต่อสิ่งเหนือธรรมชาติยังคงอยู่สืบต่อมาจากรุ่นต่อไปแม้ว่าจะมีความทันสมัยและความเปลี่ยนแปลงได้คืบคลานเข้าไปในหมู่บ้านนาสวน แต่ชาวบ้านยังคงดำรงไว้ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวอย่างสม่ำเสมอ ผู้วิจัยได้เข้าร่วมพิธีเลี้ยงผีปอบ โดยการนำสำหรับข้าวปลาอาหาร เหล้าโรง มาที่ศาลปู่ตา แล้วเฒ่าเจ้าจะทำพิธีสวดอัญเชิญผีปอบให้มารับเครื่องสังเวยและขอให้ลูกหลานในหมู่บ้านมีแต่ความสุข ไม่มีภัยอันตรายใด ๆ มากล้ากราย จะเห็นได้ว่าชาวบ้านโดยทั่วไป นับถือผีบรรพบุรุษว่าจะคอยปกป้อง ค้ำครองในเรื่องต่าง ๆ ดังนั้นเมื่อครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลง เช่น การ แต่งงาน การคลอดลูก การไปทำงานที่อื่น และวันใดที่มีงานบุญที่สำคัญสงฆ์ ชาวบ้านก็จะจัดเตรียมสำหรับข้าวปลาอาหารเพื่อไปเพื่อทำพิธีเช่นสรวงบอกกล่าวที่ศาลปู่ตา โดยมีเฒ่าเจ้าเป็น

ภาพประกอบ 22 เฒ่าเจ้ากำลังทำพิธีที่ศาลปู่ตา
(พจณี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 23 ศาลปู่ตา
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 24 ผู้วิจัยได้เข้าร่วมพิธี ที่ศาลปู่ตา
(ผู้ช่วยวิจัยถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

สำนักสงฆ์แห่งนี้เป็นเสมือนสถานที่กระทำพิธีทางศาสนาประจำหมู่บ้าน แต่ที่เรียกว่า สำนักสงฆ์เพราะการจัดตั้งไม่ถูกระเบียบของกรมการศาสนาจึงยังไม่มีฐานะเป็นวัด สำนักสงฆ์แห่งนี้ถือกำเนิดในเวลาใกล้เคียงกับการเกิดขึ้นของหมู่บ้าน โดยชาวบ้านเป็นผู้ร่วมกันสร้างขึ้น เพราะแต่เดิมเมื่ออพยพมาใหม่ ๆ ชาวบ้านอยู่กันเป็นกลุ่มบ้านไม่มีสถานที่กระทำพิธีทางศาสนา โดยเหตุที่เมื่อเวลาที่ต้องการไปทำบุญตักบาตรต้อง เดินทางไปยังหมู่บ้านอื่น หรือเวลาจะมีงานพิธีกรรมต่าง ๆ จำเป็นต้องไปอาศัยวัดในหมู่บ้านอื่น ดังนั้นชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างขึ้นเพราะต้องการที่พึ่งทางใจ โดยเชื่อว่าการสร้างวัดนั้นเป็นการทำบุญใหญ่ หากผู้ใดได้สร้างจะมีบุญทั้งชาตินี้และชาติหน้าและอีกประการหนึ่งในสมัยก่อนนั้นเวลามีคนตายต้องเอาไปไว้วัดอื่นซึ่งอยู่ห่างไกลหมู่บ้านออกไป 7-8 กิโลเมตร เมื่อมีสำนักสงฆ์แห่งนี้ทำให้ชาวบ้านได้จัดพิธีกรรมตามพุทธศาสนาได้ มีศาลาการเปรียญใหญ่ ภูมิเจ้าอาวาส ปัจจุบันสำนักสงฆ์บ้านนาสวนยังเป็นศูนย์รวมของชาวบ้านในด้านพิธีกรรมต่าง ๆ ชาวบ้านทุกกลุ่มอายุทั้งคนแก่ คนทำงาน คนหนุ่ม คนสาวและเด็กจะไปวัด ถ้าเป็นวันพระ 7 คำและวันพระ 15 คำ ชาวบ้านผู้หญิงในหมู่บ้านเกือบทั้งหมู่บ้านมาปฏิบัติศาสนกิจไม่ว่าจะเป็นฟังเทศน์ฟังธรรม ทำบุญตักบาตร ถือน้ำ 8 ปฏิบัติธรรม จดเวณอบายมุขต่าง ๆ สวดมนต์ทำวัตรเช้า-เย็น และนอนค้างที่วัดอย่างสม่ำเสมอ ในสำนักสงฆ์จะมีพระภิกษุเพียง 2 รูป ซึ่งหลังจากวันออกพรรษา 23 ตุลาคม 2542 พระอัครรูปหนึ่งต้องลาสิกขาบทไปเกณฑ์ทหาร จึงเหลือแต่เจ้าอาวาสเพียงรูปเดียว ชาวบ้านต่างชื่นชมเจ้าอาวาสรูปนี้มาก เพราะเป็นผู้มีความรู้ในการประกอบพิธีกรรม และยังอบรมสั่งสอนชาวบ้านในเรื่องการอนุรักษ์ต้นไม้ ทำการเพาะพันธุ์ไม้ต่าง ๆ เพื่อแจกจ่ายให้ชาวบ้านไปปลูก เป็นการปลูกฝังค่านิยมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไปในตัว นอกจากนี้ยังพยายามหาความรู้ทางด้านต่อกิจ

การบริหารจัดการและการตัดสินใจต่าง ๆ ในสำนักสงฆ์ขึ้นอยู่กับคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นผู้ชายทั้งหมด แม้แต่เงินทำบุญกุศล ผ้าป่า คณะกรรมการหมู่บ้านจะมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการจัดการเงินทั้งหมด เจ้าอาวาสวัดมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชุมชนมาก ได้เอื้อเฟื้อศาลาการเปรียญให้เป็นที่พักของหน่วยตำรวจตระเวนชายแดน ใช้ในการประชุมชาวบ้านและวัด ยังคงเป็นที่รวมกิจกรรมทางสังคมทั่วไปเช่นการประชุมต่าง ๆ รวมทั้งกิจกรรมทางศาสนาบางอย่าง เช่น การทำบุญประจำปีของหมู่บ้าน การตั้งกองกุศล กองผ้าป่า แต่อย่างไรก็ตามสำนักสงฆ์ก็ยังคงเป็นศูนย์รวมทางใจ เป็นที่รวมของพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บตายของชาวบ้าน พิธีกรรมทางศาสนาที่สำคัญ ๆ โดยทั่วไปต้องปฏิบัติก็ยังคงมีอยู่ และชาวบ้านก็ยังร่วมมือร่วมใจในกิจกรรมเหล่านั้นรวมทั้งการให้ลูกหลานได้อุปสมบทและอยู่จำพรรษาได้ สำนักสงฆ์ยังได้เป็นที่รวมอุปกรณ์สิ่งของต่าง ๆ ที่ชาวบ้านสามารถหยิบยืมไปใช้ได้จากความเชื่อในเรื่องการทำบุญของชาวบ้าน ที่เชื่อว่าการอุทิศสิ่งของถวายพระนั้นจะได้บุญมาก ทำให้สำนักสงฆ์มีอุปกรณ์ต่าง ๆ เช่น ขาม จาน ช้อน ในจำนวนที่มากพอ และยังได้นำสิ่งเหล่านี้กลับมาเป็นประโยชน์ต่อสังคมหมู่บ้าน เมื่อเวลาที่ ชาวบ้านมีงานสำคัญไม่ว่าจะเป็นงานบวช งานแต่งงาน ทำบุญบ้าน งานศพก็จะยืมของ

ใช้ต่าง ๆ เหล่านี้จากสำนักสงฆ์ นอกจากนี้ทางโรงเจวัดโสธรวราราม ยังบริจาคโลงศพมาให้เพื่อ
อนุเคราะห์ให้ญาติโยมที่เสียชีวิตโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ ทั้งสิ้น

ภาพประกอบ 25 เจ้าอาวาสของสำนักสงฆ์บ้านนาสวน
(พจณี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

สาธารณสุข

การรักษาพยาบาลของชาวบ้านแต่เดิมนั้นเป็นการรักษากับหมอแผนโบราณ การรักษา
ด้วยยาสมุนไพรกับหมอพื้นบ้าน เป็นภูมิปัญญาในหมู่บ้านเพื่อการรักษาพยาบาล ซึ่งมีอยู่หลายวิธี
แล้วแต่ชนิดของโรค เช่น ถ้าเป็นไข้หวัดก็สามารถรักษาด้วยสมุนไพรบางอย่างได้ หรือในกรณี
หมอแผนปัจจุบันรักษาไม่หาย เช่น โรคเบาหวาน ในบ้านนาสวนมีหมอสมุนไพรที่มีชื่อเสียงเพราะ
ได้รับการเผยแพร่ความรู้เรื่องสมุนไพรจากผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม หมู่บ้านนาสวนเป็นหมู่บ้านที่
อยู่ห่างไกลโรงพยาบาลประจำอำเภอที่มีเครื่องมือที่ทันสมัย ในอดีตสาเหตุของการตายมักตาย
ด้วย ไข้มาลาเรีย (ไข้ป่า) ถ้าเป็นโรคนี้นักตายเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ในสมัยก่อนยังมีการฆ่ากัน
ตายเรื่องการแย่งชิงที่ดินทำกิน พอระยะหลังไข้มาลาเรียได้รับการรณรงค์ให้หมดไประยะหนึ่ง แต่
พอมานานช่วง 2-3 ปีมานี้ ไข้มาลาเรียเริ่มกลับมาเป็นอีก ไม่ใช่คนที่ไม่ไปตัดไม้ในป่าและยุ่งกับ
ไปเพราะยุคนี้ยุ้งบิณออกจากป่าออกมากัด เนื่องจากพอเริ่มมีป่าก็มียุ้งกันปล่องมาก ถ้าเจ็บป่วย

เป็นโรคอะไรจะไปปรึกษาหมอที่อนามัย ที่โรงเรียนจะมีครู ตชด.ที่เป็นหมอ ครูพยาบาล ถ้าคนในชุมชนป่วยไม่มากก็สามารถไปขอยาที่โรงเรียนได้ การเจ็บป่วยทั่วไปส่วนใหญ่ก็จะใช้บริการของอนามัย อนามัยดังกล่าวเกิดขึ้นจากการที่มูลนิธิแสงส่องหล้า ได้มาตั้งสถานอนามัยในหมู่บ้านระดับตำบลตั้งอยู่ใจกลางหมู่บ้านนาสวน ชาวบ้านได้บริจาคที่ดินเมื่อปี พ.ศ. 2537 ชาวบ้านส่วนมากมาใช้บริการที่สถานอนามัย ซึ่งมีเจ้าหน้าที่อนามัยประจำสถานี และ อสม.ที่เป็นเจ้าหน้าที่ในหมู่บ้านที่ไปอบรมมา และจัดเวรขายยา เงินทุนที่ได้รับใช้ซื้อตัวยา 5,000 บาท และซื้อผ้าตัดเสื้อให้เจ้าหน้าที่ อสม. 7,000 บาท เงินที่ขายยาได้ก็เอามาหมุนเวียนในศูนย์ แม้ว่าจะมีเจ้าหน้าที่ของสถานอนามัยในหมู่บ้านแล้วก็ตาม แต่เจ้าหน้าที่ยังได้อบรมอาสาสมัครสาธารณสุขและผู้สื่อข่าว สาธารณสุขแก่ผู้สนใจเพิ่มเติมอยู่เสมอเพื่อเป็นไปตามนโยบายสาธารณสุขมูลฐาน และยังมีการ จัดตั้งกองทุนยาในหมู่บ้านซึ่งนับว่ามีประโยชน์สำหรับชาวบ้าน เวลาที่สถานอนามัยปิดและเกิดอาการเจ็บป่วยก็สามารถซื้อยาจากกองทุนยา เนื่องจากชาวบ้านมีความรู้ในเรื่องการดูแลสุขภาพอนามัยของตนเองเป็นอย่างดี ทำให้มีสุขภาพอนามัยแข็งแรงเพราะสังเกตจากการไม่เป็นโรคภัยแรงใด ๆ โดยทั่วไปแล้วสุขภาพอนามัยของชาวบ้านจัดว่าอยู่ในเกณฑ์ปกติ คนไข้ที่มารักษาส่วนมากเป็นไข้หวัดมักเป็นกันในช่วงของการเปลี่ยนฤดูกาล มีอาการปวดหัวตัวร้อนซึ่งรับยาไปรับประทานก็เพียงพอแล้ว ส่วนใหญ่เป็นไข้หวัดและไข้เลือดออก ไข้หวัดใหญ่ และโรคแพ้ยาลำแมลง เมื่อถึงการเปลี่ยนแปลงฤดูกาลสภาพอากาศแปรเปลี่ยนจากร้อนจัดเป็นฝนตกและตกมากติดต่อกันหลายวัน ตอนกลางวันแดดร้อนจัด พอตอนค่ำฝนตกอากาศเย็น ชาวบ้านมีอาการไข้หวัดกันมากในช่วงเวลาเช่นนี้ ดังนั้นเจ้าหน้าที่จึงทำงานหนักในฤดูร้อนของทุกปี สำหรับเรื่องภูมิคุ้มกันโรคนั้นเด็ก ๆ ในหมู่บ้านจึงได้รับวัคซีนป้องกันโรคต่าง ๆ โดยทั่วหน้า

กรณีเจ็บป่วยรุนแรงชาวบ้านจะไปสาธารณสุขตำบลที่บ้านนาไร่ห่างออกไป 8 กิโลเมตร ดังนั้นเมื่อชาวบ้านเกิดเจ็บป่วยไม่สามารถเดินทางมารักษาตัวที่โรงพยาบาลได้ เนื่องจากระยะทางห่างไกลและทุรกันดาร บางครั้งไปขอใช้บริการจากโรงเรียน ตชด. แต่ในกรณีที่มีอาการหนักและมีฐานะก็จะสามารถจ้างเหมารถไปส่งที่โรงพยาบาลในอำเภอ การตั้งครรภ์และคลอดบุตรนั้นปกติจะคลอดกับหมอตำแย แต่ถ้าเกิดผิดปกติต้องไปคลอดที่โรงพยาบาลประจำอำเภอ การเดินทางเป็นไปด้วยความยากลำบากหนทางทุรกันดารมาก ปัจจุบันชาวนาสวนจะฝากครรภ์ที่อนามัยดัง คำกล่าวของแม่สีว่า “เรื่องคลอดลูกเมื่อก่อนเข้ามาอยู่ในป่าในดง ลำบากเหลือเกินเวลาเจ็บท้องออกไม่ได้ ก็จะต้องขนกันใส่เกวียนไปหาหมอถึงวังน้ำเย็น ในกรณีถ้าเด็กออกธรรมดาไม่ได้สุดวิสัยแล้วจึงต้องไปหาหมอ ไปวังน้ำเย็น” เนื่องจากการเจ็บป่วยมักไม่มีการเลือกเวลา ดังนั้นไม่ว่าตอนเช้า เย็น ค่ำ หรือกลางดึก เมื่อชาวบ้านเจ็บป่วยก็มาตามเจ้าหน้าที่ หากเจ้าหน้าที่อยู่ก็ต้องดูอาการหรือให้การรักษาพยาบาล แต่หากเจ้าหน้าที่ไม่อยู่ คนไข้ก็จะถูกส่งไปรักษายังโรงพยาบาลโดยอาศัยการประสานงานจากครู ตชด. และผู้ใหญ่บ้านเป็นหลัก

ภาพประกอบ 26 ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชนบ้านนาสวน
(พจนี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

หมู่บ้านกับโลกภายนอก

บ้านนาสวนมิได้เป็นหมู่บ้านที่อยู่โดดเดี่ยว แต่มีการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอก ตั้งแต่อดีตที่ผ่านมาการเข้ามาจากผู้เยี่ยมเยือนภายนอกมีมาเสมอ บ้านนาสวนได้เผยโฉมให้กับโลกภายนอกได้รับรู้บ้าง เพราะคนที่มาจากเมืองหรือทั่วทุกมุมของประเทศที่ได้เข้ามาเยี่ยมโรงเรียน ตชด. บ้านนาสวน ก็ต้องได้สัมผัสกับบ้านนาสวนโดยปริยาย ในช่วงระยะเวลา 2-3 ปีที่ผ่านมา ได้มีผู้เข้ามาเยี่ยมเยือนบ้านนาสวนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการมีมากขึ้น ด้วยนโยบายของทางอำเภอที่ต้องการพัฒนาบ้านนาสวนให้ดี ดังนั้นการเข้ามาเยี่ยมเยือนของข้าราชการหน่วยงานในระดับท้องถิ่น และกรม กองจึงมีมากขึ้น เมื่อมีการเข้ามาของข้าราชการมากขึ้น การ ดูแลใกล้ชิดของรัฐจึงมีมากขึ้นด้วย ในขณะที่คนภายนอกได้เข้ามาติดต่อเยี่ยมเยือนหมู่บ้านนาสวน ชาวบ้านเองก็มีการออกไปติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้นด้วย ชาวบ้านเองส่วนมากมีรถจักรยาน มอเตอร์ไซด์ รถอีแต๋น รถอีแต๊ก เมื่อต้องการมาตลาดหรือติดต่อกับที่ทำการตำบล เขาสามารถออกมาโดยยานพาหนะต่าง ๆ ดังกล่าวหรือรถโดยสารประจำทางซึ่งใช้เวลาถึง 1-2 ชั่วโมง ดังนั้นโลกภายนอกจึงยากลำบาก แม้จะมีสิ่งอำนวยความสะดวกมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ด้วยสภาพเส้นทางคมนาคมที่มีความทุรกันดารทำให้ไม่ได้ไปถี่ไ้มากนัก

ภาพประกอบ 27 ยานพาหนะต่าง ๆ ที่ชาวบ้านนาสวนใช้
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ความใกล้ชิดสนิทสนมของชาวบ้านนาสวนอยู่ที่การร่วมประชุมกันบ่อย ๆ และใช้เมื่อมีการประกาศแจ้งข่าวสารที่มาจากผู้ใหญ่บ้าน ตลอดจนคำสั่งต่าง ๆ ผู้ใหญ่บ้านจะเรียกประชุมชี้แจงให้ชาวบ้านนาสวนได้รับทราบข้อมูลพร้อมกันทั่วทั้งหมู่บ้านทันเหตุการณ์ เช่น ผู้ใหญ่บ้านไปประชุมช่วงเย็นในเช้าวันรุ่งขึ้นก็จะเรียกประชุมชาวบ้านทันทีและถือเป็นกิจวัตรปฏิบัติเป็นประจำ การประชุมบ่อยครั้งทำให้ชาวบ้านนาสวนมีความรู้และวิถีคิดที่ทันสมัยมีความเป็นตัวของตัวเอง แม้การติดต่อภายในหมู่บ้านก็เช่นกัน ผู้ใหญ่บ้านสามารถที่จะเรียกประชุมลูกบ้านในเวลาไม่นาน เพราะความใกล้ชิดซึ่งกันและกันระหว่างผู้ปกครองและชาวบ้านนั่นเอง การติดต่อกับชาวบ้านจึงรวดเร็ว และง่ายดาย

ระบบการศึกษาของชุมชน

ระบบการศึกษาของชุมชนบ้านนาสวนที่พบเห็นส่วนใหญ่เป็นการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน ในแบบไม่เป็นทางการ เนื่องจากการดำรงชีวิตส่วนใหญ่เป็นการทำมาหากิน การประกอบอาชีพ การหาอาหาร การปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ การทอผ้า การจักสาน สมุนไพร การเรียนรู้จึงสามารถเกิดขึ้นได้อยู่ตลอดเวลา ไม่เลือกสถานที่และเวลา ทั้งยังต่อเนื่องกันไปตลอดชีวิต จากสถาบันหลักแห่งแรกคือครอบครัว ที่ถ่ายทอดการเรียนรู้ในการขัดเกลากายทางสังคมและการประกอบอาชีพ ให้แก่ลูกหลานนอกจากนี้ยังมีวัดที่มีพระเป็นผู้ถ่ายทอดการเรียนรู้ในเรื่องศีลธรรม ความประพฤติ

ปฏิบัติของประชาชนในชุมชนนั้น ๆ นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดการเรียนรู้ในเรื่องภูมิปัญญาที่เป็นปราชญ์ในชุมชนสาขาอาชีพต่าง ๆ ได้สั่งสมกันมาหลายชั่วคน จนสามารถเป็นแบบอย่างในการเรียนรู้และสามารถถ่ายทอดการเรียนรู้ได้ และยังเป็นสิ่งที่ดำเนินอยู่แล้วในท้องถิ่นนั้น ๆ ปราชญ์ชุมชนจึงเป็นทรัพยากรที่สามารถแสวงหาได้โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย และสัมพันธ์ต่อเนื่องกับสิ่งที่มีอยู่แล้วจนเกิดการเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต นอกจากนี้ประชาชนในชุมชนบ้านนาสวนยังมีผู้นำที่มีความเข้มแข็งที่ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเพราะต่างรู้ปัญหาและร่วมมือกันแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยระบบกลุ่ม จนเกิดทักษะและประสบการณ์ที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง ตามสภาพปัญหาและความต้องการของประชาชน

โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน

ภูมิหลังของการเกิดโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน

โรงเรียน ตชด.เป็นโรงเรียนที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับกระทรวงศึกษาธิการเหมือนกับโรงเรียนอื่น ๆ โดยทั่วไปที่มีกระจายอยู่ในประเทศไทย แต่โรงเรียน ตชด.เป็นโรงเรียนที่ตั้งขึ้นเนื่องจากมีจุดประสงค์พิเศษ เป็นเรื่องของการปฏิบัติการทางจิตวิทยา และขณะเดียวกันก็เพื่อจะทำให้ชุมชนได้รับการศึกษาและได้รับสวัสดิการ จึงได้มีการจัดการศึกษาขึ้น แต่จุดสำคัญของครู ตชด.ที่จะมาสอนในโรงเรียน ตชด.คือไม่ได้สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ แต่เป็นการบังคับบัญชาของกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน ภายใต้การบริหารงานของสำนักงานตำรวจแห่งชาติ ซึ่งความจริงหน้าที่หลักไม่ใช่ทำการสอนหรือให้การศึกษาแก่เยาวชนเท่านั้นแต่เป็นการป้องกันประเทศ (กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน. 2525) ซึ่งจะมีลักษณะพิเศษเพื่อให้เข้าใจ จะได้กล่าวถึงความเป็นมาของการจัดตั้งโรงเรียน ตชด.ว่าเป็นหน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นตามนโยบายของรัฐและกรมตำรวจ เมื่อ พ.ศ. 2494 มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยแก้ปัญหาของประเทศภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งประสบกับปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์ โดยกำหนดให้ตำรวจตระเวนชายแดนเป็นหน่วยงานที่มีความสามารถที่สำคัญคือ “เมื่อไม่รบก็ต้องปราบปรามอาชญากรรม และในขณะเดียวกันก็ต้องให้การบริการช่วยเหลือประชาชนได้” โดยมีหน้าที่รับผิดชอบหลัก 4 ประการ คือ

1. ปฏิบัติการร่วมมือกับฝ่ายทหารและส่วนชาติอื่น ๆ ในการป้องกันราชอาณาจักรและป้องกันปราบปรามก่อความไม่สงบ
2. รักษาความสงบเรียบร้อยและป้องกันปราบปรามอาชญากรรม ตลอดจนการแพร่ระบาดของยาเสพติด
3. พัฒนาช่วยเหลือประชาชนชาวเขาและประชาชนที่ไกลคมนาคมเพื่อความมั่นคงของชาติ รวมทั้งการช่วยเหลือผู้ประสบภัย
4. ดำเนินการฝึกอบรมหลักสูตรพิเศษตามนโยบายของกรมตำรวจเพื่อสนับสนุนภารกิจของตำรวจตระเวนชายแดน

จากหน้าที่หลัก 4 ข้อ สามารถสรุปได้ว่าตำรวจตระเวนชายแดนต้องทำหน้าที่เสมือนรั้วของชาติในการปกครองอธิปไตยของชาติ ในการปฏิบัติภารกิจดังกล่าวนี้ตำรวจตระเวนชายแดนได้พบเห็นประชาชนผู้เดือดร้อนเกี่ยวกับการครองชีพและโรคภัยไข้เจ็บ และยังพบว่าตามหมู่บ้านมีเด็กซึ่งอยู่ในวัยเรียนเป็นจำนวนมากไม่ได้เรียนหนังสือเพราะหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านการศึกษาไม่สามารถเข้าไปตั้งโรงเรียนได้เนื่องจากเป็นพื้นที่ซึ่งทุรกันดารมาก ตำรวจตระเวนชายแดนจึงรับภาระหน้าที่ในการจัดการศึกษาให้แก่เยาวชน อันเป็นการสนองวัตถุประสงค์ตามหน้าที่หลักประการที่ 3 (สันติย์ ผาสุข. 2534)

การจัดตั้งโรงเรียน ตชด. (ชื่อเดิมโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคม) ได้กำเนิดขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2499 โดยความคิดริเริ่มของกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขต 5 ค่ายดาราวิเศษ อำเภอมะนัง จังหวัดยะลา ตามความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นและ ข้อเสนอแนะของหมู่ลาดตระเวน ทมวตตระเวนชายแดน อำเภอยะหริ่ง จังหวัดยะลา ได้ประมวลเรื่องราวเหตุผลและความจำเป็น ตลอดจนประโยชน์ที่พึงจะมีเสนอต่อฝ่ายอำนวยการตำรวจตระเวนชายแดน เพื่อขอจัดตั้งโรงเรียน ตชด.เพื่อสอนหนังสือให้กับประชาชนไกลคมนาคมและชาวเขา หลังจากได้พิจารณาข้อเสนอแนะโดยละเอียดแล้ว ฝ่ายอำนวยการตำรวจตระเวนชายแดน เห็นว่าการจัดตั้งโรงเรียน ตชด.เป็นความต้องการของประชาชนทั้งส่วนราชการที่มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาโดยตรง ก็ไม่สามารถเข้าไปจัดตั้งโรงเรียนสอนได้ประจำ เพื่อเป็นการขจัดความไม่รู้หนังสือของประชาชนให้หมดไปตามนโยบายของรัฐบาล และประการที่สำคัญยิ่งก็คือเป็นการผูกมิตรและเข้าถึงประชาชน อันจะเป็นช่องทางให้ได้รับความร่วมมือจากประชาชนในการปฏิบัติหน้าที่รักษาความมั่นคงทางชายแดนและภารกิจอื่น ๆ ให้เป็นผลดียิ่งขึ้นด้วย จึงเห็นชอบให้กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขต 5 ดำเนินการจัดตั้งโรงเรียน สอนหนังสือให้แก่เยาวชนไกลคมนาคม พร้อมกับได้ส่งให้กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขตอื่น ๆ ดำเนินการในทำนองเดียวกัน โดยให้แต่ละหน่วยงานติดต่อขอรับความเห็นชอบจากศึกษาธิการในท้องถิ่นนั้น ๆ เสียก่อน แล้วจึงตั้งโรงเรียนสอนได้ (พนิดา ศรีธรรมมา. 2539 : 16)

ดังนั้นชาวบ้านและตำรวจตระเวนชายแดนจึงได้ร่วมแรงร่วมใจกันก่อสร้างโรงเรียนเปิดสอนเป็นครั้งแรกที่บ้านดอนมหาวัน อำเภอยะหริ่ง จังหวัดยะลา ซึ่งเป็นหมู่บ้านประชาชนไกลคมนาคม เมื่อสร้างเสร็จแล้วจึงเปิดทำการสอน เมื่อวันที่ 7 มกราคม 2499 ให้ชื่อว่า “โรงเรียน ตชด.บำรุงที่ 1 โรงเรียนนี้ นับว่าเป็นโรงเรียนแห่งแรกที่สร้างขึ้นโดยไม่ได้ใช้งบประมาณแผ่นดินแต่อย่างใด สำหรับหนังสือเรียนและอุปกรณ์การเรียนการสอนได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนจากกระทรวงศึกษาธิการ ส่วนเสื้อผ้าเครื่องแบบนักเรียนได้รับความอนุเคราะห์จากกรมประชาสัมพันธ์ หลังจากนั้นตำรวจตระเวนชายแดนเขตต่าง ๆ ก็ได้ขยาย

การจัดตั้งเพิ่มขึ้นตลอดมา สำหรับโรงเรียน ดชด.บำรุงที่ 1 นั้นกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขต 5 ได้ทำการมอบโรงเรียนให้กับองค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงรายไว้ดำเนินการต่อไป เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2506 เพื่อที่ตำรวจตระเวนชายแดนจะได้ทำการบุกเบิกจัดสร้างโรงเรียนสอนหนังสือให้แก่เด็กตามหมู่บ้านไกลคมนาคม ตามความเรียกร้องของประชาชนในหมู่บ้านอื่น ๆ ต่อไป (พนิดา ศรีธรรมา. 2539 : 16)

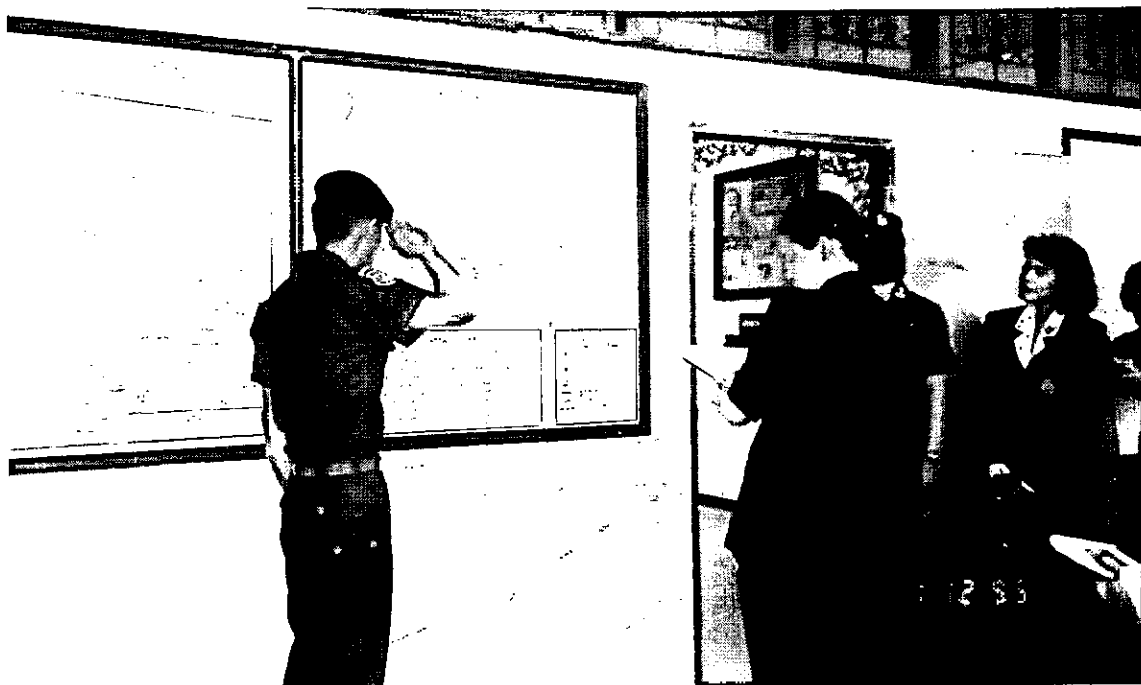
การจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือให้แก่ชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมนั้นจะเห็นได้ว่าในระยะเริ่มและเป็นการดำเนินการแบบจับเสือมือเปล่า ทั้งนี้เพราะไม่มีงบประมาณใด ๆ สนับสนุนนักเรียนส่วนใหญ่ยากจน ไม่มีปัจจัยที่จะจัดซื้อหนังสือ สมุด ดินสอ ฯลฯ เด็กเหล่านี้จึงได้รับการสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์การศึกษาจากผู้มีจิตเมตตา บริจาคผ่านตำรวจตระเวนชายแดน รวมทั้งเดินทางไปเยี่ยมเด็กถึงโรงเรียนพร้อมแจกสิ่งของเครื่องใช้ให้เด็ก นอกจากนี้จะได้รับการสนับสนุนจากหน่วยราชการ องค์การ ตลอดจนคณะบุคคลที่ให้ความช่วยเหลือ และยังได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จึงได้พระราชทานพระราชทรัพย์สร้างโรงเรียน ดชด. ดังนี้ (พนิดา ศรีธรรมา. 2539 : 17-19)

เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2505 สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถได้พระราชทานพระราชทรัพย์สร้างโรงเรียนชาวเขาเผ่าเย้า ที่บ้านแก้งมัญ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดโขงใหม่ โรงเรียนนี้ได้รับพระราชทานนามว่า “โรงเรียนเจ้าแม่หลวงอุปถัมภ์ 1” หลังจากนั้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2506 ได้พระราชทานพระราชทรัพย์เพื่อก่อสร้าง “โรงเรียนเจ้าแม่หลวงอุปถัมภ์ 2” ที่บ้านหนองหอย ตำบลโป่งแยง อำเภอแมริม จังหวัดโขงใหม่

หลังจากที่สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ ได้พระราชทานพระราชทรัพย์สร้าง “โรงเรียนเจ้าแม่หลวงอุปถัมภ์ 1” ผ่านไปไม่นาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชทรัพย์เพื่อจัดสร้างโรงเรียนสอนหนังสือชาวเขาที่บ้านแม่วดอยปุย ตำบลบ้านปาง อำเภอดง จังหวัดโขงใหม่ เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2506 โรงเรียนนี้ได้รับพระราชทานนามว่า “โรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ 1” หลังจากนั้นได้พระราชทานพระราชทรัพย์สร้างโรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์เพิ่มเติมอีกตามลำดับ รวม 10 โรงเรียนด้วยกัน

ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2507 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้เสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานประทับแรมที่พระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ และได้เสด็จพระราชดำเนินเป็นการส่วนพระองค์ไปยังชายแดนไทย-พม่า ที่อำเภอดง จังหวัดโขงใหม่ ได้ทรงพบเห็นหน่วยตำรวจตระเวนชายแดนและทรงทราบว่านอกจาก ดชด.จะทำหน้าที่ป้องกันประเทศแล้วยังทำหน้าที่สอนหนังสือเด็กชาวเขาอีกด้วย ด้วยน้ำพระราชหฤทัยที่ทรงพระเมตตากรุณาต่อราษฎร จึงทรงอุปถัมภ์พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ และจากเงินที่มีผู้บริจาคถวายโดยเสด็จ

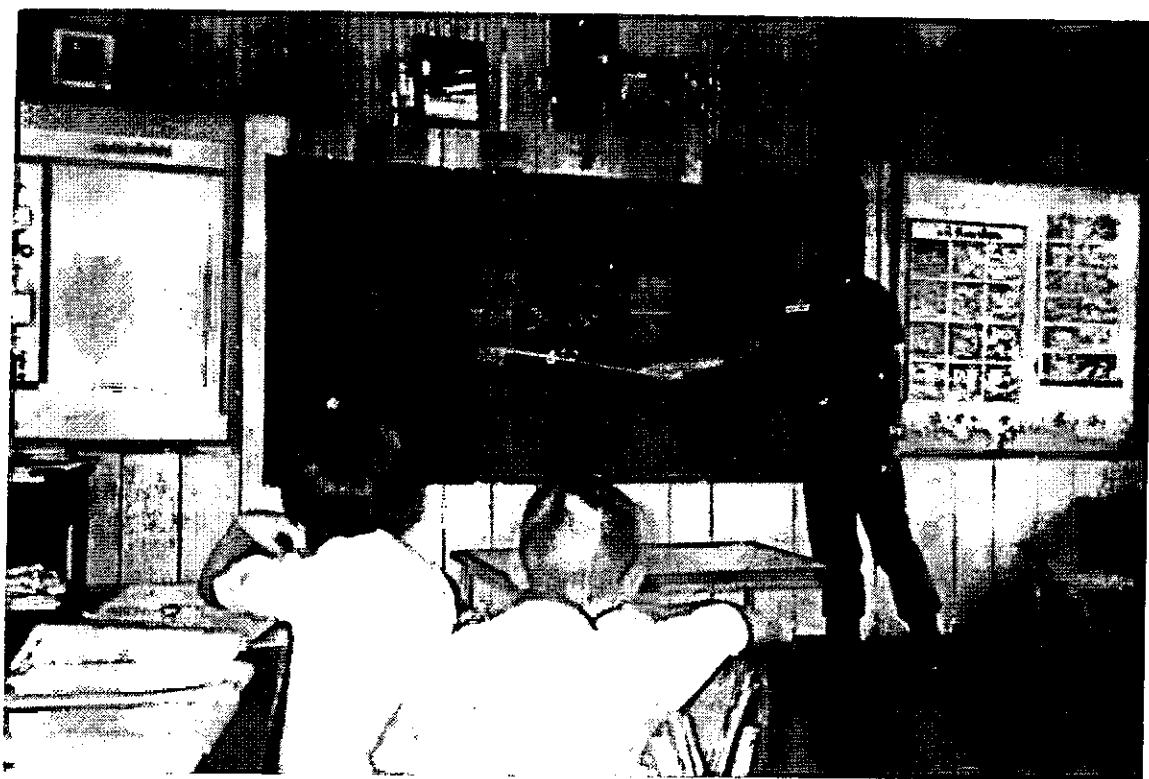

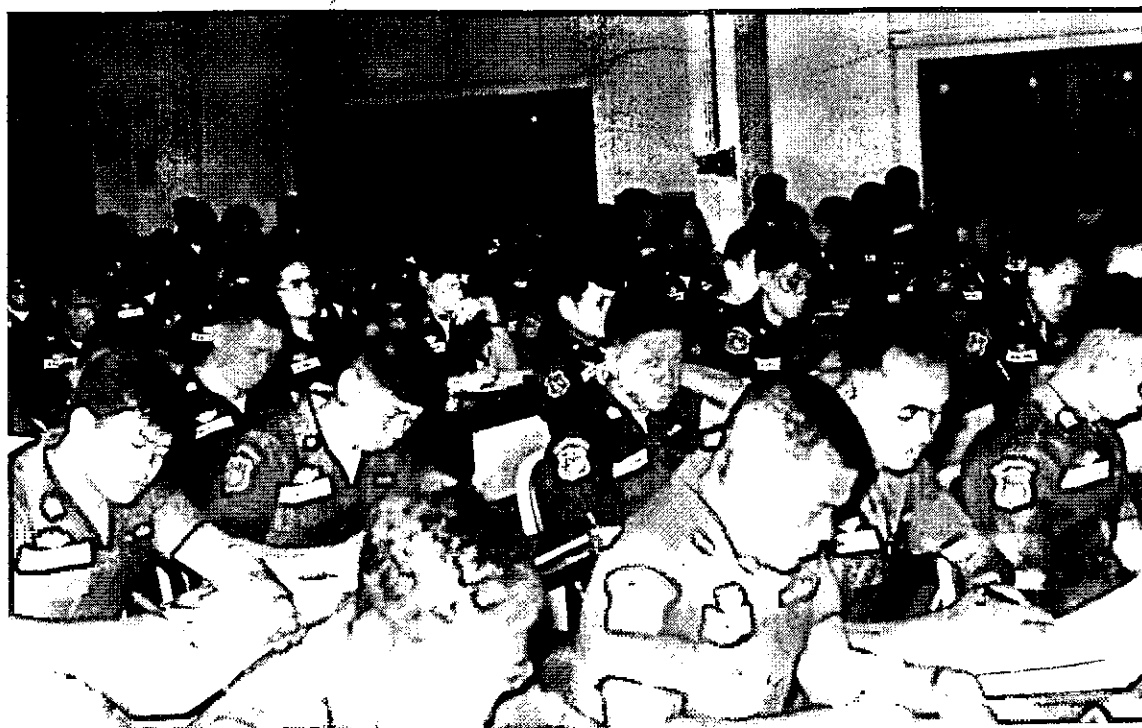
ภาพประกอบ 31 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมโรงเรียน ดชด. บ้านนาสวน เพื่อติดตามผลการดำเนินงาน
(สำนักงานโครงการส่วนพระองค์ฯ เอื้อเฟื้อภาพ)

ภาพประกอบ 32 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมโรงเรียน ดชด. บ้านนาไร่ เพื่อติดตามผลการดำเนินงาน
(สำนักงานโครงการส่วนพระองค์ฯ เอื้อเฟื้อภาพ)

ภาพประกอบ 33 การเรียนการสอนในโรงเรียน ตชด.ทั่วประเทศ
(สำนักงานโครงการส่วนพระองค์ฯ เอื้อเฟื้อภาพ)

ภาพประกอบ 34 การอบรมครู ตชด.ในด้านการจัดการเรียนการสอน
(สำนักงานโครงการส่วนพระองค์ฯ เอื้อเฟื้อภาพ)

จะเห็นได้ว่าในพื้นที่ชนบทห่างไกล แม้ว่าจะได้มีการจัดตั้งโรงเรียนประถมศึกษาเพิ่มขึ้นตามหมู่บ้านและตำบลที่ประชาชนอยู่หนาแน่น ซึ่งเป็นผลทำให้เด็กและผู้ใหญ่ได้รับการศึกษามากขึ้นกว่าแต่ก่อนก็ตาม แต่ก็ยังมีพื้นที่ทุรกันดารห่างไกลคมนาคมที่จังหวัดและอำเภอไม่สามารถเข้าไปจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือให้เด็กอยู่อีกเป็นจำนวนมาก พื้นที่ดังกล่าวนี้ตำรวจตระเวนชายแดนจึงต้องรับการช่วยเหลือรัฐและประชาชนด้วยการจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือให้เด็ก แต่เนื่องจากตำรวจตระเวนชายแดนมีภารกิจหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติหลายประการ และผู้ที่รับหน้าที่เป็นครูสอนเด็กมีจำนวนจำกัด ดังนั้นจึงไม่สามารถที่จะจัดตั้งโรงเรียนในพื้นที่ทุรกันดารและห่างไกลให้ทั่วทุกหมู่บ้าน ในการจัดตั้งโรงเรียนในระยะต่อมา กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนจึงได้กำหนดเกณฑ์ให้กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนต่าง ๆ ถือปฏิบัติ โดยถ้าจะตั้งโรงเรียนขึ้นในหมู่บ้านใดต้องเป็นความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นนั้น คือประชาชนขอร้องให้จัดตั้งและช่วยกันบริจาคทรัพย์ร่วมมือกันจัดสร้างอาคารเรียนชั่วคราวขึ้น และขั้นแรกต้องมีเด็กเข้าเรียนอย่างน้อย 25 คน กับในปีต่อไปมีแนวโน้มว่าจะมีเด็กนักเรียนเพิ่มขึ้นอีก การจัดตั้งโรงเรียนจะต้องปฏิบัติตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาด้วย เมื่อการจัดตั้งโรงเรียนดำเนินการไปโดยถูกต้องตามกฎหมายเช่นนี้ การเรียนการสอนเด็กจึงเป็นไปตามหลักสูตรประถมศึกษา และถือปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนของกระทรวงศึกษาธิการทุกประการ (กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน. 2525) โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนยังมีลักษณะพิเศษคือเป็นโรงเรียนชุมชนด้วยเพราะนอกจากจะทำหน้าที่สอน ทั้งนักเรียนและประชาชนแล้วยังให้บริการประชาชนในบางโอกาสอีกด้วย เช่น การช่วยแนะนำด้านการเกษตรแผนใหม่ การเลี้ยงสัตว์ การอนามัยและการพัฒนาด้านอื่น ๆ โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนได้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนา (วิราวรรณ คมสันต์วัฒนา. 2526) จึงกล่าวได้ว่าเป็นการจัดการศึกษาเพื่อชุมชนรวมเอาหน้าที่การสอนประชาชนและการให้บริการชุมชนเข้าด้วยกัน และจัดให้ประสานสัมพันธ์กันไปกับการศึกษาในระบบโรงเรียนก่อให้เกิดเป็นการศึกษาตลอดชีวิต (กระทรวงศึกษาธิการ. 2525)

จึงเห็นได้ว่าโรงเรียนที่เป็นโรงเรียน ตชด. นอกจากจะทำหน้าที่เช่นเดียวโรงเรียนประถมศึกษาทั่วไปแล้ว โรงเรียนยังเน้นให้ความสำคัญต่อชุมชนและประชาชนอีกด้วย ดังนั้นการจัดตั้งโรงเรียน ตชด. จึงเป็นการตอบสนองความต้องการอันจะเกิดประโยชน์ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ โรงเรียน ตชด. จึงมีบทบาทต่อชุมชนอย่างมาก

โรงเรียน ตชด.บ้านนาสวน

ระบบการศึกษาของชุมชนบ้านนาสวน ในช่วงที่ผ่านมาเนื่องจากหมู่บ้านนี้มีจำนวนเด็กในวัยเรียนจำนวนมาก ได้รับความเดือดร้อนในการเดินทางไป-กลับ เพื่อที่จะไปเรียนหนังสือ ในระยะทาง 7-10 กิโลเมตร ประกอบกับมีเด็กคลอดใหม่ออกมาปีละ 4-5 คน ปัญหาจำนวนเด็ก

มากขึ้น ด้วยความกลัวจะถูกไล่ออกจากป่าสงวน ชาวบ้านจึงร่วมมือกันตั้งโรงเรียนด้วยน้ำพักน้ำแรงอันเกิดจากชาวบ้าน ตั้งแต่แบกไม้มาคนละเส้า แล้วช่วยกันเลื่อยช่วยกันคนละไม้คนละมือ ในช่วงแรกทางเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่อนุญาตให้ยกเป็นโรงเรียน ทางชาวบ้านเคยขอความอนุเคราะห์ไปทางโรงเรียนมัธยม ตชด.บ้านนาไร่ ขอให้มาช่วยทางด้านต่าง ๆ ไม่ประสบผลสำเร็จโดยให้เหตุผลว่าโรงเรียนบ้านนาสวนนี้เป็นโรงเรียนเถื่อนที่ยังอยู่ในระหว่างการจัดตั้งและไม่เป็นทางการ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้ช่วยเหลือตัวเองไปก่อนแต่ชาวบ้านยังคงต้องการที่จะสร้างโรงเรียน โดยได้จ้างคนที่มีความรู้ ประมาณชั้นมัธยม.3 มาสอนให้เด็กพออ่านออกเขียนได้ ชาวบ้านร่วมกันออกเงินเดือนครู เก็บเงินทุกหลังคาเรือนละ 20 บาท ถ้าบ้านไหนฐานะปานกลางหรือฐานะดีกว่าเพื่อนบ้านก็จะออกเงินบ้านละ 100 บาท หรือจะออก 50 บาทก็ได้ตามศรัทธาแล้วแต่ว่าจะมีเงินหรือไม่มีเงิน ถ้าใครมีเงินก็ให้มาก เจลี่ยให้กับคนที่ไม่มีเงินน้อย คือจะให้เงินเดือนครูประมาณเดือนละ 600 บาทต่อคน และเวลาต่อมา ส.ส.ของจังหวัดได้มาพบโรงเรียนก็ได้ช่วยสนับสนุนเงินเดือนครู อีกเดือนละ 600 บาท จำนวน 2 คน ในช่วงแรก ชาวบ้านเก็บเงินกันเองอีก 1 คน ปีต่อมาพอ ส.ส.ท่านเดิมทราบว่ามีครู 3 คน ก็สนับสนุนเงินครูจำนวน 3 คน เป็นเงิน 1,800 บาท พอได้เงินเดือนจากผู้แทนราษฎร จึงไม่เรียกเก็บเงินเดือนครูจากชาวบ้านอีก ในการนี้ ส.ส.ท่านนี้ก็ยังได้เปิดเป็นโรงเรียนให้เด็กในหมู่บ้านได้เรียน รวมทั้งยังได้ขอให้โรงเรียน ตชด.ที่บ้านนาไร่มาช่วยเป็นพี่เลี้ยงเพราะว่าครูที่เอามาสอนกันเองเป็นแค่ครูในหมู่บ้าน ชาวบ้านตั้งโรงเรียนกันขึ้นมาเอง ไม่มีกฎหมายระเบียบอะไรเป็นโรงเรียนเถื่อน ฉะนั้นเวลาสอบก็ต้องไปสอบที่ ตชด.นาไร่

ภาพประกอบ 35 ผู้ช่วยวิจัยกับผู้ใหญ่บ้านผู้ก่อตั้งโรงเรียน ตชด.

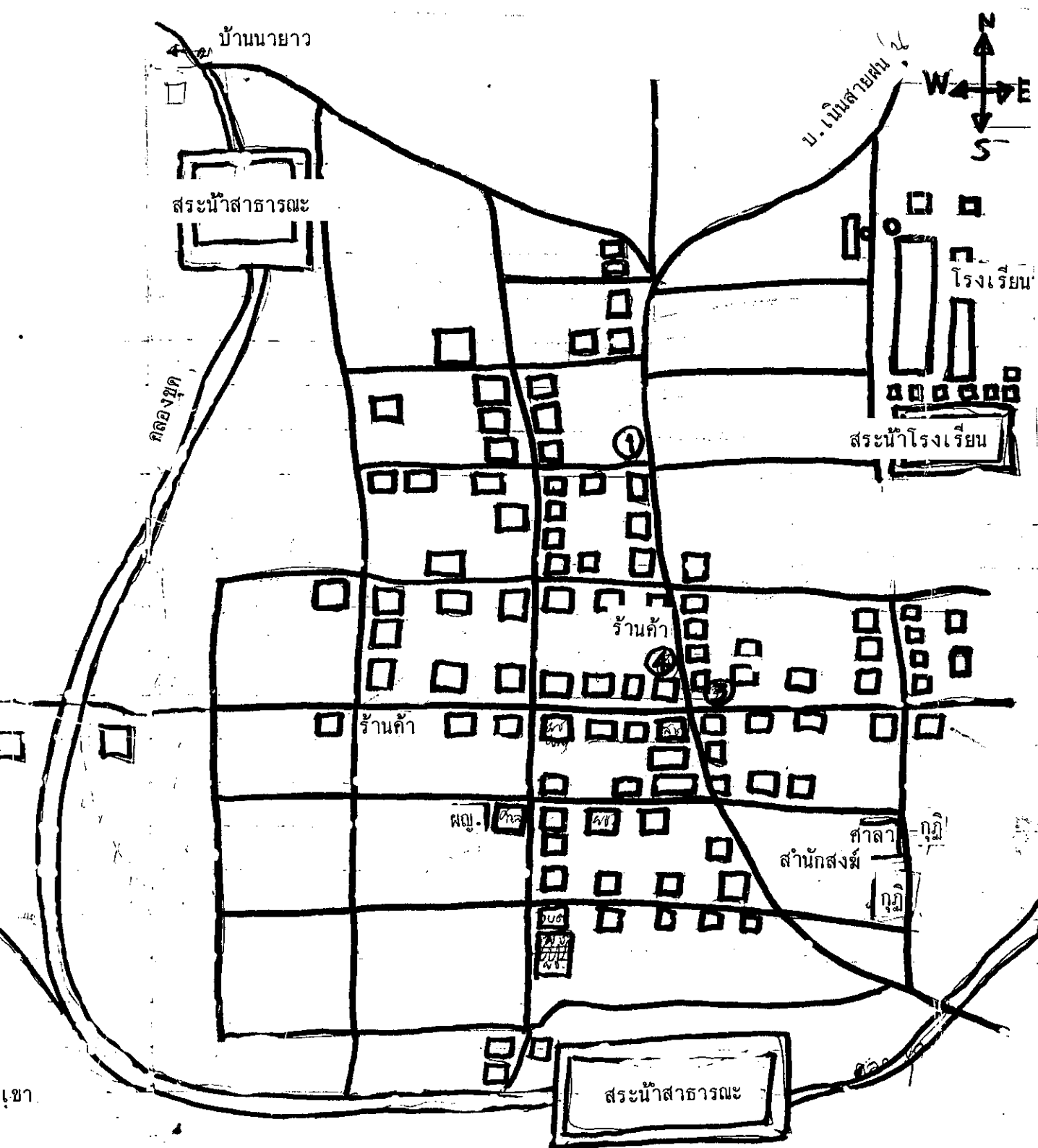
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

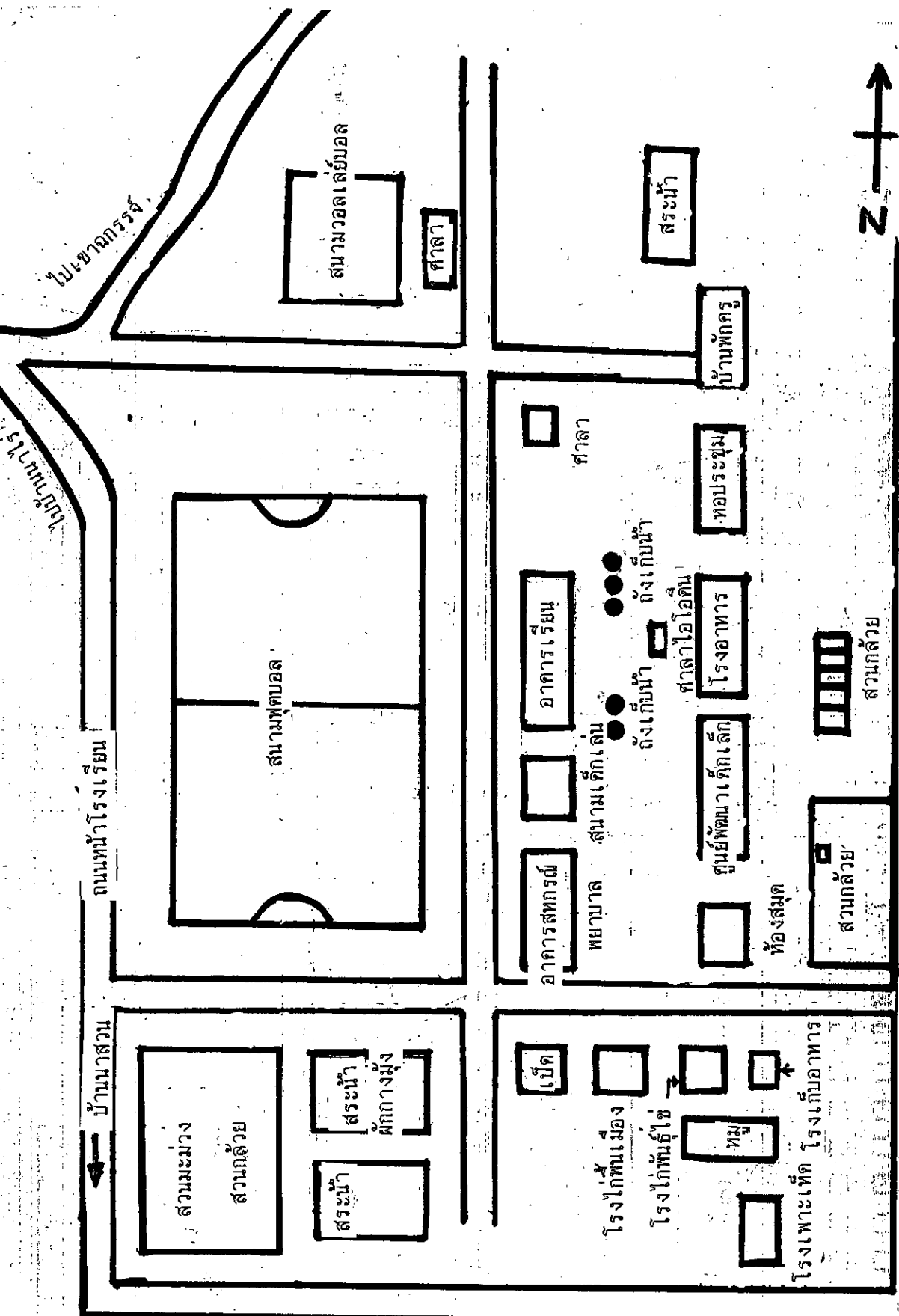
ภาพประกอบ 36 ผู้วิจัยกับพ่อใหญ่เลี่ยมผู้ร่วมก่อตั้งโรงเรียน ตชด.
(ผู้ช่วยวิจัยเป็นผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 37 ผู้วิจัยกับครูช่วยสอนรุ่นแรกในโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวน
(ผู้ช่วยวิจัยเป็นผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 38 แผนที่แสดงขอบเขตที่ตั้งของโรงเรียน

ภาพประกอบ 39 แผนที่แสดงขอบเขตของอาคารสถานที่

ด้วยความเห็นชอบของคณะกรรมการหมู่บ้าน นำโดยนายเสมา ทองคอก ผู้ใหญ่บ้าน แม้ว่าชาวบ้านจะมีความพยายามอย่างยิ่งที่จะดำเนินการขอรับการสนับสนุนการจัดตั้งโรงเรียนจากหน่วยงานของรัฐต่าง ๆ หลายแห่งแต่ทุกแห่งปฏิเสธและแจ้งว่าให้ช่วยเหลือตัวเองไปก่อน ประจวบกับในปี พ.ศ. 2539 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ มาที่ โรงเรียน ดชด.บ้านนาไร่ ชาวบ้านนาสวนก็ได้ทำฎีกาขึ้นทูลเกล้าถวายฯ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อขอพระราชทานจัดตั้งโรงเรียนขึ้น ทั้งนี้ นายเถา มีแหวน อายุ 58 ปี ได้บริจาคที่ดิน จำนวน 27 ไร่ 9 ตารางวา เพื่อสร้างอาคารแบบชั่วคราวขนาด 4 ห้อง จำนวน 1 หลัง โรงอาหาร 1 หลัง ห้องสุขา 1 ที่ 4 ห้อง โดยมีพยานร่วมรู้เห็น มีนายสา นายเลี่ยม นายหนู นายแก้ว และนายทิม

จะเห็นว่าโรงเรียนบ้านนาสวนเกิดจากความต้องการอย่างแท้จริงของชาวบ้านทำให้วิธีการต่าง ๆ เกิดจากชุมชน เกิดจากการเริ่มต้นของชาวบ้าน แล้วก็มีส่วนช่วยเหลือของทางอำเภอและโรงเรียน ดชด.นาไร่ วิธีการดำเนินงานจัดตั้งช่วงแรกมีการร่วมประชุมของคณะกรรมการหมู่บ้าน คณะครู ผู้ปกครอง นักเรียน เพื่อชี้แจงเกี่ยวกับการจัดตั้งโรงเรียน และแต่งตั้งคณะกรรมการรับผิดชอบในโครงการ แล้วเสนอเรื่องขอเปิดโรงเรียนไปยัง สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอสนามชัยเขต และขออนุญาตใช้พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเพื่อสร้างโรงเรียนประถมศึกษา หลังจากนั้นจึงขอความร่วมมือจากผู้ปกครองนักเรียนในการปลูกสร้างอาคารเรียน ห้องสุขา และโรงอาหาร ประกอบกับด้วยพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ทำให้ชาวบ้านได้มีโรงเรียนแห่งนี้ ทุกคนต่างสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอยู่ตลอดเวลา

ภาพประกอบ 40 ผู้ช่วยวิจัยทั้ง 2 ท่าน กำลังสัมภาษณ์ ครู ดชด.บ้านนาสวน
(พจณี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ตาราง 3 แสดงจำนวนนักเรียนโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวน ปีการศึกษา 2542

ชั้น	ชาย	หญิง	รวม
ป.1	9	11	20
ป.2	12	5	17
ป.3	9	16	25
ป.4	10	6	16
ป.5	10	9	19
ป.6	6	10	16
รวม	57	57	114
เด็กเล็ก	28	35	63
รวมทั้งสิ้น	85	92	177

ตาราง 4 แสดงอายุ คุณวุฒิ สอนชั้น และเงินเดือนของครูโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวน

ยศ-ชื่อ-นามสกุล	อายุ	คุณวุฒิ	สอนชั้น	เงินเดือน
ด.ต.ดำ (นามสมมุติ)	41	ปกศ.สูง	ป.3	10,110
ส.ต.ท.ขาว (นามสมมุติ)	37	ปวช.	ป.1	7,430
ส.ต.ท.เขียว (นามสมมุติ)	30	ม.6	ป.1	7,140
ส.ต.ท.แสด (นามสมมุติ)	30	ม.6	ป.1	7,430
ส.ต.อ.น้ำเงิน (นามสมมุติ)	40	ปวช.	ป.1	8,040
ส.ต.ต.เทา (นามสมมุติ)	30	อนุปริญญา	ป.1	6,860
ส.ต.ต.ฟ้า (นามสมมุติ)	32	ปวส.	ป.5	6,590
นางสาวแดง (นามสมมุติ)	26	ศึกษา มสธ.	ป.1	3,000
นางส้ม (นามสมมุติ)	33	ม.6	เด็กเล็ก	3,000
นางคราม (นามสมมุติ)	33	ม.3	เด็กเล็ก	7,430
นายม่วง (นามสมมุติ)	37	ปกศ.สูง	ป.6	7,140

บทที่ 5

การเรียนรู้ในระบบโรงเรียน

การศึกษาศึกษาวิจัยเรื่อง ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน เป็นการศึกษาศึกษาปรากฏการณ์ในชุมชนและโรงเรียน ในบทนี้จะได้กล่าวถึงเรื่องการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน โดยได้วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสังเกต การศึกษาจากเอกสาร และการสัมภาษณ์ระดับลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักในโรงเรียนและในชุมชนตลอดจนผู้เกี่ยวข้องในหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อให้ได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน ในการวิเคราะห์และตีความข้อมูลที่ได้จากการศึกษาศึกษาปรากฏการณ์ในสนาม ผู้วิจัยได้ยึดหลักการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมจากมุมมองของผู้เกี่ยวข้องกับโรงเรียน เช่น ครูใหญ่ ครู ผู้บริหารในระดับกองบัญชาการ ผู้ปกครอง นักเรียน ประชาชนในชุมชน พระสงฆ์ โดยมุ่งศึกษาว่าการศึกษาในระบบโรงเรียนที่จัดกันอยู่นี้มีการเรียนรู้อะไร เรียนรู้อย่างไร เรียนรู้ที่ไหน เรียนรู้กับใคร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น โดยมองผ่านตัวองค์กรโรงเรียนที่มีโครงสร้างและหน้าที่ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเรียนรู้ ซึ่งผู้วิจัยขอเสนอผลการศึกษาวិเคราะห์ไปตามประเด็นใหญ่ ๆ ดังต่อไปนี้

1. แบบแผนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน

1.1 แบบแผนการเรียนรู้แบบทางเดียว

หรือ การเรียนรู้ที่ครูเป็นศูนย์กลาง

1.2 แบบแผนการเรียนรู้แบบยึดมาตรฐานเดียวกัน หรือ

การเรียนรู้แบบลักษณะเดียว

1.3 แบบแผนการเรียนรู้แบบแลกเปลี่ยน

1.3.1 การเรียนรู้แบบนอกห้องเรียน

1.3.2 การเรียนรู้แบบมิตรสัมพันธ์

2. เงื่อนไขของการเกิดแบบแผนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน

2.1 เงื่อนไขที่เกี่ยวกับการกำหนดนโยบายจากส่วนกลาง

2.2 เงื่อนไขในการบริหารจัดการแบบราชการในโรงเรียน

2.2.1 โครงสร้างการบริหาร

2.2.2 การคัดเลือกครู

2.2.3 การแต่งตั้งบุคลากรในโรงเรียน

2.2.4 การโยกย้าย

2.2.5 การแต่งตั้งผู้บริหาร

2.2.6 การพิจารณาความดีความชอบ

การนำเสนอปรากฏการณ์เรื่องการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน เป็นการเสนอภาพ เหตุการณ์ที่สะท้อนแบบแผนการเรียนรู้ในหลายแง่มุม โดยผู้วิจัยได้นำเสนอ ดังนี้

1. แบบแผนของการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน

แบบแผนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน มีได้หลายแบบสามารถสรุปได้ดังนี้

1.1 แบบแผนการเรียนรู้แบบทางเดียว หรือการเรียนรู้ที่ครูเป็นศูนย์กลาง

การเรียนรู้ที่เป็นอยู่ในขณะนี้ เป็นผลมาจากการใช้อุดมการณ์ของรัฐที่ต้องการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยโดยที่รัฐถือเป็นหน้าที่และภาระที่จะต้องรับผิดชอบในการจัดการศึกษาให้กับประชาชน ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐได้กำหนด ขอบเขตนโยบายการศึกษา ที่มีการผูกขาดอำนาจในการจัดการศึกษาไว้ที่ส่วนกลาง โดยระบบการศึกษาได้รับแนวคิดมาจากระบบการศึกษาของสังคมตะวันตกที่เน้นการถ่ายทอดความรู้ที่เอื้อต่อการทำงานในระบบอุตสาหกรรม เตรียมตัวให้เด็กได้มีความรู้พื้นฐานที่จะนำไปสู่การศึกษาใน วิชาเฉพาะ โดยละเอียดหรือไม่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่จะช่วยให้เด็กสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ในท้องถิ่นของตนเอง และเพื่อให้สามารถควบคุมดูแลให้การศึกษาเป็นไปตามวัตถุประสงค์ ดังกล่าว จึงได้จัดระบบการศึกษาโดยใช้ระบบบริหารราชการเข้ามาควบคุมดูแล มีการบริหาร ลดหลั่นตามลำดับชั้น จากระดับสูงลงสู่ระดับล่าง มีการกำหนดบทบาทตามภาระหน้าที่แบ่ง หน่วยงานออกเป็น ส่วน ๆ และใช้ความสัมพันธ์ที่เป็นทางการภายในระบบโรงเรียน

นโยบายของรัฐได้กำหนดผ่านมาทางกระทรวงหลัก ที่ทำหน้าที่ทางด้านการศึกษาใน โรงเรียน ได้แก่ กระทรวงศึกษาธิการ โดยมีกรมวิชาการมีหน้าที่สร้างหลักสูตรให้แก่โรงเรียน เนื่องจากมีการกำหนดนโยบายต่าง ๆ จากกองบัญชาการ ทชด. เช่น หลักสูตรการสอน ฝ่าย วิชาการของกองบัญชาการเป็นผู้ดำเนินการ โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนในปัจจุบันเป็น โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นด้วยความเห็นชอบของผู้ว่าราชการจังหวัดเพื่อให้เยาวชนชาวเขาและเยาวชนที่ อยู่ในถิ่นทุรกันดารได้รับการศึกษาตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2523 หลักสูตร การเรียนการสอนได้ดำเนินการตามกฎหมาย ระเบียบ คำสั่งของกระทรวงศึกษาธิการหรือที่ คณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติกำหนดไว้ เช่นเดียวกับโรงเรียนในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ทุกแห่ง การให้การศึกษาแก่เยาวชนและประชาชนของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน ได้ยึดถือ กฎหมาย ระเบียบ และคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการเป็นหลัก เมื่อได้รับการถ่ายทอดหลักสูตร แบบ เรียน ครูที่สอนจำเป็นต้องยึดสาระการเรียนรู้ในหนังสือเป็นต้นแบบในการสอน ผลของการ ปฏิบัติตามนโยบายคือการจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียนในรูปแบบจากครูสู่นักเรียน โดยสาระ การเรียนรู้ส่วนใหญ่ถูกกำหนดจากส่วนกลาง ซึ่งถือได้ว่าเป็น “ผู้รู้” นอกชุมชน และเป็นความรู้ที่ เรียกว่า “ความรู้วิชาการ” กล่าวคือ เป็นที่ยอมรับกันว่าถูกต้องตามหลักวิชาการสมัยใหม่ มีความ

เป็นเหตุผล เป็นความรู้ในเชิงทฤษฎีมากกว่าปฏิบัติ จากปรากฏการณ์ในพื้นที่ที่ศึกษาพบว่าครู ดชด. ซึ่งเป็นข้าราชการตำรวจจำเป็นต้องปฏิบัติตามการบริหารสั่งการตามลำดับชั้น อำนาจ ต่าง ๆ รวมเข้าสู่ส่วนกลาง ที่ใช้อำนาจสั่งการจากเบื้องบนสู่โรงเรียนเป็นระบบราชการ โดยมี โครงสร้างลดหลั่นบังคับบัญชาลงมา จึงก่อให้เกิดการเรียนรู้แบบทางเดียว หรือครูเป็น ศูนย์กลาง ทั้งนี้เพราะครู ดชด. มีแนวโน้มที่จะปฏิบัติตามคำสั่งหรือกฎเกณฑ์ที่กำหนดมาจาก ส่วนกลางอย่างเคร่งครัด โดยมองว่าการสอนตามหลักสูตรที่กำหนดมาเป็นหน้าที่ที่ต้อง ปฏิบัติ จึงทำให้ขาดความสนใจในความรู้ที่ดำรงอยู่ในชุมชน การให้ความรู้แก่เด็กจึงมีทิศทาง จากครูสู่นักเรียน

แหล่งที่มาของสาระการเรียนรู้แบบทางเดียวหรือครูเป็นศูนย์กลาง ได้แก่ หนังสือที่ใช้ สอนในห้องเรียนและการใช้หนังสือที่มีอยู่อย่างจำกัดในห้องสมุด ในกรณีของหนังสือที่ใช้สอนใน ห้องเรียน ทางโรงเรียน ดชด. มีปัญหาเกี่ยวกับการขาดแคลนหนังสือเรียน เนื่องจากทางกอง บัญชาการ ดชด. มีนโยบายต่าง ๆ ที่สั่งตรงจากส่วนกลางลงสู่ กก.ดชด. ซึ่งเป็นหน่วยงานรับคำสั่ง ในเรื่องการใช้หนังสือแบบเรียนเก่า ซึ่งเป็นนโยบายใหม่ของ ดชด. ที่จะให้โรงเรียนใช้แบบเรียน เล่มละ 2 ปี ทั้งนี้เพราะงบประมาณไม่เพียงพอ จึงให้นักเรียนใช้หนังสือในรูปลักษณะยืมเรียน ลีน ปีเอาหนังสือมาส่ง โดยที่หนังสือจะมีแบบฝึกหัด และจุดประสงค์ต่าง ๆ อยู่ในหนังสือ ดังนั้นเมื่อ ให้เด็กรุ่นที่สองมาใช้ของเก่า ผู้เรียนรุ่นแรกที่ใช้หนังสือเล่มนี้ก่อนก็จะเขียนสิ่งต่าง ๆ ลงไปใน หนังสือ เมื่อใช้ซ้ำกันในปีต่อไป นักเรียนรุ่นหลังนำไปใช้ก็มีคำตอบอยู่แล้ว จึงทำให้ไม่ได้คิดหรือ หาคำตอบด้วยตนเอง หรือบางหน้าในหนังสือได้ขาดหายไปไม่ครบถ้วน ทำให้ไม่ได้สาระ ประโยชน์จากหนังสือเล่มนั้น ๆ ดีเท่าที่ควร ดังนั้นแหล่งความรู้ที่เป็นหนังสือเรียนของโรงเรียน ดชด. จึงมีข้อจำกัดอย่างมาก เพราะหนังสือที่เด็กต้องใช้เรียนเป็นประจำในห้องเรียนไม่มีความ สมบูรณ์ โดยเฉพาะรุ่นที่จะต้องใช้หนังสือต่อจากรุ่นแรก ซึ่งที่มาของปัญหานี้ได้แก่ การมีงบ ประมาณที่จำกัดและการจัดสรรงบประมาณไปใช้ในเรื่องอื่น ๆ โดยไม่ให้ความสำคัญกับการจัดหา หนังสือให้เด็กเรียนอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ขาว ซึ่งเป็นครู ดชด. ที่ได้ สะท้อนสถานการณ์เกี่ยวกับการซื้อหนังสือ ดังนี้

ได้ซื้อหนังสือคนละ 5 เล่มเท่านั้น เพราะเอางบประมาณไปใช้ในส่วนอื่น ๆ มากกว่า ตามความคิดเห็นของผมว่าน่าจะซื้อหนังสือได้มากกว่านี้ เพราะใช้งบประมาณไม่มาก ฉะนั้น ค่าใช้จ่ายต่อคนจึงไม่น่าจะเกิน 500 บาท และค่าใช้จ่ายต่อหัวของเด็กมันมีอยู่แล้ว น่าจะ นำเงินมาใช้ตรงส่วนนี้ได้ นอกจากนี้เงินส่วนนี้จะสามารถขออุปกรณ์ทางวิทยาศาสตร์มาใช้ สอนเด็กนักเรียนได้ กองกำกับ ดชด. จะซื้อมาให้เสร็จสรรพโรงเรียนไม่ได้จับตัวเงินเลย

ที่นี้ที่จ่ายมาให้เด็กนี้ 200 ต่อคนต่อหัวนี้ละ 200 เท่าไรไม่รู้ละ ที่จ่ายให้คำหนังสือเด็ก หรือเท่าไรร้อยกว่าบาทนี้ แต่หมายความว่าเราจะรวมทั้งสื่อต่าง ๆ ที่เราจะสอนที่นี้ละที่เขาจ่ายให้สองร้อยกว่าบาท นี่คือ เราเสนอไปว่าต้องการจะใช้สำหรับเด็กนักเรียน ที่เราจะใช้สอนนักเรียน เช่น ตะเกียงแอลกอฮอล์ เทียน หลอดหรือเทอร์โมมิเตอร์ทางกองบัญชาการเขาจะซื้อให้ตามที่เราเสนอไป

สำหรับการใช้หนังสืออ่านนอกเวลาในห้องสมุดมีปัญหาเกี่ยวกับความเพียงพอและความเหมาะสมของหนังสือที่จะให้เด็กในวัยที่กำลังเรียนอยู่ชั้นประถมได้อ่าน อย่างไรก็ตามห้องสมุดเป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญของการเรียนการสอนในโรงเรียน เช่น ในวิชาวิทยาศาสตร์ ครูจะให้นักเรียนไปค้นคว้าในห้องสมุด โดยครู ตชด.บ้านนาสวนได้มีความพยายามที่จะให้เด็กได้เข้าไปค้นคว้าในห้องสมุดเพื่อเปิดหนังสือสารานุกรมที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้พระราชทานมา โดยครูจะให้นักเรียนหัดเปิดดูเพื่อให้มีความรู้ เพราะธรรมชาติรูปเล่มของสารานุกรมดังกล่าว เล่มใหญ่มากอาจจะน่าเบื่อสำหรับเด็ก แต่ถ้าได้มีผู้ชี้แนะ ก็จะทำให้เด็กสนใจได้ไม่ยาก เพราะภายในมีรูปภาพประกอบน่าสนใจมาก ในสารานุกรมแต่ละเล่มจะมีรายละเอียดของเรื่องต่าง ๆ ที่ควรศึกษาอย่างมาก นอกจากนี้ยังสามารถเห็นได้จากภาพประกอบที่ปรากฏอยู่จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ขาว กล่าวว่า

ให้ไปค้นคว้าเองแต่เด็ก ถ้าเราไม่บอกเด็กว่า หนังสือสารานุกรมนี้มันบรรจุอะไรไว้บ้าง เขาจะไม่รู้เลย คือให้เด็กไปค้นคว้าในห้องสมุด พยายามให้เด็กใช้มันจะมีหนังสือพระราชทานคือสารานุกรม บางทีผมสอน ผมก็หอบขึ้นไปให้เขาดู บางทีเด็กเห็นรูปเล่มของหนังสือเขาก็ไม่อยากจะอ่านนะ แต่ที่เปิดข้างในจะมีรูปภาพน่าสนใจศึกษาหลายเรื่องอย่างผมเปิดนะ ถ้าเราจะดูเรื่องนี้นะ เราไปดูบนี้นะมันจะมีเรื่องที่สนใจอธิบาย

สำหรับห้องสมุดของโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวน ทางโรงเรียนมีนโยบายจะให้ทางวิทยาลัยเทคนิค มาสร้างใหม่ให้ใหญ่ขึ้น โปร่งขึ้นเพื่อไม่ให้ทึบและอากาศร้อนจนเกินไป โดยการใช้ชั้นเหล็กไว้วางหนังสือ เพราะแต่ก่อนพื้นโรงเรียนจะต่ำลงไป 1 เมตร พอสร้างอาคารเรียนหลังใหม่ห้องสมุดเลยอยู่ต่ำลงไป นอกจากนี้ครูยังได้เสาะหาความรู้เรื่องการใช้ห้องสมุดทางสื่อต่าง ๆ เช่น ทางโทรทัศน์ ซึ่งครูจะสามารถนำมาจัดการปรับปรุงใช้ในโรงเรียนของตนได้ มีการจัดเวรนักเรียนให้ไปค้นคว้าเอง ให้ไปค้นจากสารานุกรม ที่บรรจุความรู้ต่าง ๆ ไว้มากมายเพราะพบว่าหนังสือสารานุกรมที่ได้รับพระราชทานมักเก็บใส่ตู้ไว้ทำให้นักเรียนไม่กล้าใช้ จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ขาว กล่าวว่า

ปัญหาห้องสมุดคือมันอยู่ในที่ทึบ แต่ก่อนพื้นโรงเรียนจะต่ำ ต่ำลงไปประมาณ 1 เมตร ครึ่งในห้องสมุด ที่นี้เขาจะสร้างอาคารเรียนชั่วคราวก่อน ที่นี้ก็จะมีถ้ำที่จะสร้างอาคาร หลังนี้ ห้องสมุดก็เลยกลายเป็นอยู่ต่ำไป ร้อนครับเพราะมันเป็นสังกะสี ร้อนแล้วก็ทึบ ส่วนมากหน้านี้ไม่มีปัญหา เด็กเข้าอยู่แล้ว เพราะเป็นช่วงหน้าหนาว แต่ถ้าช่วงฤดูมณีนานี้ ไม่มีใครเข้า แม้แต่ครูก็ยังไม่อยากเข้าไปเลยมันร้อน

วิธีการของครูคือ การสอนนอกเรื่องเพื่อให้นักเรียนเข้าไปค้นคว้าเป็นความรู้เพิ่มเติม นอกจากนี้สำหรับห้องสมุดของโรงเรียนจะเปิดให้ชุมชนเข้ามาใช้ประโยชน์และมีส่วนร่วมด้วย เพราะกลุ่มการศึกษานอกโรงเรียนมีนักศึกษาทางไกลหลายคนจะได้ใช้ประโยชน์จากห้องสมุด ได้ให้มากขึ้น ๆ จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ขาว กล่าวว่า... “แต่ที่นี้ให้บริการด้านการศึกษาทางไกล ผ่านดาวเทียม มันจะมีดาวเทียม จากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนนี้เขาจะมา คือถ้านักศึกษาเขาอยากใช้ก็มาแจ้งเราก็จะเปิดไว้ให้เสรีอาทิช้อย่างนี้ เขาจะพบกลุ่มวันเสาร์”

สำหรับห้องสมุดในโรงเรียน ครูมีการสั่งงานให้เด็กนักเรียนได้ใช้ 20-30 % ในช่วง ป.5-ป.6 ทางโรงเรียนได้สอนโดยให้ครูเป็นผู้ชี้แนะให้เด็กไปค้นคว้าด้วยตนเอง โดยพยายามให้เรียนในห้องเรียนน้อยที่สุด แต่ใช้เวลาค้นคว้าในห้องสมุดให้มากที่สุด สำหรับครูในโรงเรียนบาง ส่วนประมาณ 50 % ที่มีการใช้เทคนิควิธีการสอนแบบใหม่นี้ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของเด็กอยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างต่ำ ครูใหญ่จึงได้พยายามชี้แนะให้ครูสนใจเด็กมากขึ้น โดยให้ครูค้นคว้าหาความรู้ในห้องสมุดเพิ่มเติมมากยิ่งขึ้น ทางโรงเรียนได้พยายามขอรับบริจาคหนังสือจากผู้มีจิตศรัทธาด้วย นอกจากนี้ในช่วงเช้าหลังเข้าแถวเคารพธงชาติ ครูใหญ่จะอบรมหน้าแถวเกี่ยวกับการใช้ห้องสมุด มีการให้ความสำคัญของการอ่าน จากการสัมภาษณ์ ด.ศ.ดำ ครูใหญ่ อายุ 42 ปี กล่าวว่า “ก็คือเราจะสอนเกี่ยวกับคืออยากให้ครูเป็นผู้ชี้แนะ แล้วให้เด็กไปค้นคว้าด้วยตนเอง ก็พยายามเรียนในห้องเรียนใช้เวลาให้น้อยที่สุด แล้วใช้เวลาไปค้นคว้าในห้องสมุดให้ได้มากที่สุด” และ “ก็เสริมแรงผมก็เสริมแรงตอนเช้าครับ ช่วงเช้าหลังจากเราพิธีเคารพธงชาติเสร็จแล้ว ผมก็จะพูดแนะนำหรือยกตัวอย่าง หรือว่าชมเชยเขาบริเวณหน้าเสาธงเพื่อให้เห็นความสำคัญของการอ่าน”

เด็กนักเรียนบอกว่าห้องสมุดไม่ใหญ่ แต่มีหนังสือจำนวนมาก ภายในห้องสมุดไม่ค่อยมีอากาศถ่ายเทสะดวกนัก ทำให้อากาศค่อนข้างร้อน หนังสือเล่มที่นักเรียนชอบคือ หนังสือการ์ตูนในห้องสมุดมีหนังสือหลายประเภทแม้แต่หนังสือเรียน หนังสือยืมเรียน แบบฝึกหัด ฯลฯ สาเหตุที่นักเรียนไม่ค่อยเข้าห้องสมุดบ่อยนักเพราะอากาศร้อน ข้อจำกัดของห้องสมุดโรงเรียนตชด.บ้านนาสวน คือ มีหนังสือน้อย เก่า บางอย่างไม่มี และส่วนใหญ่เป็นหนังสืออ่านเล่น จึงเป็นข้อจำกัด จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ขาว กล่าวว่า “มันเป็นหนังสือเก่า ส่วนมากเป็นหนังสือเก่า

หนังสืออ่านเล่นในห้องสมุดไม่ค่อยมีนะ” และ “ส่วนมากเป็นดารารายวัน คือเขาเอามาบริจาคเก่า ๆ แล้วก็มันมีหนังสือเรียนมั่ง”

แหล่งของการเรียนรู้สามารถรู้จากแหล่งต่าง ๆ เช่น จากครู จากหนังสือ และจากห้องสมุด ซึ่งจะเห็นได้ว่าการรู้ในระบบโรงเรียนได้การเรียนรู้จากโรงเรียนทั้งสามสิ่งที่กล่าวไปแล้ว แต่จะมากหรือน้อยแตกต่างกัน

วิชาเรียน การเรียนรู้แบบทางเดียวมิได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการเรียนการสอนของทุกวิชา วิชาที่มีลักษณะของการเรียนรู้แบบทางเดียว ได้แก่ วิชาคณิตศาสตร์ วิชาสังคม วิชาภาษาไทย วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย วิชาภาษาอังกฤษ วิชาศีลธรรม ตัวอย่างเช่น

วิชาคณิตศาสตร์ จะสอนตามหนังสือ มีหนังสือ 1 เล่ม ให้ทำการบ้านในหนังสือ นอกจากหนังสือมีการออกไปเรียนนอกห้องเรียน ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ขณะสอนครูน่าจะเร็วติดตัวมา ครูยกตัวอย่างเรื่องในหนังสือ การเกริ่นก่อนสอนของครู จะพูดเกี่ยวกับการแต่งกายของนักเรียน วิชาคณิตศาสตร์ ให้คุณ บวก มีการบ้านแยกทำในสมุด บางวันมีการบ้านมากที่สุด ประมาณ 40 ข้อ ยกตัวอย่าง ขั้นตอนของการสอนวิชาคณิตศาสตร์ ชั้น ป.4 เมื่อครูเข้าชั้นเรียน นักเรียนจะกล่าวคำสวัสดีครู สำหรับการนำเข้าสู่บทเรียนของครูในแต่ละวิชา บางครั้งครูก็พูดเรื่องอื่น ๆ ด้วย เช่น เรื่องความสะอาดของเสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย ขณะสอนบางครั้ง นักเรียนก็ไม่ค่อยเข้าใจนัก เนื่องจากไม่ตั้งใจฟัง พอได้รับการบ้านก็ทำให้ไม่เข้าใจจึงต้องถามพ่อแม่หรือถามครู สำหรับการจดจำหลังจากเรียนมาแล้วพบว่านักเรียนจำไม่ค่อยได้ เนื่องจากขณะเรียนไม่ค่อยเข้าใจ ซึ่งอาจจะมีสาเหตุมาจากการสอนของครูไม่มีสื่อการสอนอะไรเลย จะสอนเพียงในหนังสือเท่านั้น ในวิชาคณิตศาสตร์ครูให้ท่องสูตรคูณ ตั้งแต่แม่ 2 ถึงแม่ 12 ส่วนขั้นตอนของการสอนวิชาคณิตศาสตร์ ชั้น ป.6 ในเรื่องการใช้สื่อการสอน บางครั้งครูก็ใช้ บางครั้งครูก็ไม่ใช้ ครูที่มีวิธีการการเรียนการสอนแบบแปลกเปลี่ยนคือมีการนำเด็กไปเรียนข้างนอกห้องเรียน สำหรับเรื่องที่สอนคือเรื่องการคูณ ทหาร บวก ลบ และเรื่องการคูณเศษส่วนจะใช้สิ่งแวดล้อมและสื่อธรรมชาติให้มีประโยชน์มากที่สุด จากการสัมภาษณ์ ด.ช.เดช นักเรียนชาย อายุ 11 ปี กล่าวว่า “เกี่ยวกับการคูณครับ การคูณไปเรียนนอกห้องเรียน เหมือนกันกับวิชา วิทยาศาสตร์ แล้วคณิตศาสตร์เคยได้ออกไปนอกห้องเรียน ไปเรียนนอกห้องเรียน คณิตศาสตร์ ไปนับผลมะละกอ

เป็นที่น่าสังเกตว่าเด็กจะสนใจวิชาคณิตศาสตร์อาจจะมีสาเหตุมาจากการรักครูและชอบครูที่มาช่วยสอนวิชาคณิตศาสตร์ จึงทำให้เด็กกระตือรือร้นที่จะเรียนวิชานี้ทั้ง ๆ ที่เป็นวิชาค่อนข้างยาก ถ้าครูมีวิธีการสอนที่แปลกออกไปจะทำให้การสอนไม่น่าเบื่อจนเกินไป เช่น ครูสอนเรื่อง

การกระยะ การประมาณค่าการเดา ครูเอาไม้มาใช้หาระยะแบบง่าย ๆ ก็จะทำให้เด็กเข้าใจได้ดี จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ขาว กล่าวว่า

แต่อยู่ที่นี้ วิชาคณิตศาสตร์เป็นวิชาที่เด็กมันสนใจครับ ตรงนี้วิชาคณิตศาสตร์ จะมีครูคนหนึ่งสอน คือ ครูช่วยสอนให้ช่วยสอนคณิตศาสตร์ แต่บางครั้งเขาลาหรืออะไรบ้าง ช่วงนั้น เขาไปเรียนหนังสือมั่ง ผมไปสอนแทน แต่รู้สึกว่ามันมีความกระตือรือร้นที่จะเรียน แต่บางครั้งคณิตศาสตร์ชั้น ป.5 ป.6 ถ้าเราไม่ดูไปก่อนก็สอนไม่ได้บางทีผมเป็นมวญแทน ครูขออนุญาตดูนิดหนึ่งเพราะครูเป็นมวญแทนสอนไม่ได้เพราะไม่ได้เตรียมไปอย่างอื่นพอสอนได้ แต่คณิตศาสตร์ ถ้าไม่สอนไปมันไม่ได้ แต่เด็กเขาสนใจ มันอยากเรียนรู้ว่าตัวเลขนี้มันมาได้อย่างไร บางครั้งผมไปสอนครั้งหนึ่ง แต่คณิตศาสตร์ผมยังไม่เคยสอนเน้น กิจลักษณะ บางครั้งผมไปสอนแทนการประมาณ การค่าใกล้เคียงอะไร หนังสือจะเขียนบอกแต่ผมใช้ลักษณะ พูดยาว ๆ ว่าใช้ไม้ท่อนยาว ๆ ซึ่งให้มันอยู่ตรงกลาง แล้วครูชี้ตรงนี้ เธอว่ามันใกล้เคียงไหนก็จะถามเด็กจะสนใจตอนแรกมันไม่เข้าใจคำว่า ค่าประมาณแต่ในบางครั้งเราก็ต้องใช้ภาษาพื้นบ้าน บางครั้งผมบอกค่าประมาณคือการเดาหรือการกะเอา

วิชาภาษาไทย ครูจะสอนการอ่าน โดยให้อ่านเอง บางครั้งก็ให้หัวหน้าชั้นพาอ่าน ส่วนใหญ่สอนตามหนังสือ หนังสือที่ประกอบการเรียนในวิชาภาษาไทยมีหนังสือ 2 เล่ม มีการคัดเอาบทที่น่าสนใจจากหนังสืออื่น ๆ มาสอน ครูเคยพูดถึงเรื่องในหมู่บ้านบางขณะสอนครูยังเคยยกตัวอย่างเรื่อง ความสำคัญของการศึกษาเพราะการที่คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่อ่านหนังสือไม่ออก เวลาครูเข้าห้อง ก็จะกล่าวทักทายครู แล้วทำความเคารพ แล้วเอาหนังสือขึ้นมา ครูก็จะให้ฝึกหัดทำหรือค้นคว้าเอาในหนังสือให้อ่านกันเอง บางครั้งก็มีคนนำอ่าน แล้วให้แบบฝึกหัด ให้อ่านมาตราต่าง ๆ เช่น แม่กก แม่กด จากการสัมภาษณ์นักเรียนชาย อายุ 11 ปี กล่าวว่า “สอนเกี่ยวกับการอ่าน อ่านอย่างเดียว และเคยเขียนด้วย บางครั้งครูเค้าเอาจากหนังสือที่อื่น”

วิชาภาษาอังกฤษ ไม่มีครูที่สอนได้ติดนัก จึงไม่ใช้สอบหรือถ้าสอบก็ไม่ยาก ไม่มีการเก็บคะแนนหรือมีการตัดเกรดแต่อย่างใด

ส่วนการสอนวิชาศีลธรรม ครูมีการสอนให้นั่งสมาธิ ประกอบการสอนวิชาศีลธรรม ครูจะเป็นผู้พำนักสมาธิ ประมาณ 3 นาที เพื่อให้จิตใจสงบ ไม่มีหนังสือประกอบการเรียน สำหรับวิชาศีลธรรม ป.6 มีหนังสือพุทธศาสนามาสอนด้วย

ในการสอนของครู ครูไม่ค่อยมีสื่อการสอนและไม่ใช้สื่อการสอนเนื่องจากงบประมาณที่น้อยมาก นอกจากนี้พื้นฐานการศึกษาของครู ตชด.บ้านนาสวนส่วนใหญ่ไม่มีวุฒิทางครู หรือทางการสอน และเนื่องจากมีงานและภารกิจที่ต้องรับผิดชอบหลายอย่างทั้งในการดูแลความสงบเรียบร้อยบริเวณชายแดน หน้าที่หลักของครู ตชด.จึงมีหน้าที่ป้องกันประเทศไม่ใช่หน้าที่สอนหนังสือ ฉะนั้นทักษะในการผลิตสื่อการสอนจึงมีปัญหาในทุกระดับชั้น การแก้ปัญหาดังกล่าวก็ได้มีการอบรมเรื่องการสอนเป็นประจำทุกปีเพื่อให้ครู ตชด.ใช้การสอนที่หลากหลายและบูรณาการ เช่น การไม่สอนตามแบบเรียน และบางครั้งก็จะยืดหยุ่นไปตามความสนใจของเด็กและแล้วแต่อุปกรณ์อำนวย นี่คือข้อดีของโรงเรียน ตชด. ที่จะนำจุดเด่นตรงนี้มาใช้เพราะการจะให้หาวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ มาให้มีครบถ้วนเหมือนโรงเรียนในเมืองคงเป็นการยากยิ่ง แต่ถ้าได้นำความคิดมาปรับใช้ได้ คงจะดีต่อการเรียนในแต่ละภูมิภาคที่ไม่ให้แปลกแยกจากชุมชนนั้น ๆ

ส่วนการประเมินผลการเรียนรู้ ครูมักจะให้เด็กทำแบบฝึกหัดง่าย ๆ ก่อนแล้วจึงให้มาเฉลย ให้เด็กได้เรียนรู้โดยไม่รู้ตัว จากการค้นคว้าของเขาเอง บางครั้งเด็กก็ไม่เข้าใจเหมือนกันแต่จำเป็นต้องค้นคว้าเอง ตามที่ครูบอก ครูจะเอาเนื้อหาในแบบฝึกหัดมาถามว่าตรงนี้เป็นอย่างไร เกี่ยวข้องกันอยู่ อย่างเช่นการเรียนในวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ก็จะเกี่ยวกับการปกครองของไทย ก็จะถามว่าทำไมต้องเปลี่ยนจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นแบบประชาธิปไตย ก็จะถามคำถามในนั้นให้เด็กหาคำตอบเอง แต่มีเด็กบางคนยังปรับตัวไม่ได้ คือยังยึดแต่ระบบเก่า ซึ่งเป็นการเรียนแล้วทำแบบฝึกหัด

1.2 การเรียนรู้แบบยึดมาตรฐานเดียวกัน หรือ การเรียนรู้แบบลักษณะเดียว

การที่ครูต้องยึดเอาหลักสูตรที่ส่วนกลางกำหนดขึ้นไว้เป็นหลักปฏิบัติ จึงทำให้โรงเรียน ตชด.ทั่วประเทศจัดการศึกษาในรูปแบบที่เหมือนกัน เพราะรัฐได้กำหนดโครงสร้างต่าง ๆ มีกลุ่มวิชาในหลักสูตรประถมศึกษา คือ กลุ่มทักษะมีวิชาภาษาไทย คณิตศาสตร์ กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย กลุ่มการทำงานพื้นฐานอาชีพ และกลุ่มประสบการณ์พิเศษ (ภาษาอังกฤษ) การจัดการศึกษาของครูโรงเรียน ตชด. ที่พบเป็นการสอนตามรูปแบบที่กำหนดไว้อย่างตายตัวคือการศึกษาที่มีลักษณะสำเร็จรูปไม่ว่าจะเป็นหนังสือเรียนที่มีการบังคับใช้ก็เหมือนกันทั่วประเทศ การศึกษาแบบสำเร็จรูปได้กลายเป็นแบบแผนที่เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป โดยที่ผู้สอนไม่จำเป็นต้องคิดปรับเปลี่ยนหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการหรือศักยภาพของผู้เรียน ซึ่งจะง่ายแก่การสอน ครูไม่ต้องเตรียมตัวมากนัก ไม่ต้องใช้เทคนิคหรือสื่อการสอน เพียงแต่ถือหนังสือเรียนเข้าห้องเรียนไปสอนเพียงเล่มเดียวก็เป็นที่ยอมรับได้

ครูในโรงเรียน ตชด. จะต้องใช้แบบเรียนและหนังสือเป็นคู่มือในการสอนในแต่ละวิชาตามที่ฝ่ายวิชาการ จากกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนในส่วนกลางกำหนดมาให้ ทั้งนี้โดยยึดหลักสูตรของกระทรวงศึกษาเป็นหลัก ในการสอนจะยึดสาระการเรียนรู้ในเนื้อหาตามหลักสูตร

จากส่วนกลางเป็นการสร้างความแปลกแยกระหว่างชุมชนและท้องถิ่นอย่างมาก นักเรียนซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ได้รับการปลูกฝังให้มีความรู้และความคิดที่แยกจากระบบความรู้และภูมิปัญญาดั้งเดิม เน้นการท่องจำ ขาดการฝึกปฏิบัติ ขาดความยืดหยุ่นไม่เหมาะสมกับพื้นที่ที่มีความแตกต่างหลากหลายของแต่ละภูมิภาค และไม่ตั้งอยู่บนความต้องการของชุมชนและพื้นฐานของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เคยสอดคล้องกับวิถีชีวิต จากการสัมภาษณ์ครู ตชด.ได้กล่าวถึงการกำหนดนโยบายของ ตชด. ว่าล้วนออกจากส่วนกลางทั้งสิ้น โดยการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงใช้มาตรฐานเดียวกันในลักษณะเดียวกันทั่วประเทศ ก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ไม่เอื้อต่อการดำรงชีวิตในชุมชน

1.3 การเรียนรู้แบบแลกเปลี่ยน

การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นในแบบทางเดียว หรือ การเรียนรู้ที่ครูเป็นศูนย์กลาง และแบบยึดมาตรฐานเดียวกัน หรือ การเรียนรู้แบบลักษณะเดียว แต่บางครั้งการจัดการเรียนการสอนครูได้พยายามสอนจากของจริง หรือในสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เช่น การให้ผู้เรียนเลี้ยงเป็ดและปลูกผักที่บ้าน การสอนเรื่องสิ่งแวดล้อมโดยนำผู้เรียนไปทัศนศึกษาด้วยการเดินป่า เป็นต้น ทำให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรงส่งผลให้ ผู้เรียนมีความตั้งใจอย่าง ลึกซึ้งในเรื่องที่เรียนทั้งในทางทฤษฎีและปฏิบัติ นอกจากนี้การเรียนการสอนด้วยวิธีนี้ยังเป็นการนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน ทั้งประเภททรัพยากรบุคคลและแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างครู ผู้เรียนและชุมชน การเรียนรู้แบบแลกเปลี่ยนแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ ได้แก่ การเรียนรู้แบบนอกห้องเรียนและการเรียนรู้แบบมิตรสัมพันธ์

1.3.1 การเรียนรู้แบบนอกห้องเรียน

เนื่องจากงบประมาณในด้านการเรียนการสอนของโรงเรียน ตชด.มีไม่มากนัก ครู ตชด.บางกลุ่มได้พยายามนำทรัพยากรที่มีในชุมชนมาใช้เป็นสื่อการเรียนการสอนเพราะหาได้ง่ายในชุมชนและให้เป็นประโยชน์มากที่สุด ครูบางท่านจึงใช้วิธีการสอนนอกห้องเรียน เช่น วิชาพลศึกษา ที่เป็นการฝึกปฏิบัติไม่ภาคทฤษฎีใด ๆ และบางครั้งอุปกรณ์กีฬาก็หาไม่เพียงพอจำต้องปรับเปลี่ยนไปใช้สิ่งอื่นสอนแทน บางครั้งไม่มีในตำรา จึงทำให้เนื้อหาในการสอนน่าสนใจและดึงดูดใจผู้เรียนอย่างยิ่ง วิชาดังกล่าวเป็นวิชาปฏิบัติจึงไม่ใช่วิชาที่จะยึดเยียดข้อมูลให้ท่องจำ การเรียนการสอนนอกห้องเรียนอีกวิธีการหนึ่งคือทางโรงเรียนได้เชิญวิทยากรให้เข้าไปช่วยสอน นอกเหนือจากปราชญ์ชาวบ้านแล้ว ยังมีเจ้าหน้าที่อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กรมป่าไม้ เป็นเจ้าหน้าที่ จากหน่วยงาน ของรัฐที่ได้จัดส่งมาให้ความรู้แก่นักเรียน ภาคเรียนละ 3 ครั้ง เนื่องจากพื้นที่บ้านนาสวนอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ การเรียนการสอนในเรื่องเกี่ยวกับป่าไม้และสมุนไพรจึงมีประโยชน์อย่างมากแก่เยาวชนผู้ได้รับความรู้ นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานอื่น ๆ เข้ามาร่วมให้ความรู้และเข้ามาร่วมฝึกปฏิบัติในแปลงเกษตรในโรงเรียนทางด้านโครงการเกษตรเพื่ออาหาร

กลางวันอันเป็นโครงการตามพระราชดำริที่ร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ เช่น กรมประมง กรมส่งเสริมการเกษตร และกรมปศุสัตว์ รวมทั้งมาช่วยสนับสนุนในเรื่องที่เกี่ยวกับพันธุ์ปลา พันธุ์เป็ด พันธุ์ไก่

การศึกษาจากของจริง เป็นวิธีการสอนที่ครูบางคนได้พยายามนำวิธีการใหม่มาใช้สอน โดยครูจะต้องมีการวางแผนว่าจะพาไปดูอะไร สิ่งใด การพาไปดูของจริงจะทำให้นักเรียนจดจำได้ดี เพราะจะได้เห็น ได้สัมผัส ทั้งยังจดจำว่าได้ไปเรียนนอกห้องเรียน เป็นการเรียนจากชีวิตจริง มากกว่าจากในตำรา เพราะนักเรียนจะมีความรู้สึกพิเศษที่ได้ออกไปเรียนนอกห้องเรียน ดังกรณี การเรียนการสอนที่นำเด็กออกนอกห้องเรียนไปศึกษาหาความรู้ในป่า เพื่อศึกษาสภาพพื้นที่ในวิถีชีวิตที่เป็นอยู่ในหมู่บ้านว่าเป็นอย่างไร ยกตัวอย่างเช่น ครูสมุนไพรจะพาเด็ก ๆ ไปป่า เด็กนักเรียนจะตื่นเต้นที่ได้เรียนรู้สภาพของป่า ครูได้พยายามสอดแทรกให้เข้าไปในวิถีชีวิต เรื่องการล่าสัตว์ป่ามาขายเป็นสิ่งไม่ดี เพราะการหาอาหารจากการล่าสัตว์ป่า เป็นสิ่งไม่จำเป็นเพราะถึงแม้จะไม่ล่าสัตว์ป่าก็ยังสามารถหาอาหารได้ไม่อดอยาก มนุษย์ยังมีอาหารชนิดอื่นให้ทำเป็นอาหารได้ ครู ตชด.ได้ใช้ประสบการณ์จริงที่พบเห็นจากในหมู่บ้านเข้ามาใช้ในการเรียนการสอน รวมทั้งสอนถึงโทษของการล่าสัตว์ พร้อมกับยกตัวอย่างบุคคลที่ถูกจับ จริง ๆ แต่จะใช้วิธียกตัวอย่างบุคคลอื่น ๆ แทนผู้ปกครองของเด็กนักเรียนที่ถูกจับ การไม่ล่าสัตว์ได้ถูกปลูกฝังจากการเรียนในระบบโรงเรียนจากครูซึ่งเป็นภูมิปัญญาในชุมชน ซึ่งจะเห็นถึงการเรียนการสอนที่จะพยายามไม่สอนแปลกแยกจากชีวิตประจำวัน ครูผู้สอนมีวิธีการที่แยบยลที่จะทำให้บทเรียนน่าสนใจ เพราะสิ่งที่เด็กพบเห็นในชีวิตประจำวัน เห็นอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน จะทำให้เด็กสามารถซึมซับวิถีคิดได้ดีกว่า การเรียนรู้ในสิ่งที่ไกลตัวทั้งยังเป็น การฝึกวิถีคิดของเด็กให้รู้จักการตอบคำถามด้วยการคิดวิเคราะห์ การแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง วิธีการสอนแบบเดียวกันนี้ที่ได้เริ่มมีการนำเข้าไปสอดแทรกกับวิชาต่าง ๆ เช่น วิชาคณิตศาสตร์ วิชาวิทยาศาสตร์ วิชาวาดเขียน ฯลฯ

การพานักเรียนไปนอกห้องเรียน มีทั้งพาไปในบริเวณโรงเรียน หรือบางครั้งจะพาเด็กเข้าไปในป่าหลังโรงเรียน เพื่อสำรวจพันธุ์ไม้มีการแข่งขันกันว่าใครจะเขียนรายชื่อพันธุ์ไม้ ได้มากที่สุด รายชื่อต้นไม้ที่ครูบางท่านบอกว่าเด็กจะรู้จักต้นไม้มากกว่าครู การออกไปศึกษานอกห้องเรียนมีประโยชน์อย่างมากเป็นการฝึกเด็กในเรื่องการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ให้รักสามัคคีกันภายในกลุ่ม แต่ข้อเสียของการทำงานเป็นกลุ่มคือมีเด็กบางคนที่ไม่เกี่ยวข้องทำงาน วิธีการสอนด้วยการแข่งขันกันทำงานเป็นกลุ่ม จึงมีข้อเสียอยู่บ้างแต่ก็เป็นการฝึกฝนค่อยเป็นค่อยไปให้เด็ก เพราะเด็กจะเรียนรู้ว่าถ้าไม่ยอมช่วยงานเพื่อน คราวต่อไปเพื่อน ๆ จะไม่เอาเข้ากลุ่มด้วย ครูที่ดำเนินวิธีการสอนด้วยการแข่งขันกันทำงานเป็นกลุ่ม มีการใช้ศิลปะเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เด็กจะชอบการวาดภาพ สิ่งที่เด็กสนใจ เช่น ธรรมชาติที่อยู่รอบ ๆ ตัวเขา ที่ได้พบเห็นในชีวิตประจำวัน เป็นการ ตอกย้ำความรักในวิถีชีวิตไม่แปลกแยกออกไป เด็กสามารถฝึกวาดได้จากของจริง วาดจากสิ่งที่เขาเห็นจากการพาเด็กเข้าไปในป่า โดยให้นักเรียนวาดรูปอะไรก็ได้ที่นักเรียนอยากวาด

ส่วนมากจะเป็นธรรมชาติที่เขาเห็น ซึ่งเด็กจะวาดรูปต้นไม้ รูปช้าง ภูเขา น้ำตกที่อยู่บนเขา รูปสัตว์ รูปปลิง ฯลฯ

ด้วยความที่ชาวบ้านนาสวนมีการศึกษาหาความรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านได้เห็นถึงความสำเร็จดังกล่าวมีลูกศิษย์ลูกหาที่อยู่ในบ้านนาสวนและนาไร่เป็นกลุ่มวนเกษตร ที่สนใจเรื่องสมุนไพรและต้นไม้ต่าง ๆ ผู้รู้ล้วนเป็นเครือข่ายของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม การเรียนการสอนจึงใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในชุมชนมาสอนในโรงเรียนถือว่าการถ่ายทอดความรู้แก่บุตรหลานทั้งในโรงเรียนและในวิถีชีวิต ชาวบ้านนาสวนได้เห็นถึงความสำคัญของการเรียนที่เกิดขึ้นจากการทำงานเกษตรในโรงเรียนอย่างมาก เพราะจะเป็นประโยชน์แก่ตัวเด็กในเรื่องการทำงาน การออกกำลังกาย การทำงานร่วมกับเพื่อน การแบ่งงานกันทำ ฯลฯ ทั้งยังอยู่ในความดูแลอย่างใกล้ชิดของครูผู้สอน นอกจากได้มีการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ได้สอดแทรกวิถีคิด คำสอนต่าง ๆ ไว้อย่างแยบยลและเป็นองค์รวม อาทิ พระในวัดได้เดินไปเยี่ยมโรงเรียนไปคุยเล่นกับเด็กนักเรียนไปดูการเรียนการสอนในโรงเรียนก็สามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ด้วยการแลกเปลี่ยนในหลาย ๆ วิธีการ เช่น หลวงพ่อขอต้นไม้จากโรงเรียนไปวัดแล้วนำไปขยายพันธุ์เพื่อแจกจ่ายให้แก่ญาติพี่น้องในชุมชนเป็นจำนวนมาก เป็นผลให้เกิด วิถีคิดเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จากการสัมภาษณ์ พ่อใหญ่เลี่ยม ปราชญ์ชุมชน อายุ 56 ปี กล่าวว่า

ตอนแรกผู้ใหญ่ก็ไปดูโรงเรียน ชาวบ้านก็ไปดูโรงเรียน โรงเรียนเขาทำได้ เขาก็ไปดู ชาวบ้านแลกเปลี่ยนกันดู อย่างพวกไปอบรมมาทำเด็กก็มาดู พวกผมก็ไปดูของเด็ก ซึ่งปัจจุบันอาจารย์โรงเรียนก็ทำดี การเรียนในห้องเรียนทำให้จิตเด็กรับไม่ไหว ต้องมีทั้งภาคปฏิบัติด้วย ไปเรียนภายในโรงเรียนแหละ แต่ว่าเป็นเล้าไก่ เป็นเป็ด เป็นไก่ ศึกษาเชิงปฏิบัติจริง ว่าเวลาจะหว่านอาหารปลา จะหว่านเวลาไหน ทำเล้าไก่ทำยังไงให้มันสะอาด และไข่จะได้ยังไง มายังไง ก็หัดปฏิบัติทางอาจารย์ทำแบบนี้ผมว่าใช้ได้เลย ครูมันต้องเปลี่ยนระบบ ไม่ใช่แค่นั่งสอนอย่างเดียวต้องซึมเข้าไปถึงครอบครัวเขาด้วย เพราะผมมองว่าสถาบันครอบครัวก็เป็นเรื่องใหญ่

การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นกระบวนการที่ได้มีการได้ดูจากของจริง ได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์ การได้สัมผัสของจริง จึงทำให้สามารถเรียนรู้ได้จากผู้อื่นและเป็นการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม โดยการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกัน ทำให้การเรียนรู้ขยายตัว มีความคิดใหม่ วิธีการใหม่ ๆ เข้ามา ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายกว้างขวางทั้งในด้านสาระ เกิดการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง จากการลงมือทำงาน เป็นการเรียนรู้จากปัญหา และเป็นการเรียนรู้เพื่อพยายามแก้ปัญหาในชีวิต เมื่อชุมชนสามารถช่วยกันแก้ปัญหาได้ การเรียนรู้เช่นนี้เป็นการเรียนรู้จากสิ่งใกล้ตัวที่ผู้เรียนรู้จักเป็นอย่างดี การทำความเข้าใจในสิ่งที่ผู้เรียนรู้จัก

อยู่แล้วย่อมง่ายและเอื้อต่อการพัฒนาความคิดของผู้เรียนเกี่ยวกับเรื่องนั้นได้มากกว่าการที่ผู้เรียนเรียนจากเรื่องที่ไกลตัว ยกตัวอย่างเช่น การเพาะพันธุ์พืช การปลูกพืชซึ่งเป็นการเรียนรู้ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วส่งต่อไปยังคนรุ่นต่อไป กระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้จากการสาธิตและการบอกเล่า สอนด้วยวาจา จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ขาว ครู ตชด. อายุ 37 ปี กล่าวว่า “ให้มันรู้จักวิธีการเพาะชำ แล้วต้นไม้พวกไหนชำด้วยกิ่ง พวกไหนชำด้วยต้น และพวกไหนชำด้วยราก ด้วยใบ หรืออะไร จะรู้จักบ้าง แล้วระยะที่ตัดชำ มันก็มีบอกว่าอันนั้นเป็นความยาวเขาก็มีสอน พร้อมแล้วเด็กจะได้รู้ทั้งคณิตศาสตร์” และ “แล้วสิ่งที่โรงเรียนสอนที่โรงเรียนได้เคยนำมาใช้ที่บ้านด้วย อย่างเช่นวิชากลุ่มการทำงานพื้นฐานอาชีพที่ได้มาใช้ที่บ้าน การปลูกผัก การตอนกิ่งไม้ การถูบ้าน การกวาดบ้าน การทำความสะอาดต่าง ๆ”

วิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ซึ่งรวมถึงวิทยาศาสตร์และสังคมศึกษา ในชั้น ป.4 เมื่อเรียนเกี่ยวกับพืชและการเจริญเติบโตของพืช นอกจากเรียนในหนังสือแล้วครูยังให้ไปค้นคว้าที่ห้องสมุด นอกจากนี้ยังสอนจากการปฏิบัติจริง เช่นการตอนกิ่ง ซึ่งจะปฏิบัติไปพร้อมกับการอธิบายภาพในหนังสือ การปฏิบัติจริงทำให้สามารถจดจำและทำได้ดี ต่อคำถามของผู้วิจัยเด็กสามารถตอบได้อย่างมั่นใจว่าเมื่อการตอนทำได้ประสบความสำเร็จ ก็จะสังเกตได้จากการติดของกิ่ง และสังเกตได้จากการที่รากเป็นสีน้ำตาลแก่ ก็จะสามารถตัดกิ่งนั้นไปปลูกได้ต่อไป จะเห็นได้ว่าวิชาเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ส่วนใหญ่จะสอนเกี่ยวกับพืช เพราะจะเป็นการสร้างความรู้ความสอดคล้องไม่แปลกแยกความรู้ที่เด็กนักเรียนจะมีความเข้าใจและสามารถทำได้ในชุมชนนั้น ๆ จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ขาว กล่าวว่า

ในห้องสมุด มีอยู่ใน สปช. นะวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ที่เคยเรียน มีสิ่งที่เคยเรียนเกี่ยวกับพืชจำไม่ได้ เกี่ยวกับการเจริญเติบโตหรือเปล่า วิทยาศาสตร์มีหนังสือเล่มเดียวครับ คือ ออกไปหาพืชเหมือนกัน เวลาออกไปเรียนนอกห้องเรียนมีความรู้ลึก อ่อนครับ จะสอนเกี่ยวกับพืช ครูสอนการตอนกิ่งครับ เวลาสอนก็ดูตามหนังสือ ได้ทำการตอนด้วยครับ ถ้าให้ทำตอนนี้ก็ยังทำได้ครับ เวลาทำแล้วจะสังเกต การติดของมัน เราจะรู้ว่าเอากิ่งที่เราตอนมันติดขึ้นมาแล้ว เราดูรากมัน ดูตรงราก รากจะออกมา แล้วเราจะตัดเอาไปปลูกได้ ตอนรากเป็นสีน้ำตาลแก่ครับเราก็จะตัดไปปลูก มีการเตรียมดินไว้แล้วก็เอากิ่งนี้ไปปลูก

สำหรับการเรียนวิชา สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตในชั้น ป.6 ครูจะใช้หนังสือสารานุกรมเป็นสื่อการสอน เพราะเป็น การฝึกให้เด็กรู้จักค้นคว้า จะเห็นได้ว่าการเรียนโดยวิธีการใช้สื่อและของจริงประกอบจะทำให้เด็ก สนใจเรียนอย่างมาก แม้ว่าจะมีวัสดุอุปกรณ์ไม่เพียงพอเด็กก็ตาม นอกจากนี้ครูยังพยายามใช้สารานุกรมเป็นแหล่งความรู้ให้เด็กได้ศึกษาค้นคว้า

วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย ซึ่งรวมถึงวิชาดนตรี นาฏศิลป์ และพลศึกษา ครูบางท่านก็มาแยกสอนเป็นวิชา ๆ เช่นวิชาดนตรี นาฏศิลป์ กิจกรรมเข้าจังหวะ ซึ่งถือว่าเป็นประสบการณ์ใหม่ ๆ ให้เด็ก การเรียนรู้ที่ครูได้รับการอบรมจะทำให้ นำความรู้มาสอนเด็กได้ดี เช่น อบรมการเป่าลุ่ย ป.6 พอมีอุปกรณ์เครื่องดนตรีบ้าง เด็กจะสนใจบทเรียนอย่างมาก แม้ว่าครูจะไม่ได้จบการศึกษามาโดยตรงแต่เมื่อได้รับการอบรมครูประจำปี ครูก็สามารถสอนได้

วิชาพลศึกษา ครูจะสอนเน้นการสอนนอกห้องเรียน เกี่ยวกับการเล่นกีฬา ซึ่งมีการเล่นบาสเกตบอล ฟุตบอล การสอนไม่มีหนังสือประกอบ แต่ใช้การปฏิบัติจริงของนักเรียนมีการลงสนามเล่นจริง ๆ ซึ่งนักเรียนจะสามารถตอบได้อย่างมั่นใจว่าฟุตบอลมีนักกีฬา ฝ่ายละ 11 คน ส่วนบาสเกตบอล มีผู้เล่น ฝ่ายละ 6 คน วิชาพลศึกษาส่วนใหญ่เป็นวิชาเกี่ยวกับการปฏิบัติล้วน ๆ นักเรียนส่วนใหญ่เข้าใจได้ดี เพราะไม่ได้สอนตามหนังสือ การเรียนการสอนนับว่าประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง เพราะเมื่อเรียนแล้วเด็กนักเรียนสามารถเข้าใจกติกาได้

วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ ซึ่งรวมถึงวิชาเกษตร งานบ้าน งานประดิษฐ์ เป็นวิชาที่เด็กชอบ ครูจะให้เด็กลงแปลงปลูกผัก ส่วนมากจะลงมือปฏิบัติ วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ ได้แก่ วิชา งานบ้าน จะพาทำงาน เช่น ไป โรงครัว ไปจัดโรงครัว 1 สัปดาห์จะเรียน 1 ครั้ง สอนการจัดโรงครัว การล้างถ้วยล้างชาม การปิดกวาด การเก็บไม้กวาด วิชาเกษตรจะพาแปลงเกษตร หักปลูกผัก ในโรงเรียนจะมีวิทยากรจากวิทยาลัยเกษตรกรรมเข้ามาอบรมเด็ก เด็กก็จะได้เรียนรู้ นอกจากนี้ยังมีเจ้าหน้าที่จากกรมปศุสัตว์ กรมประมง มาสอนในโรงเรียนประมาณปีละ 2 ครั้ง จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ขาว กล่าวว่า

การสอนวิชา กพอ. ส่วนมากจะลงปฏิบัติจริง เป็นวิชางานบ้าน ไปสอนในโรงครัวบ้าง ไปจัดโรงครัว พุดง่าย ๆ ว่าโรงครัวต้องจัดทุกวันอยู่แล้ว กพอ. จะมีอาทิตย์หนึ่งมีครั้ง ก็ถือตัวนั้น เอาให้เด็กฝึกด้วย การจัดเก็บโรงครัว การล้างถ้วยล้างชามอะไร การปิดกวาด การเก็บไม้กวาดอะไร คือ มันจะได้อาทิตย์ละครึ่ง พุดว่าในแต่ละวิชา เขาเรียกว่ากลุ่ม กพอ. จะมีของเกษตร เกษตรและกิจงานบ้าน งานประดิษฐ์ นี่จะรวมกัน อยู่ใน กพอ. คือถ้าเกษตรเราก็พาแปลง งานบ้านก็พาทำงาน คือ เราสอนบางครั้ง คือแต่ละคนว่าจะสอนไปก่อนแล้วพาทำงาน หรือให้ทำก่อนไปสอน ก็แล้วแต่ใครสอน

ในด้านการเรียนการสอนของชั้น ป. 4 มีครูประจำชั้นซึ่งจะแบ่งงานสอนให้ครูหลายคน ช่วยกันสอนนักเรียนจะชอบเรียนวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย เนื่องจากเป็นวิชาประดิษฐ์สิ่งของต่าง ๆ อาทิ ของเล่น เครื่องบิน นก การเรียนการสอนของครูจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการเตรียม

การสอนมาก่อนและบางครั้งก็มีการทดสอบก่อนและทดสอบหลัง เพื่อให้เด็กพร้อมอยู่ตลอดเวลา รวมไปถึงให้เด็กค้นคว้าหาคำตอบเองจากแบบฝึกหัดที่ครูให้ จะถูกจะผิดก็ไม่เป็นไร ครูจะไม่เป็นฝ่ายบอกแต่ฝ่ายเดียวเพราะจะเป็นเหมือนการป้อน ซึ่งผลสุดท้ายเด็กจะไม่สามารถทำได้เนื่องจากไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์ การค้นคว้าหาคำตอบจากแหล่งต่าง ๆ การศึกษาลักษณะนิสัยของเด็กแต่ละคนเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อครูจะได้ให้ทำงานหรือสอดแทรกวิชาการได้ตรงตามความต้องการของนักเรียน เช่น คนชอบทำแปลงเกษตรก็จะให้ทำ แม้แต่การแปลงเกษตรปลูกผัก ครูก็สามารถสอดแทรกเข้าไปในวิชาคณิตศาสตร์ได้ มีการวัดความห่างของต้นกล้าที่ปลูกเหมือนกับ การบูรณาการในการเรียนการสอนไปในตัว จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ชาว กล่าวว่

ตอนแรกผมจะไม่สอบถามปัญหาเขา คือ ผมดูอุปนิสัย บางคนชอบเล่นมากกว่า บางคนไม่อยากเรียน แต่อยากทำงาน เราก็จะแก้ปัญหาก็ให้ไปทำงาน แต่แทรกวิชาเขาไปด้วย เช่น เปิดเทอมใหม่ อยากได้แปลงผักมั่ง ครูทำไหมไม่แบ่งแปลงผักให้ผมมั่ง คือเด็กที่ไม่สนใจมันจะอยากทำแปลงผัก ผมยังไม่แบ่งให้ ถ้าถามว่าทำไหมไม่แบ่งให้ผม ครูเห็นว่าเธอขยันน้อยหน่อย เดี่ยวครูหาแปลงใหม่ให้ แต่ผมแบ่งแปลงไว้แล้ว เป็นการกระตุ้นให้เขาสนใจบ้าง แต่ส่วนมากการทำงานเด็กมันจะทำดี แต่เราต้องแทรกไปด้วย อย่าง เช่นลงไปแปลงผัก ได้กล้าผักมากก็ไม่บอกว่าปลูกอย่างไร ห่างกันแค่นี้ ได้ก็ตัน ห่างกันเท่าไรแล้วให้เขาปลูกเอง ผมจะไม่บอกว่าไม่แรกต้องตรงนี้นะ แล้วไปหักไม้มา ให้คำนวณกันเองว่าระยะห่าง 6 นิ้ว ได้ก็ตัน ความกว้างของมัน ความยาว แปลงผักเรายาวเท่าไรผมจะแทรกไปอย่างนี้

1.3.2 การเรียนรู้แบบมิตรสัมพันธ์

เนื่องจากการเป็นครู ตชด.เป็นอาชีพที่เสียสละเป็นงานมวลชน ต้องเข้ากับชาวบ้าน เป็นงานที่ต้องอาศัยความอดทนและความเสียสละอย่างมาก เพราะเป็นงานที่อยู่ใกล้กันดารงานครู ตชด.มิใช่เป็นเพียงงานที่มีภาวะรับผิดชอบเฉพาะงานสอนในโรงเรียนเท่านั้น แต่จะต้องเข้าไปสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวบ้าน ครูในพื้นที่โรงเรียน ตชด.จึงมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่จะต้องเข้าถึงชุมชน ให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนซึ่งเป็นการปฏิบัติการทางจิตวิทยาจากนโยบายหลักของกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน วิธีการสอนก็จะแตกต่างไปจากครูในโรงเรียนสังกัดอื่น ๆ การแสดงความสนิทสนมเหนียวแน่นคุ้นเคยกับ ชาวบ้านก็เป็นวิธีการหนึ่งที่เป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านหรือชุมชนบ้านนาสวนแห่งนี้ กล่าวคือ ครู ตชด. และบุคคลในชุมชนจะมีความเข้าใจและสนใจทุกข์สุขและสวัสดิการของกันและกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่ว่าชาวบ้านจะทำอะไร ครูก็จะร่วมทำด้วย ไม่ว่าครูจะทำอะไรชาวบ้านจะร่วมทำด้วย เป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ในหมู่บ้านที่มีลักษณะใกล้ชิดผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะโดยรากฐานแล้วชาวบ้านนาสวนที่มีสายสัมพันธ์ในท้องถิ่นและภูมิภาคอีสาน ดังนั้นวิถีชีวิตของหมู่

บ้านนาสวนจึงมีความรู้สึกร่วมกันและจริงใจต่อกันเหมือนเป็นสมาชิกในครอบครัวเดียวกัน ครูจึงมีความรู้สึกร่วมกันและจริงใจต่อกัน เช่นเดียวกับชีวิตในครอบครัวเหมือนสมาชิกในครอบครัวเดียวกันที่มีความเข้าใจและจริงใจต่อกัน โดยชาวบ้านจะได้มีโอกาสเรียนรู้จากสิ่งที่เด็กเรียนในโรงเรียน ขณะเดียวกันเมื่อครูต้องออกไปสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้าน ก็ได้ใกล้ชิดชาวบ้านและได้เรียนรู้จากชาวบ้านด้วย จากการสัมภาษณ์ พ่อหนู ปรานย์ชุมชน อายุ 45 ปี กล่าวว่า “ผมก็ไม่ชำนาญ อย่างลูกชายผมมันทำดี ก็ถามมันว่าทำไม ทำไม่ได้ดีกว่าของกู” และ “เวลาที่เราไปพบปะข้างนอก มันเป็นไปได้ไหมที่เราจะดึงครูไปด้วย ผมอยากดึงครูไปด้วย เพื่อให้เกิดแนวคิดเปลี่ยน วิธีคิดเพื่อไปให้เห็นมันจะได้เกิดมโนทัศน์เลย เขาจะได้แนวทาง อันไหนมันสำคัญเราก็จะได้เลือกกัน เราควรทำอะไรก่อน เพราะปัญหามันไม่มีใครรู้เท่ากับคนในชุมชนหรอก”

นอกจากนี้ยังมีการสัมภาษณ์ พ่อใหญ่อาทิตย์ ปรานย์ชุมชน อายุ 65 ปี กล่าวว่า “เรามันคนแก่ ทำได้ไม่เหมือนเขา ตาไม่ค่อยดี ได้เรียนรู้จากเด็ก เพราะเขาเอายอดดืมาใส่ต้นมีรากแก้ว เขาก็บากเป็นปากฉลาม แล้วมาติดกัน มันติดกันมิดชิดดูสวยดี เขาเป็นเด็กทำไมเขาทำได้ ทำไมมันถึงสวยงาม ผมจึงไปตาม” นอกจากนี้ยังกล่าวต่อไปอีกว่า “สอนการเพาะให้เด็ก เพาะขนุน เพาะทุกอย่าง เรารู้หลักการว่าต้องหาปุ๋ยคอก ดินพื้นตมมาผสมมาใส่ลง ซึ่งต้องมีระยะประมาณ 3 เซนติเมตรจากปากถุง เอาสิกลงไปไม่ได้เอาขึ้นมาสูงก็ไม่ได้ ซึ่งผมไม่รู้เหมือนกัน”

กล่าวโดยสรุป แบบแผนการเรียนรู้ในโรงเรียนสามารถแบ่งได้เป็น 3 แบบใหญ่ ๆ โดยที่แบบแผนการเรียนรู้ที่เกิดในห้องเรียน จะมีลักษณะเป็นแบบการเรียนรู้ทางเดียวหรือการเรียนรู้แบบครูเป็นศูนย์กลางและเป็นแบบแผนการเรียนรู้ที่ใช้มาตรฐานแบบเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การที่มีครู ตชด. บางคนพยายามนำเด็กไปเรียนนอกห้องเรียน ทำให้เกิดแบบแผนการเรียนรู้แบบแปลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากชีวิตจริงและเป็นการเรียนรู้แบบมิตรสัมพันธ์

2. เงื่อนไขการเกิดแบบแผนการเรียนรู้ในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน

แบบแผนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในโรงเรียน ตชด. มีเงื่อนไขที่สำคัญมาจากนโยบายของการจัดการศึกษาของรัฐและการจัดโครงสร้างการบริหารการศึกษาโดยใช้ระบบราชการ ซึ่งมีผลอย่างสำคัญที่ทำให้เกิดแบบแผนการเรียนรู้แบบทางเดียวและการเรียนรู้แบบใช้มาตรฐานเดียวกัน ซึ่งเป็นแบบแผนการเรียนรู้ที่ปรากฏอย่างชัดเจนในโรงเรียน ตชด. และแม้ในโรงเรียน ตชด. จะมีแบบแผนของการเรียนรู้แบบแปลกเปลี่ยนปรากฏอยู่บ้าง แต่ก็ยังมีอยู่เพียงในบางวิชาและเป็นเพียงส่วนน้อยเท่านั้น ในส่วนนี้จะกล่าวถึงเงื่อนไขในด้านนโยบายของรัฐและการจัดโครงสร้างการบริหารการศึกษาซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดแบบแผนการเรียนรู้ในโรงเรียน ตชด. ดังได้นำเสนอไปแล้วในส่วนต้น

2.1 เงื่อนไขที่เกี่ยวกับการกำหนดนโยบายจากส่วนกลาง

เนื่องจากระบบราชการได้รับอิทธิพลจากตะวันตกโดยมีการจัดเป็นกระทรวงทบวง กรม มีการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางเกือบทั้งหมดโดยอาศัยโครงสร้างเป็นแบบที่เป็นทางการความสัมพันธ์จึงเป็นแบบที่เป็นทางการ การกำหนดนโยบายต่าง ๆ แบบแนวดิ่ง เป็นการกำหนดจากส่วนบนลงมา โดยการใช้แนวความคิดที่มีการศึกษาไว้เกี่ยวกับการใช้อำนาจของรัฐโดยอาศัยกลไกของระบบราชการเข้ามาทำหน้าที่ในการบริหารจัดการศึกษา เช่น มีการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น มีการกำหนดบทบาทของบุคลากร มีกฎเกณฑ์ระเบียบและข้อบังคับ

สำหรับโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนที่จัดตั้งขึ้นด้วยเป็นนโยบายจากรัฐสู่หน่วยงาน ตชด. นโยบายการศึกษาที่เป็นอยู่ในขณะนี้กล่าวว่ารัฐเป็นผู้กำหนดและวางแผนการศึกษา และการตั้งโรงเรียน ตชด. เกิดเพื่อเสริมงานโรงเรียนซึ่งกระทรวงศึกษาธิการดำเนินการอยู่แล้วเฉพาะในท้องถิ่นทุรกันดารและห่างไกลคมนาคม มีวัตถุประสงค์เพื่อให้การช่วยเหลือประชาชนยากจนที่อยู่ห่างไกลให้ได้รับการศึกษาภาคบังคับเช่นเดียวกับประชาชนที่อื่น เพื่อขจัดความไม่รู้หนังสือของประชาชน เป็นการปลูกฝังความรักชาติ เพื่อสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างประชาชนกับ ตชด. การจัดการศึกษาที่จัดโดยรัฐจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ของรัฐและถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐอีกทางหนึ่ง

จึงเห็นได้ว่านโยบายโรงเรียน ตชด. ที่ตั้งขึ้นเนื่องจากมีจุดประสงค์พิเศษซึ่งเป็นการปฏิบัติ การทางจิตวิทยาและขณะเดียวกันก็เพื่อจะทำให้ชุมชนได้รับการศึกษา ผลของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น จึงเป็นเพียงการถ่ายทอดและต่อยอดอุดมการณ์ของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว. การบังคับบัญชาจากกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนสู่โรงเรียน ตชด. เป็นการใช้อำนาจของรัฐเข้ามาบังคับบัญชา โดยอาศัยกลไกของระบบราชการเข้ามาทำหน้าที่ในการบริหารจัดการแบบรวมศูนย์เข้าสู่ส่วนกลาง เนื่องจากระบบราชการได้มีการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางเกือบทั้งหมด มีโครงสร้างในแบบที่เป็นทางการ ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นแบบที่เป็นทางการทุกอย่างทำไปตามบทบาท การกำหนดนโยบายต่าง ๆ เพื่อใช้อำนาจบังคับบัญชาจากส่วนบนลงมา ในการจัดการศึกษา โรงเรียน ตชด. ถูกอำนาจบังคับบัญชาให้จัดตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2523 โดยหลักสูตรการเรียนการสอนได้ดำเนินการตามกฎหมาย ระเบียบ คำสั่งของกระทรวงศึกษาธิการหรือที่คณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติกำหนดไว้ เช่นเดียวกับโรงเรียนในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการทุกแห่ง การให้การศึกษาแก่เยาวชนและประชาชนของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน ได้ยึดถือกฎหมาย ระเบียบ และคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการเป็นหลัก แทนที่จะมีการจัดการศึกษาในรูปแบบของ ตชด.เอง การรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางจะมีปัญหาในด้านของเวลาและความ คล่องตัวในการปฏิบัติงาน เช่น งานบางชนิดสามารถทำได้ในเวลาไม่มากนัก แต่ต้องขออนุมัติจากส่วนกลางทำให้ต้องเสียเวลาในการดำเนินงานมากขึ้นโดยไม่จำเป็น การที่รัฐใช้ระบบการศึกษาเป็นแบบราชการ

ในการดำเนินงานทำให้โรงเรียนถูกกำหนดบทบาทอย่างแน่นอนจากรัฐ โรงเรียนจึงต้องดำเนินบทบาทต่อสังคมในแบบเฉพาะเจาะจง เช่น ต้องมีการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ทั้งภายในห้องเรียนและนอกห้องเรียน มีการจัดรูปแบบ ตลอดจนมีคตินิยมเป็นแนวทางยึดถือการจัดชั้นเรียนตามเกณฑ์อายุ การจัดระดับชั้นเรียน การจัดเวลาเรียน การจัดห้องเรียน การกำหนดผู้สอน รวมทั้งการกำหนดหลักสูตร เป็นลักษณะที่มีรูปแบบเฉพาะ โดยที่โรงเรียน ทุกแห่งต้องยึดถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด

ภาพประกอบ 41 ระบบการบริหารราชการแบบสั่งการและบังคับบัญชาลดหลั่นตามลำดับชั้น (สำนักงานโครงการส่วนพระองค์ฯ เอื้อเฟื้อภาพ)

2.2 เงื่อนไขในการบริหารจัดการแบบราชการในโรงเรียน

เงื่อนไขในการบริหารจัดการแบบราชการในโรงเรียน ดชด. จะมีการบริหารสั่งการจากผู้บัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน เป็นผู้บังคับบัญชาข้าราชการตำรวจสู่ระดับรองผู้บัญชาการและระดับรองลดหลั่นลงมาหลายระดับจนถึงระดับปฏิบัติราชการในพื้นที่ คือ โรงเรียน ดชด. ทำให้หน่วยงานตำรวจตระเวนชายแดนได้รับผิดชอบในด้านนโยบาย หลักสูตร แบบเรียน บุคลากร และงบประมาณดำเนินการและการจัดการศึกษาในพื้นที่ทุรกันดารทั้งหมด การบริหารการศึกษาได้รวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ตั้งแต่ระดับกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน ซึ่งดูแลรับผิดชอบการจัดการศึกษาโรงเรียนดชด.ทั่วประเทศ ซึ่งดูแลรับผิดชอบการศึกษาในท้องถิ่น

ทุรกันดาร เมื่อรับนโยบายก็จะมาบริหารสั่งการในระดับแผนกของตน และสั่งการไปยังกองกำกับ การต่าง ๆ มีผู้บังคับการดูแลกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนในแต่ละภาค ๆ ละ 4 กอง กำกับ ที่รับผิดชอบงานชายแดน กองกำกับการต่าง ๆ จะสั่งการไปยังโรงเรียน ตชด. ในสังกัด ทำ หน้าที่ให้การศึกษาแก่เด็กซึ่งมีกระจายอยู่ทั่วประเทศ จำนวน 181 โรงเรียน ส่วนแต่ละโรงเรียน ตชด.จะมีครูใหญ่ ผู้ช่วยครูใหญ่ ครูต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีฝ่ายต่าง ๆ รับผิดชอบงานวิชาการ งาน ธุรการ งานการเงิน งานพัสดุ งานสัมพันธ์ชุมชน ฯลฯ จนไปถึงครูประจำชั้น จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นถึงโครงข่ายที่ยู่ยากซับซ้อนแบบระบบราชการของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน และที่ เป็นปัญหาในการบริหารสั่งการเรื่องการเลื่อนชั้น เลื่อนตำแหน่งอยู่เสมอในด้านการบริหารงาน บุคคล นอกจากนี้ในเรื่องการจัดหลักสูตรส่วนใหญ่เป็นหลักสูตรที่กองบัญชาการตำรวจตระเวน ชายแดนในส่วนกลางกำหนดขึ้น เพื่อให้โรงเรียน ตชด. ทั่วประเทศได้รับการศึกษาในระดับเดียว กัน ได้มีการกำหนดโครงสร้างว่ามีวิชาบังคับ โดยแบ่งเป็นกลุ่มวิชาภาษาไทย วิชาภาษาอังกฤษ วิชาคณิตศาสตร์ วิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต สร้างเสริมลักษณะนิสัย การงานพื้นฐานอาชีพ

2.2.1 โครงสร้างการบริหาร

การตั้งโรงเรียน ตชด. เกิดขึ้นจากการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนเพื่อเสริมงาน โรงเรียนซึ่งกระทรวงศึกษาธิการดำเนินอยู่แล้วเฉพาะในท้องถิ่นทุรกันดารและห่างไกลคมนาคม (พล.ต.ต.มนัส ขันธบารุง. 2535) และวัตถุประสงค์ของการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียน ตำรวจตระเวนชายแดนคือ เพื่อให้การช่วยเหลือประชาชนยากจนที่อยู่ห่างไกลคมนาคม ซึ่งมีทั้ง ชาวไทยภูเขาต่าง ๆ และประชาชนไทยในถิ่นทุรกันดารได้มีโอกาสได้รับการศึกษาภาคบังคับ เช่นเดียวกับประชาชนที่ได้รับการศึกษาในที่อื่น ๆ เพื่อขจัดความไม่รู้หนังสือของประชาชนให้ หมดไปตามนโยบายของรัฐบาล เพื่อฝึกหัดให้เด็ก ได้เคยชินต่อระเบียบวินัย แบบแผนรู้จักการ ปฏิบัติงานที่ดีในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น เป็นการปลูกฝังความรักชาติ ค่านิยมและขนบธรรมเนียม ประเพณีไทยอันเป็นวัฒนธรรมที่งดงามของชาติ ทั้งยังเพื่อสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีและความ เข้าใจระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งจะทำให้เจ้าหน้าที่ ตชด. ได้ทำหน้าที่โดยตรงใน การปฏิบัติการชายแดนทำให้ได้รับข่าวสารและความร่วมมือด้านต่าง ๆ จากชุมชนที่ไปตั้งโรงเรียน อันจะเป็นประโยชน์ต่อทางราชการอย่างยิ่ง (กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน. 2523) จึง เห็นได้ว่าโรงเรียนที่ ตั้งขึ้นเนื่องจากมีจุดประสงค์พิเศษซึ่งเป็นการปฏิบัติการทางจิตวิทยาและ ขณะเดียวกันก็เพื่อจะทำให้ชุมชนได้รับการศึกษาและได้รับสวัสดิการ จึงได้มีการจัดการศึกษาขึ้น แต่จุดสำคัญของครู ตชด. ที่จะมาสอนในโรงเรียนไม่ได้มีหน้าที่หลักในการสอน แต่หน้าที่หลัก คือป้องกัน ชายแดน จะเห็นถึงค่านิยมที่รัฐได้จัดการศึกษาในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน คง หนีไม่พ้นเรื่องความมั่นคงและการพัฒนาประเทศที่กำลังเป็นปัญหาหลักอยู่ในขณะนี้ การเรียน

การสอนจึงเป็นการถ่ายทอดและต่อยอดตามการณ์ความเชื่อต่าง ๆ ของรัฐที่ไม่ได้คำนึงถึงวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ของประเทศ

การบังคับบัญชาจากกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนแบบทางเดียวสู่โรงเรียน ดชด. เป็นแนวความคิดที่มีการศึกษาไว้เกี่ยวกับการใช้อำนาจของรัฐโดยอาศัยกลไกของระบบราชการเข้ามาทำหน้าที่ในการบริหารจัดการแบบรวมศูนย์เข้าสู่ส่วนกลาง เช่น มีการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น มีการกำหนดบทบาทของบุคลากร มีกฎเกณฑ์ระเบียบและข้อบังคับ เนื่องจากระบบราชการได้รับอิทธิพลจากตะวันตกโดยมีการจัดเป็นกระทรวงทบวง กรม มีการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางเกือบทั้งหมด โครงสร้างเป็นแบบที่เป็นทางการ ความสัมพันธ์จึงเป็นแบบที่เป็นทางการทุกอย่างทำไปตามบทบาทด้วยการกำหนดนโยบายต่าง ๆ เป็นการกำหนดจากส่วนบนลงมา ยกตัวอย่างเช่น หลักสูตรการสอนในโรงเรียน ดชด. ฝ่ายวิชาการของกองบัญชาการจะเป็นผู้ดำเนินการ โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนในปัจจุบันเป็นโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นด้วยความเห็นชอบของผู้ว่าราชการจังหวัดเพื่อให้เยาวชนชาวเขาและเยาวชนที่อยู่ในถิ่นทุรกันดารได้รับการศึกษาตาม พระราชบัญญัติประถมศึกษา

ในการบริหารโรงเรียนนั้นให้ผู้ที่กำกับการตำรวจตระเวนชายแดนแต่งตั้งผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะเป็นครูใหญ่ของแต่ละโรงเรียน ครูใหญ่มีหน้าที่ปกครองดูแลครู นักเรียน และรับผิดชอบในการบริหารโรงเรียนเป็นส่วนรวม ผู้ปฏิบัติหน้าที่ครูโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนนั้นส่วนใหญ่เป็นข้าราชการตำรวจที่ได้รับการคัดเลือกจากผู้กำกับการตำรวจตระเวนชายแดนโดยพิจารณาจากผู้ที่มีความรู้ไม่ต่ำกว่าชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 มีลักษณะเหมาะสมที่จะเป็นครูหรือเป็นผู้ที่มีความรู้ทางด้านการศึกษามาก่อนทำการสอนนักเรียนตามความเหมาะสม ในการทำงานของครู ดชด. บางครั้งต้องทำงานเพื่อเอาใจเจ้านาย และผู้บังคับบัญชาเพียงอย่างเดียว ไม่มีความเป็นกันเองการมาตรวจเยี่ยมเหมือนมาจ้องจับผิดผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ บางครั้งก็ทำงานไม่ได้ทั้ง ๆ ที่คิดว่าทำดีแล้วตามศักยภาพที่มี แต่กลับถูกว่ากล่าว ตำหนิ บางคนถูกย้าย ก็ทำให้หมดกำลังใจทั้งหมดล้วนเป็นเพราะเป็นการสั่งการและควบคุมในแนวดิ่งจากเบื้องบนลงล่างคือจากผู้บริหารลงสู่ครูตามลำดับ มีการกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์เพื่อรักษาวินัยอย่างเคร่งครัด

2.2.2 การคัดเลือกครู

ระบบการคัดเลือกครู ดชด. มีกระบวนการเหมือนระบบการคัดเลือกตำรวจโดยทั่วไป ต้องซื้อใบสมัครเป็นอันดับแรกจากโรงเรียนตำรวจภูธร 2 ชลบุรี ห้ามผู้มีอายุเกิน 27 ปี สมัครเมื่อยื่นใบสมัครสอบ จะต้องยื่นความจำนงเลยว่าจะเข้าหมวดใด เช่น เข้าหมวดตำรวจตระเวนชายแดน เข้าหมวดตำรวจภูธร เข้าหมวดตำรวจทางหลวง เข้าหมวดตำรวจสันติบาล ไปเข้าสอบ

ข้อเขียนเสร็จประกาศผล เมื่อสอบเข้าได้ต้องเข้ารับการอบรม 1 ปี จนจบโรงเรียนตำรวจภูธร 2 ชลบุรี ทุกคนต้องปฏิบัติ คือการใช้วินัยข้าราชการตำรวจ 12 ข้อ ตำรวจทั่วประเทศต้องใช้ถือ ปฏิบัติจะหลีกเลี่ยงหรือขัดขืนไม่ปฏิบัติตามคำสั่งผู้บังคับบัญชาไม่ได้ เพราะมีกฎระเบียบ ข้อบังคับตายตัว เมื่อจบหลักสูตรแล้วต้องปฏิบัติงานใน กก.ตชด.ที่ 12 เป็นเวลา 6 เดือน จะมี เอกสารมาให้เลือกพื้นที่ คือที่จังหวัดอุตรดิตถ์และจังหวัดจันทบุรี ให้ไปเป็นครู ตชด.โดยให้ เลือกโรงเรียนตามต้องการและตามความสนใจ ก่อนมาปฏิบัติหน้าที่ในโรงเรียนต้องได้รับการ อบรม ตชด.ระดับพื้นฐาน 4 เดือน และลงสู่พื้นที่โรงเรียน ตชด.ในเวลาต่อมา

2.2.3 การแต่งตั้งบุคลากรในโรงเรียน

การแต่งตั้งบุคคลเข้าปฏิบัติราชการชายแดน รายชื่อนี้จะอยู่ที่แผนก 1 กองกำกับการ (ฝ่ายกำลังพล) รวมทั้งมีประวัติต่าง ๆ ตั้งแต่เป็นนักเรียนจนจบมัธยม ในใบประวัตินี้จะมีรายละเอียดของอัตราเงินเดือนที่ได้รับตั้งแต่ปฏิบัติราชการมา เงินเดือนขึ้นก็ขึ้น มีคำสั่งอะไรบ้าง เลข ที่เท่าไร ประวัติการลาภักดิ์ครั้ง การลาป่วยเป็นอะไรบ้างตั้งแต่เริ่มต้น ลาพักร้อนก็ครั้งโดนขังหรือไม่จำนวนกี่ครั้ง วงจรการเป็น ตชด.เมื่อเริ่มชีวิตและตำแหน่งใน ตชด.คือเป็นพลตำรวจ พลสมัคร พลสำรอง หรือพลสำรองพิเศษ “ตำแหน่งลูกแถว” มาถึงระดับสิบตำรวจตรี ตำแหน่งผู้บังคับหมู่ ดิตยศสิบตำรวจตรี สิบตำรวจโท ประมาณ 3 ปี แล้วสิบตำรวจเอก จนถึงจำสิบตำรวจ แล้วจึง สอบเป็นนายดาบ “นายดาบ”หมายความว่าปรับจากเงินเดือนจำสิบตำรวจเต็มขั้นแล้ว มันไม่มี โอกาสขึ้นถึงนายตำรวจชั้นสัญญาบัตร แต่ในช่วงหลังไม่มีการปรับต้องไปสอบรวมกัน บางคนก็ ได้บ้าง ไม่ได้บ้าง จะสอบรวมกันทั้งประเทศ จากนายดาบต้องสอบเป็นนายร้อย คนที่จะมีสิทธิ์ สอบต้องมียศตั้งแต่จ่าขึ้นไป แต่ก็ยังมีบ้างที่ได้รับโควตาพิเศษไม่ต้องสอบเลื่อนเป็นนายร้อยได้เลย สำหรับตำแหน่งยศจ่าขึ้นมาสอนเป็นนายตำรวจทั่วประเทศมีแค่ 50 ตำแหน่ง แต่ก่อนจะมีการ เลือกจากพวกจำสิบตำรวจอาวุโส ยกตัวอย่างครูใหญ่ ตชด.บ้านนาสวน คนปัจจุบัน ถ้าเป็นจำมา นานก็ให้เป็นนายดาบตำรวจ แต่ปัจจุบันต้องสอบรวมกันด้วยข้อสอบเดียวกันทั่วประเทศ การ สอบเลื่อนจะมีการสอบสายปราบปราม สายธุรการ สายสอบสวน คือสอบได้ก็ไปดิตยศร้อย ตำรวจตรี การสอบเป็นนายตำรวจจะมีพวกที่สำเร็จการศึกษาด้านนิติศาสตร์ และด้านรัฐศาสตร์ พวกนี้จะมีสิทธิ์สอบตั้งแต่ยศต่ำกว่าจำสิบตำรวจ ถ้าจบนิติศาสตร์ก็มีสิทธิ์มากที่จะเป็นนายร้อย สามารถได้สิทธิ์สอบสายธุรการ สายสืบสวนสอบสวน สายปราบปรามได้ แต่ถ้าสำเร็จการศึกษารัฐ ศาสตร์ก็จะได้เฉพาะสายปราบปราม และสายธุรการ แต่ถ้าสมัครสอบสายธุรการผู้สำเร็จการ ศึกษาในระดับปริญญาตรีทุกสาขามีสิทธิ์สอบ

เพื่อให้ตำรวจ ตชด. ได้มีทักษะในเรื่องการเรียนการสอนตามหน้าที่ของครู ซึ่งในแต่ละปีจะต้องจัดทำโครงการอบรมครูเพื่อเพิ่มพูนประสิทธิภาพในด้านการเรียนการสอนและให้สอดคล้องกับหลักสูตร การมีความรู้วิชาสามัญยังไม่เพียงพอจึงได้จัดให้มีการฝึกอบรมเพิ่มเติมความรู้ อบรมและพัฒนาการเรียนการสอนการประชุมสัมมนาทางวิชาการในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน ทางโรงเรียนได้ส่งตัวแทนเข้าร่วมอบรมทุกครั้ง เพื่อการพัฒนาการสอนให้มีคุณภาพมากขึ้น (พล.ต.ต.คำณ ลียะวณิช. 2537) ประกอบกับครู ตชด. แม้บางครั้งไม่ได้จบการศึกษา มาทางการด้านการสอนก็ตาม แต่ก็มี ความพยายามในการทำความเข้าใจหลักสูตรก่อนทำการสอน จากตาราง 5 แสดงคุณสมบัติของครูโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวน จะเห็นว่า ผู้บริหารและครูโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวนล้วนมีคุณวุฒิทางการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรีดังตาราง

ตาราง 5 แสดงอายุ คุณสมบัติ สอนชั้น และเงินเดือนของครูโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวน

ยศ-ชื่อ-นามสกุล	อายุ	คุณวุฒิ	สอนชั้น	เงินเดือน
ด.ต.ดำ (นามสมมุติ)	41	ปกส.สูง	ป.3	10,110
ส.ต.ท.ขาว (นามสมมุติ)	37	ปวช.	ป.1	7,430
ส.ต.ท.เขียว (นามสมมุติ)	30	ม.6	ป.1	7,140
ส.ต.ท.แสด (นามสมมุติ)	30	ม.6	ป.1	7,430
ส.ต.อ.น้ำเงิน (นามสมมุติ)	40	ปวช.	ป.1	8,040
ส.ต.ต.เทา (นามสมมุติ)	30	อนุปริญญา	ป.1	6,860
ส.ต.ต.ฟ้า (นามสมมุติ)	32	ปวส.	ป.5	6,590
นางสาวแดง (นามสมมุติ)	26	ศึกษา มสธ.	ป.1	3,000
นางส้ม (นามสมมุติ)	33	ม.6	เด็กเล็ก	3,000
นางคราม (นามสมมุติ)	33	ม.3	เด็กเล็ก	7,430
นายม่วง (นามสมมุติ)	33	ปกศ.สูง	ป.6	7,140

2.2.4 การโยกย้าย

ปัจจุบันตำแหน่งครู ตชด.ไม่มีใครต้องการมาปฏิบัติงานอยู่มากนัก เพราะการเป็นครู ตชด.เป็นภาระที่หนักมาก อย่างที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น มีแต่ครูต้องการจะขอย้ายออกจากพื้นที่ แต่เจ้านายระดับผู้บังคับบัญชาไม่ยอมอนุญาตให้ไปก็ย้ายออกไม่ได้ กรณีโยกย้ายจึงต้องมีคำสั่ง ถ้าอยู่ในระดับหมวดหรือในระดับกองร้อย ผู้เป็น ผบ.ร้อยจะเป็นผู้ออกคำสั่งได้ แต่ถ้าในระดับ

กองกำกับ จะย้ายระหว่างกองร้อยภายในกองกำกับเดียวกัน จะสามารถย้ายได้ตลอดเวลา แล้วแต่เจ้านายจะสั่งอะไร แต่ระดับกองกำกับก็จะมีการโยกย้ายปีละครั้งในช่วงการเปลี่ยนทำเนียบของกองบัญชาการจะมีปีละครั้ง นอกหน่วยปีละ 2 ครั้ง หรือแล้วแต่คำสั่งจะออกมา สำหรับนอกหน่วยงาน ผู้บัญชาการตำรวจแห่งชาติจะเป็นผู้อนุมัติ ย้ายจาก ตชด.ไปตำรวจภูธร ไปตำรวจทางหลวง ส่วนการย้ายในหน่วยงาน ตชด.เดียวกันในตำแหน่งของผู้บังคับการลงมา ผู้บัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนเป็นผู้สั่งและสามารถย้ายไปอยู่หน่วย ตชด.สังกัดเดียวกันทั่วประเทศ

การมาอยู่โรงเรียนจะอยู่ที่ความสมัครใจเป็นอันดับแรก ในทุกกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดน (กก.ตชด.) จะมีการประชุมกันเดือนละครั้งระหว่างครูใหญ่ทุกคนใน กก.ตชด.นั้น ๆ ถ้าโรงเรียนใดต้องการครูเพิ่ม ครูใหญ่ก็จะแจ้งไปทางกองร้อยว่าต้องการครูเพิ่ม กองร้อยก็จะพิจารณา แต่ถ้าไม่มีใครยอมย้ายก็จะใช้ระบบบังคับจากโรงเรียนที่มีครูเกินให้ไปอยู่โรงเรียนที่ต้องการครูเพิ่ม การดำเนินการในส่วนนี้จะทำกันภายใน กก.ตชด.เดียวกัน โรงเรียนใดขาดครูและต้องการครูก็จะเสนอขอไป ยังกองร้อย กองร้อยก็พิจารณา แต่ถ้าไม่มีครูคนใดต้องการมาอยู่โรงเรียนนี้เลย ก็ต้องใช้ระบบบังคับให้โรงเรียนไหนที่มีอัตราครูเกินต้องย้ายไปอยู่โรงเรียนที่ขาดนี้ กองร้อยคิดอัตรานักเรียนกับครูถ้าโรงเรียนใดมีครูเกินต้องคัดครูออกคนหนึ่ง ผู้กำกับและครูใหญ่จะพิจารณาว่าใครบ้างสามารถทำงานร่วมกันได้ คือให้ไปอยู่ โรงเรียนอื่นก่อน จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ขาว กล่าวว่า

การโยกย้ายครูยังมีอีกกรณีหนึ่งคืออยู่ในพื้นที่แล้วได้รับการร้องเรียนว่าครูมีพฤติกรรมไม่เหมาะสม ทางกองกำกับก็สอบสวนและสั่งย้ายออกนอกพื้นที่ หรือโดยการโยกย้ายตามความเหมาะสมไปอยู่ที่โรงเรียนอื่น การโยกย้าย ในระดับกองร้อยก็จะเป็นของ ผบ.ร้อย เป็นผู้ออกคำสั่งได้ แต่ถ้าระดับในกองกำกับ เป็นการย้ายระหว่างกองร้อย เช่น อยู่ร้อย 2 จะย้ายไปอยู่กองร้อยอื่น ก็เป็นอำนาจของผู้กำกับ ตชด.ที่สั่งย้ายได้ การโยกย้ายภายในกองร้อยจะโยกย้ายได้ตลอดเวลา ถ้าอยู่ในระดับกองกำกับจะมีการโยกย้ายปีละครั้ง ในช่วงมีการเปลี่ยนแปลงทำเนียบผู้บริหารแต่ละ กก.ตชด. กองบัญชาการมีคำสั่งในกองบัญชาการ ตชด.ปีละครั้ง นอกหน่วย ตชด.ก็ปีละ 2 ครั้ง แล้วแต่จะมีคำสั่งออกมา สำหรับการย้ายนอกหน่วยผู้บัญชาการตำรวจแห่งชาติ เป็นผู้อนุมัติ ถ้าภายในหน่วยก็ผู้บัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนผู้อนุมัติ

2.2.5 การแต่งตั้งผู้บริหาร

ครูใหญ่จะได้รับการแต่งตั้งจากผู้กำกับการ ตชด.ซึ่งเป็นผู้คัดเลือกตามความเหมาะสม ตำแหน่งครูใหญ่คือ นามสมมุติที่ตั้งขึ้นมาสำหรับดูแลในโรงเรียน ตำแหน่งตามคำสั่งของ

สำนักงานตำรวจแห่งชาติ คือ ผู้บังคับหมู่ เป็นตำแหน่งตามคำสั่งจริง ผู้บังคับหมวดคือตำแหน่งของครูใหญ่ของโรงเรียน ตชด.นาไร่ ยศสูงกว่าของโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวน แต่ทางกองกำกับให้มาปฏิบัติหน้าที่ครูใหญ่ การทำงานของครูใหญ่ ส่วนใหญ่มีประสบการณ์จากการเป็นครูน้อยมาก่อน จากโรงเรียนสังกัด กก.ตชด. 12 ที่เวียนกันไป จากโรงเรียนหนึ่งไปอีกโรงเรียนหนึ่ง ซึ่งล้วนแต่อยู่ในพื้นที่ กก.ตชด.ที่ 12 ทั้งสิ้น

จึงเห็นได้ว่าการดำเนินการบริหาร นิยมใช้อำนาจหน้าที่อยู่เกือบตลอดเวลา การตัดสินใจและการแก้ปัญหาทุกเรื่องมักผูกขาดอยู่ที่ผู้บังคับบัญชา ผู้บังคับบัญชาใช้วิธีเป็นผู้รู้ข้อเท็จจริงเพียงผู้เดียว เพื่ออาศัยวิธีการดังกล่าวเป็นเครื่องควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาให้จำต้องยอมผู้บังคับบัญชาเสมอ นโยบาย วัตถุประสงค์ มาตรฐานการปฏิบัติงานและระบบการจัดการ ฯลฯ เป็นเรื่องที่สั่งลงมาจากเบื้องบนทั้งสิ้น ไม่รับฟังความคิดเห็นของผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชา แม้ว่าจะฟังความเห็นของผู้ใต้บังคับบัญชาบ้าง ก็เป็นแต่เพียงพิธีการการบริหารงานดังกล่าวทำให้ครูตชด. ไม่กล้าริเริ่มทำอะไรมากนักต้องคอยรับคำสั่ง ขาดอำนาจอิสระ (Autonomy) ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของผู้ที่เป็น “ครู” สถานะการณ์เช่นนี้จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ครู ตชด.มีลักษณะการทำงานที่ยึดถือคำสั่งและกฎเกณฑ์เป็นหลัก ทำให้การจัดกระบวนการเรียนรู้เป็นไปตามแบบที่ได้ถูกสั่งการมาให้ปฏิบัติ มีผลทำให้กระบวนการเรียนการสอนในห้องเรียนเป็นแบบทางเดียว หรือมีครูเป็นศูนย์กลาง และเป็นการศึกษาที่ใช้มาตรฐานเดียวกัน

2.2.6 การพิจารณาความดีความชอบ

การพิจารณาความดีความชอบ การเลื่อนขั้น เลื่อนเงินเดือน เลื่อนตำแหน่ง ในตชด.เป็นสิ่งที่แปลก คือคิดเป็นจำนวนเปอร์เซ็นต์ ว่าที่โรงเรียนไหนมีจำนวนครูมากน้อยเท่าไรก็ได้ตามสัดส่วน และบังเอิญที่โรงเรียน ตชด.แห่งนี้ในปีงบประมาณที่ผ่านมาครูใหญ่ ได้เลื่อนขั้นเลื่อนเงินเดือน 2 ขั้นไปแล้ว จึงทำให้ครูน้อยในโรงเรียนไม่ได้ 2 ขั้นไปด้วย ทาง กก.ตชด.ไม่ได้มองความดีความชอบ ที่ทำในปีนั้นแต่มองตามความต้องการ ไม่มีหลักเกณฑ์ใด ๆ บางคนทำงานมานานก็ยังไม่เคยได้ 2 ขั้นเลย ทำให้ครูต่างขาดขวัญและกำลังใจอย่างมาก จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ชาว กล่าวว่ “มีนายถึง 4 นาย การเลื่อนขั้นเลื่อนเงินเดือนเขาจะให้เป็นเปอร์เซ็นต์นะครับว่าโรงเรียนนี้สมควรได้กี่คน เขาไม่คิดอย่างนั้นหรอก ก็ปีนี้ก็มีครูใหญ่ได้คนเดียว” และ “ครูใหญ่เป็นคนเสนอเข้าไปครับ ว่ามีใครบ้าง ถ้าครูใหญ่ได้หมายความว่าครูน้อยก็ไม่ได้” และ “ถ้าครูใหญ่ไม่ได้ ครูน้อยก็ได้ไล่กันมา ก็ 2 คน” และ “แต่ส่วนมากขอขั้นนี้ไม่รู้ว่าเขามองกันยังไง ผมยังมองว่าลักษณะว่าเรียงกันดีกว่า” และ “บางคนก็ได้ 2 ปีซ้อนเลย” และ “ถึงครูใหญ่จะเสนอไปก็จริงนะ ส่วนมากครูใหญ่ใครยังไม่ได้เสนอไปหมด ถ้าได้แล้วไม่ต้องเสนอส่วนมากนายข้างบนไม่รู้จักชื่อ” และ “ส่วนมากครูใหญ่ ครูใหญ่จะดูการทำงาน ส่วนมากครูใหญ่จะเสนอไปหมดล่ะครับ แต่

ข้างบนแล้วแต่เขาพิจารณา” และ “ผมยังไม่เคย ถ้าไม่ได้ 2 ชั้น เพื่อน ๆ เขาก็บางครั้งนั้นก็ 2 ชั้นหรือบางทีก็ได้ชั้นครึ่งสภาพผมก็จะได้ชั้นเดียว บางทีผมก็ยอมรับว่าอาจจะปากหมาไปอยู่” และ “เราทำจริง แต่นายอาจจะคิดว่าเราไม่ทำก็ได้ ก็เหมือนกับข้อสอบละครับเราคิดว่ามันถูกแต่ทำเขาว่าข้อนี้ถูก มันเลยเป็นเส้นขนานกัน เพราะฉะนั้นอย่าไปคิด ไม่ได้คิดมาก คิดแค่ว่า หนึ่งอย่าคอร์ปชั่น สองอย่าติดคุก แค่นั้นก็พอแล้ว”

ในกรณีที่ยศเท่ากัน ต้องดูที่อาวุโสงาน ใครเข้าทำงานก่อน ถือว่าเป็นรุ่นพี่ก็ทำความเคารพกัน จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ขาว กล่าวว่า “แต่ถ้ามารุ่นเดียวกันละครับเขาก็ต้องดูว่าใครมีความสามารถกว่ากัน เสนอพรรคพวกกันใช้ไหมละ ก็อย่างเช่นครูใหญ่ผมแต่ก่อนก็หมวดปัญญาเป็นเพื่อนกันยศเท่ากัน ตอนนี้เป็นนายร้อย แต่ก่อนหมวดปัญญาศจำ ด.ต.ดำก็ยศจำเหมือนกันก็อยู่ด้วยกัน ถ้าหมวดปัญญาเป็นครูใหญ่ ครูแมวก็ต้องเป็นผู้ช่วยแล้วก็ไล่ลงไปเรื่อย ๆ ลงไปเรื่อย”

จึงเห็นได้ว่าการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากแนวทางการพัฒนาของรัฐที่ใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทำให้ระบบโรงเรียนอยู่ภายใต้ระบบราชการที่มีการสั่งการในแนวดิ่งจากส่วนกลาง ไปยังส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น และการพยายามทำประเทศให้พัฒนาในแบบทันสมัยด้วยการนำแนวคิดจากต่างประเทศ โดยการใช้ระบบราชการเป็นการเรียนรู้ที่ถูกกำหนดจากส่วนกลาง การเรียนรู้อย่างจำกัดและครูผู้สอนไม่ได้พัฒนาการสอนเท่าที่ควร ซึ่งบางส่วนมีการเรียนการสอนโดยครูเป็นผู้ให้ความรู้ เป็นผู้ชี้แนะและกำหนดแนวทางมาโดยตลอด ครูส่วนใหญ่ไม่ได้พัฒนาการเรียนการสอนโดยให้เด็กเป็นศูนย์กลางอย่างแท้จริง และในการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนยังได้มีการสอดแทรกวิถีคิดและวิธีการดำเนินชีวิตแบบสังคมสมัยใหม่ นอกจากนี้ระบบของการประเมินผลยังเน้นการท่องจำและทำตาม จนทำให้ขาดการวิเคราะห์ ซึ่งทำให้เกิดการแปลกแยกจากวิถีชีวิต ขาดความยืดหยุ่นไม่เหมาะสมกับพื้นที่และไม่ตั้งอยู่บนความต้องการของชุมชน และพื้นฐานของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ซึ่งจะเห็นได้ว่าโครงสร้างของระบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นระบบบริหารราชการ ระบบการศึกษา ดำรงอยู่เพื่อรับใช้ศูนย์กลาง และมีได้มุ่งเน้นเพื่อตอบสนองความต้องการของภูมิภาคและท้องถิ่นแต่อย่างใด ทำให้คนรุ่นใหม่เกิดความแปลกแยกจากฐานความคิดภูมิปัญญาดั้งเดิมและความเป็นวัฒนธรรมชุมชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งมีผลทำให้เกิดความแปลกแยกจากชุมชนอย่างเห็นได้ชัด

แต่จากงานวิจัยยังพบว่ายังคงมีการเรียนรู้แบบแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นอยู่บ้างแม้จะไม่มากนัก แต่ก็เป็นการจุดประกายที่ดีอย่างหนึ่งของการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน เพราะถึงแม้ว่าหมู่บ้านนาสวนจะอยู่ห่างไกลและทุรกันดาร อันเป็นผลทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างครูซึ่งเป็นตัวแทนของส่วนกลางมีหน้าที่หลักในการป้องกันประเทศ สอนหนังสือนักเรียนและปฏิบัติ

หน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายอยู่ในพื้นที่ แต่เปิดโอกาสให้ครู ตชด. เข้าไปสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้านอย่างใกล้ชิด ครู ตชด. ที่ทำงานในพื้นที่จึงมีความสามารถในการเข้าหามวลชนในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และสอดคล้องไม่แปลกแยกจากชุมชนออกไป ยกตัวอย่างเช่น การเชิญปราชญ์ชุมชนมาสอนในโรงเรียน การให้นักเรียนออกไปฝึกปฏิบัติ นอกห้องเรียน การไปดูงาน ทัศนศึกษา และพูดคุยกับผู้ประสบความสำเร็จในอาชีพต่าง ๆ ซึ่งทั้งหมดนี้คือ การเรียนรู้แบบแลกเปลี่ยน ที่มีจุดเด่นอย่างมาก

บทที่ 6

การเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน

การศึกษาวิจัยเรื่อง ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน ครั้งนี้เป็นการศึกษาปรากฏการณ์ในชุมชนและโรงเรียน ในบทนี้จะได้กล่าวถึงเรื่องการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน ซึ่งจะได้วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสังเกต จากการสัมภาษณ์ระดับลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องในหน่วยงานต่าง ๆ ทำให้ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชนได้อย่างชัดเจน ข้อมูลที่ผู้วิจัยเข้าไปศึกษาได้ถูกนำมาวิเคราะห์และตีความ โดยผู้วิจัยได้ยึดหลักการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมจากมุมมองของผู้ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เช่น ผู้นำในชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ครูใหญ่ ผู้ปกครอง นักเรียน ประชาชนในชุมชน พระสงฆ์ โดยมุ่งศึกษาว่าการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชนที่มีอยู่เป็นอย่างไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น โดยมองผ่านวิถีชีวิต การถ่ายทอด การทำมาหากิน อาชีพ การรวมกลุ่ม ศาสนา และพิธีกรรมในอันที่จะสะท้อนให้เห็นถึงการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน การนำเสนอแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน ผู้วิจัยได้อาศัยแนวคิดเรื่องภูมิปัญญาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ไปตามประเด็นใหญ่ ๆ ดังนี้

การเรียนรู้ในวิถีชีวิต

การเรียนรู้ในวิถีชีวิตมีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิต เพราะแหล่งในการเรียนรู้มีอยู่ทั่วไปทั้งในครอบครัว ในชุมชน ในวัด ในธรรมชาติ รวมทั้งผู้ให้การถ่ายทอดการเรียนรู้ ซึ่งได้แก่ พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย เพื่อน ครู พระ หมอพื้นบ้าน ต้นไม้ สัตว์ ทุกคนทุกสิ่งในโลกนี้ ล้วนเป็นผู้ถ่ายทอด ฉะนั้นการเรียนรู้จึงสามารถเกิดได้ทุกสถานที่ในชีวิต ซึ่งถือได้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นมีความเกี่ยวข้องกันสามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ทั้งสิ้น การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต ฉะนั้นการเรียนรู้จึงไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นในสถาบันการศึกษาเสมอไป การเรียนรู้เกิดขึ้นโดยผ่านทางครอบครัว ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้โดยใช้วิธีสอนและปฏิบัติจริงไปพร้อมกัน สำหรับการถ่ายทอดการเรียนรู้ในครอบครัวจะเกิดขึ้นตลอดเวลา ผู้เรียนจะได้ฝึกฝนไปเรื่อย ๆ เมื่อชำนาญแล้วจะกลายเป็นผู้สอนให้แก่คนรุ่นต่อไป ใช้การสอนด้วยวาจาและการปฏิบัติให้ดู โดยให้ลูกหลานปฏิบัติตามซึ่งทำให้เกิดการเรียนรู้จากตัวแบบเป็นการเลียนแบบจากการกระทำ

การเรียนรู้ที่เป็นวิถีชีวิตชุมชนเป็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันระหว่างคนกับคน ระหว่างคนกับธรรมชาติ และระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งล้วนแต่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต การเรียนรู้ที่เป็นวิถีชีวิตชุมชนจึงมีความสำคัญและมีคุณค่าต่อวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลในชุมชน นั้น ๆ

การจะทำความเข้าใจกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชนสามารถวิเคราะห์ได้โดยอาศัยแนวคิดดังนี้

1. ความรู้และระบบความรู้
  - 1.1 การทำนา
  - 1.2 การหาอาหาร
  - 1.3 การทำจักสาน
  - 1.4 การทอผ้า
  - 1.5 การเพาะพันธุ์
  - 1.6 พืชสมุนไพร
2. การสั่งสมและการกระจายความรู้
  - 2.1 การกระจายความรู้ภายในกลุ่มครอบครัวและเครือญาติ
  - 2.2 การกระจายความรู้ผ่านผู้นำ
  - 2.3 การบอกเล่าแบบปากต่อปากจากคนในหมู่บ้านเดียวกัน
  - 2.4 การรวมกลุ่มจับกลุ่มพูดคุย
  - 2.5 การอ่านเอกสารที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร
  - 2.6 การถ่ายทอดจากศรัทธา ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตธรรมเนียม
  - 2.7. การเรียนรู้ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ
    - 2.7.1 การทัศนศึกษา
    - 2.7.2 การเรียนรู้ตามแนวพระราชดำริ
    - 2.7.3 การละเล่นพื้นบ้าน : บทเพลงหมอลำ
    - 2.7.4 การรณรงค์
3. สถาบันซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้
  - 3.1 ครอบครัว เป็นสถาบันถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในครัวเรือน
  - 3.2 วัด เป็นสถาบันถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในชุมชน
  - 3.3 ปราชญ์ชุมชน ในฐานะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เฉพาะด้าน
4. การสร้างสรรค์ปรับปรุงความรู้และระบบความรู้

1. ความรู้และระบบความรู้

ความรู้และระบบความรู้เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความรู้และระบบความรู้จึงสะท้อนความสัมพันธ์ทั้งหมดในชุมชน เป็นการผสมผสานอย่างอย่างหลากหลายและบูรณาการเข้าด้วยกันอย่างเป็นองค์รวม ยกตัวอย่างเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

1.1 การทำนา เป็นระบบความรู้ในการทำการเกษตรและการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นระบบความรู้ที่สร้างขึ้นมาจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และรวมทั้งความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การประกอบอาชีพในชุมชนเป็นลักษณะเฉพาะที่ดำรงรักษามานาน ลักษณะดังกล่าวเป็นคุณค่าที่ได้รับการถ่ายทอดและปรับเปลี่ยนในรูปแบบต่าง ๆ ไปตามยุคสมัย บางส่วนที่ยังคงอยู่เนื่องจากยังมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา บางส่วนที่ขาดหายไปและเกิดสิ่งใหม่ขึ้นมาแทนที่สิ่งเหล่านี้เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของชุมชนเป็นการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง การถ่ายทอดความรู้ในเรื่องการทำนา จึงเป็นการเรียนรู้จากวิถีชีวิตในชุมชนซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีรากฐานอยู่ที่ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต กระบวนการดังกล่าว ช่วยให้บุคคลและชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ชาวบ้านนาส่วนใหญ่มีอาชีพหลักคือการทำนา ช่วงฤดูการทำนาจะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนพฤศจิกายน รวมระยะเวลาประมาณ 7 เดือน ถ้านับตามเดือนไทยก็เริ่มราวเดือน 6 คือเริ่มหน้าฝน เนื่องจากพื้นที่ในเขตนี้แม้ว่าจะมีคลองขุด แต่ที่นาที่ห่างคลองออกไปยังคงต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก

ขั้นตอนในการทำนา

ในการทำนานั้น ถ้าหากว่านาของผู้ใดเป็นนาที่อยู่ลึกเข้าไปคือ ต้องผ่านที่นาของผู้อื่นเข้าไป ก็จำเป็นจะต้องเริ่มทำนาเร็วกว่าผู้ที่อยู่ต้น ๆ เพราะจะต้องขนของใช้ผ่าน ถ้าเริ่มช้าก็ไม่อาจผ่านเข้าไปได้ นอกจากนี้การที่จะเลือกข้าวพันธุ์ใด ยังขึ้นอยู่กับพื้นที่นาด้วยว่าเป็นนาลุ่มหรือนาดอน เช่น ข้าวขาวตาแห้ง ข้าวหอมมะลิ พันธุ์ข้าวเจ้าส่วนใหญ่ได้นำมาจากอีสาน เช่น พันธุ์เหลืองใบรูด เป็นต้น

ในเขตนี้จะเริ่มฤดูการทำนาข้าว ในราวปลายเดือนมีนาคม คือ เริ่มไถรอยฝนช่วงหลังสงกรานต์ (เดือนเมษายน) ต้นเดือนพฤษภาคม เริ่มหว่านกล้าประมาณ 40 วัน ก็ถอนกล้าไปดำในนาที่ได้เตรียมไว้แล้ว พวกที่ทำนาหว่านก็จะเริ่มหว่านในช่วงนี้ วันเริ่มต้นในการทำงานถือเอาวันศุกร์เป็นวันมงคล โดยปกตินาหว่านจะไถและตากดินน้อยกว่านาดำ ซึ่งไถหลายครั้งทำให้หญ้าตายมาก แต่นาหว่านหญ้าไม่ค่อยตาย ดังนั้นเมื่อได้ 1 เดือน ข้าวเริ่มออกหญ้าก็จะขึ้นมาด้วย ต้องฉีดยาปราบวัชพืช ระยะนี้จะใส่ปุ๋ยครั้งแรกด้วย สำหรับผู้ที่ไม่มีทุนพอก็อาจจะรวบยอดไปใส่ในช่วงที่ข้าวอายุได้ 3-4 เดือน

พวกที่ทำนาคำนั้นจะต้องใช้ค่าใช้จ่ายมากกว่านาหว่าน เพราะจะต้องจ้างถอนหญ้า กล่าวคือ เมื่อเริ่มเพาะกล้าราวช่วงเดือน 6-7 หลังจากนั้น 40 วันก็จะถอนกล้าเพื่อเตรียมไปดำ ถ้าไม่มีแรงงานก็ต้องจ้างถอนกำ 1 บาท ต้องถอนแล้วมัดเป็นกำ ๆ ทั้งไว้ 2-3 คืบ แขน้ำไว้เพื่อให้รากงอก แล้วจึงนำไปดำ ในการดำนาถ้าต้องการเร่งให้เสร็จเร็วก็ต้องจ้าง เสียค่าใช้จ่ายมาก ปัจจุบันการเอาแรงหรือลงแขกยังคงมีอยู่แต่ลดน้อยลง เพราะทุกคนต่างก็ต้องเร่งทำนาของตนเองแรงงานจึงเป็นแรงงานจ้าง ส่วนใหญ่นาจะเริ่มดำราวเดือน 8 หรือในราวปลายเดือนกรกฎาคม หรือต้นเดือนสิงหาคม แล้วแต่ว่าฝนจะทิ้งชวงนานหรือไม่ ช่วงที่เก็บเกี่ยวจะเป็นช่วงปลายเดือนพฤศจิกายน ต้นเดือนธันวาคม ซึ่งเป็นช่วงน้ำลดลงแล้ว ในการเกี่ยวข้าวเมื่อเกี่ยวแล้วก็จะมัดเป็นฟ่อนตากแดดไว้ 1-2 วัน ถ้าเป็นนาใกล้บ้านก็จะหอบมากองไว้ที่ลานบ้าน แต่ถ้าเป็นนาไกลบ้าน มักจะใช้เครื่องนวด ซึ่งเป็นตู้ไปสในที่นาเลย

การเลือกพื้นที่

ในกลุ่มชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทางการเกษตรในชุมชนบ้านนาสวน มีการใช้ระบบความรู้พื้นบ้านที่มีการสั่งสมถ่ายทอดกันมาแต่ดั้งเดิม เช่น

1. สถานที่ ในการประกอบอาชีพทางการเกษตรแต่ละครั้ง สถานที่ที่เพาะปลูกนับว่าเป็นสิ่งสำคัญมากอย่างหนึ่ง สถานที่ที่เพาะปลูกนั้นจะต้องเป็นสถานที่ที่มีความเหมาะสมกับการปลูกพืชแต่ละชนิด ชาวบ้านนาสวนจะมีการเลือกพื้นที่สำหรับปลูกข้าวแต่ละสายพันธุ์ เช่น ข้าวที่มีอายุสั้นจะปลูกในพื้นที่ลาดชันน้อยไปทางเนินเขา ส่วนข้าวที่มีอายุปานกลางและอายุนานจะเลือกบริเวณเชิงเขาและหุบเขาที่มีความลาดชันมาก เหตุผลในการเลือกพื้นที่ในการปลูกข้าวอายุสั้นคือที่เลือกลาดชันมากเพราะเวลาฝนตกลงมาน้ำก็ไหลซึมลงสู่เชิงเขาเป็นส่วนใหญ่ มีเหลืออยู่ในดินส่วนน้อยซึ่งเพียงพอกับพืชอายุสั้น เพราะในช่วงที่ปลูกข้าวนั้นถ้าฝนตกถูกต้องตามฤดูกาลก็จะมีฝนตกอยู่ตลอดเวลา และปริมาณของน้ำในดินตั้งแต่ปลายเดือนสิงหาคมเป็นต้นไปถึงเดือนกันยายน ซึ่งเป็นช่วงที่ฝนตกน้อยลงเพราะเป็นช่วงปลายฤดูฝน อันเป็นการเร่งให้ข้าวแก่ สุก และเก็บเกี่ยวได้ในเวลาที่ต้องการ บริเวณที่ราบและอยู่ใกล้ลำห้วยที่มีขนาดใหญ่มักไม่นิยมใช้ในการปลูกข้าวนาปี ซึ่งชาวบ้านนาสวนได้ให้เหตุผลว่าเป็นเช่นนี้เพราะดินมีความชุ่มชื้นมาก อายุของการปลูกข้าวจะยืดออกไปและยังมีวัชพืชขึ้นเร็วมากต้องสิ้นเปลืองแรงงานในการปราบวัชพืชมากกว่าปกติ

2. การรับแสงอาทิตย์ของพื้นที่ พื้นที่ที่ได้รับแสงแดดตั้งแต่ตอนเช้าถึงตอนบ่ายบนเนินที่สูงจะถูกเลือกใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกมากกว่าเพราะพื้นที่จะได้รับแสงอาทิตย์อย่างเพียงพอพืชจึงเจริญเติบโตดี ทำให้ได้ผลผลิตสูง

3. การรับลมของพื้นที่ พื้นที่ที่ลมโกรกรุนแรงตลอดเวลาอันเป็นพื้นที่ที่ไม่เลือกใช้ในการเพาะปลูกเพราะลมแรงตลอดเวลา จะทำให้ต้นข้าวล้มไม่เป็นระเบียบยากแก่การเก็บเกี่ยว ทำให้เสียเวลาเก็บเกี่ยว นอกจากนี้ในกรณีที่ข้าวล้มขณะออกรวงใหม่ ๆ จะถูกทำลายโดยหนูนา ทำให้ผลผลิตเสียหาย

4. ชนิดของดิน การจำแนกดินที่เพาะปลูกนั้น เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดลำดับแรกเพราะ หากดินไม่ดีก็จะทำให้การเพาะปลูกไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร การจำแนกดินจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ได้รับการสั่งสมความรู้ถ่ายทอดกันมา เช่น ดินดำเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์สูงสามารถปลูกพืชได้ทุกประเภท

5. ความลาดชันของพื้นที่ การเลือกตามความลาดชันน้อยจะทำให้สะดวกและสิ้นเปลืองแรงงานน้อย

การเรียนรู้จากการทำมาหากินมีลักษณะเป็นการเรียนรู้ดั้งเดิมในชุมชน มีการถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความเชื่อ ตามสถานการณ์ที่ชุมชนเห็นว่าสิ่งใดจำเป็นต้องทำให้คนในชุมชนปฏิบัติตามและยึดถือเอาเป็นแบบอย่าง ก็จะมีการนำมาถ่ายทอดจากบิดามารดาสู่บุตรหลาน ทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม ให้คนในชุมชนดำเนินการปฏิบัติตาม ด้วยระบบความรู้ดังกล่าวข้างต้น ชาวบ้านนาสวนเกือบทั้งหมดจึงมีอาชีพหลักคือการทำนา พื้นที่ปลูกข้าวมีมากกว่าการปลูกพืชอื่น ๆ ข้าวก็เป็นอาหารหลักข้าวเป็นพืชที่มีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนเป็นส่วนใหญ่สำหรับชาวนาชาวไร่แล้ว ดูเหมือนว่าข้าวจะเป็นทุกสิ่งทุกอย่างดังจะเห็นได้ว่า แบบแผนการดำเนินชีวิตและทัศนะในการมองโลกรอบ ๆ ตัว เหล่านี้เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าวทั้งสิ้น

การไถหว่าน

ในหมู่บ้านนาสวนได้รับน้ำเพื่อทำการเกษตรกรรมจากแ่งน้ำ บางส่วนใช้น้ำฝนรอให้ฝนตกประมาณเดือน 5-6 (เมษายน-พฤษภาคม) การไถของชาวนานั้น จะลงมือไถตั้งแต่เข้ามีดพอเวลาสาย ๆ ประมาณ 2-3 โมงเช้า แม่บ้านจะเอาข้าวมาส่ง หลังจากที่ดินข้าวเข้าเสร็จแล้วชาวนาจะไถต่อ พอถึงเวลาประมาณ 4 โมงเช้าใกล้เที่ยง ชาวนาจะอาศัยสังเกตจากเงาของแสงอาทิตย์ ชาวนาจะหยุดพักเล็กน้อยและไถต่อ จนกระทั่งถึงเวลาบ่ายกว่าจึงเลิกงาน

ทำขวัญนา

ก่อนที่จะชาวนาจะทำการไถะนั้น ทุกครัวเรือนจะทำพิธีกรรมที่เรียกว่าทำขวัญนา เพราะชาวบ้านมีความเชื่อว่าการทำขวัญนานั้นเป็นการให้ขวัญและกำลังใจแก่ที่ดิน ซึ่งเปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิต ในไม่ช้าชาวบ้านจะต้องไปรบกว่นที่ดินคือทำการไถนา ระยะเวลาที่จะทำขวัญนาส่วนใหญ่จะทำช่วงก่อนทำการไถประมาณ 1 เดือน ทำเฉพาะวันศุกร์ตอนเย็น ชาวนาบางรายจะสร้างกระท่อมหรือกระต๊อบเล็ก ๆ เรียกว่าเถียงนา กว้างยาวประมาณ 1-2 เมตร จะใช้ใบจากทำหลังคา ใช้ระยะเวลาในการสร้างประมาณ 30 นาที พอสร้างเสร็จจะใช้จอบขุดและฟันดิน พร้อมทั้งหว่านเมล็ดข้าว ถั่วเขียว งามา ขอให้เทวดาช่วยดลบันดาลให้ทำนาได้งอกงามผลผลิตดี พร้อมกับปักธงด้วยสีต่าง ๆ บริเวณมุมที่นาแต่ละแห่ง การสร้างเถียงนาที่มุนานี้ชาวบ้านมักนิยมสร้างในบริเวณ

แปลงนาที่อยู่ใกล้บ้าน และสร้างตรงจุดที่เรียกว่าหัวไร่ปลายนา หากชาวบ้านทำขวัญนาพร้อมกัน ทุกครัวเรือนสามารถจะบอกอาณาเขตของนาอย่างคร่าว ๆ ได้

การเริ่มต้นของการไถนา เพื่อให้ชาวนาเกิดขวัญและกำลังใจในการประกอบอาชีพในปีนั้น ชาวบ้านจะกำหนดการประกอบพิธีแรกนาขวัญ ชาวบ้านโดยทั่วไปมักกำหนดวันเป็นข้างขึ้น เดือน 6 (ข้างขึ้น 1-15 ค่ำ) และจะประกอบภารกิจดังกล่าวในวันศุกร์ ในระยะหลังชาวบ้านมักจะประกอบพิธีกรรมดังกล่าวในวันเดียวกับพิธีแรกนาขวัญที่ท้องสนามหลวง การประกอบพิธีกรรมโดยการไถนาในที่นาของตนเองเพียง 3 รอบ พร้อมทั้งหว่านเมล็ดข้าวเปลือกที่คัดเอาไว้เป็นพิเศษ เพื่อประกอบพิธีแรกนาขวัญโดยเฉพาะ ส่วนเครื่องบูชาจะประกอบไปด้วย ดอกไม้ รูปเทียน พร้อมทั้งกล่าวอธิษฐานขอให้แม่โพสพ ช่วยลดบันดาล ให้อาณาไถนาได้ผลดี ให้ข้าวเจริญงอกงามได้ผลบริบูรณ์ อย่าให้มีภัยพิบัติเรื่องฝนฟ้าอากาศและศัตรูข้าว ฉะนั้นการหันไปพึ่งพิงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยเหลือ จึงเป็นพิธีกรรมในการประกอบอาชีพที่ปฏิบัติสืบต่อกันมานาน อันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เมื่อทำพิธีแรกนาขวัญเอาฤกษ์เอาชัยเสร็จแล้ว จึงเตรียมทำนาจริงโดยการเพาะกล้า ไถคราด ไถตะ ปักดำจนถึงเก็บเกี่ยว แต่ละขั้นตอนก็มีพิธีกรรมประกอบไปด้วยเสมอ จากการสัมภาษณ์แม่ใหญ่สาละ ปรารชญ์ชุมชน อายุ 56 ปี กล่าวว่า

ก่อนที่จะเราจะปักดำต้องมีพิธีอยู่ที่วัดหาใจของเรา ใครคิดได้อะไรก็พูดกันไป แบบว่าพ่อท่านพูด เวลาจะดำ จะพูดยังไง เหาวันทีพ่อเกิด พ่อเกิดวันอาทิตย์ ท่านก็ปักให้ก่อน 7 ต้น ท่านมีธรรมะธรรมโม พูดแต่ออกจากพ่อแม่ก็พูด แม่พูด ลืมเว่ย มันหยั่ง ลืมละ ลืมแล้ว ลืมตัว เลี้ยงแม่ธรณี เจ้าสิฟังอีกก่อน ถ้ายามคิดได้ เวลาเราสิไปเฮ็ด เขาก็เบิ่งในหนังสือ ลืมแล้ว พ่อขึ้นต้นก็ไปได้ จำได้ ตอนปลูกข้าว

วิธีตกกล้า เอากล้างดินลงน้ำ ก็ต้องไปไถ ไถนาก่อน แล้วเอาข้างนี้ไปหมักน้ำไว้แช่น้ำไว้ 2 คืน เอาขึ้นอีก 2 คืน ไปไถที่นี้ก็ไปคราดแล้วไปหว่าน หว่านมาเกิดมาแค่นี้ (ภาพประกอบ) ก็เอาปุ๋ยใส่ ถ้าไม่มีก็ไม่ต้องใส่ กล้าอายุได้สัก 30 วันแล้ว เวลาเราจะดำต้องไถตะไกวก่อนให้มันแบน(โล่ง)ไว้โองน้ำไว้ให้ข้าวเปียะ (ขังน้ำไว้ในนา เวลาดำถอนกล้าแล้วละน้ำออก (ปล่อยน้ำออก) กะคราดขึ้นเลน ออกดำไปเลย

ตอนเกี่ยว บ่พูดดอก ถึงมือตีวันดีเกาะเอาโฮด “โอ้ยแม่โพสพเอ๋ย มือนี่ล่ถึงมือยามตี (วันนี่ล่ถึงวันดี) พู๋ข่าลิมาเกาะมาเกี่ยว ถึงฤกษ์ถึงยามแล้วกะขอให้ขึ้นบ้านขึ้นเมือง ก็บอกกันไปธรรมดา คั่นว่าแล้ว ๆ กะไปเก็บขึ้นมา “แม่โพสพอย่าตากแดด ตากหมอก เตื่อ ขึ้นแล้วขึ้นแช่ มาอยู่บ้านอยู่เฮือนเฮา อ่นมาตืออวยปู อยู่มาตืออวยตุ่น ให้ได้ก่องใหญ่ ๆ จุ่นบุ่นทุกคนเตื่อ” (วันนี่ล่ถึงวันดี พวกเราจะมาเกี่ยวถึงฤกษ์งามยามดีแล้ว

ขอให้ขึ้นบ้านขึ้นเมือง ก็บอกกันไปธรรมดา ถ้าเกี่ยวเสร็จก็เก็บขึ้น แม่โพสพเอ๋ย อย่า
ตากแดด ตากหมอก มาขึ้นเล่าขึ้นแคว มาอยู่บ้านเรา ให้มาอยู่ด้วยกัน ให้ได้ข้าวกอง
ใหญ่ทุกผู้ทุกคนถ้วนหน้ากัน) ก็พูดไป ตอนจะเก็บเกี่ยว

สำหรับการจ้างงานในนาลักษณะผลิตกันเป็นนายจ้างและลูกจ้างสลับกันไป ค่าแรงงาน
ในหมู่บ้านนาสวนส่วนใหญ่จะจ่ายในอัตราค่าจ้างวันละ 100 บาทถ้าฝ่ายผู้จ้างงานจะต้องนำกับ
ข้าวมาเลี้ยงดู ถ้าอัตราค่าจ้างวันละ 120 บาท ผู้รับจ้างจะต้องนำข้าวไปเองจากบ้าน หรือแล้วแต่
จะตกลงกัน

ระบบความรู้ในการทำนาจะเกี่ยวข้องกับการเลือกพันธุ์ข้าว การเลือกพื้นที่ปลูกข้าว การ
ทำอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา รวมตลอดถึงกระบวนการหว่านไถ เตรียมดิน เพื่อ
เพาะปลูก การดูแลการเจริญเติบโตของข้าว การเก็บเกี่ยวและการเก็บรักษาข้าวไว้บริโภค ระบบ
ความรู้เหล่านี้ล้วนมีพื้นฐานมาจากการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ คนกับสิ่ง
เหนือธรรมชาติ และคนกับคนด้วยกันเอง ระบบความรู้เป็นสิ่งที่ได้รับการสั่งสมสืบทอดมานาน
เช่น การรู้จักเลือกพันธุ์ข้าว ในการอพยพย้ายถิ่นชาวบ้านจะขนเอาพันธุ์ข้าวเจ้ามาจากบ้านเดิมมา
ด้วยชื่อพันธุ์เหลืองใบรด ส่วนพันธุ์ข้าวเหนียวมาหาเอาในพื้นที่ เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและ
เหมาะแก่พื้นที่ จากการสัมภาษณ์ แม่ใหญ่สาส์ อายุ 65 ปี กล่าวว่า “ข้าวเหนียวนั้นเป็นข้าวที่มหา
เอาตาบหน้า เขาก็ไปหาตามบ้านที่เขาเคย ตอนนั้นนิยมปลูกกันแต่ตอนนี้ไม่ละ ข้าวไม่ชอบน้ำ
พันธุ์เหลืองใบรด นี่ปลูกที่บ้านนาสวนได้ แต่สีมันจะไม่ใสเหมือนข้าวน้ำ จะเป็นสีขุ่น ๆ มัว ๆ
หน่อยแต่เป็นเมล็ดดี หุงก็อืด หอมดี”

การเรียนรู้เรื่องการเลือกพื้นที่ทำเลที่ตั้ง สภาพแวดล้อม ในการทำนาปลูกข้าวเป็น
การเรียนรู้อย่างหนึ่ง จะเห็นได้ถึงเป็นระบบความรู้ในการทำนาที่จะเกี่ยวข้องกับการเลือก
พันธุ์ข้าว การเลือกพื้นที่ปลูกข้าว การทำอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา รวมตลอดถึง
กระบวนการหว่านไถ เตรียมดิน เพื่อเพาะปลูก การดูแลการเจริญเติบโตของข้าว การเก็บ
เกี่ยวและการเก็บรักษาข้าวไว้บริโภค ทำให้เห็นว่าชาวบ้านรู้จักวิธีการทำมาหากินให้เหมาะสม
กับสภาพโดยทั่วไป เป็นการเรียนรู้ที่จะอยู่กับธรรมชาติอย่างกลมกลืน ระบบความรู้ต่าง ๆ
เหล่านี้เป็นความรู้ที่ได้สั่งสมมานานและมีคุณค่าอย่างยิ่ง

ภาพประกอบ 42 การทำนาของบ้านนาสวน
(ภาพประกอบจากร้านศึกษาภัณฑ์พาณิชย์)

ภาพประกอบ 43 การเก็บเกี่ยวข้าว
(ภาพประกอบจากร้านศึกษาภัณฑ์พาณิชย์)

1.2 การหาอาหาร

นอกจากการทำนาปลูกข้าวแล้วชาวบ้านยังมีระบบความรู้ในการหาอาหารและปลูกพืชผักอื่น ๆ ไว้บริโภค มีพืชผักที่เก็บมากินเป็นอาหาร นอกจากที่ปลูกกินเองเล็กน้อยในหมู่บ้านแล้ว ชาวบ้านจะนิยมหาอาหารจากธรรมชาติ เช่น เก็บพืชผักพื้นบ้านที่ขึ้นเองตามหัวไร่ปลายนา ในแอ่งน้ำ ในดง ในป่า ในตอนป่าที่สงวนพื้นที่ไว้ได้แก่ ผักหนาม ผักหวาน ผักกูด ตำลึง สะเดา กระถิน ชะอม แคน ผักเสี้ยน ผักบุ้ง สายบัว เห็ด ทั้งยังมีการปลูกผักสวนครัวไว้กินเอง เช่น ขิง ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด โหระพา กระเพรา สะระแหน่ พริก มะเขือ ส่วนใหญ่ปลูกไว้กินข้างรั้วบ้าน ตามหัวไร่ปลายนา

ในการหาอาหารและการดักสัตว์ จะเกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์เป็นการสะสมความรู้ความเข้าใจไว้ถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานของตน ยกตัวอย่าง เครื่องมือดักกั๊กระลอก ดักหนู ดักนกจากการสัมภาษณ์พ่อใหญ่แก้ว อายุ 65 ปี และแม่ใหญ่เขียน อายุ 65 ปี กล่าวว่า “ก็มีแบบหัวคือแหวกกับหัว เอาเยื่อใส่ตั้งแต่ต้น ทำจากกระบอกไม้ไผ่ เจาะรูแล้วก็เอาสายใส่ แล้วเอาคันไถใส่ ก็เอาไปดักสัตว์ พอมันติดแล้วจะยกออก กระแต กระรอก” และยังคงกล่าวต่อไปว่า “สัตว์ใหญ่ อันนั้นเขาหาดักทางมัน ทางมันมามันจำทาง เพราะว่ามันมานี้มันไม่เห็น มันก็ไปเหยียบ เพราะปากมันจะมีหวง ก็จะมีคล้าย ๆ ริมเกาะไว้พอเข้าไปชนเชือกมันก็จะติดโปะขึ้น เชือกตรงนั้นมันก็จะรัด อันนี้เหยื่ออยู่ใน มันมีคนเข้าไป เข้าไปเองไปตำเชือกนั้นมันก็ยก ทำดินก็หลุดขึ้น” อุปกรณ์ต่าง ๆ เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ดักสัตว์ “ซึ่งดักนก เราปักที่ดินแล้วก็เอาด้ายที่เค้านานไว้เป็นดาง ก็จ้างมาพื่อ (กาง) เหมือนตาข่าย เอาดักไว้แล้วไล่ป้อนไป นกตามป่า นกคุ้มบินไปติด นอกจากนี้ยังมีชิงขนาดใหญ่ใช้ดักไก่ฟ้า ดักกระต่าย” และ “มีแต่กับดักหนู มีแต่หนังกระดิกแบบง่าม ๆ อย่างนี้นะ” และ “เหลือแต่กับดักที่เป็นกระบอกไม้ไผ่ แต่หาไม่เจอ ไม่ค่อยได้ทำ เมื่อกี้ก็ทำ ทำไม้ดัก”

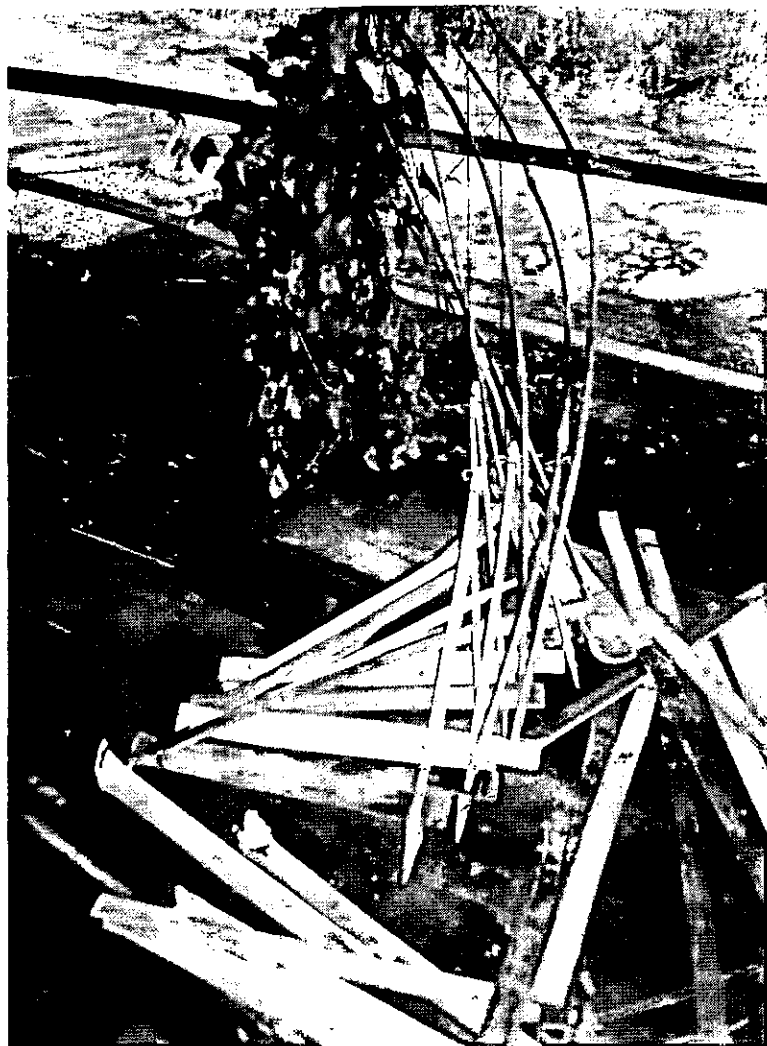
อาหารหลักที่ทำได้ในหมู่บ้านคือ ปลา เพราะยังคงมีความอุดมสมบูรณ์อยู่ ชาวบ้านจะเอาอุปกรณ์การจับปลาไปยืมวาง บางครั้งไปคนเดียวบางครั้งก็ไปกับเพื่อนเป็นกลุ่มไปทอดแหไปใส่มอง ใส่ดาง ทั้งไว้ประมาณ 2 ชั่วโมง ก็เอาเครื่องมือกลับบ้านพอแกะเอาออกก็ใส่ไว้ต่อไปจนถึงเช้า พอตอนเช้าก็ไปดูอีกครั้งแล้วก็เครื่องมือกลับ บางครั้งชาวบ้านจะทำอุปกรณ์และเครื่องมือจับปลาเอง เช่น ทำไซ ทำลอม ยก ฯลฯ บางครั้งก็ซื้อเพราะมีขาย สำหรับการเรียนรู้การโด่งขาของยอ ซึ่งทำจากกระบอกไม้ไผ่ ถ้าซื้อก็จะประมาณ 50-60 บาท หามาไว้กินถ้าเหลือก็จะถนอมอาหาร เช่น ทำปลาร้า ปลาเจ่า จากการสัมภาษณ์แม่ใหญ่สาลิ อายุ 56 ปี กล่าวว่า “พ่อบาปลาหน้าว่าง ๆ บางทีไปคนเดียว ไปกับพวก (เพื่อน) ก็ไปด้วยเยอะเหมือนกัน ไม่ได้ไปทอดแหจับปลาทุกวัน บางวันก็ไป บางวันก็ไม่ไป”

ภาพประกอบ 44 ภาพสวิงจับปลา
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 45 อุปกรณ์จับปลา ได้แก่ ตะข้อง
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 46 เครื่องมือดักจับสัตว์แบบต่าง ๆ
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 47 การยกยอจับปลาของพ่อบ้าน
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

นอกจากนี้ยังมีอุปกรณ์จับปลา ที่ชาวบ้านทำเอง เช่น ช้างใส่ปลา ข้องใส่ปลา อุปกรณ์บางอย่างจะสอนถ่ายทอดให้ลูกหลานไว้ ดังคำกล่าวจากการสัมภาษณ์ แม่ใหญ่ นาง กล่าวว่า “อันใหญ่ก็ใส่ปลาได้เยอะ อันเล็กก็ใส่ปลาได้น้อย เราไปทอดแห เราจับมาใส่ข้องแล้วก็ปิดไว้ กลัวมันกระโดด” และ “ถ้าว่างก็ไปหว่านแหเอา ถ้าไม่ว่างก็ซื้อกับข้าวตามรถ หรือไปซื้อเอาตามท้องตลาด”

ชาวบ้านยังได้รับข้อมูลข่าวสารจากการดูและนำมาทำตาม ฯลฯ เช่นการดักจับแมลงต่าง ๆ เพื่อเป็นอาหารปลา และยังสามารถนำแมลงต่าง ๆ ที่ล่อได้มาเป็นอาหารทำให้ได้ประหยัดเงิน จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.แสต กล่าวว่า “ล่อไว้เป็นอาหารปลาครับ เลี้ยงปลาตุ๊ก” และ “เห็นมาครับ เห็นเค้าทำที่วังน้ำเย็น เค้าทำเยอะก็อยากกินแมลง จิ้งหรีด แต่ก่อนมีหลอดแมงดาอย่างเดียว มีแมลงต่าง ๆ มาติดเยอะ มีแมงกะซอนตัวใหญ่ ชอบมาตอมแสงไฟ”

1.3 การจักสาน

ความรู้เรื่องการจักสานเป็นสิ่งจำเป็นมากสำหรับเด็กที่จะเติบโตไปมีครอบครัวของตนเอง เช่น เด็กผู้ชาย พ่อจะสอนให้รู้จักสร้างสิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ ส่วนใหญ่จะสอนขณะเป็นวัยรุ่นตอนเริ่มเป็นหนุ่ม ตอนแรกก็ให้หัดซ่อมแซมสิ่งของที่ชำรุด เพื่อให้มีประสบการณ์พื้นฐาน เช่น

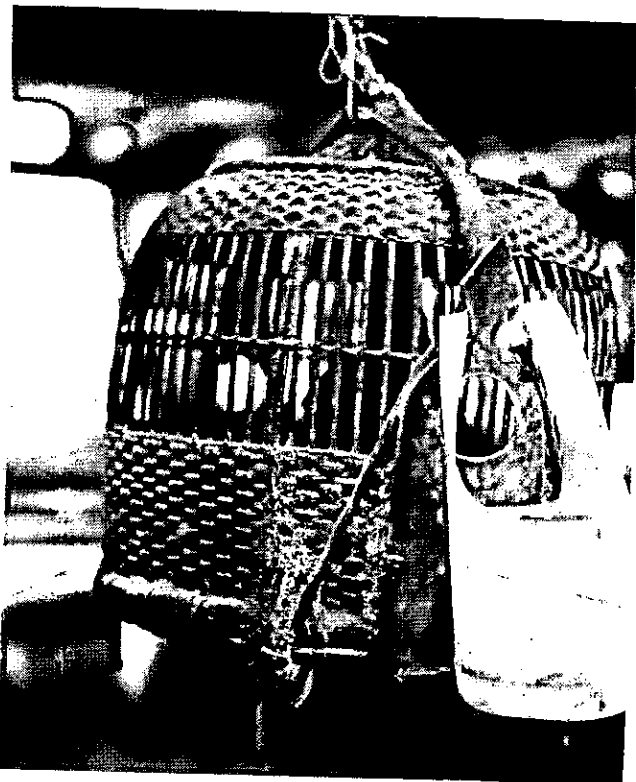
ซ่อมกระบุง ชุนตะกร้า เป็นต้น ต่อจากนั้นก็ให้ช่วยเป็นลูกมือเพื่อลูกจะได้หัดสังเกต ผู้เป็นพ่อก็บอกแนะนำไปด้วย ต่อจากนั้นก็ให้ลองทำเอง การบอกการสอนเหล่านี้ยังไม่เป็นกิจลักษณะ

สำหรับเครื่องมือเครื่องใช้หรือประดิษฐกรรมพื้นบ้านนานาชนิดที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน ชาวบ้านจะทำขึ้นใช้เองเกือบทั้งสิ้น เพราะชาวบ้านจะมีความรู้ในการนำเอาสิ่งที่ได้ใกล้ตัวจากธรรมชาติมาประดิษฐ์ปรุงแต่งดัดแปลงเป็นของใช้ เช่น เอากกมาสานเป็นเสื่อ จากการสัมภาษณ์ นายเสรี ชาวบ้าน อายุ 39 ปี กล่าวว่า “เขาก็จะอยู่บ้าน บางคนเขาจะมีการทอเสื่อทอสาตอะไรของเขา” และ “นี่ ไม้ทำสาต นอนสบาย” และ “เวลาว่างทำจักสาน ทำเอง ไม่ทำแล้วใครจะทำ ตะกร้า ช้อง ไซ ตะกร้า ตะเก้อ ก็ทำเอง” และ “หมดกระเจาด กระเจิด แม่ทำเองหมด ทำทุกอย่าง จักสาน ทอผ้าก็ทำ ทำมาก็ 2-3 ปีแล้ว” และ “ไม่เคยยืมเงินคนอื่นรับจ้างเอา จักสานขายที่บ้านนี้แหละ เอาดอกจากไร่ ไร่หลายอยู่เด้อ สานวันหนึ่ง 2-3 มื้อ วันหนึ่งได้อันหนึ่ง ถ้ามาสั่งก็ค่อยสานไม่สานรอไว้ อือ งานหลายโพด”

จากสัมภาษณ์พ่อใหญ่แก้ว อายุ 65 ปี ว่ามีการนำไม้มาสานทำอุปกรณ์ต่าง ๆ เป็นกระบุง กระตืบ กระดั่ง ช้องปลา ตะกร้า ตะแกรง ลอบ ไซ กรงนก ถ้ามีฝีมือดีก็จะได้รับงานจ้างให้สานขาย กล่าวว่า “มีคนแก่ก็สานใส่กันไม่ค่อยได้สานขายหรือค้ดรับ สานใช้เอง สานกรงนก” และ “นี่ก็ทำเองหมดเลย เพราะทำก็ทำเยอะเลย” และ “แล้วผู้ชาย ยังมีการถ่ายทอดมาให้ลูกหลาน ผู้ชายจักสาน ตะกร้า กระบุง ไซ” และยังกล่าวอีกว่า “ก็พ่อ ก็แม่ ทำกันมาเรื่อย ๆ ก็ทำเป็นกัน”

จากการสัมภาษณ์ แม่ตึก ชาวบ้านหญิง อายุ 26 ปี ลูกสะใภ้แม่ใหญ่ตุ้ ที่อธิบายถึงการทำจักสานว่าพ่อแม่จะนิยมสอนตั้งแต่เล็ก ๆ ว่า “ต้องสวัง สวังจะที่พ่อแม่เค้าเรียกมานั่งหัดทำให้เป็น สวังต้องสานเป็น พ่อแม่เรียกมา เลยว่าหนูจะต้องทำสวังเป็น ส่วนมากเป็นผู้หญิงที่ต้องสานเป็น”

เนื่องจากเป็นงานที่เป็นงานฝีมือหรืองานหัตถกรรมในครัวเรือน ไม่มีใครให้ความสนใจมากนัก ไม่มีตลาดหรือบางครั้งมีผลิตภัณฑ์พลาสติกมาทดแทน ชาวบ้านที่ทำอาชีพดังกล่าวจึงดำรงอาชีพอยู่ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนไปทำอาชีพอื่น บ้างไปทำงานรับจ้างตามโรงงานทำให้ชาวบ้านนาสวนต้องละทิ้งอาชีพเดิมที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เกิดความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้อาชีพและวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านนาสวนเปลี่ยนแปลงไป จากการสัมภาษณ์ พ่อใหญ่แก้ว อายุ 65 ปี กล่าวว่า “ไม่มี ก็ทำใช้เฉพาะครัวเรือน ไม้ไผ่หมดด้วย” ไม่เพียงเท่านั้น ปราชญ์ชุมชนรายหนึ่งยังกล่าวเช่นเดียวกันว่า “เดี๋ยวนีเขา เขายังไม่เห็นความสำคัญ ผมมองดูแล้วนะ เขาก็ยัง ยังคอยจับจ่ายใช้สอยที่ มันสะดวกสบาย ไม่ต้องมานั่งลำบากทำ เพราะมันง่าย มันยังไปไม่ถึงทางตัน เหมือนกับผมยังงี้ก็ไม่ทราบนะ”

ภาพประกอบ 48 เครื่องจักสาน เช่น สุ่มไก่ กรรนก
(พจณี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

1.4 การทอผ้า

การเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้กันเองภายในชุมชน ผู้หญิงก็จะมีอาชีพเสริมคือการทอผ้าไหม มีการใช้เวลาว่างทอผ้าเพื่อไว้ใช้หลังเสร็จจากงานในไร่ในนา ผู้หญิงอยู่เฝ้าบ้านก็จะลงมือทอผ้า ส่วนผู้หญิงที่เกษียณจากงานในไร่ในนาแล้ว มักจะอยู่บ้านเลี้ยงหม่อนไหมเพราะช่วงหน้าฝนเป็นเวลาที่ดินหม่อนแตกใบงามดีจึงเก็บใบหม่อนสดมาหั่นเพื่อเลี้ยงตัวไหม การทอผ้าของผู้หญิงในหมู่บ้านนาสวนอันเป็นการเรียนรู้ในชุมชนที่สำคัญ

หญิงชาวอีสานจะมีพื้นฐานและประสบการณ์เดิมในการทอผ้าติดตัวมาแทบทุกครอบครัว เมื่อย้ายมาอยู่ที่บ้านนาสวนยังคงมีการถ่ายทอดการเรียนรู้เรื่องการทอผ้าให้แก่ลูกหลานในครอบครัว จนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีพระราชดำริว่าควรที่จะได้ส่งเสริมกลุ่มแม่บ้านที่มีพื้นฐานในการทอผ้าไหมไปอบรมให้ได้รับความรู้เพิ่มเติมใหม่ ๆ ในการทอผ้าไหม 3 ตะกร้อ ที่จังหวัดขอนแก่น เพื่อให้การทอผ้าไหมที่ได้รับการอบรมใหม่มีความชำนาญยิ่งขึ้นจึงมีการนัดพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันในหมู่เพื่อนบ้านที่ไปอบรมพร้อมกัน นับว่ากลุ่มบุคคลกลุ่มนี้จะมี ความชำนาญและมีประสบการณ์ในการถ่ายทอดความรู้เรื่อง การทอ

ผ้าไหมได้ดีเพราะบุคคลเหล่านี้ได้ผ่านกระบวนการฝึกปฏิบัติการทอผ้าไหมมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานย่อมเกิดความชำนาญงานในทุกด้านมากกว่าคนที่ไม่ได้รับการอบรม เมื่อมีความชำนาญในทุกขั้นตอนของการทอผ้าไหมก็จะสามารถถ่ายทอดความรู้ให้ผู้อื่นได้ ทั้งยังสามารถให้คำปรึกษาหารือ สนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ในกรณีที่ทำแล้วติดขัดก็จะไปขอให้เพื่อนบ้านได้อธิบายขั้นตอนต่าง ๆ ที่สงสัย กระบวนการถ่ายทอดความรู้จะเป็นลักษณะการถ่ายทอดด้วยวาจา แล้วลงมือปฏิบัติตามขั้นตอนต่าง ๆ ดังคำกล่าวของแม่ใหญ่สาส์ ที่ว่า “สอนเพื่อ ปรึกษากันกับเพื่อน 10 คน ที่ไปด้วยกันว่าทำอะไร จึงจะสวย ใครไม่ได้ก็ช่วยกัน บอกกัน”

มีแต่ลูกหลานเขา เดี่ยวไปบ้านแหลมเขาว่า แม่ใหญ่มาเบ่งให้สู้อยู่แน่ (แม่ใหญ่มาดูให้พวกเราหน่อย) บ้านแหลม บ้านทรายทอง ก็ต้องบอกเขา หนูใส่กะสา่ง จันบ่เคยแพ่งปัญญา บ่อแพ่งสติปัญญา บ่แพ่งความรู้ ถ้าพูดได้เฮ็ดได้กะต้องเฮ็ด (อยู่ที่ไหนก็ตามจันไม่เคยหวงความรู้ ใครทำได้ก็ให้เขาทำ) รัชองจริงทำอยู่

คะ บอกเขาด้วย ไม่สวย ๆ อย่างนี้ ๆ ถ้า ต้อง ไม่สุกก็ต้อง ต้อง ให้เขาดู ถ้าทำไม่ได้ก็ต้องทำให้เขาดูก่อน อย่างนั้นถ้าช่วยเฮ็ดให้ช้อยน้ำแน่เด้อแม่ใหญ่ (อย่างนั้นถ้าจันทำทำให้จันดูด้วยนะแม่ใหญ่) อย่างนี้ก็ต้องทำให้เขาดูก่อน เป็นตัวอย่างให้เขาจะคะ เขาทำซักผืนดูเขาก่อน อย่างนี้ไม่ดี อย่างนี้ดีแล้ว ก็ต้องบอกเขา แล้วทำตัวอย่างให้ดู สอนทุกวัน ๆ แล้วถ้าคนเขามาหาทำเรื่องเหมือนเรื่องไหม แต่ต้องบอกทุกครั้งเลย ถ้ามีต้นหมี่ คั่นไหม แม่บอกทุกอย่าง ต้องบอก ถ้าไม่เข้าใจ ก็ต้องบอกอย่างนั้นให้เข้าใจ

ก็เป็นเอง ดูเขาตั้งแต่เด็กก็ทำเป็น ทำเองมีไม่กี่คนในบ้านเห็นคนแก่ทำ ก็ทำตามเรื่อยลูก ๆ เขาก็ทำช่วยแม่อยู่ เวลามัดหมี่ มัดอีหยัง แม่ก็บอกเขาก็ช่วยโอบ ช่วยอีหยังตอนนี้ป้าก็สอนลูกอยู่ เขาก็สนใจ เขาก็อยากทำ ถ้ามาทำ ทำให้ขาด อีหยัง แม่ก็ดู

การเรียนรู้เรื่องการทอผ้า เป็นการเรียนรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากพ่อแม่ภายในครอบครัวที่ได้พยายามถ่ายทอดให้แก่บุตรหลานทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม เป็นแบบแผนการเรียนรู้ที่ถ่ายทอดโดยการบอกกล่าวด้วยวาจา ด้วยการดู แล้วปฏิบัติจริง การทอผ้าจึงเป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดจากครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นความรู้เหล่านี้จะเกิดขึ้นกับบุคคลใดบุคคลหนึ่งทันทีนั้นไม่ได้ ต้องอาศัยเวลาการฝึกปฏิบัติอันยาวนานจึงเกิดมีความชำนาญงานได้ หลังจากนั้นถ้าได้รับการอบรมเพิ่มเติมทุกปีเท่ากับเป็นการปรับปรุงสร้างสรรค์งานให้มีคุณภาพดียิ่งขึ้น

ปัญหาการสืบทอดด้านอาชีพ ผู้ให้ข้อมูลหลักได้ให้ความเห็นว่าอาชีพบางอย่างอาจสูญหายไป ขาดคนสืบทอดอาชีพ ถ้าไม่ได้รับการสานต่อ จะค่อย ๆ หายไป ลดน้อยลง เนื่องจากความเจริญของบ้านเมือง แม้ว่าบ้านนาสวนจะอยู่ห่างไกลและทุรกันดาร มีการถ่ายทอดอยู่แต่ก็ได้รับผลกระทบบ้าง เช่น การทอผ้าไหม เป็นงานยากที่ต้องอาศัยความพยายาม อดทน จึงทำให้อาจขาดคนสืบทอดเพราะมีหลายสาเหตุ คือ เพราะใช้เวลาทำนาน และมีผลผลิตทางอุตสาหกรรมมาแทน ผู้คนออกไปหางานทำที่อื่น หันไปเปลี่ยนอาชีพใหม่หรือรับจ้างรายวัน คนรุ่นใหม่ชอบความสะดวกสบาย เนื่องจากมีภาระต้องทำมาหากิน ไม่มีเวลาที่จะสนใจในเรื่องงานที่ต้องใช้เวลาและความประณีตมาก ๆ ยกตัวอย่างการถ่ายทอดเรื่องการทอผ้าไหม จากคำกล่าวของแม่ใหญ่ลี อายุ 65 ปี กล่าวว่า “โรงเรียนไม่สนใจเรื่องผ้าไหมเลย และทำไม่เป็นด้วย” และ “อนาคตแม่มองไม่เห็นอนาคต จะทำยังไงใครจะสืบทอด ไม่มีเด็กภาคอีสานที่อีสานมี” และ “แต่ที่นี่ไม่มีใครทำ ลูกหลานก็ไม่เอา กิจกรรมเขาทำไม่ได้ เขาบอกว่ามันยาก การทอผ้าต้องทำด้วยใจ กายนิด ๆ กำลังใจมาก ๆ ใจเย็น ๆ เย็นมาก ๆ จึงจะทำได้ สติปัญญา ไม่ว่ายังไงต้องใจเย็นมาก ใจร้อนไม่ได้ มีมานะค่อย ๆ ทำไป สืออะไรก็ช่าง ค่อย ๆ ทำไป” และยังคงกล่าวต่อไปอีกว่า “เขาไม่รู้ เขาบอกหนักใจทำไม่ได้” และ “มันมาทำไม่เป็นเท่าไร เพราะว่ามันทำไม่ได้ ถ้าให้มันเรียน มันจะต้องเรียน 2 เสียก่อน เขียบบ เขียบบไม่ถูกมันก็ผิด พอผิดก็ไม่สวย” และ “เดี๋ยวนี้กลุ่มแม่บ้านเขายังไม่มีอะไรเป็นชิ้นเป็นอัน ผมเคยทดลองทำงบประมาณมาให้ทำ เคยมาให้ทอผ้า นำกลุ่มแม่บ้านทอผ้า ทอได้ 1 ปี ขายยาก ทอผ้ามันเป็นความคิดของ ทอผ้าไหม พอทอเสร็จเอาไปขายไม่รู้ไปขายที่ไหน”

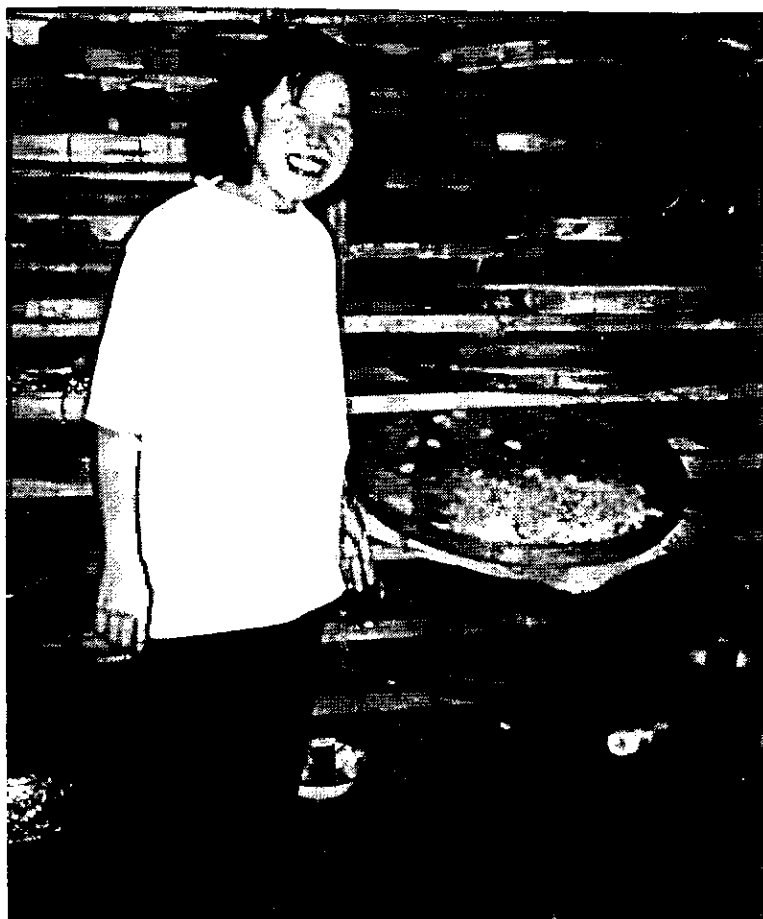
ภาพประกอบ 49 แม่ใหญ่ลีกำลังมัดเส้นไหม
(พจนี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

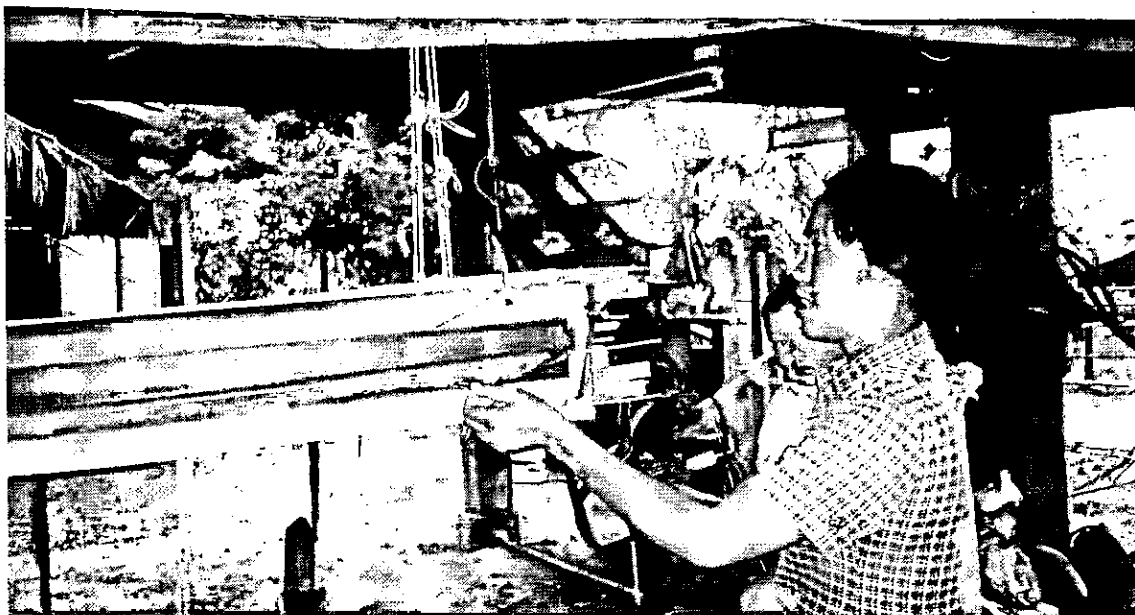
ภาพประกอบ 50 แม่ใหญ่สาธิตกำลังเด็ดใบหม่อนไว้เลี้ยงตัวไหม
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้นัก)

ภาพประกอบ 51 แม่บ้านกำลังทอผ้า
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้นัก)

ภาพประกอบ 52 ผู้ช่วยวิจัยกับกระดังเลี้ยงไหม
(พจณี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 53 ลูกสาวแม่ใหญ่สาส์กำลังแนะนำอุปกรณ์ในการทอผ้า
(พจณี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

1.5 การเพาะพันธุ์พืช

การเรียนรู้ที่ได้จากการคิดค้นดัดแปลงเพิ่มเติมจนชำนาญสามารถถ่ายทอดไปยังผู้อื่น เช่น การเพาะเมล็ดพันธุ์พืชจำพวกขุ่นและหมากต่าง ๆ ของพ่ออาทิตย์ เนื่องจากพ่ออาทิตย์ รู้หลักการและเทคนิคจากที่เคยสะสมประสบการณ์มานาน จึงสามารถถ่ายทอดให้ผู้มาขอวิชา ความรู้ได้ทันที คือปุ๋ยคอกที่หาได้จากพื้นป่ามาผสมกัน ใส่ลงดำ ซึ่งต้องมีระยะห่างประมาณ 3 เซนติเมตร จากปากถุง เอาสิกลงไปกว่านั้นก็ได้ เอาขึ้นมาสูงไม่ได้ แล้วเห็บเมล็ดขุ่นลงให้ ระยะพอดี ปลายเม็ดด้านบน จะต้องไม่โผล่ขึ้นมาเหนือดินต้องให้ดินปิดนิดหน่อยแล้วรดน้ำ ประมาณ 3 สัปดาห์ เมล็ดขุ่นจะงอกขึ้นมาเอง จากนั้นให้ผสมปุ๋ยคอกกับดินในป่า ประมาณ 2 สัปดาห์ ต้นจะอ้วนขึ้นประมาณ 3-4 เซนติเมตร การเลือกเมล็ดขุ่นต้องเลือกเมล็ดขุ่นลักษณะ เมล็ดใส ไม่มีเชื้อติด ก็จะงอกได้เร็ว ให้สังเกตดูที่เปลือกที่ครอบอยู่ข้างนอกจะไม่ให้แห้งจนเกินไป เวลาผ่าขุ่นรับประทานแล้วเอาเมล็ดออกมาปลูกเลยทันทียิ่งดี นอกจากเพาะขุ่นยังก็มีการ เพาะหวาย เพาะดาว สำหรับลูกดาวต้องเอาไปต้มน้ำให้เดือดก่อน ก็เอามาแกะที่ตาล้างให้สะอาด แล้วแช่น้ำไว้คืนหนึ่ง สำหรับเม็ดหวายที่มันเป็นเม็ดกลม ๆ ดาวก็เหมือนกันก็เอาลูกสุก สีน้าตาล เราก็ดำก่อน ประมาณสัก 2-3 อาทิตย์ ตากทุกวันให้แห้ง แล้วก็เอามาต้มน้ำเออลงแช่ ไม่ ให้ร้อนจัดหรือพออุ่น แล้วก็มาล้างเช็ดที่ตา ไม้ประดับจะทำได้ด้วยวิธีเดียวกัน อย่างที่ได้กล่าวไป แล้วแต่ให้วางเมล็ดลงให้ลึกขึ้น จากการสัมภาษณ์พ่อใหญ่อาทิตย์ อายุ 65 ปี กล่าวว่า

พวกหมาก หรือทุกอย่างที่เราจะเอามาเพาะเมล็ด เพาะหมากก็ไม่ต่างจากพืชอื่นหรอก หมากที่คนแก่ทานก็มาเพาะได้ ใช้วิธีเดียวกัน เราก็กินที่มันสุกมันแห้งแล้ว ก็เอามาทำ อย่างที่ผมว่า ส่วนไม้บ้านเราหาดินที่ไหนก็ได้ แต่ว่าไม้ป่าเราต้องเอาดินพื้นป่าเก่า ๆ อย่างหวายก็ชอบดินพื้นป่า มันจะงอกเร็ว

การถ่ายทอดของพ่ออาทิตย์ได้ถ่ายทอดให้แก่ลูกหลาน สำหรับคนที่สนใจก็จะไปศึกษา หาความรู้ไปเยี่ยมดู ไปซักถามพ่ออาทิตย์ ก็อธิบายและได้สาธิตให้ดู ลูกหลานคนไหนที่ไม่สนใจก็ ไม่ได้บังคับ นอกจากลูกหลานแล้วทางโรงเรียนยังส่งเด็กนักเรียนไปศึกษา มาเป็นบางคน เป็น กลุ่มเล็ก ๆ ประมาณ 9-10 คนมาดูกัน ครูที่โรงเรียนไม่ได้พามาเด็กนักเรียนมากันเอง ก็ส่วนมาก ก็เป็นลูกหลานในหมู่บ้าน เขาจับกลุ่มกันมาก็ให้ซักถามเรื่องราวต่าง ๆ ว่าทำไมถึงได้เพาะพันธุ์ไว้ มากมาย ก็บอกว่าจะปลูกให้เขาดู ใครสนใจก็มาช่วยปลูกไม่หวง

วิชาเพาะพันธุ์พืชที่ถนัดและได้ถ่ายทอดให้ลูกหลานรับวิชาไว้ คนไหนเขาสนใจเขาก็ไปดูว่าอันนี้ทำอย่างไร ก็อธิบาย สาธิตให้ดู คนไหนที่ไม่สนใจก็ช่างมันไป บางคนก็ บอกว่าช่างไม่เรียนหรอกก็มีผมก็ไม่ถือ ที่โรงเรียนก็ส่งเด็กมาดูที่พ่ออาทิตย์ มากี่มาเป็นบางคน ไม่ใช่มาเป็นกลุ่มใหญ่ แบบลูกหลานผม 9-10 คนมาดูกัน ไม่ใช่อาจารย์

ในโรงเรียนพามานะ ก็ส่วนมากก็เป็นลูกหลานในหมู่บ้านเขาจับกันมา เขาก็ถามปลูก
แถวไหนถึงได้เพาะเยอะ ปลูกแถวนี้แหละ ก็ปลูกให้เขาดู ใครสนใจก็มาช่วยปลูก

จึงเห็นได้ว่าการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่เป็นแบบแผนของการเรียนรู้จากการทดลอง
ปฏิบัติจริง แทบทั้งสิ้น จากการสัมภาษณ์พ่อใหญ่อาทิตย์ ทำให้ทราบถึงภูมิความรู้ที่ปรากฏว่า ได้
มีการถ่ายทอดสั่งสมมาเป็นเวลานาน

พื้นที่แต่ละภาคจะทำให้มันเหมือนกันหมดไม่ได้ เพราะว่าพื้นที่มันถึงจะได้ผล ถ้าเอา
แบบนั้นมาปลูกอย่างนี้คงไม่ได้ผลหรอก เราต้องทำก่อนรู้ว่าให้ได้ก่อนแล้วค่อยแนะนำ
เขา เมื่อ 2 ปีก่อนมีปัญหาแต่ปีนี้ไม่มีปัญหา ปีก่อนกับปีนี้มีแล้วนา ก็มีคลอง ก็มีน้ำ
สบายอยู่แต่เราไม่ได้เอาเงิน แล้วเราทำน้ำตรงนี้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ใช่ว่าเราได้น้ำแล้ว
เราไปเปิดทิ้ง เป็นสิ่งที่ไม่ดี เสียประโยชน์เราใส่กระแบ่ง หิ้วไปอาบข้างต้นไม้ดู

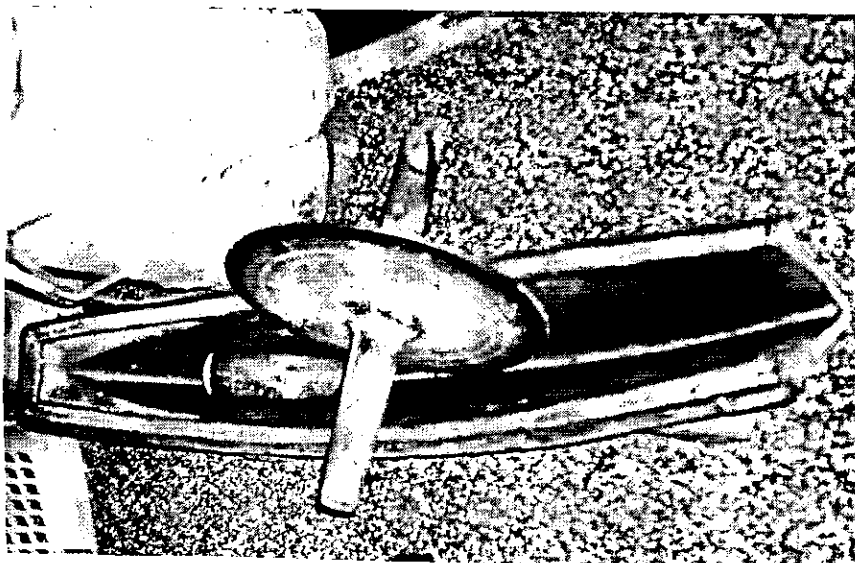
1.6 สมุนไพร

การเรียนรู้และสืบทอดความรู้เรื่องสมุนไพร ภายใต้การเกื้อกูลอันลึกซึ้งและยิ่งใหญ่ของ
คนกับธรรมชาติ ได้มีวิวัฒนาการของการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดตามธรรมชาติของมนุษย์ ความ
รู้เกี่ยวกับ การแสวงหาปัจจัยพื้นฐานคือ อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่มและที่อยู่อาศัยก็ได้มา
จากการมีประสบการณ์ตรงกับธรรมชาติแวดล้อม จะเห็นได้ปรากฏการณ์ที่บ้านนาสวนที่ยังคงมี
การสั่งสมความรู้และประสบการณ์เรื่องสมุนไพร มีครูสมุนไพร ที่สนใจจดจำและบันทึกความรู้ไว้
ทั้งยังถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้สืบทอดความรู้นั้นต่อมา อาทิ หมอเลี่ยมที่ได้นำความรู้ไป
เผยแพร่ในโรงเรียนและชุมชนจนหมู่บ้านนาสวนรู้จักสมุนไพร และจัดตั้งเป็นกลุ่มวนเกษตร เนื่อง
จากหมอเลี่ยมมีประสบการณ์ในการรักษาโรคด้วยสมุนไพรและยากกลางบ้านมาแล้วได้ผลดีและมี
การเลือกเฟ้นตัวยาคือได้ผลดีไว้เป็นความรู้ เช่น รู้ว่ายาชนิดใดมีสรรพคุณอย่างไร รู้หลักการปรุง
และผสมยา รู้ปฏิกิริยาของยาที่ผสมกันและวิธีใช้ยาแต่ละขนาน รวมไปถึงความรู้เรื่องการตรวจ
วินิจฉัยโรคตามตำราแผนโบราณ ซึ่งจะใช้เฉพาะโรคที่ไม่ร้ายแรงนัก เช่น ไข้หวัด ฯลฯ หมอเลี่ยม
ได้รับการถ่ายทอดการเรียนรู้จากปราชญ์ชุมชนคือ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เนื่องจากท่านเป็นผู้ทรงภูมิ
เรื่องสมุนไพรและวนเกษตร ท่านได้ถ่ายทอดประสบการณ์และเคล็ดลับในการรักษาด้วยสมุนไพร
รวมทั้งให้พันธุ์ไม้มาปลูกไว้มากมาย

จากการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรจึงเป็นการได้รับการถ่ายทอดจากบุคคลโดยตรง ทั้ง
หมดล้วนเป็นการกำหนดความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ และระหว่างคนกับคน จากความ
สัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นระบบความรู้ที่สืบทอดทำให้คนสามารถดำรงอยู่มาได้จนถึงทุกวันนี้

ภาพประกอบ 54 สวนสมุนไพรของพ่อเลี่ยม
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

ภาพประกอบ 55 ครกบดยาหรือบดพริก
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

2. การสั่งสมและการกระจายความรู้

ภูมิปัญญาเป็นการสั่งสมเป็นระบบคิดระบบความรู้ระบบคุณค่า มีการกลั่นกรองและสืบทอดต่อเนื่องกันมาทั้งทางตรงคือการประสบเหตุการณ์ด้วยตนเองและทางอ้อมคือการได้ยินได้ฟังมาจากคำสอน คำบอกเล่า แต่เป็นสิ่งที่มียู่ทุกแห่งหนเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองแล้วนำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้างและลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่มาแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่น เป็นสิ่งที่ชาวบ้านสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน ทั้งจากประสบการณ์ตรงจากความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในชุมชนจากตนเอง จากบุคคลอื่นหรือกลุ่มอื่น จากธรรมชาติ จากคน สัตว์ พืช จากวัฒนธรรม จากสภาพแวดล้อม การสั่งสมและการถ่ายทอดทั้งยังเป็นการกระจายภูมิปัญญาออกไป ซึ่งมีได้หลายวิธี ได้แก่

2.1 การกระจายความรู้ภายในกลุ่มครอบครัวและเครือญาติ

ผู้ใหญ่จะเป็นผู้สอนและเป็นต้นแบบของการเรียนรู้ในชีวิตประจำวันให้แก่เด็ก เพราะเด็กสามารถฝึกปฏิบัติจากประสบการณ์ที่ถ่ายทอดสืบทอดกันมาในครอบครัว จะเห็นถึงความชำนาญเฉพาะทางในอาชีพเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการกระทำและการปฏิบัติงานจริงโดยเริ่มจากการสังเกตวิธีการปฏิบัติงาน กระบวนการทำงาน รวมทั้งสังเกตจากอุปกรณ์การทำงานที่มีอยู่เมื่อเด็กพอจะเข้าใจในกระบวนการทำงานแล้ว ผู้ใหญ่ก็จะให้เด็กเลียนแบบโดยปฏิบัติในส่วนที่ง่ายก่อนจนสามารถปฏิบัติได้ครบไปจนถึงขั้นตอนสุดท้าย แล้วจึงปล่อยให้ปฏิบัติจริงทั้งหมดตามสภาพที่เป็นจริง ระหว่างนี้ก็อาจมีการซักถามในส่วนที่ไม่เข้าใจและมีการปรับปรุงการปฏิบัติงานเพิ่มเติม เช่น ลูกเกิดการเรียนรู้จากการสังเกตการทำงานของพ่อแล้วให้ลองทำดู โดยพ่อยืนดูพ่อสอนลูกคนโตและลูกคนโตก็จะสอนน้องต่อไป ระหว่างนี้ถ้าไม่เข้าใจก็ให้ถามพ่อได้ ซึ่งล้วนแต่ได้รับการถ่ายทอดจากครอบครัวและเครือญาติ จากปรากฏการณ์ที่พบในชุมชนบ้านนาสวนพบว่าครอบครัวอันมี พ่อ แม่ และสังคมญาติพี่น้องมีความสำคัญในการแสดงบทบาทในการอบรมสั่งสอนให้ความรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์การดำเนินชีวิตให้แก่บุตรหลานและคนในครอบครัว ในลักษณะสอนให้ปฏิบัติ หรือเห็นอยู่ในชีวิตประจำวันอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ดังคำสัมภาษณ์ชาวบ้านรายหนึ่ง “ก็เป็นเอง ดูเขาตั้งแต่เล็ก ๆ ก็ทำเป็น” และ “เมื่อเห็นลงมาอย่างนี้ ผมดี มีกำลังใจดี มีกำลังใจดี ต้องสู้ ต้องปลุกฝัง ต้องช่วย”

การเรียนรู้ในครอบครัวและเครือญาติเกิดจากประสบการณ์ที่ถ่ายทอดสืบทอดกันมาเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติจริง การสังเกต การจดจำจากปรากฏการณ์ การแสดงบทบาทในการให้การอบรมสั่งสอนให้ความรู้ และถ่ายทอดประสบการณ์การดำเนินชีวิตให้แก่บุตรหลานและคนในครอบครัว จึงสามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ดีเพราะสอนให้ปฏิบัติจริงทั้งยังอยู่ในวิถีชีวิตอีกด้วย

2.2 การกระจายความรู้ผ่านผู้นำ

การมีผู้นำที่เข้มแข็งและให้ความเสมอภาคแก่ลูกบ้านอย่างเสมอภาคจะก่อให้เกิดการเรียนรู้ได้ เพราะสังเกตได้จากการประชุมหมู่บ้านบ่อยครั้ง การประชุมแทบทุกครั้งจะมีผู้ร่วมประชุมเกือบครบทั้งหมู่บ้านการประชุมจึงคึกคักและพร้อมเพรียง มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การเข้าร่วมประชุมของชาวบ้าน จึงเป็นการสื่อที่บ่งบอกถึงภาวะความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวบ้านนาสวน จากการสัมภาษณ์ พ่อใหญ่เสมา ทองคอก ผู้ใหญ่บ้าน อายุ 45 ปี กล่าวว่า “อย่างผมเป็นพ่อบ้านพ่อเมือง เป็นผู้ใหญ่ที่มีคนนับหน้าถือตา จะเสนอในที่ประชุมว่าเห็นสมควรไหมก็พูดกันแบบประชาธิปไตย ถ้ามี 2 ฝ่าย ก็พิจารณาสรุปเรื่องให้มันเข้าใจกันได้ ก็คือทำกันง่าย ๆ ครับ ก็ไปคุยกันกลุ่มเล็ก แล้วค่อยประชุมกลุ่มใหญ่”

ผู้นำชุมชนจะเป็นผู้ให้การเรียนรู้และเสาะหาความรู้ให้ชาวบ้านได้รับทราบ เป็นสื่อกลางในการให้การศึกษา โดยผู้นำท้องถิ่นนำความรู้วิธีการใหม่ ๆ ไปถ่ายทอดอีกต่อหนึ่ง ผู้นำชุมชนเป็นเหมือนตัวประสานสังคม ยกตัวอย่างคนเฒ่าคนแก่อย่างพ่อเถา ซึ่งเป็นผู้มาก่อนตั้งหมู่บ้านนาสวน จะเป็นคนที่ชาวบ้านเคารพนับถือ เวลาชุมชนมีปัญหา พ่อเถาก็สามารถที่จะไกล่เกลี่ยให้เรื่องจบลงด้วยดี เพราะสามารถทำให้คนมีปัญหาทะเลาะกัน สามารถที่จะไกล่เกลี่ยปรับความเข้าใจกันได้ ยกตัวอย่าง สำหรับปัญหาคนไม่ถูกกัน คนเฒ่าคนแก่จะเอาธรรม 12 ธรรม 14 ตามประเพณีมาพูดมาอบรม

ความคิด เก็บเอาความคิดที่หลากหลาย ๆ ความคิดมารวมกัน แล้วมาแปรสภาพว่าสิ่งไหนที่ถูกต้องหรือไม่ถูกต้องนี้ ถ้าเป็นคนผู้นำนี้มันจะดี ก็เลยมองเห็นความสำคัญของคนเฒ่าคนแก่ ยังคงมีบทบาทอยู่ ก็อยู่ที่ผู้ใหญ่ผู้อาวุโสในบ้านที่รู้จักการอบรม เข้าใจจิตใจลูกหลานพยายามดึงคนหนุ่มเข้ามาหาคนแก่ พยายามดึงคนแก่ไปหาคนหนุ่ม พยายามพูดคุยให้เข้าใจกัน ความสามัคคีก็เกิด สำคัญที่ผู้นำ ผู้ใหญ่บ้านทุกฝ่าย

2.3 การบอกเล่าแบบปากต่อปากจากคนในหมู่บ้านเดียวกัน

การเรียนรู้จากการบอกเล่าแบบปากต่อปาก เป็นองค์ความรู้อันเป็นวัฒนธรรมที่สั่งสมถ่ายทอดสืบต่อกันมาเกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิตนับตั้งแต่การประกอบอาชีพ การทำมาหากิน การปลูกพืช การดักสัตว์ การผลิต วัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรม และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนบ้านนาสวนได้ปรากฏว่ามีภูมิปัญญาจากการบอกเล่าแบบปากต่อปากจากคนในหมู่บ้านเดียวกัน ในฐานะเพื่อนบ้าน เป็นการกระจายความรู้ในชุมชนสามารถทำได้โดยตรงของชาวบ้าน การเผยแพร่ส่วนใหญ่ได้รับการบอกเล่าพูดคุยจากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่งในสังคมนั้นเป็นการรับข้อมูลโดยตรง สำหรับในชุมชนชนบทเช่นหมู่บ้านนาสวนใช้การพูดคุยเป็นการกระจายความรู้ที่ได้ผลมาก มีการไปหาความรู้ มีการออกไปเยี่ยมเยียนเพื่อพบปะพูดคุยกันเอง ทำให้ได้เรียนรู้วิธีการต่าง ๆ จากต้นแบบ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการสัมผัสกับสภาพแวดล้อม

และคนในชุมชน เช่น การไปพบปะในไร่นา นับว่าเป็นการติดต่อโดยตรงของชาวบ้าน เพื่อเยี่ยมเยียนกันและพร้อมทั้งแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน ดังคำกล่าวของเด็กนักเรียนรายหนึ่ง “เรียนแบบออกไปดูพันธุ์ไม้ ไปเรื่อย ๆ ครบ ไปเรียนในป่าเลยครับ” และ “ไปดูพืชสมุนไพรครับ ครูที่สอนเป็นชาวบ้าน”

การเรียนรู้แบบปากต่อปากจึงเป็นการถ่ายทอดความรู้กันเองภายในชุมชน เช่น อาชีพของชุมชน สมาชิกในชุมชนจะเห็นและคุ้นเคยมาตั้งแต่วัยเยาว์ ทั้งยังได้รับการปลูกฝัง ไม่มีการเรียนการสอนโดยตรง แต่เกิดขึ้นจากการได้พบเห็นได้พูดคุยบ่อยครั้ง จากความสนใจและการแบ่งแยกระหว่างเพศทำให้ผู้หญิงสนใจงานผ้า งานครัว ผู้ชายสนใจงานไม้ งานจักสาน งานก่อสร้างบ้านเรือน การเรียนรู้และการถ่ายทอดของคนในหมู่บ้าน ก็โดยการนำเอาผ้าไหมที่ตนเองทอได้แล้วนำไปทำผ้าถุงใส่ไปวัด เมื่อถึงงานบุญประเพณีก็จะเอามาสวมใส่ การได้เห็นรูปแบบของลายผ้าของ ผู้อื่นก็มีการทักทายสนทนาและได้แลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังมีผู้นำในหมู่บ้านที่เป็นผู้สนับสนุนการถ่ายทอดความรู้ในการทอผ้าไหมของคนในหมู่บ้าน เวลาที่มีการนัดประชุมก็จะมีการพูดคุยขยายเสียงชักชวนซึ่งลักษณะดังกล่าวก็เป็นการให้การสนับสนุนให้ประชาชนในหมู่บ้านมีการประกอบอาชีพทอผ้าไหม ซึ่งเป็นแรงกระตุ้นให้มีการส่งเสริมการถ่ายทอดความรู้เหล่านี้ให้แก่ลูกหลานทุกคนภายในหมู่บ้านมากยิ่งขึ้น

ภาพประกอบ 56 การบอกเล่าแบบปากต่อปาก
(พจนี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

2.4 การรวมกลุ่มจับกลุ่มพูดคุย

การจับกลุ่มพูดคุยเป็นการนำบุคคลที่มีปัญหาหรือความสนใจร่วมกันมาร่วมปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องที่สนใจ เริ่มจากการตั้งปัญหาและทำความเข้าใจปัญหานั้นก่อน แล้วจึงลองผิทดลองดูเพื่อตรวจสอบดูว่าอย่างไรถูกอย่างไรผิด นอกจากนี้ยังหาข้อมูลได้จากแหล่งต่าง ๆ แล้วจึงนำมาตรวจสอบหาข้อสรุป เพื่อให้ได้ข้อสรุปเป็นแนวทางในการหาทางแก้ปัญหาร่วมกัน เป็นการฝึกทักษะเรื่องการใช้ความคิด ช่วยให้เป็นคนช่างสังเกต มีเหตุผล ไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ ระหว่างขั้นตอนของการค้นคว้าหาคำตอบก็จะได้เรียนรู้ไปด้วย ทำให้รู้จักคิดหาเหตุผลด้วยตนเองทั้งยังเป็นการฝึกทักษะในการแก้ปัญหา ใครทำอะไรได้ผลดีก็มาบอกเทคนิคหรือเคล็ดลับกันแบบไม่หวงวิชา ความคิดของทุกคนถือว่าเป็นประโยชน์ต่อกลุ่ม นอกจากนี้ยังได้มีการอภิปรายกลุ่ม ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านมีโอกาสสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันในปัญหาใดปัญหาหนึ่งที่สนใจร่วมกัน มีการพูดจาซักถามกันจะช่วยให้ได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพราะได้มีโอกาสฝึกฝนการแสดงความคิดเห็นและรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การรวมกลุ่มแบบนี้จึงเป็นการทำกิจกรรมร่วมกัน ช่วยกันแก้ปัญหาร่วมกัน การทำงานเป็นกลุ่มจะช่วยให้ชาวบ้านเข้าใจและเรียนรู้ถึงกลไกของกลุ่มและสร้างนิสัยที่ดีให้แก่กันทำให้เป็นการรู้จักยอมรับมติกลุ่ม ทำให้เกิดการเรียนรู้จากความร่วมมือระหว่างชาวบ้านกับปราชญ์ชุมชน เน้นการรวมกลุ่ม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ร้านค้าสหกรณ์ ฯลฯ แล้วเรามีกลุ่มออมทรัพย์เรามี จัดไว้ 2 บัญชี บัญชีทะเบียนครัว กลุ่มเยาวชน ประเภทเด็กนี้แหละ ตั้งแต่ในท้องเลียบก็ได้ สามารถที่จะเปิดบัญชี ผাগให้เด็กเลยก็ได้ ก็มีกลุ่มเยาวชน กลุ่มคนโต

ซึ่งยังมีการเรียนรู้จากสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน เช่น โรงเรียน วัด หน่วยงานต่าง ๆ ที่ได้รณรงค์ให้การเรียนรู้ตามที่ต้องการ โดยจะต้องประชาสัมพันธ์อย่างกว้างขวางและทั่วถึง เช่น เมื่อโรงเรียนทำกิจกรรมต่าง ๆ ก็จะมีเด็กนักเรียนมาดู ทั้งยังเป็นความพยายามของครูที่จะให้การเรียนรู้ที่นอกเหนือบทเรียนในหนังสือเรียน ดังคำกล่าวจากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ขาว กล่าวว่า “ไม่ ผมว่าไม่จำเป็น ผมว่าถ้าจะทำจริง ๆ เด็ก ป.6 นี่ก็ทำได้ มันก็เป็นวิชาหนึ่งที่ต้องเรียนนอกกระบวน ก็ถือว่าเป็นวิชาเรียนก็ได้เป็นพื้นฐานของเขาเอง อันนี้เด็กบางทีไปเรียนมายังกลับมาทำกับข้าวไม่เป็นเลย”

นอกจากนี้การเรียนรู้ยังเกิดจากกิจกรรมและการประชุมชาวบ้าน เนื่องจากบ้านนาสวนมีการประชุมหมู่บ้านเป็นประจำทุกเดือนเพื่อให้ชาวบ้านได้รับทราบข่าวสารหรือความรู้บางอย่างหนึ่ง หรือเพื่อร่วมปรึกษาหารือและออกความคิดเห็นร่วมกัน แม้แต่งานของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนก็มีการประชุมกันบ่อยครั้งเพื่อสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกัน

การเรียนรู้ของคนแต่ละคนจะเกิดขึ้นในกระบวนการที่ได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาและข้อเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาระหว่างกันในชุมชนด้วยกัน กระบวนการกลุ่มนี้เท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของคนในกลุ่มที่มาาร่วมเรียน

รู้ด้วยกัน บางคนอาจรู้มากกว่าคนอื่นในบางเรื่อง แต่ก็หลายเรื่องที่เขาอาจเรียนรู้ได้จากคนอื่นเช่นกัน นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม ยังทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ทำให้สามารถหาทางออกที่ดีที่สุดเกี่ยวกับปัญหาของตนเองและชุมชน กระบวนการกลุ่มจะเปิดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของกันและกัน และมีการระดมสมองช่วยกันคิดหาทางแก้ไข โดยการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกัน ทำให้การเรียนรู้ขยายตัว มีความคิดใหม่ วิธีการใหม่ ๆ เข้ามา ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายกว้างขวางทั้งในด้านสาระ รูปแบบและวิธีการ แล้วแต่กรณีว่าประเด็นปัญหานั้น เป็นเรื่องที่ต้องการพลังของกลุ่มหรือไม่ เมื่อได้ทดลองทำตามแนวทางที่ได้ตกลงกันไว้ในกลุ่มแล้ว ได้ผลเป็นอย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอะไรเกิดขึ้น ก็นำกลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกับกลุ่ม เพื่อหาทางแก้ต่อไปอีก

ภาพประกอบ 57 การรวมกลุ่มจับกลุ่มพูดคุย
(พจนี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้อยู่อาศัย)

ภาพประกอบ 58 ผู้วิจัยเข้าร่วมกลุ่มจับกลุ่มพูดคุย
(ผู้ช่วยวิจัยถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

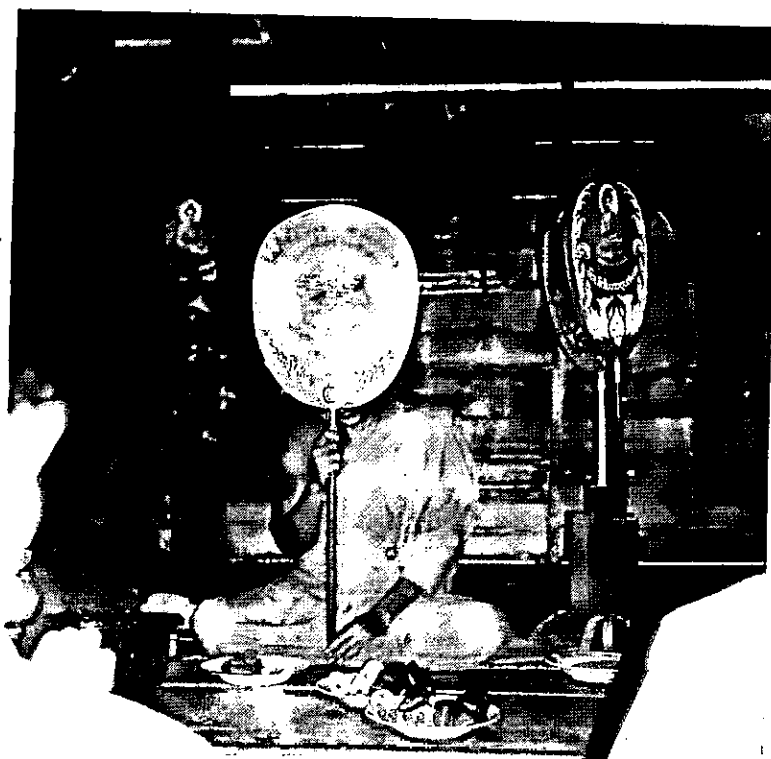

ภาพประกอบ 59 ผู้ช่วยวิจัยจับกลุ่มพูดคุย
(พจณี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

2.5 การอ่านเอกสารที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร

การบันทึกส่วนใหญ่เกิดขึ้นในวัด เนื้อหาเป็นภาษาบาลี จากปรากฏการณ์ในชุมชนบ้านนาสวนผู้วิจัยพบว่าการเรียนรู้จากลายลักษณ์อักษรส่วนใหญ่เกิดกับพระสงฆ์ เพราะพระสงฆ์จะเป็นผู้เทศนาอบรมสั่งสอนในวันสำคัญทางศาสนา โดยจะเทศนาตามพระไตรปิฎกที่จารเป็นลายลักษณ์อักษรบนใบลาน โดยจะเน้นหนักด้านหลักธรรมคำสอนซึ่งเป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต เป็นกรอบและบรรทัดฐานความประพฤติแก่บุคคล เป็นการสั่งสอนอบรมให้เป็นคนดีมีคุณธรรมมีจริยธรรม สำหรับในทางอ้อมยังกำหนดให้ยึดถือปฏิบัติในลักษณะความเชื่อประเพณีของชุมชนที่มักอาศัยกิจกรรมประเพณีทางศาสนา โดยเจ้าอาวาส อายุ 40 ปี ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “บอกให้เก็บของใช้วิปัสสนาเข้าพวกด้วยนะ วิปัสสนาหมายถึงอะไร ท่านหลวงตาอุบายแห่งสติปัญญาไง กินเลี้ยงฉันนอนเดินนั่งให้มันรู้ รู้มากรู้เพื่อยกตนข่มท่าน หรือรู้เพื่อรู้แล้วเอาไปใช้ประโยชน์หรือมีคุณธรรมประจำใจ อันนี้ก็สำคัญด้วย” และยังคงกล่าวอีกว่า “ตอนนี้อย่างไม่มีใครคิด ก็ส่วนมากมันจะเอาเขาไม่รับรู้ก็จริง แต่อาตมามาป้อนให้เสียก่อนส่วนมากเงินทุนบ้าง อุปกรณ์บ้าง ก็ให้เขาไปเลยให้โดยที่ว่าพอปลูกได้แล้วเราก็เอาไปปลูกดู

พระสงฆ์ได้มีการเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนในวันสำคัญ สรุปคำสอนได้ว่าส่วนใหญ่เป็นเรื่อง คุณธรรม จริยธรรม รู้จักหน้าที่มีสัมมาอาชีวะ และเป็นพลเมืองดี เป็นต้น วิธี การเทศนา การแสดงปาฐกถาธรรมหรือสนทนาธรรม เป็นรูปแบบของการถ่ายทอดการเรียนรู้ชนิดหนึ่ง

ภาพประกอบ 60 เจ้าอาวาสกำลังเทศนาสั่งสอน
(พจณี เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

2.6 การถ่ายทอดจากศรัทธา ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตธรรมเนียม

การเรียนรู้แบบนี้เป็นแบบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร เป็นการกระจายความรู้ที่เป็นอูบายวิธีที่สำคัญ ค่อย ๆ ซึมซับคุณธรรมจริยธรรมให้อยู่ในอุปนิสัย ทำทางคำพูด การสนทนา ความคิด ความเชื่อ โดยจะสามารถเปลี่ยนท่าทีทัศนคติและความประพฤติปฏิบัติได้ เป็นสิ่งที่สามารถช่วยชี้แนะพฤติกรรมที่ดีที่สังคมต้องการและชี้ให้เห็นเกณฑ์มาตรฐานของสังคมได้ว่าสังคมต้องการอะไร การเรียนรู้จากการถ่ายทอดจากศรัทธา ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตธรรมเนียม ในบ้านนาสวนผู้วิจัยพบว่าส่วนใหญ่เป็นเนื้อหาความรู้ที่กำหนดขึ้นสอดคล้องกับสถานการณ์ความจำเป็นของชุมชน เช่น ความรู้เรื่องสภาพแวดล้อมธรรมชาติ คือน้ำ ดิน ชนิดของพืช การเพาะปลูก การเกษตร ความเชื่อเรื่องบาป บุญ กรรม ความดี ความเลว ความกตัญญู และวิธีการดำเนินชีวิต เป็นต้น

พิธีกรรมเป็นอำนาจความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ พิธีกรรมจะสามารถโน้มน้าวให้คนรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัว เป็นการตอกย้ำความเชื่อ กรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชนเป็นแนวปฏิบัติ การใช้ศรัทธาความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ ของพิธีกรรม เป็นการสร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์มีผลในการวางบรรทัดฐานความประพฤติตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเป็นอันมาก

การเทศนาตามเทศกาลและวันสำคัญในวันพระใหญ่ จะมีชาวบ้านมาร่วมงานบุญอย่างมากและพร้อมเพรียง ถือเป็นโอกาสจะได้พูดคุย สั่งสอนในสิ่งที่ตั้งตามต้องการ บ้านนาสวนยังคงมีการนับถือผีปู่ตา ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ยังคงเหนียวแน่น ดังคำสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งเป็นมัคทายก อายุ 30 ปี ได้กล่าวเชิญ ผีปู่ตามารับเครื่องเช่นสังวเอย ดังนี้

ขอให้ลูกช้าง ลูกม้า ขอให้ยามผู้เฒ่าปกปักษ์รักษา สิ่งแวดล้อมในหมู่บ้านพ้นจากอันตรายทั้งหลาย ให้ไล่ออกไป สิ่งที่ดีที่งามขอให้เอาเข้ามาหมู่บ้าน ลิบบ้านห้าหมู่บ้านยาม ผู้เฒ่าเรานี้ให้ปกปักษ์รักษาและดีจนวนับถือถึงรอบปี รอบเดือน ที่จะกล่าวเพื่อสักการะบูชา ให้พ่อเฒ่านี้ สิ่งที่ดีงามขอให้ประดับประดาอย่าให้มีอันตรายทั้งหลายทั้งปวง เพราะว่าใครก็นับถืออยู่ เพราะว่าเราตั้งบ้าน แต่ก่อนมีพ่อเฒ่านี้ ที่เราทุกคนร่วมจิตร่วมใจกันนับถือให้พ่อเฒ่า สมดังที่เขา นับถือ เพราะว่าบ้านเรานี้สามัคคีกันอย่าให้มีสิ่งที่ไม่อันตรายทุกอย่างที่อันตราย ขอให้ไปดูแลว่า ลูกหลานจะไปอยู่ที่ไหนก็ตามภายในหมู่บ้านนี้ ไปอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ตาม อยู่ในบริเวณนี้ก็ตามจะต้องให้รักษาหรือว่าให้ดู หรือว่าเป็นสัตว์ เป็นวัว เป็นควาย ก็ต้องดูแล หรือว่าลูกเด็กเล็กแดง ต้องดูไม่ให้สิ่งที่ไม่อันตราย หมายถึง เป็นไข้ ปวดหัว ปวดอะไรนี้แหละครับ

นอกจากนี้ยังมีงานพิธีต่าง ๆ ในรอบปี เช่นมีบุญบังไฟ เดือน 6 มีการเตรียมบั้งกันที่วัดจับเป็นกลุ่ม 5 กลุ่มตามคุ้ม จึงต้องมี 5 บั้ง 5 คุ้ม เดิมทุก ๆ ปีก่อนจะจัดงานจะต้องปรึกษากันก่อนว่าจะทำบุญเดือนหกกันไหม ถ้าทำก็จะมีพ่อเฒ่าในหมู่บ้านเป็นกรรมการ ก็มีการปรึกษาหารือกันว่าทำอย่างไร

จึงเห็นได้ว่าการถ่ายทอดจากศรัทธา ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตธรรมเนียม ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ เพราะเป็นการกระจายความรู้ค่อย ๆ เปลี่ยนความคิดความเชื่อ ทศนคติและความประพฤติปฏิบัติได้ เป็นสิ่งที่สามารถช่วยชี้แนะพฤติกรรมที่ดีที่สังคมต้องการและชี้ให้เห็นเกณฑ์มาตรฐานของสังคมได้ว่าสังคมต้องการอะไร

2.7 การเรียนรู้ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ

การเรียนรู้ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การทัศนศึกษา การเรียนรู้ตามแนวพระราชดำริ การละเล่นพื้นบ้าน และการรณรงค์ ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ มีรายละเอียดดังนี้

2.7.1 การทัศนศึกษา

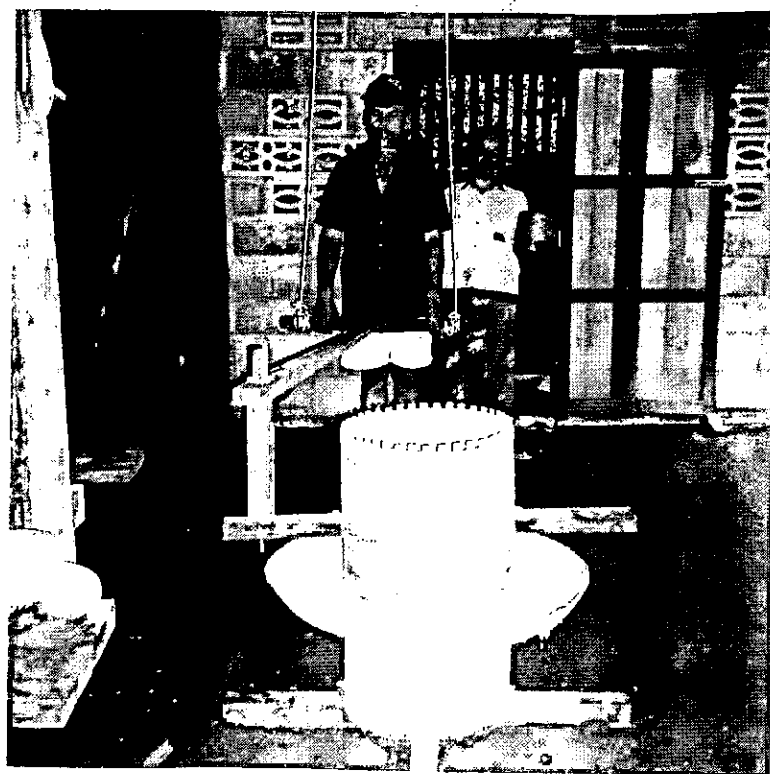
เป็นวิธีการที่ผู้นำชุมชนและปราชญ์ชุมชนของบ้านนาสวนมักจะกระทำเสมอในการที่จะเปลี่ยนวิธีคิด ของผู้คนในชุมชนก่อนที่จะดำเนินการในโครงการใด ๆ เพราะการใช้เพียงคำพูดโดยไม่เห็นตัวอย่างเป็นไปได้ยาก และไม่น่าเชื่อถือเท่าที่ควร ผู้นำชุมชนและปราชญ์ชุมชนมักจะชอบใช้วิธีการพาไปทัศนศึกษาบ่อยครั้งเพื่อให้บุคคลกลุ่มอื่น ๆ ได้เกิดความคิดจากการไปทัศนศึกษาครั้งนั้น ๆ และเลียนแบบวิธีการที่ประสบความสำเร็จจากกลุ่มอื่น ๆ ที่ปฏิบัติแล้วประสบผลสำเร็จ อันเป็นวิธีการศึกษาหาความรู้ที่ได้ผลวิธีการหนึ่ง ทั้งนี้เพราะได้ศึกษาจากสถานที่จริง ดูจากผลงานและวิธีการกระทำแบบที่ได้ปรับปรุงแล้วในสถานการณ์จริง ผลที่ได้จากการทัศนศึกษาคือสามารถเปลี่ยนนิสัย เปลี่ยนวิธีคิด ฉะนั้นเมื่อมีโอกาสจึงได้มีการพยายามพาผู้ซึ่งเป็นมันสมองของชุมชนไปทัศนศึกษาจากสถานที่ต่าง ๆ

2.7.2 การเรียนรู้ตามแนวพระราชดำริ

ชาวบ้านนาสวนจะรักและเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นอย่างสูง เนื่องจากสภาพความเป็นอยู่และการทำมาหากินจะต้องศึกษาหาความรู้ทางด้านการเกษตรให้มีการพัฒนากันไม่มากนักน้อย ประกอบกับทุกปีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงมีพระราชดำรัสและพระราชดำริต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือเกษตรกร ชาวบ้านจึงเรียนรู้จากพระราชดำริและพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้งจากทางโทรทัศน์ วิทยุ และหนังสือพิมพ์ จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ชุมชน รายหนึ่งกล่าวว่า การทำตามแนวพระราชดำริทำให้เกิดแนวคิดใหม่ ยกตัวอย่าง โครงการตามพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ที่มีในโรงเรียน ดชด.บ้านนาสวน คือ โครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวัน ถ้าโรงเรียน ดชด.ทุกโรงเรียนได้ทำจนประสบความสำเร็จก็จะทำให้โรงเรียนอยู่ได้เนื่องจากมีอาหารกลางวัน เด็กนักเรียนได้ฝึกฝนในการปลูก การดูแลทั้งยังเป็นการออกกำลังกาย ฝึกความรับผิดชอบ ก็ด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ทรงพระเมตตาต่อโรงเรียน ดชด.บ้านนาสวน อย่างมาก ทำให้ชาวบ้านมีความภาคภูมิใจในการอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้ ทั้งยังปฏิบัติตนได้สมกับเป็นพื้นที่ในโครงการตามพระราชดำริ

แล้วเขาอาจจะเกิดโลกทัศน์ใหม่เลย ถ้าเขาเกิดโลกทัศน์ใหม่เลยนี้ ถ้าโรงเรียนทั้งโรงเรียนเลยนี้ ถ้าทำตามแนวพระราชดำริ ซึ่งมีอยู่ 9 โครงการพระราชดำริ แล้วมีโครงการพระราชดำริ โครงการหนึ่งนี้จะสำเร็จ ถ้าทำเฉพาะโครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวันนี้ ทำได้แค่นี้ครบเลย โรงเรียนนี้ครบเลย ก็คืออันนี้เลยนี้ เด็กได้ชิมชั้ทั้งหมด เลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่ ปลูกผักปลูกอะไรทำนองนี้ สมเด็จพระเทพฯ ให้ 4-5 ปี เป็นบ้านพัฒนาขึ้นแล้ว เพราะเหตุผลพระองค์ท่านช่วยเหลืออะไรก็มีในโครงการก็มาตื่นตัวตื่นใจนิด ๆ แต่ก่อนก็ตื่นมานิด ๆ เดียวนี้ก็ตื่นหลาย ก็บอกว่า เป็นโครงการของพระราชดำริ เป็นหมู่บ้านพัฒนา เป็นบ้านที่ดี เป็นตัวอย่างของหมู่บ้าน

นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้ปฏิบัติตามแนวพระราชดำริของกระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในเรื่องการเลือกคนเข้ามาปกครองในชุมชนของตน คือให้เลือกคนดีขึ้นมามีอำนาจ อย่าให้คนชั่วลอยนวล เมื่อได้คนดีขึ้นมาปกครองชุมชน คนไม่ดีก็จะไม่กล้าทำไม่ดีจนเกินไป "...ก็ช่วยบอกลูกหลาน เหมือนที่พระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสว่า อยากให้คนดีขึ้นมาปกครองบ้านเมืองชุมชนที่คนดีเป็นผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ขึ้นมาปกครองลูกบ้าน พวกลูกบ้านที่ไม่ดีก็ จะไม่ค่อยกล้า" การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นประโยชน์แก่ชาวบ้านอย่างยิ่ง

ภาพประกอบ 61 เครื่องสีข้าวด้วยมือ
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้วิจัย)

2.7.3 การละเล่นพื้นบ้าน : กลอนลำ

การละเล่นพื้นบ้านที่ชาวบ้านนาสวน นิยมเล่นเพื่อความสนุกสนาน ซึ่งสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น สภาพทางธรรมชาติ และสภาพสังคมวัฒนธรรม เกิดจากความรู้สึกนึกคิดและการแสดงออกของชาวบ้านในท้องถิ่น เช่น สอดคล้องกับสภาพทรัพยากรธรรมชาติ มีลักษณะเรียบง่าย ตรงไปตรงมา มีการกล่าวเป็นคำคล้องจองเรียกว่า กลอนลำ เป็นบทขับร้องเล่นเพื่อความสนุกสนาน ซึ่งเป็นการเรียนรู้แบบหนึ่งคือมีการเรียนรู้จากคำคล้องจองในกลอนลำ ซึ่งเป็นวิธีการที่จะให้ผู้ฟังได้ติดตาม ได้ความรู้และได้ความบันเทิงไปด้วยพร้อมกัน จากคำร้องของกลุ่มปราชญ์ชุมชน ที่ได้ใช้บทเพลงหมอลำไปเผยแพร่ความรู้เรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องช้างแร้วร่อน ว่าเป็นที่น่าสงสารช้างมากที่ไม่ควรนำช้างมาเดินในเมืองเพราะแสงแดดร้อนมากกว่าที่เคยเดินในป่าในดง แต่ปัจจุบันเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไปทำให้ช้างอดอยากเพราะป่าไม้ไม่มีพอเพียงกับที่ช้างจะกิน จึงต้องอพยพมาหากินในเมือง

(เสียงแคน) ตีนหนัก ๆ เคยเหยียบแต่ดินนุ่ม ๆ ถูกคนพวกหลุมมาเดินดุ่ม ๆ พ้นยางมะตอย คนใจร้ายให้บรรทุกกล้วยอ้อย แล้วพอเดินหน้อยออกชนซื้อให้ชาวกิน ช้างมาแล้ว ช้างมาแล้ว เสียงแจ้ว ๆ บอกผู้คนให้ได้ยิน เดินเบียดรถยนต์ อวดผู้คนทั่วถิ่น ตั้งแต่ตะวันพินดิน ไปจนถึงเที่ยงคืน เหนื่อยไหมช้างเหนื่อยไหม ช้างเจ้าเหนื่อยไหม เห็นน้ำใส ๆ ที่ไหลรินออกตา ถึงเจ้าร้องไห้หรือยินดีปรีดา ที่เจ้าได้มาเดินเลาะชมเมือง ช้างเลี้ยงคนหรือว่าคนเลี้ยงช้างหรือเจ้ากำลังหลงทางมืดมน เจ้าเคยหลงป่า บัดนี้กับมาหลงเมือง คือคนใช้เจ้าเป็นเครื่องมือไว้ทำมาหากิน ตีนหนัก ๆ เหยียบแผ่นดินนุ่ม ๆ สีส้มห้าท่ม ก็เดินดุ่ม ๆ เป็นอาจิน เมื่อไรเล่าหนา เจ้าถึงจะได้คืนถิ่น ไปอยู่ไปกินตามประสาช้างเอ๋ย ไปอยู่ไปกินตามประสาช้างเอ๋ย

การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นอุบายวิธีของผู้สอน เพราะแทนที่จะสอนตรง ๆ ว่าให้ปฏิบัติตามอย่างนั้นอย่างนี้ ถ้าสอนในรูปแบบเช่นนั้นอาจจะทำให้ผู้ถูกสอนไม่พอใจและไม่ปฏิบัติตาม แต่การสอนในแบบการละเล่นพื้นบ้านด้วยบทเพลงกลอนลำพร้อมเสียงแคน ทำให้เป็นการผ่อนคลายความตึงเครียด สนุกสนาน เพลิดเพลิน และสามารถเกิดการเรียนรู้ได้ในที่สุด ว่าเมื่อได้ฟังเพลงหมอลำแล้วจะทำให้ผู้คนซึมซับและเข้าใจในเรื่องการไม่ทำลายป่าไม้ ต้องมีการอนุรักษ์ป่าซึ่งจะมีผลต่อสัตว์ป่าอย่างแน่นอน ประกอบกับช้างเป็นสัตว์ใหญ่ พื้นที่ใดมีความอุดมสมบูรณ์จะแสดงออกโดยมีช้าง และบ้านนาสวนก็เริ่มมีช้างจากป่ามาเดินให้เห็นบ่อยครั้ง ชาวบ้านจะรักช้าง ฉะนั้นการสอนด้วยบทเพลงหมอลำ ก็เป็นวิธีการหนึ่งที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ได้ในหลาย ๆ เรื่อง ทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านนาสวนว่าเคยมีความอุดมสมบูรณ์อย่างมาก นอกจากนี้ยังสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงในชุมชนนั้น

ภาพประกอบ 62 กลุ่มหมอแคน หมอลำ
(พจน์ เทียมศักดิ์ ผู้ถ่ายภาพ จากงานสนามของผู้อยู่อาศัย)

2.7.4 การรณรงค์

เป็นวิธีการให้เกิดการเรียนรู้วิธีการหนึ่งของหมู่บ้านนาสวน โดยใช้ช่วงเวลาจำกัด ผู้ใหญ่บ้านนาสวน คือผู้ใหญ่เสมา ทองคอก จะนำการรณรงค์มาใช้หลังจากที่ชาวบ้านยอมรับวิธีการใหม่นั้นแล้ว ก่อนมีการรณรงค์ชาวบ้านที่เป็นหัวหน้าคุ้มต่าง ๆ จะทำการประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ อย่างกว้างขวางและทั่วถึงก่อน ยกตัวอย่างการประกวดคุ้มบ้านในหมู่บ้านนาสวนเป็นประจำทุกปี ชาวบ้านแต่ละคุ้มจะสนใจและมีชีวิตชีวาที่จะได้เข้าร่วมประกวดคุ้ม เพราะเป็นการรณรงค์และอธิบายวิธีของผู้ใหญ่บ้านให้ชาวบ้านรู้จักทำความเข้าใจ จัดเก็บหน้าบ้านที่สกปรกรกรุงรังและกวาดบริเวณบ้านให้ดูน่าอยู่น่ามองเป็นหน้าตาของแต่ละคุ้มและของหมู่บ้าน วิธีการรณรงค์อีกอย่างหนึ่งที่พบขณะลงสนามคือ การใช้เพลงหมอลำเพื่อรณรงค์ให้ชาวบ้านหันมากินข้าวกล้อง เพราะมีวิตามินสูงไม่เป็นโรคเหน็บชา สามารถทำได้เอง มีประโยชน์มากมาย และทำตามพระราชดำริของพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งจะช่วยให้เห็นถึงการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นของชาวบ้านนาสวน ในเรื่องการร่วมมือร่วมแรงร่วมใจกัน ดังเพลงของกลุ่มปราชญ์ที่เป็นผู้ร้องกลอนลำ ได้ร้องไว้ดังนี้

เดอบัดนี้คืนที่ฟ้าสว่างแจ่มใสสว่างคือนีอนันแล้ว คือฟังเสียงร้องจันลีไว้อลิฟังได้ จันลีไปหัวข้อโครงการนี้บอกกล่าวขอเชิญชาวพื้น้องฟังไว้ให้ฟังใจ ระเบียบการรอฟื้น ตั้งหวังส่วนรอสะสมบุญพาเราได้คิดไตร่ตรองให้มันสู้ให้เอาใจสู้ โครงการให้โซลก หวานเป็นหัววิชาการจัดระเบียบถูกต้องมองแล้วให้ชื่นชม อย่าลืปากันกัมทำท้าวาง เฉย แล้วบ่หัวขาละยลิบเอาดอกแนวนั้นให้พากันทำสร้างถางนาด้วยสัวไฟ ว่ามันสก หรือแปนให้พากันคิดค้นการมันให้หยั่งเอา เดียวนี้พวกหมู่เจ้าอย่าลืเพ่งลั้งเล อย่าลื เหวหัวคิดมั่วดูบ่มีสู้ เบ่งดูให้ทำบ้างทางการเพินเว้าม้วน เพินมาพักเพินมาชวนการ เกษตรปลูกข้าวฝนนันลั้งเสริม ถ้าหากไฟลั้งเริ่มรองเพ่งทางการไกล เขาเกิดมาเป็น ไทยให้คิดดูนะหมู่เจ้า ขอเชิญมาเดอกินข้าวมีใจให้คิดทำ หลานอยากขอแนะนำให้มา กินข้าวกล้องพนาวน้องสิหุ่นสวย อันข้าวกล้องนี้แหละช่วยมีคุณค่าทางโปรตีน วิตามิน เหลือหลามให้คิดเอาแนะเด้อเจ้า ให้มาพาเด้อ กินเข้าทำ โรงสิด้วยไม้ไฟ ให้พื้น้อง ชาวไทยให้มีใจดอกเชื่อมั่น ภูมิปัญญาทอนันลิมช่วย พวกหมู่เฮาแนะเด้อ ทาน เฮ๊ะ อือ อือ อือ เฮ๊ะ อือ เฮ๊ะ เออ โอ้ยน่อ

จะเห็นได้ว่าในชุมชนมีการสั่งสมและการกระจายความรู้ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นเรื่องที่เป็น กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตที่อยู่ภายในชุมชนหมายรวมถึงทั้งหมดในการดำเนินชีวิตเป็น ระบบ เพราะภายในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กัน มีการดำรงอยู่ มีสถาบันต่าง ๆ ที่เอื้อ ประโยชน์ต่อกัน เชื่อมโยงกันด้วยคติความเชื่อที่ทุกคนยอมรับและถือปฏิบัติต่อกันมารวมถึง ประสบการณ์ในการการทำมาหากิน การหาอาหาร การทำจักสาน การทอผ้า การเพาะพันธุ์ พืช พืชสมุนไพร ฯลฯ เป็นความรู้ที่ได้สั่งสมอยู่ในแต่ละบริบทของชุมชน นอกจากนี้ยังสามารถกระจายความรู้ที่ได้ เพื่อให้สอดคล้องกับประสบการณ์และวัฒนธรรมนั้น ๆ โดย อาศัยการมีส่วนร่วมบ่อยครั้ง การไปดู การติดตามพ่อแม่ไปไร่ไปนา ไปเล่น ไปงานวัด ไป พบญาติ ไปทำงาน ก็จะสามารถสังเกต จดจำจนเกิดการลอกเลียนแบบสามารถทำตามได้ หรือมีการฝึกทำไปพร้อม ๆ กับญาติพี่น้อง เพื่อน ครู พระ รวมทั้งคนในหมู่บ้านอื่น ๆ เพราะ เป็นสิ่งที่พบเห็นอยู่ในวิถีชีวิต พบเห็นอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน เมื่อเป็นผู้ใหญ่ก็สามารถทำได้ เนื่อง จากระบบความรู้มีอยู่ทุกหนทุกแห่ง ฉะนั้นการที่จะทำให้ภูมิปัญญาคงอยู่ จึงคงต้องมีการ สั่งสมและกระจายความรู้ออกไปดังกล่าวลแล้วข้างต้น

3. สถาบันซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้

ในชุมชนมีสถาบันทางสังคม ซึ่งเป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีรูปแบบ มี จุดประสงค์ที่แน่นอนร่วมกัน ตัวอย่างของสถาบันทางสังคมได้แก่ ครอบครัว วัด และกลุ่มปราชญ์ ชุมชน ซึ่งเป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน กลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กันโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการ ถ่ายทอดความรู้และระเบียบต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการอยู่ร่วมกันในสังคมตลอดจนการถ่ายทอด

ทักษะในการประกอบอาชีพ เช่น มีครอบครัวที่ใช้ความเชื่อของบรรพบุรุษนำมาถ่ายทอด สอนอบรม มีวัดเป็นสถาบันทางศาสนาที่สอนจริยธรรมคำสั่งสอน ยังมีปราชญ์ชุมชนหรือผู้อาวุโส เป็นบุคคลที่มีความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชนที่ช่วยถ่ายทอดการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน

ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้แบ่งสถาบันทางสังคม ออกเป็น 3 ประเภทดังนี้

3.1 ครอบครัว เป็นสถาบันถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในครัวเรือน

3.2 วัด เป็นสถาบันถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในชุมชน

3.3 ปราชญ์ชุมชน ในฐานะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เฉพาะด้าน

3.1 ครอบครัว เป็นสถาบันถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในครัวเรือน

ก่อนที่จะมีการศึกษาในระบบโรงเรียนนั้น สถาบันที่ทำหน้าที่อบรมสั่งสอน ถ่ายทอดความรู้ความชำนาญ ตลอดจนทัศนคติและประสบการณ์ให้แก่ลูกหลาน ครอบครัวเป็นสถานศึกษาแห่งแรกที่ทำให้การศึกษาและมีบทบาทในการส่งเสริมการเรียนรู้ ความเชื่อ ทัศนคติ - แบบแผน พฤติกรรมของครอบครัว โดยอาศัยความชำนาญที่ฝึกฝนจากประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันมา มีการปรับปรุงให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีในท้องถิ่นมาดัดแปลงให้เกิดประโยชน์

ครอบครัวจึงเป็นสถาบันพื้นฐานที่สามารถถ่ายทอดให้แก่สมาชิกในครอบครัว เด็กจะถูกใช้งานงานที่หน้าที่ไร และให้ช่วยทำงานเล็กน้อย ๆ การเรียนรู้จะเกิดจากการดู การจำและทำตาม เด็กจะเรียนรู้ไปพร้อมกับการได้ฟังและสังเกตจากการปฏิบัติ มีการเรียนรู้ทั้งโดยตรง ซึ่งเป็นการเรียนรู้เพื่อปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามระเบียบแบบแผนที่สังคมกำหนด และการเรียนรู้โดยอ้อม เป็นการเรียนรู้จากการสังเกตและจดจำ มีการลอกเลียนแบบมาปฏิบัติตามที่พ่อแม่ได้ทำเป็นตัวอย่าง

3.2 วัด เป็นสถาบันถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในชุมชน

วัดยังเป็นศูนย์กลางเรียนรู้ในชุมชนเพราะเป็นสถาบันที่เป็นตัวแทนศาสนา ช่วยควบคุมสังคมทำให้สมาชิกของสังคมสามารถอยู่ร่วมกันด้วยความสุข ช่วยให้ผู้บุคคลยอมรับค่านิยม บรรทัดฐาน ซึ่งประกอบด้วยวิถีประชา จารีตประเพณี กฎหมาย วัฒนธรรมต่าง ๆ ไปปฏิบัติตามโดยไม่คำนึงถึงชั้น วรณะ ช่วยให้เกิดความเป็นปึกแผ่นในสังคมโดยอาศัยการประกอบพิธีกรรม ซึ่งจะช่วยให้สมาชิกในสังคมมีความร่วมมือร่วมใจกันประพฤติและปฏิบัติตามศีลธรรม ทำให้บุคคลมี จริยธรรมและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน วัดใช้การสั่งสอนอบรมให้เป็นคนดี มีคุณธรรม จริยธรรม โดยใช้การเทศนา ชาวบ้านใช้วัดเป็นสถานที่พักผ่อน ใช้ลานวัดเล่นกีฬา ใช้เป็นสถานที่ในการประชุมหมู่บ้าน ในการจัดอบรมลูกเสือชาวบ้าน ขอพันธุ์ไม้ เพื่อพรมนํ้ามนต์ เพื่อรักษาปัญหาส่วนตัว และเพื่อขอคำแนะนำจากพระ สิ่งเหล่านี้มีส่วนส่งเสริมให้วัดกับชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาก

วัดจึงมีความสำคัญทั้งในด้านให้การถ่ายทอดการเรียนรู้ในด้านหลักธรรมคำสอน ศีล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรม และกิจกรรมทางสังคม วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเชิงการเรียนรู้ และมีส่วนตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ และให้ความมั่นคง อบอุ่นทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของคน วัดจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่ ถือได้ว่าเป็นการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่น่าับถือศาสนาทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

3.3 ปราชญ์ชุมชน ในฐานะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เฉพาะด้าน

การให้การศึกษาตามสาขาที่ชำนาญเฉพาะ หากบุคคลใดต้องการความสามารถเฉพาะด้านส่วนใหญ่จะเข้าฝึกงานเป็นลูกมือกับปราชญ์ชุมชนซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน จากการเป็นลูกมือจนได้รับการถ่ายทอดและเมื่อฝึกฝนจนชำนาญด้วยตนเองก็จะสามารถออกไปประกอบอาชีพได้ยกตัวอย่างปราชญ์ในชุมชน บ้านนาสวน คือ พ่อใหญ่เถาเป็นปราชญ์ชุมชนด้านการปกครอง พ่อใหญ่แก้วเป็นปราชญ์ชุมชนด้านจักสานและพิธีกรรม พ่อใหญ่อาทิตย์เป็นปราชญ์ชุมชนด้านแพะพันธุ์พืชและพิธีกรรม พ่อเลี่ยมเป็นปราชญ์ชุมชนด้านสมุนไพร แม่ใหญ่ลีเป็นปราชญ์ชุมชนด้านทอผ้าไหม

4. การสร้างสรรค์และปรับปรุงความรู้และระบบความรู้ของชาวบ้าน

จากปรากฏการณ์ในชุมชนบ้านนาสวน พบว่าชุมชนได้มีการสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาความรู้เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เกิดการสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาขึ้นใหม่ เพื่อเป็นการรับแนวคิดและรูปแบบการจัดการเข้ามาประสมประสานตามแต่ละบริบทของแต่ละท้องถิ่น และมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเอง ชาวบ้านเองได้พยายามสร้างกลไกที่แสดงความเข้มแข็งและศักยภาพที่จะทำให้ชุมชนอยู่รอด คือเมื่อชุมชนพบปัญหาวิกฤติจึงมีการรวมตัวกันโดยใช้ระบบการสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญา มีลักษณะเป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อการแก้ปัญหา เช่น การเรียนรู้จากการฝึกอบรมและสาธิต การเรียนรู้ดังกล่าวเป็นการนำเอาวิธีการใหม่ ๆ ไปให้ชาวบ้านได้เรียนรู้เป็นทักษะใหม่ เช่น ลายผ้าไหมที่ใช้แบบ 3 ตะกรอ โดยผู้สาธิตเป็นผู้ที่ได้รับการฝึกฝนมาดีแล้ว ขั้นตอนการสาธิตจะต้องเริ่มต้นจากการเตรียมผู้เข้ารับการอบรมและติดตามผล ผู้เข้ารับการอบรม จากการสัมภาษณ์ พ่อใหญ่เลี่ยม กล่าวว่า “ท่านผู้ใหญ่วิบูลย์เอาไปอบรมบ่อยหน่อย แล้วก็เข้าไปศูนย์พัฒนาเขาหินซ้อนบ่อย แล้วก็ไปดูงานบ่อยกว่าเพื่อน ก็เลยมีแนวคิดแปลกกว่าเขา แนวคิดแปลกกว่าเขา เพราะว่าไปศึกษาดูงานบ่อย”

การสาธิตและการอบรมสั่งสอนด้วยการอบรมความรู้ ได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อไปยังคนรุ่นหลัง ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านนาสวน เช่น เทคนิค เคล็ดลับใน

การปลูกพืชพันธุ์ใหม่ เทคนิคการดูแลรักษาให้ได้ผลผลิตดี เกิดจากการเข้ารับการอบรมจากหน่วยราชการ โดยได้รับการสนับสนุนของเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นการจัดการอบรมในรูปแบบใหม่ ๆ ให้กับผู้ที่มารับการเรียนรู้ที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย เนื่องจากชาวบ้านมีพื้นฐานความรู้อยู่แล้ว แต่เมื่อทางหน่วยงานราชการได้เข้ามาช่วยอบรมเสริมและเพิ่มเติมความรู้ที่เกี่ยวข้องให้กว้างขวางออกไป ทำให้ได้รับความรู้ที่ลึกซึ้งและทันสมัยขึ้น จึงเป็นการเปิดโลกทัศน์ใหม่ให้ชาวบ้าน จากการสัมภาษณ์แม่ใหญ่ สาลี กล่าวว่า

อาชีพหลักของฉันทือทอผ้า เรื่องที่เก่งก็ไม่แม่นะอาจารย์ ครั้งก่อนนะ พระองค์ท่านมา พระองค์ท่านมาปี 36 ไซ้ไหม พระองค์ท่านมาปี 36 แต่ท่านก็ห่วงใยว่า ทำทอผ้าไม่สวย ได้อาผ้าถวายเป็นผ้าไหมสวย ท่านก็นำไปฝากให้เรียนอยู่วิทยาลัยไหมไทยชนบท 3 ปี ค่ะ เอาไปครั้งก่อน พระเทพา ท่านส่งไปในนามของพระองค์นะ เขาบอกว่าแม่ไปด้วยที่ไปกับปากคำดีอะไรด้วยกลุ่มนี้ (พูดกับคนข้าง ๆ) แม่สิน ไปด้วยกัน ไปครั้งแรก 10 คน บัดนี้กะถอยลงมา 4 คน ยัง 4 คน (ไปครั้งแรก 10 คน ที่นี้กลับมา 4 คน ตอนนี้เหลือ 4 คน) จาก 10 เหลือ 4 ครั้งก่อนมีสมาชิก 20 คน แบบอะไรละ ระยะยาว 20 แต่บัดนี้เหลือ 10 คน หลัง ๆ มาผู้ไปผู้ไป ก็เหลือน้อยลงเหลืออยู่ 4 (จริงมี 20 แต่ที่นี้หลัง ๆ มาไปบ้างไม่ไปบ้าง เหลือน้อยลงทุกที สุดท้ายเหลือ 4 คน)

มาครับ ตอนแรกผู้ใหญ่ก็ไปดูโรงเรียน ชาวบ้านก็ไปดูโรงเรียน โรงเรียนเขาทำได้เขาก็ไปดูชาวบ้าน แลกกันดูด้วย (หัวเราะ) อย่างพวกไปอบรมมาทำ เด็กก็มาดู พวกผมก็ไปดูของเด็ก ครูออกมาดูข้างนอกแล้ว เวลาชาวบ้านไปดูที่โรงเรียนไปดูที่ว่าเด็กเขาทำ เขารับการอบรมทุกวัน เราไม่ได้รับการอบรมทุกวัน ใครจะทำเป็นยังงัย มีวิชามายังไงอาจารย์เขาจะสอนมาเป็นเบื้องต้น เบื้องกลาง หรืออะไรต่ออะไร เราก็จะแลกเปลี่ยนกันไปกันมา แต่ละวันเขาจะสอนออกไป เช่น ต่อถึง ต่อแขนง อะไรต่อมิอะไร แต่ว่าช่าง (ไม่ชัด) ของผมมันไม่ครบ ก็ไปตามเขา เขาก็สอนให้ทำอย่างนั้น อย่างนี้

การไปอบรมและดูงานบ่อยครั้งเป็นการจุดประกายให้ชาวบ้านมีความคิดสร้างสรรค์และปรับปรุงความรู้และระบบความรู้ของตน จากปรากฏการณ์ที่ศึกษาพบว่าชุมชนบ้านนาสวนได้มีการสร้างสรรค์และปรับปรุงระบบความรู้และภูมิปัญญาเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เกิดการสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาขึ้นใหม่ เพื่อเป็นการรับแนวคิดและรูปแบบการจัดการเข้ามาประสมประสานตามแต่ละบริบทของท้องถิ่นของตน

สรุปได้ว่าการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชนประกอบไปด้วยความรู้และระบบความรู้ที่เป็น การทำนา การหาอาหาร การจักสาน การทอผ้า การเพาะพันธุ์พืช และสมุนไพร ซึ่งได้มีการ สั่งสมและกระจายความรู้โดยการถ่ายทอดความรู้ออกไป โดยวิธีการกระจายความรู้ภายใน กลุ่มครอบครัวและเครือญาติ การบอกเล่าแบบปากต่อปากจากคนในหมู่บ้านเดียวกัน การ รวมกลุ่มจับกลุ่มพูดคุย การแสดงผลการปฏิบัติงาน การอ่านเอกสารที่เขียนเป็นลายลักษณ์ อักษร การถ่ายทอดจากศรัทธา ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตธรรมเนียม การทัศนศึกษา การ เรียนรู้ตามแนวพระราชดำริ การละเล่นพื้นบ้าน : กลอนลำ การมีผู้นำท้องถิ่นที่เข้มแข็ง และ การณรงค์ทั้งนี้โดยมีสถาบันซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ คือครอบครัว เป็นสถาบันถ่ายทอด ความรู้แก่สมาชิกในครัวเรือน วัด เป็นสถาบันถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในครัวเรือน และ ปราชญ์ชุมชน ในฐานะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เฉพาะด้าน การสร้างสรรค์ปรับปรุงความรู้และ ระบบความรู้เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

จึงเห็นถึงความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ที่ได้มีการสั่งสมการเรียนรู้ในสังคมไทย ระดับพื้นบ้านเป็นการสั่งสมความรู้ และประสบการณ์อันยาวนาน โดยผ่านกระบวนการเรียน รู้ลักษณะต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์ ในการปรับตัวทั้งกับธรรมชาติและ การปรับตัวในสังคมมนุษย์ด้วยกันที่เกื้อกูลชีวิตมนุษย์ตลอดมา กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติ ของมนุษย์แล้วสั่งสมไว้เป็นมรดกทางปัญญา ในครอบครัวเรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตด้วยการลอง ผิดลองถูกในการผลิตอาหาร เด็กจะได้เรียนรู้และสะสมประสบการณ์ต่าง ๆ ไว้จาก สถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วถ่ายทอดไปยังรุ่นลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งได้ กลายเป็นแบบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติการถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากการทำจริงได้ พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อให้กับคนรุ่นหลัง ด้วยการสั่งสอนจากการบอกเล่าและการ ปฏิบัติ แม้ว่าชุมชนจะมีปัญหาต่าง ๆ มากมายที่ต้องเผชิญอยู่ แต่ชุมชนก็สามารถใช้กระบวนการ ปรับตัวที่แตกต่างกันไปตามบริบท ซึ่งมีลักษณะร่วมกันคือ ใช้การรวมกลุ่ม ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ วิเคราะห์ปัญหา ตัดสินใจ แสวงหากิจกรรม ดำเนินกิจกรรมจนสามารถเกิดการ เรียนรู้ด้วยตนเอง จนสามารถมองเห็นประโยชน์ของส่วนรวมเป็นศักยภาพในการปรับตัวเพื่อ สร้างสรรค์ภูมิปัญญาให้คงอยู่ต่อไป

บทที่ 7

ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในโรงเรียนและชุมชน

ในบทนี้จะได้ทำการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในโรงเรียนและชุมชน เพื่อหา รูปแบบและเงื่อนไขของการเรียนรู้ที่โรงเรียนและชุมชนได้กระทำร่วมกัน อันเป็นลักษณะการมีส่วนร่วมระหว่างสองฝ่าย ซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมที่ทำให้เกิดรูปแบบและเงื่อนไขของการเรียนรู้ นำเสนอประเด็นดังต่อไปนี้

1. แบบแผนของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน

1.1 การเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแนวนอน

1.1.1 ผู้บริหารและครูมีความสัมพันธ์อันดีกับชุมชน

1.1.2 ผู้บริหารและครูผลักดันให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียน

1.1.3 ครูแสดงท่าทีเป็นมิตรต่อผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม

1.1.4 โรงเรียนและชุมชนประชุมร่วมกัน

1.2 การเรียนรู้แบบไม่เท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแบบแนวตั้ง

2. เงื่อนไขของการเกิดแบบแผนปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน

2.1 เงื่อนไขในเรื่องผู้นำ

2.2 เงื่อนไขในเรื่องสภาพความห่างไกลทุรกันดาร

2.3 เงื่อนไขในเรื่องชุมชนเข้มแข็งร่วมมือร่วมใจและมีวัฒนธรรมเดียวกัน

1. แบบแผนของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน

1.1 การเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแนวนอน

ผู้มีบทบาทต่อการมีปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ที่เกี่ยวกับโรงเรียน ได้แก่ ผู้บริหารและครู ดังมีรายละเอียดดังนี้

1.1.1 ผู้บริหารและครูมีความสัมพันธ์อันดีกับชุมชน

ผู้บริหารและครู ตชด.บ้านนาสวนแต่ละคน ล้วนมีความสัมพันธ์อันดีกับประชาชนในชุมชน จึงทำให้มีผลต่อการเกิดปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ของชุมชนกับโรงเรียน เพราะผู้บริหารและครูคือบุคคลสำคัญที่ชักจูงให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียน จากข้อมูลที่ได้จากชุมชนและโรงเรียนระบุว่าผู้บริหารและครูไปร่วมงานของชุมชนสม่ำเสมอ เห็นได้จากโรงเรียน ตชด.

กิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ตัวอย่างกิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมเกี่ยวกับศาสนาและ กิจกรรมเกี่ยวกับงานบุญต่าง ๆ ครูไปเข้าร่วมงานบุญที่สำนักสงฆ์บ้านนาสวนในวันสำคัญทาง ศาสนาคือวันออกพรรษา

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียนต่าง ๆ จะอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรม ประเพณีซึ่งทำให้ปฏิสัมพันธ์ของชุมชนและโรงเรียนได้มีความเท่าเทียมกัน ไม่มีการแบ่ง แยก ต่างฝ่ายต่างมาช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในชุมชนเดียวกัน ผลแห่งการที่ทั้งชุมชนและ โรงเรียนได้ปฏิบัติงานร่วมกัน ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน ทำให้มีผลต่อ การ เรียนรู้ของครูที่มีต่อชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านได้รู้ปัญหาที่เกิดขึ้นในโรงเรียน ความสัมพันธ์ ดังกล่าวจะนำไปสู่การเรียนรู้ที่ต่างฝ่ายต่างเรียนรู้ซึ่งกันและกันหรือการเรียนรู้แบบเท่าเทียม กัน

1.1.2 ผู้บริหารและครูผลักดันให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียน

การผลักดันให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียน โดยผู้บริหารต้องการให้ชุมชนเข้ามามี ส่วนร่วมโดยการเชิญบุคคลภายนอกที่โรงเรียนคุ้นเคย ทำให้โรงเรียนได้ความรู้ทั้งยังเป็นการ สร้างความสัมพันธ์อันดีกับชุมชน ผู้บริหารและครูเชื่อถือว่าความรู้ความสามารถของผู้ที่เข้ามามี ส่วนร่วม ดังกรณีที่ปราชญ์ชุมชนได้เข้ามาสอนในโรงเรียน สาเหตุที่ครูต้องการให้ชาวบ้านเข้ามามี ส่วนร่วมเพราะถือว่าชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของโรงเรียน การที่โรงเรียนเชิญมาเป็นการที่โรงเรียน ให้เกียรติแก่ชาวบ้านในฐานะผู้ทรงความรู้ ไม่ได้เชิญมาในฐานะผู้ด้อยกว่า การเชิญมาและปฏิบัติ อย่างให้เกียรติแก่ชาวบ้านอย่างเท่าเทียมกัน ก่อให้เกิดการเรียนรู้ของโรงเรียนและชุมชนที่เป็นไป ในแนวทาง

จากการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นความเสมอภาคที่ชาวบ้าน โรงเรียนและชุมชนปฏิบัติต่อกัน ด้วยความเท่าเทียมกันและเสมอภาคกันในโอกาสต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต ในการออกความคิดเห็นและร่วมตัดสินใจ เนื่องจากความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านในชุมชนบ้านนาสวน มี ลักษณะ คุ้นเคยกันเอื้ออาทรกันเป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านหรือชุมชนเล็ก ๆ กล่าวคือ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน การเรียนรู้ในชุมชนจึงเป็นการเรียนรู้จากทำงาน กลุ่มที่จะต้องร่วมคิด ร่วมทำพร้อมกัน นอกจากนี้ชุมชนบ้านนาสวนยังไม่เคยหยุดนิ่งอยู่กับที่ ผู้นำ ในชุมชนและชาวบ้านจะร่วมกันแก้ไขปัญหากลุ่มอยู่ตลอดเวลา มีการรวมกลุ่มกันพูดและทำ งานร่วมกัน มีเวทีให้ออกความคิดเห็นโดยยึดระบากลุ่มและความเสมอภาคเป็นหลัก ซึ่งผู้วิจัยถือว่า เป็นระบบที่สำคัญอย่างมากต่อการเรียนรู้ที่จะได้แลกเปลี่ยนกันอย่างเป็นแนวทางไม่มีชั้น วรรณะใด ๆ

จะไม่ตัดสินใจเอง จะพิจารณากรรมการทุกอย่าง จะทำอะไร ตรงไหน ก็พิจารณา กรรมการทุกอย่าง นอกจากกรรมการจะตัดสินใจว่าอันนี้ยกให้ครู ให้ครูตัดสินใจเอง อย่างนี้ออย่างนี้ ครูเห็นด้วยก็ทำไป ถ้ากรรมการบอก อย่างนั้น อย่างนั้น ครูก็ทำตามกรรมการ

นอกจากนี้ชาวบ้านนาสวน ยังคอยสอดส่องดูแลและตรวจสอบโรงเรียนอยู่ตลอดเวลา บุคคลกลุ่มดังกล่าวจะเป็นผู้ที่พยายามสอดส่องดูแลและสนใจเรื่องต่าง ๆ อย่างมาก นอกจากนี้ยังสามารถแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ ที่มีผลต่อการกำหนดนโยบายตลอดจนการดำเนินการของชุมชนและโรงเรียนได้ ทั้งยังมีการยื่นข้อต่อรองจนสามารถทำให้มีผลต่อการปฏิบัติงานได้ เช่น สามารถกดดันโรงเรียนในการกำหนดนโยบายต่าง ๆ จึงนับว่ามีบทบาทอย่างมาก เพราะเป็นการดำเนินการที่ไม่มุ่งหาผลประโยชน์ส่วนตน แต่มุ่งหาประโยชน์แก่ส่วนรวมและชุมชนเป็นหลัก ยกตัวอย่าง เจ้าอาวาสสำนักสงฆ์บ้านนาสวนที่จะคอยสอดส่องดูแลความเป็นไปของชุมชนบ้านนาสวน ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ สภาพทั่วไปของชุมชน ฯลฯ ดังคำสัมภาษณ์ดังนี้ “เป็นสงฆ์นะ จะออกนอกหน้าออกตาก็คไม่ได้ สุดแล้วแต่ผู้ใหญ่ในหมู่บ้านเขาพร้อมใจกัน” และยังคงกล่าวต่ออีกว่า

ก็ตีนะ ก็ฟิง ๆ ตุ๊กตี บางทีเวลาบิณฑบาตก็ถามนักเรียนว่าครูบาอาจารย์สอนดีไหม เป็นอย่างไร อย่างนั้นอย่างนี้ ก็ตีหลวงพ่อสอนดีอะไรอย่างนี้ คุณกันก็ท้วงใช้ไหม อะไร กลับจะหันไปหาขามัก มีก็พาเล่น เออ ยามว่างเราเล่นก็พากันตี แล้วตี ฟิง ๆ ตุ๊กไม่มีเรื่องอย่างนี้นะโยมนะ

ต่างฝ่ายต่างตรวจสอบซึ่งกันและกัน ชุมชนบ้านนาสวนนับว่าเป็นชุมชนที่เข้มแข็งอย่างมาก โรงเรียนไม่มีสิทธิ์ดำเนินการโดยพลการถ้าไม่ได้รับความเห็นชอบของชุมชน การเข้าร่วมตัดสินใจดีความ โดยจะมีหลายฝ่ายเข้ามีส่วนร่วม เช่น ฝ่ายตำรวจ ฝ่ายหมู่บ้านมีผู้มีอาวุโสในผู้ใหญ่บ้าน ร่วมกันพิจารณา ต่างคนต่างไม่ได้ทำงานโดยอิสระเพราะทำงานคู่กันไปตลอดระหว่างผู้นำชุมชนและโรงเรียน ไม่ว่าจะทำอะไรก็มีส่วนร่วมกันเสมอ

มีอะไรเราติดต่อกันตลอด ถ้าสมมุติว่าอย่างโรงเรียนที่กรรมการจะต้องตรวจสอบทางโรงเรียนประจำแหละครับ ว่ามีอะไร ๆ อาหารกลางวัน เด็กบ้าง ทางหลวงพ่อบริจาค ส่งเงินอะไรมาเป็นค่าอาหารเด็กนี่ ส่งมาเท่าไร ครูใช้จ่ายไปเท่าไร นี่แหละครับชาวบ้านต้องไปตรวจสอบดูอีกทีว่าเลี้ยงอาหารเด็กวันหนึ่งหมดเท่าไร เดือนหนึ่งเฉลี่ยเท่าไร ทั้งหมดเราก็ตรวจสอบได้

นอกจากนี้ชาวบ้านในชุมชนยังเข้าร่วมกิจกรรมในโรงเรียนอย่างสม่ำเสมอทุกวัน ยกตัวอย่างกิจกรรมทำอาหารกลางวันในโรงเรียน ชาวบ้านทราบว่าโรงเรียนมีปัญหาเรื่องการใช้จ่ายเงินค่าอาหารกลางวันเพราะทางโรงเรียนเชิญให้ชาวบ้านผู้มาช่วยทำอาหารที่สลับสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันมาให้กลับบ้านเพราะเงินค่าอาหารส่งมาช้า คำสัมภาษณ์ชาวบ้านแทบทุกคนพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า “ชาวบ้านเคยมาทำกับข้าวที่โรงเรียนหมดทุกคนละครับ ทุกคนต้องเปลี่ยนกันมาเวียนตามคุ่ม” และ “มี 5 คุ่ม เอาแต่ตัวกับมีตมา” การที่ชาวบ้านช่วยประกอบอาหารกลางวันให้นักเรียน ดังคำสัมภาษณ์ของชาวบ้าน ดังนี้ “ไปช่วยเลี้ยงเด็กทุกเดือน ไปร่วมอยู่ ไปเรื่อย ๆ ไปช่วยอยู่” และยังไปช่วยเรื่องการพัฒนาโรงเรียนอย่างสม่ำเสมอโดยการทำความสะอาดโรงเรียน “ไปช่วยทำความสะอาดโรงเรียน ช่วยถาง”

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านในชุมชนกับโรงเรียนจากการเปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วม ในเรื่องต่าง ๆ ทำให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างชุมชนและโรงเรียนได้อย่างเท่าเทียมกัน เพราะต่างฝ่ายต่างเคารพและให้เกียรติในศักยภาพส่วนบุคคลของกันและกัน ผลแห่งการประชุมรวมกลุ่มของชุมชนและโรงเรียนร่วมกัน ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะนำไปสู่การเรียนรู้สามารถเกิดการเรียนรู้แบบเท่าเทียมกัน

1.1.3 ครูแสดงท่าทีเป็นมิตรต่อผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม

ด้วยนโยบายของทางราชการโดยกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน ที่ต้องการให้โรงเรียน ทชด.ได้ปฏิบัติการทางจิตวิทยากับชาวบ้านในชุมชน โดยหวังว่าการศึกษาในโรงเรียน ทชด. จะสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้เกิดขึ้นได้กับชาวบ้านและดึงชาวบ้านได้ดี การที่ครูแสดงท่าทีเป็นมิตรต่อชาวบ้านโดยการให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ โดยการผลักดันให้คนในชุมชนที่เป็นปราชญ์เข้าร่วมสอนในโรงเรียน นโยบายที่ครูจะต้องปฏิบัติตามคือนโยบายของกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนคือการให้ครู ทชด. เข้าไปสัมพันธ์กับชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอ ยกตัวอย่างงานกิจกรรมที่ชุมชนจัดขึ้นในวันสำคัญต่าง ๆ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ วันเข้าพรรษา วัน ออกพรรษา วันปีใหม่ โรงเรียนต้องไปเข้าร่วมกิจกรรมทั้งครูและนักเรียน เช่น ส่งไปรำ ส่งไปร่วมขบวนแห่ ฯลฯ

ผู้วิจัยได้ประสพด้วยตนเองว่าผู้บริหารและครูเข้าเยี่ยมชุมชนเพื่อร่วมกิจกรรมต่าง ๆ และถึงจะไม่มีกิจกรรมอื่น ครู ทชด. ก็เข้าเยี่ยมชุมชนและถือเป็นกิจวัตรที่ครูจะต้องทำอย่างสม่ำเสมอ ดังคำสัมภาษณ์ของ ส.ต.ท.ขาว ครู ทชด. อายุ 37 ปี กล่าวว่า “ผมเข้าพื้นที่ทุกวันแหละ เข้าไปเล่นกับชาวบ้าน” และ “ผมรู้จักคุ้นเคยกับคนในชุมชนทั้งหมดคิดว่าประมาณ 80 เปอร์เซ็นต์” จึงเห็นได้ว่าการที่ครูลดฐานะของตนเองจากการเป็นเจ้าหน้าที่ของทางราชการไปร่วมงานที่จัดขึ้นของหมู่บ้านในฐานะคนในชุมชนไม่ได้ไปในนามของทางราชการ แต่ไปในรูปแบบของ

การดึงมวลชนและการหาข่าว ไปร่วมกิจกรรมงานประเพณีของชาวบ้าน เช่น งานบวชนาค งานศพ หรือเมื่อมีงานพัฒนาอื่น ๆ อาทิ การร่วมกันขุดบ่อน้ำ ทำศาลาการเปรียญ ไปร่วมประชุมกับกลุ่ม สหกรณ์ เป็นต้น

โดยปกติแล้วบุคคลในชุมชนไม่ได้ต้องการให้โรงเรียนมาช่วยเหลือในเรื่องเงินหรือ แรงงาน แต่บุคคลในชุมชนต้องการได้รับเกียรติจากการที่ผู้บริหารและครูมาร่วมงาน ซึ่งถ้า ผู้บริหารและครูให้ความสำคัญกับกิจกรรมของชุมชนก็จะทำให้ความสัมพันธ์ภายในชุมชนเป็นไป ด้วยดีและราบรื่น ในส่วนของบุคคลในชุมชนจะมองว่าโรงเรียนให้ความสำคัญกับเขามากเพียง ใด โดยเฉพาะผู้ที่อุปถัมภ์โรงเรียนมาทั้งในอดีตและปัจจุบัน จะพึงเล็งมาที่โรงเรียนมากเป็น พิเศษโดยเฉพาะที่ตัวผู้บริหารโรงเรียน ซึ่งถ้าผู้บริหารและครูไปร่วมงานเหล่านั้น ความสัมพันธ์ ระหว่างโรงเรียนกับบุคคลเหล่านั้นจะพัฒนายิ่งขึ้น เพราะเป็นที่ทราบกันดีว่าผู้ที่อยู่ในชุมชนและ ใกล้ชิดกับชาวบ้านมากที่สุดคือครู เนื่องจากเป็นบุคลากรของรัฐที่มีความใกล้ชิดชุมชนอย่างมาก ทั้งยังเป็น ผู้ที่ชาวบ้านให้การเคารพนับถืออย่างสูง การที่ครูจะมีบทบาทดังกล่าวจำเป็นต้องเป็นผู้ ที่มีความรู้สอดคล้องกับสังคมคือชุมชนที่อยู่ตรงนั้น ครูจึงต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชุมชน เพื่อที่จะทราบความเป็นมาและวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนนั้นได้อย่างดี ดังคำให้สัมภาษณ์ของ ส.ต.ท.ขาว ครู ดชด. อายุ 37 ปี กล่าวว่า “ครูต้องไปเยี่ยมงานเด็ก ไป ไปบ่อยเลย ไปลักษณะ เดียวกับผมนี้แหละ ไปทั่วไม่ได้กำหนดพื้นที่ ไปตลอด แล้วแต่จังหวะ” และ “ ผมจะเข้าไปในช่วง บางที คือเข้าไปในตอนเย็น คือบางทีไม่เข้าไปเชิงเยี่ยม คือจะซักรไปนั่งคุยมั่ง คือพูดง่าย ๆ ว่า คล้ายกับบางทีตอนดึก ๆ ผมก็ซักรวนไปเหมือนสายตรวจ” และ “ความสัมพันธ์ต่าง ๆ ฉันทพี่ น้อง อาศัยพึ่งพากัน ขอข่าวกันกินแล้วนอกนั้นก็สัมพันธ์ กับหลัก ๆ นี่คือนี่ ๆ คุณนัดกันมา นอก นั้นก็สัมพันธ์กันดี รู้จักกันเป็นธรรมดา” และนอกจากไปตรวจตราตามปกติแล้วครูมักจะเข้าไป ชุมชนเพื่อสร้างความสัมพันธ์โดยผ่านนักเรียน “ถ้าเด็กป่วย เจ็บป่วยอะไรแบบนี้ เราจะไปเยี่ยม มันกำหนดไม่ได้ตามสถานการณ์ ส่วนใหญ่จะไปเยี่ยมเมื่อเด็กป่วย หรือพ่อแม่เขามีปัญหา อย่าง ปัญหายากจนอะไรแบบนี้” และ “งานที่เข้าร่วมคืองานวันพ่อ นี่คือนงานความสัมพันธ์ระหว่าง ชุมชน” และ “มันเป็นตัวประสานระหว่างทางรัฐ เพราะว่าทางรัฐก็จะประสานมาทางกองกำกับ กองกำกับก็จะประสานมายังพวกเรา” และ “กิจกรรมต่าง ๆ ที่ครูใช้เป็นตัวเชื่อมกับชุมชนก็คือ เข้าไปสังสรรค์ แล้ว ชวนคุย ไปช่วยงานมีปัญหาอะไรก็ช่วยแนะนำเขา”

นอกจากนี้ครูยังช่วยเป็นธุระในเรื่องต่าง ๆ ที่ชาวบ้านมีปัญหาช่วยตัวเองไม่ได้ทั้งยังเป็น ปัญหาใหญ่ของชุมชนบ้านนาสวน ดังคำสัมภาษณ์ของ ส.ต.ท.ขาว กล่าวว่า “อย่างเมื่อเร็ว ๆ นี้ ทำความผิด พระราชบัญญัติป่าไม้ ตัดไม้ไปขาย พ่อเขาก็โดนจับ อย่างน้อยเราก็ไปดูแล ไป ปลอบเขาหรือให้กำลังใจเขาแบบนี้” นอกจากนี้บางครั้งไปช่วยเป็นนายประกันและรับรองให้ ชาวบ้านที่ถูกจับเป็นเหมือนทำทัณฑ์บนว่าจะไม่ประพฤติผิดในข้อหาตัดไม้อีก

การที่ครูพยายามทำตนให้มีวิถีชีวิตแบบชาวบ้านคนหนึ่งคือเขาที่ปลูกพืชเช่นเดียวกับชาวบ้าน และทำเป็นตัวอย่างให้แก่ชาวบ้านในบางเรื่อง เช่น การปลูกกระเจี๊ยบ แม้ว่าทางโรงเรียนจะได้เงินค่าอาหารกลางวันมาช้า เพราะเงินงบประมาณส่งมาไม่ทันการณ ผู้บริหารและครูในโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวนยังได้ปลูกพืชตระกูลถั่ว เช่น ถั่วเหลือง ถั่วลิสง ถั่วดำ เพื่อให้เด็กได้รับประทานเป็นโปรตีนขึ้นทดแทน นอกจากนี้โรงเรียนยังได้แนะนำความรู้ด้านการเกษตรแผนใหม่แก่ชุมชน ดังคำกล่าวดังนี้ “แล้วก็ส่วนที่จะแนะนำให้ชาวบ้านทำมาหากินอะไรมัง”

การกระทำได้กล่าวทำให้ชาวบ้านพอใจต่อกระทำของผู้บริหารและครูอย่างยิ่งเป็นการเพิ่มความศรัทธาต่อโรงเรียน กลายเป็นผลดีในการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียน และจากการที่มีกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างกัน ไม่ว่าจะเป็นประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม หรือแบบแผนการเรียนรู้กับชาวบ้าน ในขณะเดียวกันการก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันอย่างดีเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ จากการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นความเสมอภาคที่ชาวบ้านโรงเรียนและชุมชนปฏิบัติต่อกันด้วยความเท่าเทียมกันและเสมอภาคกันในโอกาสต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต

1.1.4 โรงเรียนและชุมชนประชุมร่วมกัน

เนื่องจากผู้บริหารเป็นบุคคลที่ชุมชนให้ความสนใจมากกว่าบุคลากรคนใดในโรงเรียน พฤติกรรมของผู้บริหารจึงเป็นสิ่งที่ชุมชนสนใจติดตามอยู่เสมอ การที่ผู้บริหารมีชื่อเสียงว่าชอบทำงานแบบยึดชุมชนเป็นใหญ่และจะร่วมปรึกษาหารือกับชุมชนทุกครั้ง เนื่องจากหมู่บ้านนาสวนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่ว่าจะทำอะไรก็ร่วมแรงร่วมใจกัน อาทิ การประชุมหมู่บ้านที่จะต้องมีการประชุมทุกเดือน ๆ ละ 1-2 ครั้ง การประชุมดังกล่าวจะต้องมีตัวแทนของทางโรงเรียนเข้าร่วมประชุมด้วยทุกครั้ง ดังคำกล่าวของ ส.ต.ท.ขาว กล่าวว่า “คือเป็นการนิเทศ ผู้ปกครองแต่ถ้าประชุมประจำก็คือเช่นที่ผมบอก คือไปประชุมร่วมกับชาวบ้านเขาเลย มันจะมีทั้งผู้ปกครองทั้งเด็กนักเรียน แล้วผู้ที่ลูกยังไม่เรียนก็มี” และ “จะมีการประชุมบ่อย ถ้าสิ้นเดือนทางโรงเรียนมีธุระที่จะทำ ถ้าที่เปิดประชุมในหมู่บ้าน อาจารย์ใหญ่ก็มา โรงเรียนมาประชุมร่วมกับ หมู่บ้านด้วยเดือนละครั้ง แล้วก็ผู้ปกครองหรือชาวบ้านเข้าไปประชุมกับโรงเรียนด้วย พอโรงเรียนเชิญ”

จากการร่วมประชุมดังกล่าวข้างต้นทำให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนที่จะสามารถบริหารจัดการโดยคณะกรรมการ หมู่บ้าน ทำให้ชุมชนเลื่อมใสศรัทธาต่อผู้บริหาร โดยเฉพาะกับเรื่องที่ชุมชนมีส่วนในการสนับสนุนทรัพยากรให้กับโรงเรียน ตัวอย่างเช่น กรณีที่ผู้บริหารได้แจ้งให้ที่ประชุมหมู่บ้านทราบเรื่องความต้องการเรือนเพาะชำ คณะกรรมการหมู่บ้านเห็นชอบด้วยจึงได้รับความอนุเคราะห์จากชุมชน ทั้งยังได้รับงบประมาณที่คณะกรรมการหมู่บ้านได้เขียนขอมาให้ นอกจากนี้ชุมชนยังเข้ามาช่วย แรงงานเมื่อโรงเรียนทำการก่อสร้าง เป็นต้น

สำหรับในการประชุมจะมีกรรมการการศึกษาที่จัดได้ว่าเป็นบุคคลสำคัญในชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียนมากกว่าบุคคลอื่น ๆ ดังนั้นการที่โรงเรียนมีคณะกรรมการการศึกษาที่เข้มแข็งย่อมช่วยเหลืองานของโรงเรียนได้อย่างมาก โดยช่วงที่ผ่านมาโรงเรียนเน้นให้กรรมการศึกษา เข้ามามีบทบาทในการระดมทรัพยากรและให้การเรียนรู้ให้กับโรงเรียน สิ่งนี้ทำให้กรรมการศึกษามีบทบาทต่อโรงเรียนมาก เช่น ในการทำเรือนเพาะชำของโรงเรียน ซึ่งกรรมการศึกษาท่านหนึ่งได้มีตำแหน่งเป็น อบต.เมื่อ 2 ปีก่อน ได้เขียนโครงการของงบประมาณมาทำเรือนเพาะชำในโรงเรียนได้สำเร็จ นอกจากนี้คณะกรรมการยังมีสิทธิ์มีเสียงอย่างมากในการประชุมหมู่บ้านแต่ละครั้งเสมอ เพราะมีอำนาจเหนือกว่าโรงเรียน ดังเหตุการณ์หนึ่งที่แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัด คือในอดีตโรงเรียน ตชด.บ้านนาสวนแห่งนี้เกิดจากความพร้อมเพรียงของชาวบ้านอย่างมาก ในการก่อตั้งโรงเรียน รวมทั้งการวิ่งเต้นเพื่อให้มีโรงเรียน ซึ่งเคยถูกปฏิเสธจากหลายหน่วยงานมาก่อน และด้วยพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี จึงทำให้โรงเรียนถือกำเนิดเกิดขึ้น ชาวบ้านนาสวนตระหนักในความมีศักดิ์ศรีของตนอย่างมาก โรงเรียน ตชด.บ้านนาสวนแห่งนี้จึงเกิดขึ้นจากประชาชนและโดยประชาชนอย่างแท้จริง ทำให้คณะกรรมการของหมู่บ้านมีสิทธิ์อย่างมากในการตัดสินใจในนโยบายต่าง ๆ ได้อย่างเต็มที่ จากการสัมภาษณ์ นายทองคำ กรรมการศึกษา อายุ 45 ปี ที่ได้สะท้อนถึงความร่วมมือร่วมใจของชุมชนกับโรงเรียน ดังนี้

คณะกรรมการการศึกษา เป็นส่วนหนึ่งของโรงเรียน แต่ที่นี่ให้ทางหมู่บ้านเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับโรงเรียนบ้าง เพราะถ้าหากว่าจะให้ทางโรงเรียนอย่างเดียวก็เป็นของทางครูผู้สอน แต่ทางบ้านไม่รู้ก็เป็นไปไม่ได้ เพราะว่าโรงเรียนมีวัด มีโรงเรียน มีหมู่บ้าน ถึงจะอยู่ด้วยกันได้

โรงเรียน ตชด.บ้านนาสวนได้มีการประชาสัมพันธ์โรงเรียนโดยการเชิญประชุมผู้ปกครองและให้บริการแก่ชุมชน เช่น การบริการทางวิชาการด้านสุขภาพอนามัย เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนอย่างสม่ำเสมอโดยการเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประเพณีท้องถิ่น งานวันสำคัญทางศาสนา และจัด กิจกรรมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม โดยการเชิญชวนประชาชนมาร่วมในกิจกรรมวันเด็กวันแม่ หรือวันสำคัญของโรงเรียน การให้บุคคลในชุมชนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาโรงเรียนด้วยการช่วยเหลือด้านแรงงาน ครูในโรงเรียนได้เข้ามาเป็นสมาชิก แล้วก็มาเป็นกรรมการที่ปรึกษากับกลุ่มออมทรัพย์ ดังคำสัมภาษณ์ของคณะกรรมการศึกษา ดังนี้ “แล้วครูก็ช่วยงานเวลาเราไปหาหรือด้วยเรื่องต่าง ๆ ครูเขาก็จะเป็นฝ่ายวิชาการให้เรา” และยังคงกล่าวอีกว่า

ครูก็สนใจโรงเรียนดี ผมไม่มีเลยในส่วนของผม ผมว่าดีมากเลย ทางอาจารย์ที่โรงเรียน

ก็เป็นสื่อความว่าชาวบ้านขออะไร ส่วนรวมขออะไร ทางอาจารย์ก็ให้ความร่วมมือด้วยดี ไม่มีความตำหนิในส่วนนี้เลย ทางโรงเรียน ทางเจ้าอาวาสก็ให้ความร่วมมือด้วยดีนะ ผมว่า มันจะมีเป็นบางช่วง บางช่วงก็อย่างหน้าด้านานี้ก็ไม่ค่อยเท่าไร

สำหรับการประชุมหมู่บ้านส่วนใหญ่ 80-90 % จะเข้าประชุม รวมทั้งหัวหน้าคุ้ม แม้แต่โรงเรียนก็ต้องส่งตัวแทนเข้าร่วมประชุมด้วย ถ้าเมื่อโรงเรียนมีปัญหาอะไรก็ขอเสนอในที่ประชุมได้เพื่อขอความคิดเห็น

จึงเห็นได้ว่า การเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแนวนอน อันจะนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจะช่วยให้ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาที่ยุ่ยากสลับซับซ้อนได้ ลักษณะที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ แบบมีพลวัตในกลุ่ม เพราะการเรียนรู้ของคนแต่ละคนจะเกิดขึ้นได้จะต้องมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาและข้อเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน การเรียนรู้แบบมีพลวัตในกลุ่มเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของคนในกลุ่มที่เข้ามามีส่วนร่วมเรียนรู้ด้วยกัน อันเป็นการระดมความคิด เช่น บางคนอาจรู้ในบางเรื่อง แต่ก็มีความรู้เรื่องที่เขาอาจเรียนรู้ได้จากคนอื่นเช่นกัน เกิดการเรียนรู้ร่วมกันยังทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ทำให้สามารถหาทางออกที่ดีที่สุดเกี่ยวกับปัญหาของตนเองและชุมชน ได้มีประสิทธิภาพของการทดลองหาทางเลือกในการแก้ปัญหาต่าง ๆ มาแล้วในชีวิตจริง การพูดคุย ถกเถียงของคนในการประชุม จึงเป็นการนำเอาประสบการณ์จริงมาแลกเปลี่ยนกัน เพื่อหาทาง แก้ปัญหาที่ดีที่สุด การมีส่วนร่วมจึงทำให้ทุกฝ่ายได้มีโอกาสดำเนินกิจการอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นการควบคุมการดำเนินงานของระบบราชการให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียนต่าง ๆ จะอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมประเพณีซึ่งทำให้ปฏิสัมพันธ์ของชุมชนและโรงเรียนมีความเท่าเทียมกัน ทุกฝ่ายมาช่วยเหลือกันในชุมชนก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน ดังกล่าวจึงนำไปสู่การเรียนรู้ซึ่งกันและกันแบบเท่าเทียมกัน

1.2 การเรียนรู้แบบไม่เท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแบบแนวตั้ง

จากนโยบายของรัฐที่ชัดเจน มีการสั่งการจากบนลงล่าง ทำให้ฝ่ายโรงเรียน ตชด. รับนโยบายมาปฏิบัติตามโดยเคร่งครัด เช่น การสั่งการให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้แบบไม่เท่าเทียมกัน ยกตัวอย่างปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่ศึกษา เช่น การที่ชาวบ้านนาส่วนที่เป็นกลุ่มผู้ปกครองได้เข้ามามีส่วนร่วมบางครั้งอาจจะด้วยความไม่เต็มใจ เพราะบางครั้งมีงานอื่นจะต้องเก็บเกี่ยวผลผลิต แต่เมื่อทางหน่วยงานของรัฐ คือโรงเรียนเชิญบางครั้งก็ขัดไม่ได้ จำเป็นต้องไปร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การฝึกอบรมลูกเสือชาวบ้าน ทางโรงเรียนพยายามผลักดันให้มีขึ้นโดยการเกณฑ์ชาวบ้านทุกคุ้มมาเข้ารับการอบรมที่ต้องใช้เวลาประมาณ 5 วัน ชาวบ้านเหมือนถูกฝ่ายที่เหนือกว่าครอบงำความคิด บางครั้งต้องปลีกเวลามาช่วยงาน ชาวบ้านต้องละจากการทำมาหากิน

ไป ทำให้เสียผลประโยชน์เพราะอยู่ในช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิต เพราะชาวบ้านไม่ต้องการไปเข้าร่วม จึงเป็นเหมือนการถูกบังคับร่วม แต่ด้วยกลัวและเกรงใจโรงเรียนจึงจำเป็นต้องเข้าร่วมงาน ดังกล่าวเพราะฝ่ายโรงเรียนมีอำนาจเหนือกว่าฝ่าย ชาวบ้าน การบังคับให้ชาวบ้านส่งตัวแทนมา ทุกคุ้มก็เพื่อเป็นหน้าตาของครูผู้ดำเนินการจัดอบรม เนื่องจากในวันเปิดการอบรมลูกเสือชาวบ้าน มีผู้บังคับบัญชาระดับสูงมาเข้าร่วมพิธีมาก การเชิญชาวบ้านเข้าร่วมจึงเป็นกลอุบายและเงื่อนไขในการให้เข้าร่วม นอกจากนี้ชาวบ้านที่ได้รับเชิญไปร่วมประชุมบางครั้งอาจไม่กล้าเสนอความคิดเห็น จึงเป็นการเข้าร่วมกิจกรรมแต่เพียงในนาม ไม่ได้ใช้สิทธิ์หรือเอกสิทธิ์ในการเข้าร่วมอย่างเต็มที่ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นแบบไม่เท่าเทียมกัน เกิดการเรียนรู้ระหว่างกันได้น้อย จึงทำให้เห็นว่าการที่จะเกิดปฏิสัมพันธ์ในแบบแนวตั้ง

แบบแผนของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน ที่ผู้วิจัยพบใน ปรากฏการณ์จริง มี 2 แบบแผนด้วยกัน คือ

1. การเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแนวนอน เป็นการเรียนรู้ที่มี ลักษณะอ้อยที่อ้อยอาศัยและผ่อนปรนเข้าหากันของชาวบ้านและโรงเรียน ที่มีปฏิสัมพันธ์กัน ดีภายในชุมชน เป็นการรวมใจกันด้วยความเอื้ออาทรของทุกฝ่ายที่มีความเท่าเทียมและ เสมอภาคไม่ว่าจะเรื่องใด เช่น ในเรื่องการแสดงความคิดเห็น การตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ โดยโรงเรียนฟังเสียงชาวบ้านในชุมชนอย่างมาก จากการที่เกิดปฏิสัมพันธ์ในแบบเท่าเทียม กันจึงทำให้กลุ่มต่าง ๆ ทำงานได้ โดยทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมด้วยความเป็นอิสระจนทำให้มี พลวัตในกลุ่ม มีการระดมความคิด การเรียนรู้จึงเป็นการเรียนรู้ที่เท่าเทียมกัน

2. การเรียนรู้แบบไม่เท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแบบแนวตั้ง เป็นปฏิสัมพันธ์ที่ เกิดขึ้นจากฝ่ายโรงเรียนใช้การสั่งการไปยังชุมชนและเป็นฝ่ายตัดสินใจเองโดยไม่ฟัง ความคิดใด ๆ หรือใช้อำนาจเหนือกว่าในการครอบงำความคิด จนทำให้อีกฝ่ายคือฝ่ายของ ชุมชนเป็นฝ่ายรับและปฏิบัติตาม การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็นการ เรียนรู้แบบไม่เท่าเทียมกันอย่างเห็นได้ชัด

2. เงื่อนไขของปฏิสัมพันธ์ในชุมชน

จากปรากฏการณ์ที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์จากการเก็บข้อมูลระดับลึกในหมู่บ้านนาสวน พบว่า ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน เกิดขึ้นอย่างมากดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุป เงื่อนไขของการเกิดปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียนดังนี้

2.1 อยู่ในตัวผู้นำ

เงื่อนไขที่ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ของการเรียนในชุมชนและโรงเรียน การมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งเป็นแกนกลางของคนในชุมชน จุดเน้นของความสำเร็จของบ้านนาสวนอยู่ที่เป็นการระดมผู้นำมาร่วมคิดร่วมทำ ร่วมออกความคิดเห็น เพราะการที่โรงเรียนจะทำอะไรเป็นต้องเข้าที่ประชุมของหมู่บ้านเสมอ ซึ่งตัวบุคคลที่มาร่วมเกี่ยวข้องนี้เป็นปราชญ์ในชุมชนทั้งสิ้น ซึ่งผู้นำแต่ละคนจะมีความหลากหลาย เช่น พ่อเลี่ยมถนัดสมุนไพรและวนเกษตร พ่อเถอดนิตทางการปกครองและการรักษาความสงบในชุมชน พ่ออาทิตย์ถนัดทางพิธีกรรมทางศาสนา พ่อเถอดนิตทางจักสาน แม่สาถนัดทางทอดผ้าไหม พ่อสังข์ถนัดเป่าแคน พ่อหนูถนัดหมอลำ และเพลงเพื่อชีวิต ฯลฯ โรงเรียนได้รับความร่วมมือจากการมีผู้นำที่กล่าวไปแล้ว ให้เข้ามาร่วมทำงาน มีสิ่งหนึ่งที่เป็นตัวบ่งชี้ว่าคนพื้นที่ดั้งเดิมคือแกนหลักของชุมชนและยังคงรักษาความเป็นผู้นำในชุมชนไว้ได้ สิ่งนั้นคือ การที่ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านล้วนแต่เป็นคนในท้องที่ดั้งเดิมเกือบทั้งสิ้น โดยไม่มีคนนอกท้องที่แทรกตัวเข้ามา สำหรับเหตุผลที่ช่วยให้คนในท้องที่ดั้งเดิมสามารถรักษาความเป็นผู้นำชุมชนไว้ได้ เป็นผู้ดูแลความสงบสุขในหมู่บ้าน ซึ่งส่งผลให้มีอิทธิพลทำให้คนที่มาอยู่ใหม่ให้ความเกรงใจให้ความเคารพนับถือกันในหมู่บ้านนาสวน เป็นเหมือนผู้ประสานสังคมประสานรอบร้าวที่เกิดขึ้นให้ลดน้อยลงไป มีการนำหลาย ๆ ฝ่าย เข้ามาร่วมตัดสินใจ ผู้เฒ่าเหล่านี้จึงเป็นที่พึ่งของลูกหลาน ในหลาย ๆ ด้าน เช่น เมื่อมีปัญหาช่วยปรึกษาหารือกัน ช่วยแก้ไขปัญหากัน ถ้ามีปัญหาคนทะเลาะกันก็จะเอา ธรรม 12 ธรรม 24 มาพูด มาอบรม เรื่องก็จะยุติด้วยดี ดีกว่าการตัดสินจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ ด้วยการมีประสบการณ์มามากจึงสามารถนำคำมาสั่งสอนได้ นอกจากนี้ผู้อาวุโสดังกล่าวยังมีวิธีการอบรมที่เข้าถึงจิตใจของทุก ๆ คน ทุกกลุ่มอายุในการพยายามพูดคุยให้เข้าใจกัน สิ่งที่ตามมาก็คือความสามัคคี ในหมู่คณะ

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นชาวบ้าน ซึ่งต่างพูดเป็นเสียงเดียวกันดังนี้ “ความเก่าคือพูดง่าย ๆ ว่าการที่ชาวบ้านเขานับหน้าถือตา หรือความที่ชาวบ้านเขา” และ “เกรงใจ คือแกพูดอะไรนี้ ทุกคนเชื่อหมด” และ “มีการทำงานร่วมกับผู้อาวุโส มีพ่อจรัสตายไปแล้วเอาคนใหม่ มีพ่อเถา มีแหวน” และ “เป็นเหมือนผู้เฒ่าที่เขานับถือกัน เป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้านคือนายเถา มีแหวน นี่เขาบริจาคที่สร้างโรงเรียน” และ “ที่ได้ผลนี่คือว่า คนเฒ่าคนแก่ช่วยกันพูดช่วยกันสอน เกลี่ยกล่อม ถ้าไม่เชื่อคนเฒ่าคนแก่ก็ค่อยว่าไปตามกฎหมาย ก็เลยมองเห็นความสำคัญของคนเฒ่าคนแก่ยังมีบทบาทอยู่” และยังมีรายละเอียดจากการสัมภาษณ์ พ่อใหญ่เสรี ว่า

ครับ ผมถือว่าเป็นตัวประสานสังคมอย่างคนเฒ่าคนแก่ อย่างพ่อเถา มีแหวน ซึ่งแกเป็นคนมาตั้งหมู่บ้านนี้ เป็นพ่อตาของสังข์ เสมานี่นะ แกจะเป็นคนที่มีคนเคารพนับถือ และก็เชื่อฟังเชื่อถือ ผมถือว่าเป็นเรื่องที่ดีอะนะ เวลาชุมชนมีปัญหา แกก็สามารถที่จะไกล่เกลี่ยไม่ต้องไปเดือดร้อนคนที่มามีปัญหากันก็สามารถที่จะไกล่เกลี่ย ปรับความเข้าใจ

แล้วก็อยู่ด้วยกันได้ โดยไม่ต้องให้เรื่องไปถึงอำเภอ ครบถึงตำรวจถ้าเรื่องมันไปถึง ตำรวจมันเป็นคนละเรื่อง ต่างคนต่างเสียผลประโยชน์ทะเลาะกันอยู่ทั้งปีไม่ดี ผมถือว่าเป็นตัวประสานสังคม ไม่เป็นศัตรูกันไปเลย ปัญหาที่เกิดขึ้นมันก็ไม่รุนแรง

สอดคล้องกันได้ง่ายใช่ไหมล่ะ ส่วนมากที่นับถือก็มีพ่อเถา พ่ออาทิตย์ พ่อที ก็เป็น กรรมการศึกษาในหมู่บ้าน เป็นคนที่มีอายุ คนที่อาวุโส เป็นกรรมการการศึกษาในหมู่บ้าน หลายฝ่ายเป็นที่พึ่งของลูกหลาน มีปัญหาช่วยปรึกษาหารือกัน แก้ไขปัญหา เช่น ถ้ามีปัญหาคนไม่ค่อยถูกกัน คนเฒ่า จะเอา ธรรม 12 ธรรม 24 ตามประเพณี มาพูด มาอบรม ก็คือจะลงเอยได้ดี ถ้าไปเชื่อคนข้างนอกมาพูดว่าเอาอย่างนั้นสิ เอาอย่างนี้สิ รู้สึกว่าเรื่องมันยาว ยาวไม่ยอมลั้นสุด เช่น ไปเชื่อนักกฎหมาย ผู้ที่รักษา กฎหมาย เพราะว่าเป็นเจ้าหน้าที่ตำรวจ เรื่องยาวไม่มีที่ลั้นสุด

แล้วคนที่อยู่ด้วยกันก็หนีจากกันไปเลย ผลสุดท้ายก็ไม่ได้อยู่สักคนหนึ่ง เพราะผิดกัน ความคิดต่างคนต่างคิดต่างคนต่างเอาชนะกัน ถ้าไม่เชื่อคนเฒ่าคนแก่ รู้สึกว่าจะอยู่ ไม่ได้สักคนเป็นอย่างนี้ทั้ง 2 ฝ่าย ไม่ได้อยู่ที่นี้ ถ้าคนที่คนเฒ่าคนแก่ อบรมแล้วไม่เชื่อฟัง ก็ว่ากัน เอาเรื่องกฎหมายมาว่ากันถึงจะดี ก็อยู่ที่ผู้ใหญ่ผู้อาวุโสในบ้านที่รู้จัก การอบรม เข้าใจจิตใจลูกหลานพยายามดึงคนหนุ่มมาหาคนแก่ พยายามดึงคนแก่ ไปหาคนหนุ่ม พยายามพูดให้เข้าใจกันความสามัคคีก็เกิด สำคัญที่ผู้นำ ผู้ใหญ่บ้าน ทุกฝ่าย

ลูกหลานทะเลาะเบาะแว้งกัน ก็พยายามอบรมไม่ให้ผิดใจกัน ไม่ให้อาฆาตพยาบาท กัน อะไรอย่างนี้ ให้ประนีประนอม เพราะสมมุติว่าเด็กทะเลาะกันหรือว่าผัวเมีย ทะเลาะกัน อะไรนี้ แกจะพยายามประนีประนอมให้ ไม่ให้มีเรื่องมีราวกัน สิ่งที่มีมัน พอภัยกันได้ แกจะบอก ถ้าเป็นเรื่องเล็ก ๆ น้อย ครับ แต่ถ้าเป็นเรื่องฆ่ากันตายนี้ เราไม่เอาเหมือนกัน ถ้าเรื่องรุนแรงคดีอาญาที่หนัก ๆ คือไม่สามารถที่จะไกล่เกลี่ย กันได้ เราก็ดำเนินการไปตามขั้นตอน แต่ถ้าเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ทะเลาะวิวาท ก็คุย กัน แล้วก็ผู้ใหญ่บ้าน

ถ้าเป็นเรื่องทะเลาะกันเล็ก ๆ น้อย ๆ ทางคณะกรรมการมีผู้อาวุโส ผู้ใหญ่บ้าน ครูใหญ่ และครู คณะกรรมการหมู่บ้าน จะไปร่วมไกล่เกลี่ย แต่สำหรับกรณีร้ายแรงเช่นฆ่ากันตายใน หมู่บ้าน คณะทำงานที่มีผู้ทรงคุณวุฒิไม่สามารถไกล่เกลี่ยได้ก็จะใช้การดำเนินการตามกฎหมาย ดังกรณีความที่ผูกไว้หายไปเพราะเพื่อนบ้านหาว่ารुकล้ำที่ดินเข้าไปในที่ดินของเขาจึงแอบปล่อย

ควายไป ผลสรุปก็คือความตายเพราะอดหญ้า ผู้อาวุโสและคณะกรรมการจึงให้ฝ่ายเจ้าของที่ดินที่แอบปล่อยควายให้ชดใช้ควายคืน ส่วนเรื่องที่ดินก็ทำการรังวัดกันใหม่เพื่อความยุติธรรม

โรงเรียนกับชุมชนนี้รวมตัวกันได้ดี เพราะอยู่ที่ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโส ในหมู่บ้านที่เขา รู้จักการอบรม เข้าใจจิตใจลูกหลานพยายามถึงคนหนุ่มเข้ามาหาคนแก่ พยายามถึงคนแก่ไปหาคนหนุ่ม พยายามพูดคุยให้เข้าใจกัน ความสามัคคีก็เกิด สำคัญที่ผู้นำผู้ใหญ่บ้าน ทุกฝ่ายเห็นสมควรไหม คนนี้เหมาะสมไหม อย่างผมเป็นพ่อบ้านพ่อเมืองเป็นผู้ใหญ่นับหน้าถือตา ก็จะเสนอในที่ประชุมว่าเห็นสมควรไหม ก็พูดกันแบบประชาธิปไตย ถ้ามี 2 ฝ่าย ก็พิจารณาสรุปเรื่องให้มันเข้าใจกันได้ ก็คือทำกันง่าย ๆ

จะเห็นถึงความสำคัญของผู้นำในชุมชนที่มีบทบาทสำคัญอย่างสูงมากในการที่จะประสานประโยชน์เพื่อส่วนรวมทั้งหมดเพื่อชุมชนอันเป็นที่รักของเขา การจะทำสิ่งใดได้ว่าจะสำเร็จหรือไม่อยู่ที่ตัวผู้นำทั้งสิ้น “ล้วนอยู่ในตัวผู้นำนะครับ” และ “พูดก็ฟังกัน ไม่ค่อยเถียงกันเท่าไร” และ “ถ้าเอาคนเฒ่าคนแก่มาเป็นหลักนี้ รู้สึกมันจะลงตัวได้ง่าย”

สำหรับผู้ใหญ่บ้านชื่อนายเสมา มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายปกครอง 2 คน ผู้ช่วยปราบปรามมี 2 คน รองผู้ใหญ่บ้าน ชื่อนายวิชาญ ทองนอก ผู้ใหญ่บ้านมีความชำนาญชำนาญและมีไหวพริบดีเป็นคนระดับก่อตั้งหมู่บ้าน เป็นที่ไว้วางใจของชาวบ้านอย่างมากตั้งแต่ไม่ตั้งหมู่บ้าน พอมีการแยกหมู่บ้านใหม่จึงได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านในหมู่บ้านนาสวน นอกจากนี้ยังมีหัวหน้าคุ้มที่เป็นตัวแทนของผู้ใหญ่บ้านในการเข้าไปดูแลควบคุมแทนผู้ใหญ่บ้าน สามารถกระจายข่าวสารจากผู้ใหญ่บ้านไปยังลูกบ้านในคุ้มที่ตนเองรับผิดชอบทราบอีกต่อหนึ่ง ดังคำสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นปราชญ์ชาวบ้านชื่อ เลี่ยม ดังนี้

แบ่งในหมู่บ้านนี้มีอยู่ 5 คุ้ม มีหัวหน้าขึ้นมา เป็นคนหนุ่มสมบูรณ์ มีความรู้ ว่องไว ปราดเปรี้ยว งานส่วนรวมสละไหม มีการเสนอ เอาคนนั้นคนนี้ เสนอเอาคนเดียว 5 คุ้ม ก็คุ้มละคน แต่ละคุ้ม เขาจะเสนอกันเอง เขาจะเลือกกันเองก็เวลามีประชุมหรือมีอะไร เขาก็จะมี มีข่าวสารอะไรเขาก็ประชุม มีการสำรวจการหาข้อมูล เขาก็จะไปหาจดตรวจ หรือมีข่าวสารก็จะบอกอย่างนั้นอย่างนี้ อย่างคุ้ม 5 ประชุมทั้งคุ้ม ประชุมที่ศาลาคุ้มเรา ถ้าเขาไม่มาประชุมในหมู่บ้านก็ประชุมกลุ่มกัน ถ้าประชุมรวมก็ประชุมที่บ้านผู้ใหญ่บ้านข่าวสารอันเดียวกัน ถ้าจะพัฒนาอะไรก็จะมีหัวหน้ากลุ่มไป กลุ่มของใครของมัน

เดิมนั้นในหมู่บ้านนาสวนนี้ได้มีการแบ่งคุ่มบ้านมานานแล้วโดยแบ่งตามธรรมชาติ โดยชาวบ้านได้ยึดเอาบ้านเรือนที่อยู่ใกล้ชิดกันเป็นคุ่มบ้าน ซึ่งมีลักษณะของความเป็นเครือญาติ มีการช่วยเหลือกันและแต่ละคุ่มบ้าน มีผู้นำของตนเองโดยเอาการยอมรับคนดีของคุ่มขึ้นมาเป็นผู้นำ เมื่อมีปัญหาอะไรก็มาพูดคุยปรึกษาหารือกันในเรื่องต่าง ๆ เช่น ชีวิตครอบครัวการทำมาหากินและปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน จากบทบาทหน้าที่ของตำแหน่งในโครงสร้างอำนาจชุมชน ลักษณะของการได้มาของหัวหน้าคุ่มและกรรมการหมู่บ้านนาสวนเป็นการแต่งตั้งจากชาวบ้านโดยตรง เป็นการยอมรับจากทุกฝ่าย และยังตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคคลนั้นกับชาวบ้าน ซึ่งเป็นไปในลักษณะแนวราบ ไม่เป็นการสั่งการแบบแนวดิ่ง มีการพึ่งพาแลกเปลี่ยนกันในด้านต่าง ๆ ด้วยความเอื้ออาทรกัน

บทบาทผู้นำยังเป็นพระสงฆ์ด้วย เพราะพระสงฆ์มีความใกล้ชิดกับประชาชนมาก มีบทบาทและหน้าที่หลายอย่างในสังคม เช่น เป็นผู้นำในการประกอบพิธีทางศาสนา ให้คำแนะนำสั่งสอน ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ และกระทำพิธีทางศาสนา อาจกล่าวได้ว่าพระสงฆ์ในชุมชนบ้านนาสวนยังคงแสดงบทบาทตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา เพราะโดยทั่วไปแล้ว ชาวบ้านนาสวนมีความคาดหวังให้พระสงฆ์แสดงบทบาทในด้านการเป็นผู้นำทางศีลธรรมเป็นแบบอย่างในการประพฤติตัวที่ถูกต้อง สนใจศึกษาเล่าเรียนพระธรรมให้แตกฉาน การเป็นผู้นำ ชุมชน ด้านการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา นอกจากนี้ยังได้เห็นถึงความเอื้ออาทรของชุมชนบ้านนาสวนที่มีต่อกัน อาทิ หลังจากถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์แล้ว ยังเชื่อเชิญให้ชาวบ้านร่วมรับประทานอาหารข้าวบนศาลาการเปรียญและยังแจกจ่ายให้แบ่งอาหารสดและอาหารแห้งให้เอาไปรับประทานที่บ้านทุก ๆ คนด้วย นอกจากนี้หลวงพ่อยังมีแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยการตักตักตอดต้นไม้และแจกจ่ายให้แก่ญาติโยมไปปลูกที่บ้าน ทั้งยังขยายพันธุ์ไว้อีกมากมายในวัด จากการสัมภาษณ์แนวลิ้งกล่าวว่า “หลวงพ่อนี้ก็ดี พยายามจะทำให้หมู่บ้านให้คนภายในหมู่บ้านเราเนี่ย มีส่วนทำเกษตร” และ “ให้เพาะชำต้นไม้เยอะ ๆ แกแจกมาให้ ส่วนมะนาวผมเนี่ย หลวงพ่อท่านให้มา 2 ต้น เพราะแกอยากให้เราปลูก ไปดูทางวัดแกก็ปลูกเยอะพวกพริก พวกอะไร เป็นตัวอย่าง”

นอกจากผู้นำชุมชนคือผู้ใหญ่บ้าน หัวหน้าคุ่ม และพระสงฆ์แล้วยังมีครูในโรงเรียนก็ถือว่าเป็นผู้นำในชุมชน เป็นที่พึ่งพาของชาวบ้านยามที่ต้องการความช่วยเหลือ จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักพบว่า “เวลาชาวบ้านเขามาโรงเรียน เขาจะมาหาอาจารย์ใหญ่ ก็มีมั้งที่อาจารย์แก่ประจำกับวิทยุ” และ “ตอนแรกก็พึ่งพาเราไง ที่เข้ามาตอนแรกนายามีปัญหาที่ดิน ฆ่ากัน พอตชด.เข้ามาอยู่ เป็นคนแก้ปัญหมาให้ทุก ๆ เรื่อง บางทีแม่แต่พ่อแม่โดนจับเรื่องค้าไม้ วังมา พ่อแม่หนูโดนจับเรื่องค้าไม้ ครูก็ไปขอป่าไม้เขา ด้วยความเห็นใจ เขาก็เลยปล่อย แต่ผมก็เคยพูดแบบผมภูมิใจนะ เราทำประโยชน์ให้ได้เขา เขาก็จะรักเรา” จะเห็นได้ว่าการปรากฏผู้นำขึ้นนี้เป็น

การแสดงถึงการริเริ่มและดำเนินการโดยประชาชน เป็นวิธีที่ริเริ่มจากประชาชนผู้สนใจที่ต้องการแก้ไขปรับปรุงสถานภาพเดิมให้ดีขึ้นกว่าเดิม แม้จะเป็นการเริ่มต้นจากกลุ่มคนไม่กี่คนก็สามารถที่จะแก้ไขปัญหาได้ อย่างเช่น การให้ความรู้ซึ่งกันและกัน โดยครูในโรงเรียนได้ให้ความรู้แก่กลุ่มสหกรณ์ในการจัดทำสหกรณ์ร้านค้าขึ้น ทั้งยังเป็นพี่เลี้ยงในหลาย ๆ เรื่อง เช่น การทำบัญชีรับ-จ่าย การจัดเวรคนขายในร้านค้า

คณะกรรมการศึกษาในชุมชนบ้านนาสวน ส่วนใหญ่เป็นบุคคลกลุ่มเดียวกับคณะกรรมการหมู่บ้านในการจัดตั้งกรรมการศึกษาที่หมู่บ้านนาสวนนี้ ที่ทำคุณประโยชน์ให้อย่างมาก ดังคำกล่าวของผู้ให้มูลหลักรายหนึ่งว่า “คนในพื้นที่นี้แหละครับเห็นใจ เห็นคนนั้น คนนี้เป็นกรรมการก็จึงเลือกตั้งกัน มีความเหมาะสม เช่น เป็นต้นว่า นายอุบ พะโต เห็นทำความดีต่อหมู่บ้าน” และ “อย่างพ่อสี อย่างนี้เป็นผู้อาวุโส เป็นคนเก่าคนแก่เป็นทายกวัด แล้วก็หลาย ๆ คน ทั้งหัวหน้าหมู่บ้าน หัวหน้ากลุ่มนะ แล้วชาวบ้านเห็นดีเห็นชอบก็เลือกครับ ครั้นมาจากความเห็นชอบของชาวบ้านหมด ทั้งนั้นเลยครับ ชาวบ้านไว้วางใจ”

ผู้นำในชุมชนมีหลายกลุ่ม เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ครูใหญ่ หัวหน้าคุ้ม ผู้อาวุโส พระและคณะกรรมการหมู่บ้าน ทั้งหมดล้วนเป็นผู้มีบทบาทอย่างยิ่งต่อการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างกันอย่างยิ่ง

2.2 สภาพความห่างไกลทุรกันดาร

สภาพหมู่บ้านที่โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนตั้งอยู่นอกเขตสุขาภิบาลทั้งหมู่บ้าน ทุกภูมิภาคอยู่ห่างไกลชุมชนเมือง ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ซึ่งตรงกับความหมายและวัตถุประสงค์การจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน เป็นโรงเรียนซึ่งได้จัดตั้งโดยตำรวจตระเวนชายแดนเพื่อเสริมงานโรงเรียน ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการดำเนินอยู่แล้วเฉพาะในท้องถิ่นทุรกันดารและห่างไกลคมนาคม วัตถุประสงค์ของการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนคือเพื่อให้การช่วยเหลือประชาชน ยากจนที่อยู่ห่างไกลคมนาคม มีโอกาสรับการศึกษาภาคบังคับเช่นเดียวกับประชาชนที่อยู่ในชุมชนที่พัฒนาแล้ว และเพื่อขจัดความไม่รู้หนังสือของประชาชนให้หมดไปตามนโยบายของรัฐบาล เพื่อสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีและความเข้าใจระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทำให้ได้รับข่าวสารและความร่วมมือด้านต่าง ๆ จากชุมชนที่อยู่ห่างไกลอันจะเป็นประโยชน์ต่อทางราชการอย่างยิ่ง

โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนต่างกับโรงเรียนในสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ เพราะโรงเรียน ตชด.ไม่มีงบประมาณในการจัดการศึกษาโดยเฉพาะ ครู ตชด.เป็นตำรวจที่ไม่ได้สำเร็จการศึกษาโดยตรง และมีคุณสมบัติส่วนใหญ่ต่างกับโรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติที่จบปริญญาตรีทางการศึกษาโดยตรง โรงเรียน ตชด.เป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่ห่างไกลคมนาคมหรือเป็นที่ล่อแหลมบริเวณชายแดนไทย ครู ตชด. มิได้ทำหน้าที่ในการจัดการศึกษาในโรงเรียน ตชด.เพียงอย่างเดียว ยังต้องทำหน้าที่เป็นทหารในการรักษาความสงบตามชายแดนไทย และทำหน้าที่เป็นตำรวจในการรักษาความสงบภายในชุมชน ต่างกับครู โรงเรียนสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติที่ทำหน้าที่โดยตรงในการจัดการศึกษาในโรงเรียน ลักษณะงานที่สำคัญของครูตำรวจตระเวนชายแดน คืองานป้องกันและรักษาสถานการณ์ชายแดน งานป้องกันปราบปรามการก่อความไม่สงบงานป้องกัน และปราบปรามอาชญากรรมที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงของชาติ งานพัฒนาและช่วยเหลือประชาชนโดยเน้นการปฏิบัติในพื้นที่บริเวณแนวชายแดนและพื้นที่ทุรกันดารห่างไกลคมนาคม งานชุมชนและมวลชนสัมพันธ์ และงานพัฒนาการบริหาร

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน จึงเป็นการขยายการศึกษาจากขอบเขตในโรงเรียน เปิดโรงเรียนออกไปสู่สังคมภายนอกโรงเรียน ทำให้โรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนอย่างแท้จริง เป็นศูนย์รวมของชุมชนและให้ประโยชน์แก่ชุมชนอย่างคุ้มค่า อย่างไรก็ตามโรงเรียนเป็นเพียงหน่วยงานหนึ่งที่จะช่วยเสริมสร้างสมาชิกที่ดีให้แก่ชุมชน ช่วยแก้ไขปัญหบางอย่างของชุมชน ช่วยส่งเสริมชุมชนให้พัฒนาได้เร็ว โดยการให้ความรู้ ประสบการณ์และบริการแก่ชุมชน ทั้งนี้โรงเรียนจะต้องได้รับความร่วมมือจากชุมชนได้อย่างเต็มที่ การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจะทำได้เพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับบุคคลที่ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานและเชื่อมโยงให้โรงเรียนเข้าถึงชุมชน และให้ชุมชนมีความรู้สึกที่โรงเรียนเป็นหน่วยงานอย่างหนึ่งของชุมชนเป็นสมบัติของชุมชน ดังคำกล่าวของผู้ปกครองดังนี้ “ช่วยเหลือ เขาก็จัดเวรกันมาประกอบอาหารกลางวัน แล้วเวลาพัฒนาโรงเรียนก็ไปขอความร่วมมือเขามาช่วย เวลาที่มีกิจกรรมโรงเรียนเช่นวันเด็ก เขาก็จะหิ้วขนม หิ้วอะไรมา ต่างคนต่างบริจาค แล้วนำมาจัดกัน จัดให้เด็กนั่นแหละ”

ครู ตชด.คือผู้ที่มีบทบาทเข้าถึงประชาชนได้มากที่สุด สัมพันธภาพของครูที่มีต่อนักเรียน ต่อบิดา ต่อมารดา และผู้ปกครอง แต่ครูจะเสียสละและประชาสัมพันธ์ว่า ถ้ามีชาวบ้านมีปัญหาอะไร ให้ไปเรียกครูได้ตลอดเวลา เวลากลางคืนก็สามารถปลุกได้ ได้ทุกปัญหา ยกเว้นเรื่องในครอบครัว ดังคำสัมภาษณ์ดังนี้ “ชาวบ้านที่นี่ให้ความร่วมมือที่สูงมาก อะไรที่ทำให้จิตใจขึ้นมาได้เราอยู่ที่นี้แม้ว่าเราจะเป็นตำรวจ เราจะอยู่กันแบบเพื่อน แบบพี่ แบบน้อง” และ “แล้วก็ จัดกลุ่มให้เขา อุปกรณ์สนับสนุนให้เขาเล่น เวลาว่างก็พาไปโรงเรียนก็เอาเยาวชนพวกนี้มาแข่งกัน คัด

เลือกกัน มีถ้วยมีอะไรให้เขา” ด้วยสายสัมพันธ์ของครูที่มีต่อชุมชนอันเป็นสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างครูกับชุมชน แสดงให้เห็นว่าโรงเรียนและชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ดังคำกล่าวของผู้ให้ข้อมูลหลักชื่อ เสรี ดังนี้

โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนที่เข้ากับชุมชนได้ดีนี้ มันมีองค์ประกอบอะไรบ้าง โรงเรียนกับชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน โรงเรียนที่ดีที่เป็นที่ชื่นชมของชุมชนที่เราได้นี้ ทฤษฎีไม่ได้เขียนเอาไว้ก็ได้มาจากอาจารย์นี่ อย่างที่อาจารย์บอกว่า การที่ลูกเขาได้ประโยชน์จากเรา ที่เขาได้พึ่งโรงเรียน การที่เราได้เข้าไปแก้ปัญหา นี่คือองค์ประกอบที่ทำให้โรงเรียนกับชุมชนมันไปกันได้ดี

โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนบ้านนาสวน ที่จัดตั้งขึ้นและดำเนินการสอนโดยครูตำรวจตระเวนชายแดน จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนานักเรียนและชุมชน ทำให้เด็กในวัยเรียนที่ไกลคมนาคมมีโอกาสได้รับการศึกษาภาคบังคับตามหลักสูตรประถมศึกษาเช่นเดียวกับเด็กในวัยเรียนทั่วไป ในขณะที่เดียวกันโรงเรียนก็ยังเป็นแหล่งวิชาการให้แก่ผู้ปกครองนักเรียนและประชาชนทั่วไปในชุมชนอีกด้วย ครูตำรวจตระเวนชายแดนยังต้องรับภาระหน้าที่หนักทั้งทางด้านการสอนและการพัฒนา ต้องพยายามดึงโรงเรียนออกไปสู่ชุมชน โรงเรียนได้เป็นศูนย์กลางในการประกอบกิจกรรมของ ชุมชน เปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตน การศึกษามีส่วนช่วยในการพัฒนาความคิด ความเข้าใจและมีส่วนกระตุ้นประชาชนให้เกิดความตื่นตัวในการปรับปรุงและสร้างสมรรถภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อม จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ นายเลี่ยม นายหนู นายคง ผู้วิจัยได้เสนอไว้ตามลำดับดังนี้

ช่องทางที่เราติดต่อชาวบ้านกับครูโรงเรียนนะ ช่องทางที่ครูจะมาใกล้ชิดกับหมู่บ้านของเรา อาทิเช่น ภายในหมู่บ้านเราจะมีงานเลี้ยง ก็เชิญสังสรรค์ อะไรครับ ถ้าหากทางโรงเรียนมีกิจกรรม นี่เค้ากำลังแบบมีพวกนักศึกษาจะมาเยี่ยมเยียนโรงเรียน ครูจะประกาศให้ปกครองไปมีส่วนร่วมดู ว่านักศึกษาที่เค้าจะมาอยู่ จะมาพัฒนาโรงเรียนหรือว่าจะมาดูแลเด็กในโรงเรียนของเราเนี่ย อยากให้ผู้ปกครองมีส่วนร่วม

มีครับ ถ้าหมู่บ้านมีปัญหาอะไรก็ไปเรียกครูมาร่วม แต่ถ้าไม่เรียกเขาก็ไม่เข้ามา หรือถ้าเชิญเขามาเจอ เขามาแะดูเหมือนกัน เช่นงานบุญ งานอะไรทุกอย่าง เขาก็ช่วยตลอด ชาวบ้านมีปัญหา สวนป่ากีดตีย่างนี้ เขาก็มาช่วย เอาผู้หมวดชุด ผอ.สว. มาช่วย อาจารย์ใหญ่โรงเรียนท่านก็มาปรึกษาหารือแนวทางในการปฏิบัติหรือว่าเป็นอย่างไร มาอย่างไร หรือว่าให้คำแนะนำ ความคิดเห็นอันนี้ชาวบ้านก็โล่งอกไปอีกที เขาก็รู้สึกว่ดี

เขาก็มีบทบาทของเขา แต่ทางเรื่องการเรียนการสอน เขาคงไม่เปลี่ยนแปลง ทางครูใหญ่ ทางครูที่โรงเรียน เขาก็เอาใจใส่หมู่บ้านดี มีกิจกรรมอะไร พอทางชาวบ้านไปเสนออะไร ทางโรงเรียนช่วยได้ก็จะช่วยตลอด ส่วนมากเขาก็ช่วยตลอดแหละ อย่างกิจกรรมในหมู่บ้าน อย่างบุญประเพณี งานประเพณี แก่ก็มีส่วนร่วมทุกงานแหละ

เงื่อนไขสภาพความห่างไกลทุรกันดาร จึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เนื่องจากความเป็นลักษณะพิเศษของโรงเรียน ดชด.นั่นเอง

2.3 ชุมชนเข้มแข็งร่วมมือร่วมใจและมีวัฒนธรรมเดียวกัน

โดยคนที่เป็นคนดั้งเดิมที่ จะมีความสัมพันธ์กันค่อนข้างเหนียวแน่น ทั้งนี้เพราะมีกิจกรรมทางสังคมให้คนกลุ่มนี้พบปะกันเป็นประจำ โดยเฉพาะกิจกรรมทางศาสนาที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง นอกจากนี้แล้วคนในชุมชนยังจัดให้มีองค์กรชุมชนที่เป็นแหล่งรวมตัวกันทำงานเพื่อชุมชน เป็นกิจกรรมที่นับได้ว่าเป็นหัวใจในการดำเนินงานกิจกรรมในชุมชน คือ กิจกรรมสหกรณ์ร้านค้าของชุมชนเป็นกิจกรรมที่สนับสนุนการเรียนการสอนในโรงเรียนด้วย การจัดตั้งร้านค้าเกิดจากการรวมหุ้นกันของชาวบ้านเป็นระบบเลือกหน้าบริเวณบ้านผู้ใหญ่บ้าน นักเรียนและชาวบ้านได้เรียนรู้การดำเนินงานจัดระบบกิจกรรมสหกรณ์ร้านค้าอย่างถูกต้องจากครูในโรงเรียน ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาของสหกรณ์ ร้านค้าแห่งนี้ทุกวันจะมีการจัดเวรมาขายของวันละ 2 คนทุกคนในหมู่บ้านจะต้องมารับผิดชอบในการขายและทำบัญชีรายรับรายจ่าย ควบคุมดูแลกิจการกันเองโดยมีการส่งเวรหมุนเวียนกันไป โดยจะจับคู่กันระหว่างคนที่เขียนหนังสือได้และคิดเลขได้กับคนที่เขียนหนังสือไม่ได้ เด็กนักเรียนส่วนใหญ่ได้รับการเรียนรู้เรื่องสหกรณ์มาจากทางโรงเรียน จึงทำให้สหกรณ์ร้านค้ามีกิจการดีขึ้นตามลำดับ ซึ่งชาวบ้านจะมาร่วมกิจกรรมของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ และเป็นการร่วมกิจกรรมในลักษณะของการอุทิศตัวมาช่วยเหลืองานของชุมชน และงานสหกรณ์ก็เป็นการจัดระบบเศรษฐกิจในระบอบประชาธิปไตยชุมชนจะเปิดกว้างให้กับทุกคนได้มีโอกาสเข้ามาทำงานให้กับท้องถิ่น คนที่เข้ามาทำงานต้องเสียสละทั้งกำลังกาย เวลา และทุนทรัพย์ โดยต้องเห็นแก่ประโยชน์ของส่วนรวมเป็นหลัก ซึ่งส่วนใหญ่จะมีความพร้อม ความรักความผูกพันกับ ท้องถิ่น ทั้งยังมีผู้นำทำให้ได้เข้ามาทำงานให้กับชุมชน จากการสัมภาษณ์พ่อใหญ่เลี่ยมกล่าวว่า

ก็มีกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน สหกรณ์ร้านค้า เพิ่งตั้งได้ 2 เดือนนี้ แนวทางการปฏิบัติก็ทางอาจารย์ โรงเรียนครู ดชด.ให้คำปรึกษา ก็มาทำไร่ถั่วเหลือง เอาพันธุ์ถั่วเหลือง พวกแม่บ้านทำถั่วเหลือง กลุ่มแม่บ้านทั้งหมู่บ้านมีประมาณ 90 กว่าคน แม่บ้านที่ว่าให้ลงชื่อไปว่า แม่บ้านคนนี้จะปลูกถั่วเหลืองเท่าไร มีไร่เท่าไร มีอะไร

เท่าไร แต่ว่าไร่มากหรือว่าไร่น้อยนั้น แต่ทางการจะให้คนละ 75 กิโล ส่วนที่เหลือก็
จะซื้อเอาเอง แต่ว่าที่ช่วยมานี้หนักเป็นเบา ขยายมานี้ให้ราคาถูก

เมื่อเห็นสิ่งใดไม่ดีไม่งาม เป็นความทันสมัยจากสังคมภายนอกซึ่งจะทำให้เยาวชนรับ
สิ่งไม่ดีและเป็นผลเสียแก่ชุมชนก็จะได้รับการระงับต่อต้านออกไปทันที จากสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล
หลัก อาทิ ผู้ใหญ่บ้าน และกรรมการหมู่บ้าน กล่าวว่า “ไม่เยอะ ในหมู่บ้านนี้ไม่เยอะ มันเป็น
สังคมเก่า ๆ” และ “เราก็เอาวัฒนธรรมเก่า ๆ มาใช้ เพราะมันอยู่กันแบบพี่แบบน้องแบบครัว
เรือนเดียวกัน มีอะไรก็มาปรึกษากันอะไรกันที่นี่ ไม่ต้องไปยุ่งกับตำรวจ” และ “สามัคคี แล้วก็
ไม่ค่อยมีปัญหาอะไรครับ” จะเห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนอย่างเห็นได้ชัด โดยกล่าวกันอีกว่า

จากการสัมภาษณ์ระดับลึกกับพ่อใหญ่เสมา ทองคอก ผู้ใหญ่บ้าน กล่าวว่า

คือเราไม่เอาสังคมที่ทันสมัยเข้ามา ก่อนข้างจะผลักดันไปหน่อย ที่จะ 10 มามีเศ
คาราโอเกะ หาเงินมาไปเที่ยวโดยเปล่าประโยชน์ บางทีมีเหล้าดองยาขายโดยที่
ไม่ได้รับอนุญาต ก็ปล่อยไปหรือสนุกเกอร์ อันนี้ผมผลักดันออกหมดเลย สนุกเกอร์
ผมไม่ให้ตั้ง และมีการพนัน ยาบ้า ยาเสพติดนี้ผมพยายามต่อต้านมากที่สุด

จากการสัมภาษณ์ พ่อเสรี ชาวบ้านและกรรมการหมู่บ้าน กล่าวว่า

อย่างผมไม่ใช่เฉพาะกรรมการศึกษา ยังเป็นประธานศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก แต่เขาก็ไม่
เคยมาปรึกษา เพราะนักพัฒนาชุมชน เขามาแล้วให้ผู้ช่วยฝ่ายบริการ ทำไมต้องดึง
ไปรู้ไปเห็นงบประมาณในส่วนนั้น ๆ แล้วอีกส่วนหนึ่ง อย่างเด็กมีประมาณ 65 คน
ในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและคำเลี้ยงดูศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก อาหารกลางวันนี่ตกไปราย
ละ 5 บาท/คน แต่การเลี้ยงงบประมาณสักร้อยละ สองร้อยตามที่ดูรายการอาหาร
แต่บัญชีการใช้จ่ายมันไม่ตรงกัน

นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีการใกล้เคียงปัญหาข้อพิพาทต่าง ๆ กันเองภายในชุมชนได้อย่าง
ประณีประนอม ถือเป็นหลักสำคัญอีกประการหนึ่งของชุมชนบ้านนาสวนที่จะล่มไม่ได้ ในกรณีที่
ผู้เฒ่าผู้แก่จะใช้บรรทัดฐานทางสังคมขึ้นควบคุมและแก้ไขปัญหาดัง ๆ เพราะทุกคนจะเชื่อฟัง
และปฏิบัติตามผู้ใหญ่ด้วยความจริงใจ เช่นเมื่อมีการทะเลาะวิวาท ผู้เฒ่าจะตักเตือน ทุกคนจะ
เชื่อฟังและปฏิบัติตามที่ผู้เฒ่าตักเตือนด้วยความจริงใจ ถ้าไม่เชื่อฟังบุคคลเหล่านี้จะอยู่ในสังคม
และชุมชนนั้นไม่ได้ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วย นี่คือการไม่ใช้กำลังเข้าตัดสินปัญหาเป็น
ลักษณะพิเศษที่ชาวบ้านนาสวนยึดถือ ชาวบ้านจะให้ความสำคัญมากกว่าการใช้กำลัง ถ้ามีการ

ขัดแย้งอย่างรุนแรง ชาวบ้านที่เป็นผู้เฒ่าในหมู่บ้านจะเข้ามาไกล่เกลี่ย จับมือและยุติกันไป เช่น เรื่องรุกล้ำที่ดินทำกิน มีการย้ายหลักเขตกันเอง จึงต้องมีการตัดสินใจใหม่ จากการสัมภาษณ์ ส.ต.ท.ขาว กล่าวว่า

ก็วัดเอานะสิ เราที่วัดที่เรากว้างก็เส้นก๊วใช้ไหมละ ของคนที่ข้างกันมันกว้างเท่าไร ก็เส้นก๊ว ก็จำเอาตรงนั้นแหละ ก็มาถึงมาแลกกัน ดึงใส่ก็จะปัก (มีการวัดการคูดกันแล้วปักหลัก) ถ้ามีการสงสัยว่า เอ ทำไหมหลักมันจะย้าย เขาก็มาดึง (มาวัดใหม่) ถ้าจะแสดงว่าเออย้ายจริง ๆ จะมีก็ไม้รุนแรงหรือ มีก็แค่ เอย้ายมา ย้ายเข้ามา กินเข้ามา (กินที่คนอื่น) หลักมันย้ายได้ ก็เรียก เออ วัดกันใหม่ แล้วก็เรียกที่ใคร ที่อาวุโสกว่าเพื่อนที่เขาเป็นที่นับถือของคนอื่น เขาก็เรียกพ่ออาทิตย์ พ่อเถาอย่างนั้น แล้วเขาก็จะไปวัดดู ถ้าไม่ถึงขนาดจะต้องเรียกก็พอจะลุ่มอล่วยกันได้ ก็วัด ทำไม มันขยับเข้ามาอีกละ ทำไมมันอยู่ตรงนี้มันไม่อยู่ที่เก่าละ วัดใหม่เด้อ ยังสั้น ยังสั้น (วัดใหม่นะ อย่างนั้นอย่างนี้) เขาก็จะไปวัดใหม่ ถ้ามันลงตัวก็เอา ไม่ถึงกับยิงรันฟันแทงอะไรกันหรอก

โดยผู้ให้ข้อมูลหลักได้ยกตัวอย่างที่เคยพบเห็นในชุมชนมาก่อน ดังนี้

คดีเล็กน้อยที่สามารถไกล่เกลี่ยได้คือ คดีแย่งชิงที่ดินกัน เช่น มีชาวบ้านปล่อยควายในที่ดินคนอื่น ควายก็หายไปกว่าจะมาเห็นก็อดข้าว อดอาหาร ก็กว่าจะมาเจอก็ผอม เขาก็กลัวเจ้าของที่ที่คนแก่ ที่ไกล่เกลี่ยกันชดใช้ควายที่ตายไป ก็ให้ชดใช้กันไปควายก็เข้ามา ที่ให้เจ้าของที่ 2 ส่วน เจ้าของควายที่เข้ามา 1 ส่วน

จึงเห็นว่าการศึกษาวิจัยเรื่อง ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน ทำให้เกิดแบบแผนของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน ที่เป็นการเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแนวนอน ซึ่งเกิดจากผู้บริหารและครูมีความสัมพันธ์อันดีกับชุมชน ผู้บริหารและครูผลักดันให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียน ทั้งครู ทชด. ยังแสดงท่าทีเป็นมิตรต่อชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วม โดยที่โรงเรียนและชุมชนมักจะประชุมหารือร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ยังคงมีบางเรื่องที่เกิดการเรียนรู้แบบไม่เท่าเทียมกันขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ในแนวตั้งของการบริหารจัดการ นอกจากนี้ยังมีเงื่อนไขของการเกิดแบบแผนปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน ได้แก่ เงื่อนไขในเรื่องผู้เงื่อนไขในเรื่องสภาพความห่างไกลทุรกันดาร เงื่อนไขในเรื่องวัฒนธรรมเดิมเดิวกัน และเงื่อนไขในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน

สรุปผลการศึกษา ข้อสรุปเชิงทฤษฎี และข้อเสนอแนะ

เนื่องจากการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนมีกระบวนการเรียนรู้ที่แยกส่วนจากกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน การจะปรับเปลี่ยนให้กระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนกับชุมชนได้มา มีปฏิสัมพันธ์กันในทิศทางที่จะก่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชน จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยองค์ความรู้ ที่จะช่วยให้เข้าใจถึงกระบวนการเรียนรู้ ที่ถูกสร้างขึ้นในระบบโรงเรียน กระบวนการเรียนรู้ที่ดำรงอยู่ในชุมชนและปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในโรงเรียนกับชุมชน ความรู้ดังกล่าวนี้จะมีประโยชน์ต่อการปรับทิศทางการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน เพื่อให้การเรียนรู้ในโรงเรียนตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง และเพื่อเป็นการแสวงหาทางออกในการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์และโลกทัศน์ของระบบการศึกษาและพัฒนากระบวนการเรียนรู้รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้ของคนในชุมชน งานวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนและศึกษาเงื่อนไขที่เป็นตัวกำหนดกระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียน เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ในชุมชนและศึกษาเงื่อนไขที่เป็นตัวกำหนดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน และเพื่อศึกษาแบบแผนของปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและโรงเรียน เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจรูปแบบของการเรียนรู้ระหว่างชุมชนและโรงเรียน โดยได้ศึกษาภายใต้บริบท การเรียนรู้ในระบบโรงเรียน การเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน รวมทั้งศึกษาถึงแบบแผนและเงื่อนไขของปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและโรงเรียน ผู้วิจัยใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นวิธีการในการศึกษา โดยศึกษาจากความหมายที่คนในชุมชนมีต่อปรากฏการณ์ ซึ่งใช้วิธีการศึกษาในระดับจุลภาค ซึ่งเป็นการศึกษาเฉพาะกรณี เพื่อทำให้เข้าถึงปรากฏการณ์ทางสังคม ที่จะนำไปสู่การสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎี โดยผู้วิจัยจะได้นำเสนอใน 3 ส่วนดังนี้

ส่วนที่หนึ่ง การเรียนรู้ในระบบโรงเรียน

ส่วนที่สอง การเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน

ส่วนที่สาม ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน

ในการวิจัยได้ใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีฐานราก ข้อมูลของการศึกษาได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ให้ข้อมูลหลักและการสังเกตเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนการเลือกข้อมูลหลักใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี โดยผู้ให้ข้อมูลหลักได้แก่ ชาวบ้านในชุมชน ผู้นำในชุมชนทั้งที่เป็นทางการ ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ คณะกรรมการศึกษา กลุ่มผู้ปกครอง ประชาชนชุมชน นักเรียน ครู ครูใหญ่ พระสงฆ์ ชาวบ้านทั่วไป ในการสัมภาษณ์ได้ใช้แนวคำถาม ซึ่งเป็นคำถามปลายเปิดที่มีความยืดหยุ่นสูง เปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลหลักพูดคุยเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง การพูดคุยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเต็มใจที่จะตอบคำถามของผู้ให้ข้อมูลหลัก

และมีการจัดบันทึกในประเด็นสำคัญ ๆ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นจากการสัมภาษณ์ขณะเก็บข้อมูลในพื้นที่ที่ศึกษา สร้างมโนทัศน์ จากข้อมูลที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันในรูปของข้อความและจัดหมวดหมู่ของมโนทัศน์เพื่อหาความสัมพันธ์เชื่อมโยงโดยผู้วิจัยได้กำหนดรหัสหมายแยกเป็นหมวดหมู่ และเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของแต่ละมโนทัศน์ จัดหมวดหมู่ให้แก่มโนทัศน์ต่าง ๆ หลังจากนั้นผู้วิจัยจึงเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักที่จะสัมภาษณ์ต่อไป โดยผู้วิจัยเชื่อว่าจะสามารถให้ข้อมูลที่มีความแตกต่างไปจากมิติและคุณสมบัติของกลุ่มมโนทัศน์ที่พบ ทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพิ่มจนไม่สามารถปรับเปลี่ยนข้อเสนอเชิงทฤษฎี ซึ่งมีผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวนทั้งสิ้น 34 คน เป็นผู้ใหญบ้าน 1 คน ผู้ทรงคุณวุฒิ 1 คน ครูใหญ่ 1 คน ครูน้อย 2 คน นักเรียน 4 คน พระสงฆ์ 2 รูป มัคทายก 2 คน กรรมการศึกษา 4 คน ชาวบ้าน 11 คน ปราชญ์ชุมชน 4 คน กรรมการหมู่บ้าน 4 คน

ผู้วิจัยได้ข้อค้นพบจากการศึกษาเป็นผลของการวิจัย ซึ่งสรุปและนำเสนอเพื่ออธิบายการมีปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน ในมุมมองของประชาชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาทั้งในส่วนของชุมชนและโรงเรียนที่จะอธิบายลักษณะและเงื่อนไข รวมทั้งกระบวนการและแบบแผนของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน จากปรากฏการณ์ในชุมชน ซึ่งขอนำเสนอในแต่ละส่วนเกี่ยวกับสรุปผลการวิจัย ข้อเสนอเชิงทฤษฎี และข้อเสนอแนะดังนี้

การเรียนรู้ในระบบโรงเรียน คือ การพัฒนาของรัฐที่ใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาและการพยายามทำประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตกมีการใช้ระบบราชการเป็นแกนกลางในการชี้นำและกำหนดแนวทางการจัดการศึกษา ทำให้ระบบโรงเรียนอยู่ภายใต้ระบบราชการที่มีการสั่งการในแนวตั้งจากส่วนกลางไปยังส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น ในการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนได้นั้นวิธิตัดและวิธีการดำเนินชีวิตแบบสังคมสมัยใหม่ ซึ่งอาจทำให้เกิดการแปลกแยกจากวิถีชีวิตชาดความยึดหยุ่นไม่เหมาะสมกับพื้นที่และไม่ตั้งอยู่บนความต้องการของ ชุมชน และพื้นฐานของภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยเหตุที่การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย มิได้เกิดขึ้นลอย ๆ หากแต่เกิดขึ้นจากโครงสร้างของระบบการศึกษา ซึ่งถูกสร้างขึ้นมาภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

／ จากผลการศึกษาวิจัยเรื่อง ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน ผู้วิจัยได้ค้นพบนอกเหนือจากกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นในแบบทางเดียว เป็นการเรียนรู้ที่ครูเป็นศูนย์กลางและยึดมาตรฐานเดียวกันที่มีการเรียนรู้แบบลักษณะเดียว แต่บางครั้งการจัดการเรียนการสอนครูได้พยายามสอนจากของจริง หรือในสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรงส่งผลให้ผู้เรียนมีความตั้งใจเรียน นอกจากนี้ยังเป็นการนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน ทั้งประเภททรัพยากรบุคคลและแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้

เกิดการเรียนรู้ที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างครู ผู้เรียนและชุมชน การเรียนรู้แบบแลกเปลี่ยนแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ ได้แก่ การเรียนรู้แบบนอกห้องเรียนและการเรียนรู้แบบมิตรสัมพันธ์ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นกระบวนการที่ได้มีการได้ดูจากของจริง ได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์ การได้สัมผัสของจริง จึงทำให้สามารถเรียนรู้ได้ดี ครูในพื้นที่โรงเรียน ดชด. จะมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่จะต้องเข้าถึงชุมชน ให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนซึ่งเป็นการปฏิบัติการทางจิตวิทยาจากนโยบายหลักของกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน วิธีการสอนก็จะแตกต่างกันไปจากครูในโรงเรียนสังกัดอื่น ๆ การแสดงความสนิทสนมเหนียวแน่นคุ้นเคยกัน ครูจะทำอะไรชาวบ้านจะร่วมทำด้วย เป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ในหมู่บ้านที่มีลักษณะใกล้ชิดผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพราะโดยรากฐานแล้วชาวบ้านนาสวนที่มีสายสัมพันธ์ในท้องถิ่นและภูมิภาคอีสาน ดังนั้นวิถีชีวิตของหมู่บ้านนาสวนจึงมีความรู้สึกร่วมกันและจริงใจต่อกันเหมือนเป็นสมาชิกในครอบครัวเดียวกัน ครูจึงมีความรู้สึกร่วมกันและจริงใจต่อกัน นำเด็กไปเรียนนอกห้องเรียนทำให้เกิดแบบแผนการเรียนรู้แบบปรับเปลี่ยน ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากชีวิตจริงและเป็นการเรียนรู้แบบมิตรสัมพันธ์

✓ แบบแผนของการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน สามารถแบ่งได้ 3 แบบ คือ 1. แบบแผนการเรียนรู้แบบทางเดียว หรือ การเรียนรู้ที่ครูเป็นศูนย์กลาง 2. แบบแผนการเรียนรู้แบบยึดมาตรฐานเดียวกัน หรือ การเรียนรู้แบบลักษณะเดียว 3. แบบแผนการเรียนรู้แบบแลกเปลี่ยน ข้อเสนอเชิงทฤษฎีของการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนมีดังนี้

✓ 1. แบบแผนการเรียนรู้แบบทางเดียวหรือการเรียนรู้ที่มีครูเป็นศูนย์กลาง เป็นแบบแผนการเรียนรู้ที่ปรากฏอยู่ในห้องเรียน ลักษณะสำคัญของการเรียนรู้แบบทางเดียว คือ ครูจะเป็นผู้ให้ความรู้ นักเรียนจะเป็นผู้รับความรู้ โดยครูจะใช้หนังสือที่ได้รับมาจากกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนในส่วนกลางเป็นหลักในการสอน การใช้หนังสือในห้องสมุดมีอยู่จำกัดทั้งนี้เพราะห้องสมุดไม่มีหนังสือที่เหมาะสมกับวัยของเด็ก

2. แบบแผนการเรียนรู้แบบทางเดียวปรากฏในการสอนวิชาต่าง ๆ หลายวิชา และมักจะเกิดขึ้นควบคู่ไปกับแบบแผนการเรียนรู้แบบยึดมาตรฐานเดียวกัน มีเฉพาะในบางวิชาเท่านั้นที่มีแบบแผนการเรียนรู้แบบแลกเปลี่ยน

3. นโยบายของรัฐที่มุ่งใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือเพื่อเตรียมตัวเด็กให้ทำงานในสังคมสมัยใหม่ หรือสังคมอุตสาหกรรม ทำให้ลักษณะของวิชาที่สอนในโรงเรียน ไม่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของเด็ก ทำให้ครูกลายเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ในวิชาการต่าง ๆ ที่สอนในห้องเรียน จึงทำให้เกิดลักษณะการเรียนรู้แบบทางเดียว

4. ลักษณะการจัดโครงสร้างการศึกษาในระบบโรงเรียนที่มีลักษณะแบบราชการตำรวจ ที่มีการสั่งการและควบคุมการปฏิบัติงานจากส่วนบนลงสู่ผู้ปฏิบัติงานส่วนล่างอย่างเคร่งครัด ทำให้ครู ตชด. มีลักษณะของการทำงานตามคำสั่ง ขาดอำนาจอิสระ จึงมุ่งสอนหนังสือตามหลักสูตร และปฏิบัติตามคำสั่งที่ได้รับมอบหมาย ขาดความคิดริเริ่มที่จะปรับปรุงการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน จึงทำให้เกิดการเรียนรู้แบบทางเดียว

5. กระบวนการเรียนรู้แบบยึดมาตรฐานเดียวกัน หรือการเรียนรู้แบบลักษณะเดียว เป็นแบบแผนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในการเรียนการสอนในห้องเรียน ลักษณะสำคัญของการเรียนรู้แบบนี้คือ ครูจะสอนตามหลักสูตรและคู่มือในการสอนที่กำหนดมาจากส่วนกลางอย่างเคร่งครัด ไม่มีการปรับเปลี่ยนสาระของวิชาเรียนให้สอดคล้องกับท้องถิ่นและลักษณะเฉพาะของเด็ก

6. นโยบายต่าง ๆ ที่รัฐได้รวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางก่อให้เกิดการเรียนการสอนในรูปแบบเดียวกันทั่วประเทศ ในการบริหารแบบระบบราชการที่เป็นระบบระเบียบ มีผลทำให้การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนจำกัดอยู่แต่ในห้องเรียนเป็นส่วนใหญ่ สาระของการเรียนรู้ถูกกำหนดจากส่วนกลาง ซึ่งมีผลทำให้การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนมีลักษณะการเรียนรู้แบบยึดมาตรฐานเดียวกัน หรือการเรียนรู้แบบลักษณะเดียว

7. ลักษณะการให้ความดีความชอบโดยเฉพาะในเรื่องการขึ้นเงินเดือน ซึ่งอำนาจผู้บังคับบัญชาในระดับสูง ซึ่งไม่ได้ทำงานใกล้ชิดกับโรงเรียนเป็นผู้ตัดสินใจ มีผลทำให้การให้ความดีความชอบ เป็นไปในลักษณะที่ครูที่ตั้งใจทำงาน รู้สึกว่าไม่ได้รับความเป็นธรรม นับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ครู ตชด.ขาดขวัญและกำลังใจที่จะทุ่มเทให้กับงานสอน ทำให้จัดการเรียนการสอนไปตามที่ถูกกำหนดมาให้ คือเป็นการสอนตามหลักสูตรและคู่มือการสอน นำไปสู่การเรียนรู้แบบทางเดียวและการเรียนรู้แบบยึดมาตรฐานเดียว

8. การเรียนรู้แบบแลกเปลี่ยนนั้นปรากฏอยู่ในการเรียนการสอนเป็นบางวิชา เป็นผลมาจากการที่ครูเชิญปราชญ์ชุมชนมาสอนในโรงเรียน การออกไปฝึกปฏิบัตินอกห้องเรียน การไปดูงาน ทดสอบศึกษา และพูดคุยกับผู้ประสบความสำเร็จในอาชีพต่าง ๆ

การเรียนรู้ในวิถีชีวิต เป็นการเรียนรู้ที่มีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิต เพราะแหล่งในการเรียนรู้มีอยู่ทั่วไปทั้งในครอบครัว ในชุมชน ในวัด ในธรรมชาติ รวมทั้งผู้ให้การถ่ายทอดการเรียนรู้ ซึ่งได้แก่พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย เพื่อน ครู พระ หมอพื้นบ้าน ต้นไม้ สัตว์ ทุกคนทุกสิ่งในโลกนี้ ล้วนเป็นผู้ถ่ายทอด ฉะนั้นการเรียนรู้จึงสามารถเกิดได้ทุกสถานที่ในชีวิต ซึ่งถือได้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นมีความเกี่ยวข้องกันสามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ทั้งสิ้น การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการ

เรียนรู้ตลอดชีวิต ฉะนั้นการเรียนรู้จึงไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นในสถาบันการศึกษาเสมอไป การเรียนรู้เกิดขึ้นโดยผ่านทางครอบครัว ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้โดยใช้วิธีสอนและปฏิบัติจริงไปพร้อมกัน ผู้เรียนจะได้ฝึกฝนไปเรื่อย ๆ เมื่อชำนาญแล้วจะกลายเป็นผู้สอนให้แก่คนรุ่นต่อไป ใช้การสอนด้วยวาจาและการปฏิบัติให้ดู โดยให้ลูกหลานปฏิบัติตามซึ่งทำให้เกิดการเรียนรู้จากตัวแบบเป็นการเลียนแบบจากการกระทำ การเรียนรู้ที่เป็นวิถีชีวิตชุมชนเป็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันระหว่างคนกับคน ระหว่างคนกับธรรมชาติ และระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งล้วนแต่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต การศึกษานี้ได้ขยายแนวคิดในเรื่องการกระจายความรู้ที่ได้นำเสนอไว้ในกรอบแนวคิดที่ว่าในชุมชนมีความหลากหลายในส่วนของการกระจายความรู้ ได้แก่ การทัศนศึกษา ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ผู้นำชุมชนและปราชญ์ชุมชนได้รับจากการศึกษาจากกลุ่มที่ปฏิบัติแล้วประสบผลสำเร็จ อันเป็นวิธีการศึกษาหาความรู้ที่ได้ผลวิธีหนึ่ง ทั้งนี้เพราะได้ศึกษาจากสถานที่จริง ดูจากผลงานและวิธีการกระทำแบบที่ได้ปรับปรุงแล้วในสถานการณ์จริง ผลที่ได้จากการทัศนศึกษาคือสามารถเปลี่ยนวิธีคิด นอกจากนี้ยังมีการเรียนรู้ตามแนวพระราชดำริจากสภาพความเป็นอยู่และการทำมาหากินที่ศึกษาหาความรู้ทางด้านการเกษตรจากพระราชดำริและพระราชดำรัส การละเล่นพื้นบ้าน : กลอนลำ การละเล่นพื้นบ้านนิยมเล่นเพื่อความสนุกสนาน ซึ่งสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น สภาพทางธรรมชาติ และสภาพสังคมวัฒนธรรม เกิดจากความรู้สึกรักนึกคิดและการแสดงออกของชาวบ้านในท้องถิ่น การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นอุบายวิธีของผู้สอน เพราะแทนที่จะสอนตรง ๆ การสอนในแบบการละเล่นพื้นบ้านด้วยบทเพลงกลอนลำพร้อมเสียงแคน ทำให้เป็นการผ่อนคลายความตึงเครียด สนุกสนาน เพลิดเพลิน และสามารถเกิดการเรียนรู้ได้ในที่สุด สำหรับเรื่องการณ์รณรงค์เป็นวิธีการให้เกิดการเรียนรู้วิธีการหนึ่ง การเรียนรู้ที่เป็นวิถีชีวิตชุมชนจึงมีความสำคัญและมีคุณค่าต่อวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลในชุมชนนั้น ๆ ข้อเสนอเชิงทฤษฎีของการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน มีดังนี้

1. ความรู้และระบบความรู้ ระบบความรู้ของชุมชนเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และระหว่างคนกับคน อันเป็นปรากฏการณ์ที่ออกมาในวิถีชีวิตในด้านต่าง ๆ เช่น การทำนา การหาอาหาร การทำจักสาน การทอผ้า การเพาะพันธุ์ และพืชสมุนไพร จะเห็นได้ว่าการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นการเรียนรู้ที่มีอยู่ตลอดเวลา ทั้งอยู่ในวิถีชีวิต

2. เรื่องของการสั่งสมและกระจายความรู้ ภูมิปัญญาเป็นการสั่งสมเป็นระบบคิด ระบบความรู้ ระบบคุณค่า ที่สืบทอดต่อเนื่องกันเกิดจากการกระจายความรู้ภายในกลุ่มครอบครัวและเครือญาติ เป็นการกระจายความรู้ผ่านผู้นำ เป็นการบอกเล่าแบบปากต่อปากจากคนในหมู่บ้านเดียวกัน เป็นการรวมกลุ่มจับกลุ่มพูดคุย เป็นการอ่านเอกสารที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นการถ่ายทอดจากศรัทธา ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตธรรมเนียม และการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ

เช่น จากการศึกษา จากการเรียนรู้ตามแนวพระราชดำริ จากการละเล่นพื้นบ้าน : กลอนลำ และจากการรณรงค์ ซึ่งจะเห็นได้ว่าการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นการเรียนรู้แบบองค์รวม

3. สถาบันสังคมซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้ ในชุมชนมีสถาบันทางสังคม ซึ่งเป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของบุคคลมีรูปแบบและมีจุดประสงค์ที่แน่นอนร่วมกัน ตัวอย่างของสถาบันทางสังคมได้แก่ ครอบครัว วัด และกลุ่มปราชญ์ชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน

4. ครอบครัว เป็นสถาบันหนึ่งที่ถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้แก่สมาชิกในครัวเรือน เนื่องจากครอบครัวเป็นองค์กรทางสังคม ซึ่งมีหน้าที่ขัดเกลาทางสังคมและอบรมถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นโดยเกิดจากประสบการณ์และการปฏิบัติจริงในวิถีชีวิต อันเป็นการเรียนรู้แบบตลอดชีวิต

5. วัด เป็นสถาบันในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นได้ในชุมชนเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเชิงการเรียนรู้ เพราะวัดเป็นสถาบันทางศาสนาที่อบรมถ่ายทอดอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ จริยธรรม ให้ความมั่นคง อบอุ่นทางจิตใจ โดยผ่านพิธีกรรม อันเป็นการเรียนรู้แบบบูรณาการ

6. ปราชญ์ของชุมชนแห่งนั้น ซึ่งในที่นี้ดูจากบุคคลที่มีความชำนาญมีความสามารถเฉพาะทางในด้านต่าง ๆ เช่น มีความสามารถในการรักษาด้วยสมุนไพร อันเป็นการเรียนรู้แบบองค์รวม

7. การสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาความรู้หรือระบบความรู้ของชาวบ้าน เนื่องจากระบบความรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม ระบบความรู้จึงมีการเปลี่ยนแปลงและได้รับการปรับเปลี่ยนไปด้วยเช่น การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงเกิดการประสมประสานการสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาขึ้นใหม่ เพื่อเป็นการรับแนวคิดและรูปแบบการจัดการเข้ามาประสมประสานตามแต่ละบริบทของแต่ละท้องถิ่นและมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรมในชุมชน หรือท้องถิ่นของตนเอง อันเป็นการบูรณาการให้เกิดการเรียนรู้

8. แบบแผนความสัมพันธ์ที่เป็นพื้นฐานสำคัญอย่างหนึ่งและเป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้โดยทั่วไปในหมู่บ้าน การมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งยึดความต้องการพื้นฐานของคนในชุมชนเป็นหลักใหญ่ เป็นแกนกลางของคนในชุมชน จะทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นได้

9. ชุมชนเข้มแข็งร่วมมือร่วมใจด้วยความสัมพันธ์กันค่อนข้างเหนียวแน่น ทั้งนี้เพราะมีกิจกรรมทางสังคมให้คนกลุ่มนี้พบปะกันเป็นประจำ โดยเฉพาะกิจกรรมทางศาสนาที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง นอกจากนี้แล้วคนในชุมชนยังจัดให้มีองค์กรชุมชนที่เป็นแหล่งรวมตัวกันทำงานเพื่อชุมชนเป็นกิจกรรมที่นับได้ว่าเป็นหัวใจในการดำเนินงานกิจกรรมในชุมชน จึงเกิดเป็นปฏิสัมพันธ์แบบให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วม

10. การที่ผู้นำชุมชนยึดความต้องการพื้นฐานของคนในชุมชนเป็นหลักใหญ่จุดเน้นของความสำเร็จอยู่ที่โรงเรียนและชุมชนได้ร่วมมือกันทำให้บรรลุอยู่ที่ความต้องการพื้นฐานของคนในชุมชนโดยรวม ซึ่งจะต้องให้ความช่วยเหลือตรงกับปัญหาความต้องการที่แท้จริงของชุมชน และต้องเป็นความต้องการที่ไม่เกินฐานะและความสามารถของคนในชุมชนที่จะสามารถช่วยกันได้ เช่น สิ่งก่อสร้างที่ใช้ร่วมกันในชุมชน ถนนคอนกรีต สหกรณ์ร้านค้า ปิมน้ำมัน ฯลฯ

11. การริเริ่มและดำเนินการโดยประชาชน เป็นวิธีที่ริเริ่มจากประชาชนผู้สนใจที่ต้องการแก้ไขปรับปรุงสถานภาพเดิมให้ดีขึ้นกว่าเดิม แม้จะเป็นการเริ่มต้นจากกลุ่มคนไม่กี่คนก็สามารถที่จะแก้ไขปัญหาได้ อย่างเช่น การให้ความรู้ซึ่งกันและกัน การทำร้านสหกรณ์ร่วมกัน การทำปิมน้ำมันร่วมกัน การทำร้านค้าสหกรณ์ร่วมกัน การรวมกลุ่มจึงมีพลังในการดำเนินงานได้ดี

12. การเน้นความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและความพร้อมของชุมชนในชุมชนที่ศึกษามีการเน้นความสอดคล้องดังกล่าวอย่างมาก ความพร้อมของชุมชนที่นี้หมายถึงระดับของการยอมรับที่ชุมชนจะผลักดันให้การจัดการเรียนรู้ในชุมชนบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ถ้ามีการดำเนินงานในชุมชนการดำเนินงานจึงต้องคำนึงถึงสภาพแวดล้อมและความพร้อมของชุมชน จึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุด เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในเบื้องต้น

ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน มีแบบแผนและเงื่อนไขของการเรียนรู้ของชุมชนและโรงเรียนซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ ที่มีโอกาสมาเรียนรู้ระหว่างกันได้อันเป็นการเรียนรู้ในลักษณะของการมีส่วนร่วม เพราะการเรียนรู้สามารถเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งเมื่อมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันจะมีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ฉะนั้นปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน จึงอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมประเพณีซึ่งทำให้ปฏิสัมพันธ์ของชุมชนและโรงเรียนได้มีความเท่าเทียมกัน ไม่มีการแบ่งชนชั้นต่างฝ่ายต่างมาช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในชุมชนเดียวกัน ผลแห่งการที่ทั้งชุมชนและโรงเรียนได้ปฏิบัติงานร่วมกัน ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน ทำให้มีผลต่อการเรียนรู้ของครูที่มีต่อชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านได้รู้ปัญหาที่เกิดขึ้นในโรงเรียน ความสัมพันธ์ ดัง

กล่าวจะนำไปสู่การเรียนรู้ที่ต่างฝ่ายต่างเรียนรู้ซึ่งกันและกันหรือการเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันใน
 แนวนอน จากการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นความเสมอภาคที่ชาวบ้าน โรงเรียนและชุมชนปฏิบัติต่อกัน
 ด้วยความเท่าเทียมกัน

／ ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียนจึงเป็นประเด็นที่มีความสำคัญยิ่งต่อ
 การสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่มีคุณค่าและมีความสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคล โดย
 บุคคลสามารถเชื่อมโยงการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนเข้ากับการเรียนรู้ที่ดำรงอยู่ในชุมชน ซึ่งจะมี
 ผลทำให้การเรียนรู้ทั้งในระบบโรงเรียนและในชุมชนไม่มีความแปลกแยกจากกันและกันและยัง
 สามารถส่งเสริมซึ่งกันและกันได้ ข้อเสนอเชิงทฤษฎีของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนในชุมชนและ
 โรงเรียน มีดังนี้

1. การเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแนวนอน เป็นความสัมพันธ์แบบถ้อย
 ที่ถ้อยอาศัย และแบบผ่อนปรนเข้าหากันของชาวบ้านและโรงเรียนทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์กันดี
 ภายในชุมชนเป็นการรวมใจกันด้วยความเอื้ออาทร ทำให้เกิดความเท่าเทียมและเสมอภาค
 ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

2. การบริหารสั่งการของโรงเรียนกับชาวบ้านอีกต่อหนึ่ง มีผลทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ใน
 แบบแนวตั้ง ก่อให้เกิดการเรียนรู้แบบไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นจากโรงเรียนที่มี
 อำนาจเหนือกว่าฝ่ายชาวบ้าน และยังใช้วิธีการบังคับ ผลักดันให้เข้าร่วมกิจกรรม จะด้วยเหตุผล
 ใด ๆ ก็ตาม เช่น การอบรมลูกเสือชาวบ้าน จนทำให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดคิดว่าตนเองไม่มีสิทธิ์โต้แย้ง
 ที่จะไม่เข้าร่วมงานนั้น ๆ ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ที่ไม่เท่าเทียมกัน

3. ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน ที่เปิดโอกาสให้โรงเรียนและบุคคล
 ในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกระบวนการเรียนรู้ เป็นกระบวนการที่คนทุกคนจะเรียนรู้
 จากสภาพการณ์และเงื่อนไขรอบ ๆ ตัว ตลอดจนแสวงหาทางออกจากการเผชิญปัญหา โดยอยู่
 บนพื้นฐานความสัมพันธ์แบบแนวราบ

4. สภาพหมู่บ้านที่โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนตั้งอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทยที่
 อยู่ห่างไกลทุรกันดารอย่างมาก ทำให้ครู ตชด. มิได้ทำหน้าที่ในการจัดการศึกษาในโรงเรียน
 ตชด.แต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังต้องทำหน้าที่เป็นผู้ปกป้องรักษาความสงบตามชายแดนไทยและ
 ทำหน้าที่เป็นตำรวจในการรักษาความสงบภายในชุมชน จึงนำไปสู่การมีปฏิสัมพันธ์กันของ
 โรงเรียนกับชุมชนแบบมิตรสัมพันธ์ในการสอนหนังสือ หรือสร้างโรงเรียนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้
 แก่เด็กและเยาวชนที่ด้อยโอกาสเหล่านั้น ความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือซึ่งกันและกันจึงเกิดเป็นการ

เรียนรู้ร่วมกันขึ้นภายในชุมชน อันจะนำไปสู่การมีปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันในแนวนอน

5. การที่ครู ตชด.คือผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่ต้องเข้าถึงประชาชนและต้องทำหน้าที่สอนนักเรียนไปพร้อม ๆ กัน ทำให้ครู ตชด.มีความสัมพันธ์กับชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม แบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกันจึงนำไปสู่การเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันในแนวนอน

6. ประสบการณ์ตรงที่ผู้เรียนได้รับจากสื่อการเรียนการสอน ประเภทของจริง มีผลต่อการเรียนรู้ เพราะทำให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรง ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่เป็นรากฐานของประสบการณ์ทั้งปวง อันเป็นผลมาจากการนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน ทั้งประเภททรัพยากรบุคคล และแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติในชุมชน จึงนำไปสู่การเรียนรู้แบบแนวนอน

7. การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน โรงเรียน ตชด.บ้านนาสวน ซึ่งมีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยเชิญให้ปราชญ์ชาวบ้านมาช่วยสอน มีการจัดการสาธิตให้มืออย่างหลากหลายนำไปสู่การเรียนรู้แบบแนวนอน

8. การใช้กระบวนการทางสังคม เป็นการดึงความร่วมมือจากแต่ละบุคคลเข้ามาร่วมกัน และมีการบูรณาการและมีความเป็นกลุ่ม เป็นการเห็นประโยชน์เพื่อส่วนรวม ให้ทุกคนแก้ปัญหา ร่วมกัน เป็นการเรียนรู้และคิดค้นกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหา มีการเปิดโอกาสให้มีการอบรม ศึกษาดูงานในรูปแบบการเรียนรู้จากพื้นที่และชาวบ้านที่มีประสบการณ์เพื่อร่วมกันแก้ปัญหา มีการรวมกลุ่มปฏิบัติงานร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน นำไปสู่ความสัมพันธ์แบบแนวนอน

ข้อเสนอแนะ

1. การเรียนรู้ในระบบโรงเรียน

1.1 จากเงื่อนไขเกี่ยวกับการเรียนรู้จากการกำหนดนโยบายจากส่วนกลางในแนวดิ่ง เป็นการกำหนดจากส่วนบนลงมา โดยการใช้แนวความคิดของการใช้อำนาจกลไกของรัฐแบบสั่งการทางเดียวจนทำให้การบริหารจัดการในโรงเรียน ตชด.ไม่ยืดหยุ่น ไม่อิสระเท่าที่ควรทำให้ไม่เกิดการเรียนรู้ใน แนวนอน ดังนั้นการกระจายอำนาจการบังคับบัญชาออกไปจะทำให้โรงเรียนมีอิสระในการบริหารจัดการ อันจะนำไปสู่การเรียนรู้แบบแนวนอน

1.2 จากเงื่อนไขการบริหารจัดการที่ยึดระบบราชการแบบทางเดียว มีครูเป็นศูนย์กลาง มีการเรียนรู้แบบใช้อำนาจบังคับบัญชา ในด้านการเลื่อนขั้นเลื่อนเงินเดือนรวมทั้งหลักสูตรทำให้โรงเรียน ดชด.มีแบบแผนการเรียนรู้ยึดมาตรฐานเดียวกันเกิดการเรียนรู้ในลักษณะเดียว จึงทำให้เกิดความแปลกแยกจากชุมชนในเรื่องของการเรียนรู้ การกระจายอำนาจให้ออกไปยังส่วนภูมิภาค จะทำให้เกิดการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนไม่แปลกแยกจากชุมชน

1.3 การจัดการเรียนการสอน โรงเรียนส่วนใหญ่จัดสื่อการเรียนการสอนโดยมีผู้รับผิดชอบ คือ ครูผู้สอนซึ่งส่วนใหญ่จะใช้สื่อการเรียนการสอนจากของจริง นอกจากนั้นยังรวมถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจากการจัดสื่อการเรียนการสอนประเภทของจริงดังกล่าวเป็นการจัดประสบการณ์ตรงและเป็นรูปธรรมให้กับผู้เรียน โดยหลักสูตรควรทำให้เด็กได้พบกับประสบการณ์ที่เป็นรูปธรรมให้มากที่สุด

1.4 การเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง เพื่อให้ระบบการศึกษาสอดคล้องกับพื้นฐานของครอบครัว อาชีพ และวิถีการดำรงชีวิตในท้องถิ่น ระบบโรงเรียนชุมชนจะเป็นแหล่งที่ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ต่างมาใช้บริการเพื่อการเรียนรู้ การจัดการเรียนรู้จึงจำเป็นต้องให้มีความยืดหยุ่น คล่องตัว และมีความหลากหลาย การศึกษาที่ต่อเนื่องจะอำนวยความสะดวกให้กับชุมชนในท้องถิ่นเป็นอย่างมาก โรงเรียนจะเป็นแหล่งวิชาความรู้ ฝึกทักษะประสบการณ์ต่าง ๆ ให้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่โดยสอดคล้องกับความเป็นจริง สภาพปัญหา ความต้องการของประชาชน และประชาชนในท้องถิ่นนั้นก็มีส่วนร่วมในการกำหนดการจัดการศึกษาการจัดระบบการเรียนรู้อีกด้วย

1.5 การจัดการศึกษาโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน ที่จะเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด จะต้องระดมทรัพยากรที่มีอยู่ทั้งในและนอกชุมชน สร้างเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อให้ประชาชนได้เกิดการเรียนรู้ได้รอบด้านและเชื่อมโยงความรู้ได้ เครือข่ายที่สำคัญในชนบท มีปราชญ์ชุมชน ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ สถาบันศึกษาในรูปของราชการ กลุ่มต่าง ๆ ของประชาชนในชนบท ซึ่งมีทั้งรูปแบบของทางการและนอกทางการ

1.6 การจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาต้องเป็นการจัดการศึกษาที่สมบูรณ์แบบในตัว มีเด็กจบการศึกษาสามารถนำความรู้ไปใช้พัฒนาอาชีพ เลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ การศึกษาต้องสัมพันธ์กับชีวิตจริงในชุมชนโดยเฉพาะในเขตชนบท โรงเรียนต้องเป็นแหล่งความรู้และฝึกทักษะด้านต่าง ๆ ให้กับประชาชนในชุมชนนั้น ๆ โอกาสที่ชุมชนท้องถิ่นจะสามารถฟื้นฟูสมรรถภาพของตนขึ้นมาได้ คือจะต้องจัดการเรียนศึกษาทุกระดับให้ประสานเชื่อมโยงเป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ร่วมกัน

2. การเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน

2.1 ควรจัดกระบวนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน อันเป็นรากฐานของการจัดการศึกษา การเรียนรู้จึงควรจัดโดยคนในชุมชน จึงจะตรงกับความต้องการของชุมชนนั้น ๆ เพราะชุมชนมีศักยภาพเพียงพอที่จะจัดการศึกษาให้แก่ตนเองได้ และการจัดการศึกษาที่ภูมิกั้น ชุมชนต้องมีส่วนร่วมและมีบทบาทร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการจึงจะเกิดประโยชน์สูงสุดต่อสังคมไทย เพราะการมีส่วนร่วมโดยตรงของชุมชนในท้องถิ่น เป็นเงื่อนไขจำเป็นต่อการส่งเสริมการเรียนรู้ และการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชนได้อย่างดีที่สุด คือสามารถแก้ปัญหาให้กับชุมชนได้อย่างแท้จริง

2.2 การใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นมีประโยชน์อย่างมาก เนื่องจากทรัพยากรท้องถิ่นเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติหรือทรัพยากรบุคคล โดยเฉพาะทรัพยากรบุคคลถือได้ว่ามีคุณค่าที่สุด เช่น ปราชญ์ชุมชน การสร้างกระบวนการเรียนรู้ จึงควรให้ความสำคัญกับบุคคลซึ่งเป็นผู้รู้ในชุมชน ให้เข้ามามีส่วนร่วมให้มากที่สุด

2.3 การประสานกิจกรรมหลายด้านเข้าด้วยกันในลักษณะที่เป็นองค์รวม เพราะปัญหาในชุมชนในแต่ละหมู่บ้านมิใช่จะมีเพียงปัญหาเดียว หากแต่มีหลายปัญหาด้วยกัน ดังนั้นการประสานกิจกรรมด้านต่าง ๆ เช่น ทางด้านการเกษตร การศึกษา การสาธารณสุข การปกครอง ฯลฯ ให้ประกอบขึ้นเป็นเป้าหมายร่วมกัน ล้วนเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อชุมชน โดยยึดความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นเป็นหลักแทนที่จะยึดเอากระทรวง ทบวง กรม หรือหน่วยงานที่รับผิดชอบเป็นหลักอย่างที่เคยปฏิบัติกันมา การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างบุคคลในท้องถิ่น หรือการสนับสนุนการเรียนรู้โดยอาศัยภูมิปัญญา

3. ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน

3.1 ระบบโรงเรียนในอนาคต ควรมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ทั้งในชั้นเรียนและวิถีชีวิตในชุมชนให้สัมพันธ์กัน กล่าวคือ การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องเชื่อมโยงกับสภาพปัญหาความต้องการและศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบหรือนอกระบบโรงเรียน

3.2 ควรมีการจัดการศึกษาให้หลากหลายสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนในท้องถิ่น ระบบของโรงเรียนจะต้องมีหลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้ส่วนหนึ่งที่เหมือนกัน แต่อีกส่วนหนึ่งจะต้องสอดคล้องสัมพันธ์กับความต้องการและวิถีชีวิตของชุมชนในท้องถิ่น เพราะแต่ละท้องถิ่นมี

ความแตกต่างกัน ทั้งสภาพภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติ อาชีพ ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษา ศาสนา ความเป็นอยู่ ตัวแปรเหล่านี้ล้วนเป็นองค์ความรู้ ที่ควรค่าแก่การเรียนรู้ของชุมชนในท้องถิ่นดังกล่าว ซึ่งองค์ความรู้ที่ควรนำมากำหนดแนวทาง การจัดกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ พื้นฐานสิ่งแวดล้อม และความหลากหลายของชุมชนท้องถิ่น

3.3 กระบวนการเรียนรู้จะต้องมีส่วนในการฟื้นฟูและพัฒนาองค์ความรู้ของชุมชนให้ดียิ่งขึ้น เพื่อให้ระบบการเรียนรู้ และระบบการจัดการศึกษาได้ประสานสัมพันธ์ไปกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น โดยไม่จำเป็นต้องแบ่งแยกเป็นระบบในและนอกระบบโรงเรียนอีกต่อไป

3.4 การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น การจัดการเรียนรู้ให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ จะต้องส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเต็มที่ในกระบวนการจัดการศึกษา โดยรัฐจะต้องกระจายอำนาจสู่ชุมชนท้องถิ่น หรือต้องยอมรับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินการจัดการศึกษาในโรงเรียน สถานศึกษาต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานทางการศึกษาเพื่อให้การจัดการศึกษาสอดคล้องกับชุมชนมากขึ้น การมีส่วนร่วมของท้องถิ่นนั้นไม่ใช่เพียงแต่มีตัวแทนเข้ามามีบทบาท ร่วมในการกำหนดเนื้อหาสาระของหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเท่านั้น แต่ต้องหมายถึงการนำเอาองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นนั้นเข้าไปประกอบเป็นฐานของการกำหนดหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเกิดขึ้นมาจากการปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน การสำนึกและรับรู้ในคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น นับเป็นเงื่อนไขที่จะส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่กระบวนการปรับหลักสูตรการเรียนการสอนให้สัมพันธ์สอดคล้องต่อชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง

3.5 การเน้นการพึ่งตนเองและการมีส่วนร่วม จุดเริ่มต้นคือทางราชการหรือโรงเรียนต้องเข้าไปช่วยเริ่มให้การสนับสนุนทางด้านวิชาการ เช่น การสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ การสนับสนุนอาคารสถานที่ การ สนับสนุนวิชาความรู้ และเมื่อดำเนินการไปแล้วจะต้องให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองต่อไปให้ได้ เพื่อให้สามารถดำเนินโครงการต่อไปได้ในที่สุด เป็นการเพิ่มภาระหน้าที่ให้แก่ คณะกรรมการ หมู่บ้าน คณะกรรมการโรงเรียนหรือคณะกรรมการศึกษา ได้เข้ามาร่วมรับผิดชอบดูแลต่อไป โดยโรงเรียนใช้การกระตุ้นและจูงใจให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้โดยการเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนนับตั้งแต่การระบุถึงปัญหาและความต้องการ จนถึงขั้นการประเมินผล

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. หน่วยงานทางการศึกษาควรได้ทำการวิจัยเพื่อให้เข้าใจแนวคิดเรื่องปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียนให้ชัดเจนทั้งในระดับผู้บริหารสั่งการและระดับปฏิบัติงานในพื้นที่ เพื่อให้สามารถสนับสนุนและทำความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติการ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันอย่างเท่าเทียมกันในแว่นอน ไม่ใช่ให้โรงเรียนเป็นเพียงฝ่ายรับนโยบายจากเบื้องบน ด้วยวิธีการบริหารสั่งการในแนวดิ่งจนทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันน้อย

2. ควรศึกษาถึงเรื่องการเรียนรู้ของชุมชนและโรงเรียน เพื่อให้เกิดประเด็นปัญหาการวิจัยที่ว่า ทำอย่างไรในชุมชนอื่น ๆ จึงจะได้รับประโยชน์จากการมีปฏิสัมพันธ์กับโรงเรียน ในการทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน โดยเฉพาะในด้านการจัดการเรียนการสอนให้เอื้อประโยชน์ต่อประชาชนชนบทที่เป็นบุคคลส่วนใหญ่ของประเทศ ทั้งยังเป็นการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนควบคู่กันไปกับการพัฒนาโรงเรียนด้วย

3. ควรใช้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีและข้อเสนอแนะที่ได้จากงานวิจัยนี้เป็นแนวทางในการศึกษาในชุมชนและโรงเรียนที่มีบริบทเป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพฯ ในเมืองเล็ก หรือในชุมชนเกษตรกรรมและชุมชนอุตสาหกรรม ฯลฯ เพื่อดูความหลากหลายและเพื่อขยายคำอธิบายเรื่องเกี่ยวกับการมีปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน เพื่อส่งผลถึงการจัดการเรียนรู้ร่วมกันต่อไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กิตติพิศ ศิริสูตร. การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นตามหลัก
สูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ในโรงเรียนร่วม
พัฒนาการใช้หลักสูตร สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสุพรรณบุรี. วิทยานิพนธ์
ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538. อัดสำเนา.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. “เจ็บไข้ได้ป่วย,” ใน แนวคิดไทย. หน่วยที่ 12. เอกสารประกอบการ
สอน สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ 3. นนทบุรี :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2539.
- กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. สรุปผลการสัมมนาทางวิชาการเรื่องวัฒนธรรม
เอเชียอาคเนย์ : ความคล้ายคลึงในวิถีชีวิต. วันที่ 26-28 มิถุนายน 2539 ณ โรงแรม
รอยัลริเวอร์ กรุงเทพมหานคร, 2540.
- คณะกรรมการการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์. การศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์ : สู่ความก้าวหน้า
และความมั่นคงของชาติในทศวรรษหน้า ข้อเสนอปฏิรูปการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ :
เอกสารประกอบการประชุมสมัชชาการศึกษา ธนาคารกสิกรไทย สำนักงานใหญ่
ราชบุรีบูรณะ. วันที่ 26 มกราคม พ.ศ.2539.
- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. การศึกษาในวิถีสหชน : ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย
(ฉบับร่าง). โครงการศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของโรงเรียนกับชุมชนในการจัดการ
ศึกษา. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ม.ป.ป.
- คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. การสัมมนาทางวิชาการ เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2534.
- ✓ คณะอนุกรรมการวางแผนพัฒนาคนและสังคม. “แผนพัฒนาคนและสังคม,” ใน แผนพัฒนา
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544). กรุงเทพฯ : สำนักงาน
คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2540.
- โครงการส่วนพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สำนักงาน. โครงการ
พัฒนาเด็กและเยาวชนในถิ่นทุรกันดาร ตามพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
สยามบรมราชกุมารี. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.
- คำรณ ลีวานิช. การพัฒนาตำรวจตระเวนชายแดนเพื่อความมั่นคง. เอกสารวิจัยส่วนบุคคล
นักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ 36 ประจำปีการศึกษา 2537.
- งามพิศ สัตย์สงวน. การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทยและนานาชาติ. จัด
โดยภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ชมรม
ผู้ปกครองภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย. วันที่ 18 กรกฎาคม 2539.

- จักรกฤษณ์ คุ่มรอบ, ร.ต.อ. สภาพและปัญหาการบริหารโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน สังกัด กองบังคับการตำรวจตระเวนชายแดน ภาค 3. ปริญญาโท กศ.ม.พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2535. อัดสำเนา.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. ภูมิปัญญาแห่งอีสาน : รวมบทความอีสานคดีศึกษา. ภาควิชาภาษาไทย และภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. เนื่องในสัปดาห์มนุษยศาสตร์และวิทยาการพื้นบ้าน 20 ปี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม “วันวิชาการ”, 2531.
- จารุบุตร เรืองสุวรรณ. “การพัฒนาเศรษฐกิจกับวัฒนธรรมท้องถิ่น,” เอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นกับการพัฒนาประเทศ : กฎหมายของชะล่า. การประชุมสัมมนาคณะกรรมการโครงการสำรวจเอกสารโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ณ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม วิทยาลัยครูมหาสารคาม. วารสารศิลปวัฒนธรรม. 5 (7) : 44 ; 7 พฤษภาคม 2527.
- _____. ประวัติบางเรื่องเกี่ยวกับภาคอีสาน. เอกสารนิทรรศการไทยอีสานบ้านเฮา ครั้งที่ 2. วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, ม.ป.ท., 2521.
- จิราภรณ์ ภัทรภานุภัทร. สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของไทย. รายงานผลการวิจัยทุนโครงการไทยศึกษา. ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ และอมรวิชัย นาครทรรพ. “การปรับโครงสร้างการจัดการศึกษา : โอกาสก้าวสู่สังคมแห่งปัญญาและการเรียนรู้,” ใน การปฏิรูปการศึกษาไทย : การสร้างสรรค์ภูมิปัญญา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการและมูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2539.
- จำนง แรกพินิจ. “เกษตรธาตุสี่บนพื้นฐานภูมิปัญญาไทย : ประสพการณ์ของปะหรณ หมดหลี,” ใน ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2526.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิหมู่บ้าน, 2537.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. “วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ,” ใน ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน. บรรณาธิการโดย วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
- ชยันต์ วรรณะภูติ. “การกำหนดกรอบคิดในการวิจัยเชิงคุณภาพ,” ใน คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. บรรณาธิการโดย อุทัย ดุลยเกษม. หน้า 29-62. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2537.
- _____. “การศึกษาเกี่ยวกับทางเลือกในการพัฒนา,” ใน การศึกษากับการเปลี่ยนแปลงสังคม. บรรณาธิการโดย ลำลี ทองธิว. โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 100 ปีแห่งการปฏิรูประบบราชการ : วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

ชาคริต จุลกะเสวี. “ไฟ ไม่เอนกประสงค์,” วารสารไทย. ฉบับปฐมฤกษ์ 1 : 54-56 ; มกราคม 2524.

✓ ชินรัตน์ สมสืบ. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท. โครงการส่งเสริมการแต่งตำรา. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2539.

ชูเกียรติ ลิ้มวรรณ. ระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นภาคเหนือ. รายงานการวิจัย. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535.

ชูศักดิ์ แสนปัญญา. “เราควรจะจัดการศึกษาเพื่อสังคมหรือปัจเจกบุคคล,” วารสารการศึกษาแห่งชาติ. 26(3) : 54-62 ; กุมภาพันธ์-มีนาคม 2535.

ตำรวจตระเวนชายแดน, กองบัญชาการ. วารสารตำรวจตระเวนชายแดนปริทัศน์. (5) : 11-12 ; กรกฎาคม-กันยายน 2532.

_____. โรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมในความรับผิดชอบกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน ปีการศึกษา 2537. ม.ป.ป. อัดสำเนา.

_____. โรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. กรุงเทพฯ : 2525.

_____. เอกสารประกอบการบริหารโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคม (กรณีจัดตั้งและมอบโอนโรงเรียน. กรุงเทพฯ : กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน, 2529.

ถาวร โกวิทยากร. “การเกษตรพื้นบ้าน,” ใน ผลกระทบจากการพัฒนาและปฏิกริยาวัฒนธรรมของชาวบ้าน. เอกสารสรุปการสัมมนาวัฒนธรรมกับงานพัฒนา จัดโดยโครงการศึกษาทางเลือกเพื่อการพัฒนา. คณะเกษตร มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2527.

นิโคลัส เบนเนท. โรงเรียนชุมชน : สถาบันเพื่อการพัฒนาชุมชนในแนวความคิดใหม่ทางการศึกษา. แปลโดย วิทยากร เชียงกุล. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โพธิ์สามต้นการพิมพ์, 2518.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “การเมือง การศึกษาในสังคมไทยถึงเวลาต้องปฏิรูป ทำไม อะไร อย่างไร,” ใน จดหมายเหตุสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 15 (12) : 59-88 ; มกราคม-ธันวาคม 2539ก.

_____. “คืนการศึกษาแก่ประชาชน,” ใน วิกฤติการณ์การศึกษาไทย. เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาเรื่องภาวะวิกฤตของระบบการศึกษาไทยในยุคปัจจุบัน : ความเป็นจริงและทางเลือก. วันที่ 20-22 ตุลาคม 2539ข.

- นิธิ เอียวศรีวงศ์. สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ : กรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา (ผสพ.), 2539ค.
- _____. “ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร,” วารสารทิศทางไท. 5 : 1-10 ; สิงหาคม 2536.
- _____. เชิงอรรถสังคมไทยในสายตานักวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2532ก.
- _____. “วัฒนธรรมคือระบบความสัมพันธ์,” วารสารศิลปวัฒนธรรม. 10(9) : กรกฎาคม 2532ข.
- _____. “การศึกษาเพื่อฟื้นฟูศักยภาพชุมชน,” ใน ทิศทางหมู่บ้านไทย. บรรณาธิการ โดย เสรี พงศ์พิศ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2530.
- นารี สาริกฤติ. วัฒนธรรมพื้นบ้านของจังหวัดฉะเชิงเทรา. ฉะเชิงเทรา : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์วิทยาลัยครูฉะเชิงเทรา, 2528.
- นภาพร หะวานนท์. “องค์ความคิดทางด้านพัฒนศึกษาศาสตร์,” ใน พัฒนศึกษาศาสตร์ศาสตร์แห่งการเรียนรู้และถ่ายทอดการพัฒนา. บรรณาธิการโดย นภาพร หะวานนท์. หน้า 15-28. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2539.
- _____. วิธีการศึกษาสังคมและพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2538.
- นภาพร หะวานนท์. “ทฤษฎีฐานราก : ทางเลือกในการสร้างองค์ความรู้,” ใน พัฒนศึกษาศาสตร์ : ศาสตร์แห่งการเรียนรู้และถ่ายทอดการพัฒนา. บรรณาธิการโดย นภาพร หะวานนท์. หน้า 97-108. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2539.
- _____. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2536.
- บุญเทียน ทองประสาน. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในงานพัฒนา. กรุงเทพฯ : สมาคาคทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2531.
- บุญเชิด รัตนานนท์และวสันต์ จันทรวงศา. พื้นฐานการศึกษา (กศ.111). เอกสารประกอบการสอนวิชาการศึกษา ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา. คณะวิชาครุศาสตร์ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา, ม.ป.ป.
- เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์. ระเบียบสังคม-ระบบการศึกษา : บทวิพากษ์ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับรัฐ Education and the Social order. แปลโดย สุวรรณา วงศ์ไวยวรรณ สถาอานันท์. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คปไฟ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2533.

- ประเวศ วะสี. การพัฒนาพลังสร้างสรรค์องค์กร. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, 2540.
- _____. “ปฏิรูปการศึกษาไทย การยกเครื่องทางปัญญา : ข้อเสนอเชิงกลยุทธ์และมาตรการ,” ใน การปฏิรูปการศึกษาไทย : การสร้างสรรค์ภูมิปัญญา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการและมูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2539.
- _____. ยุทธศาสตร์ทางปัญญาไทยแห่งชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2538.
- _____. “การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยเพื่อพัฒนา,” วารสารชุมชนพัฒนา. 1(5) : 2530. ประดิษฐ์ อูปรมย์. “จิตวิทยาเกี่ยวกับผู้สอนในระบบ,” ใน 20202 วิทยาการการสอน หน่วยที่ 4. เอกสารประกอบการสอน สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2532.
- ประดิษฐ์ จิระเดชประไพ. การดำรงอยู่และปรับเปลี่ยนของระบบการแพทย์พื้นบ้าน : ศึกษากรณีการใช้สมุนไพร ในจังหวัดพิษณุโลก. วิทยานิพนธ์ กศ.ด.(พัฒนศึกษาศาสตร์) กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2540. อัดสำเนา.
- ปรีชา คัมภีรปกรณ์. “การวางแผนพัฒนาโรงเรียน,” ใน 23302 การวางแผนพัฒนาโรงเรียน. หน่วยที่ 4. เอกสารประกอบการสอน สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : นกักรพิมพ์, 2524.
- ปรีชา อุตระกุล. การสัมมนาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน. ณ ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาศาธารณสุขมูลฐานจังหวัดขอนแก่น. วันที่ 5-7 มกราคม 2530.
- _____. นานาพรรณณะเกี่ยวกับ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น,” วารสารการศึกษาแห่งชาติ. 6(22) : 9 ; พฤษภาคม 2531.
- ปราณี วงศ์ยะรา. ครุกระเดื่องและวัฒนธรรมตำรวจ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2538.
- ปรัชญา เวสารัชช. รายงานการวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมเพื่อการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.
- ปรัชญา เวสารัชช และอภิชัย พันธเสน. ปฏิรูประบบราชการเพื่ออนาคต. กรุงเทพฯ : ธารวิมล, 2540.
- ผาสุก มุทธเมธา. คติชาวบ้านกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, 2540.
- พรทิพย์ อินทิวโรทัย. การวิเคราะห์รูปแบบความเป็นครูและกระบวนการถ่ายทอดความรู้ของครูมนตรี ตราโมท ในกลุ่มผู้สืบทอดที่ต่างกัน. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539. ถ่ายเอกสาร.

- พรศักดิ์ พรหมแก้ว. รวมบทความทางวิชาการวัฒนธรรมศึกษา : ที่ทรงคุณค่าวัฒนธรรม. สถาบันทักษิณศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ, ม.ป.ท., 2541.
- เพ็ญสิริ จีระเดชากุล. “อุบัติการณ์ความเข้มแข็งของชุมชน,” ใน องค์ความคิดในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน. เอกสารประกอบการสัมมนา เล่ม 1 จัดโดยโครงการพัฒนาด้านความเข้มแข็งของชุมชน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.
- _____. การศึกษาของชาวเขาในประเทศไทย. เอกสารวิจัยหมายเลข 2 ชุดโครงการวิจัยประเมินสถานภาพองค์ความรู้ เรื่อง “สถานภาพและการดำรงชีวิตของชาวเขาและชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย”. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2541. อัดสำเนา.
- _____. “กระบวนการทัศน์ของการพัฒนาและการศึกษา : วัฏวนของวิกฤตทางจริยธรรมในสังคมไทย,” ใน พัฒนศึกษาศาสตร์ ศาสตร์แห่งการเรียนรู้และถ่ายทอดการพัฒนา. บรรณาธิการโดย นภาพร หะวานนท์. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2539.
- พรพิไล เลิศวิชา. “ศักยภาพของชนบทไทย เรื่อง พลวัตไทย มุมมองจากเศรษฐศาสตร์การเมือง,” ใน เศรษฐศาสตร์การเมือง 1991. บรรณาธิการโดย ผาสก พงษ์ไพจิตร และสังคีต พิริยะรังสรรค์. กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โครงการสนับสนุนของมูลนิธิฟรีดริช เอแบรท, 2534.
- พันทิพา อุทัยสุข. “ปัจจัยเสริมการเรียนรู้การสอน : ปฏิสัมพันธ์ในห้องเรียน,” ใน 20101 พื้นฐานการศึกษา หน่วยที่ 5. เอกสารประกอบการสอน สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, 2540.
- พยุขพร ไตรรัตน์สิงห์กุล. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการถ่ายทอดหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานบ้านหนองป่าตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537. อัดสำเนา.
- พนมพร ชันธิไชย. กระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรมการปลูกยางพาราของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์ กศ.ด.(พัฒนศึกษาศาสตร์). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2534. อัดสำเนา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรมกับปรัชญาการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. กรุงเทพฯ : เอส อาร์ พรินติ้ง, 2539.
- ไพฑูรย์ ลินลารัตน์. “บทบาทของโรงเรียนต่อชุมชน,” ใน เอกสารการสอนชุดวิชาโรงเรียนกับชุมชน. กรุงเทพฯ : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2539.

พนิดา ศรีธรรมมา. สภาพปัญหาของโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนที่ตั้งอยู่ในภูมิภาคต่างกัน.

วิทยานิพนธ์ ค.ม.(สารัตถศึกษา). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

ถ่ายเอกสาร.

ยุทธพล พิภมมงคล. การเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายแรงงานของชาวชนบท. วิทยานิพนธ์
ศศ.ม (การศึกษานอกระบบ). เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538. ถ่ายเอกสาร.

รุ่ง แก้วแดง. ปฏิวัติการศึกษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2541.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. สังคมเศรษฐกิจโลก : โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ :
บริษัทสื่อเสรี จำกัด, 2540.

_____. สังคมเศรษฐกิจไทยในทศวรรษ 2550 : ยุทธศาสตร์การพัฒนาในยุค
โลกาวัตตร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.

ลิขิต อีระเวดิน. กระทรวงศึกษาธิการ : ปัญหาและการปฏิรูปรายงานผลการวิจัยในโครงการการ
บริหารเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ระยะที่ 2 ปีที่ 1. เอกสารหมายเลข 11 ของ
มูลนิธิสถาบันการวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, ม.ป.ป.

วิจิต นันทสุวรรณ. “ภูมิปัญญาชาวบ้านในงานพัฒนา,” วารสารสังคมพัฒนา. 8(7) : 2528.

วิฑูรย์ ปัญญากุล. ตำนานประชาชน : สายธารสู่ศตวรรษที่ 21. บรรณาธิการโดย วิฑูรย์ ปัญญากุล.
กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535.

วิบูลล์ สีสวรรณ. เครื่องจักสานในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
โอเดียนสโตร์, 2539.

วิมาลา ศิริพงษ์. การสืบทอดวัฒนธรรมดนตรีไทยในสังคมไทยปัจจุบัน ศึกษากรณีสกุล
พาทยโกศล และสกุลศิลปบรรเลง. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2534. อัดสำเนา.

วิวัฒน์ชัย อัดถากกร. “ยุทธศาสตร์การพัฒนากับการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง,” ใน การจัดการ
ศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง. บรรณาธิการโดย โอวาท สุทธนารักษ์. กรุงเทพฯ : กลุ่มศึกษา
ปัญหาและทิศทางการศึกษาไทย, 2530.

_____. “แนวคิดในการพัฒนา : ระบบการครอบงำสังคมไทยของประเทศตะวันตก,” ใน
วารสารเศรษฐศาสตร์. มกราคม-มีนาคม 2527.

วรพจน์ วิศรุตพิชญ์. “หลักการรวมอำนาจ,” ผู้จัดการรายวัน. 14 ธันวาคม 2537. หน้า 11.

วีระ บำรุงรักษ์. “สถาบันการศึกษาในแง่สังคม,” ใน 12303 สังคมไทย. หน่วยที่ 6.

เอกสารประกอบการสอน สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2533.

วุฒิชัย มูลศิลป์. “การปฏิรูปการศึกษารัชกาลที่ 5 ถึง พ.ศ.2475,” ใน 200 ปี ของการศึกษา
ไทย. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2525.

สมเกียรติ วันทะนะ. “การศึกษากับการไม่มีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาประเทศ,”

วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง 2(3) : 21-46 ; มกราคม 2526.

สมชาย นิลอาธิ. วิถีความคิด-วิถีชีวิตชาวอีสาน. บรรณาธิการโดย สมชาย นิลอาธิ และ

จารุวรรณ ธรรมวัตร โครงการสร้างเสริมศักยภาพกลุ่มนักวิจัยอีสานคดีเมธีวิจัยอาวุโส
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย จัดพิมพ์โดย อาศรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคม
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2541.

สมนึก นนทจันทร์. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540-2544). สำนัก
งานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎมนตรี. กรุงเทพฯ
: รุ่งธนเกียรติออฟเซ็ท, 2539.

สมปอง ขาวสมบูรณ์. “การจัดกระบวนการเรียนรู้ : กรณีโรงเรียนวัดจันทร์,” ใน การศึกษาใน
วิถีชุมชนรูปแบบและการปฏิบัติ. กรุงเทพฯ : โครงการศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของ
โรงเรียนกับชุมชนในการจัดการศึกษา. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,
2540.

เสน่ห์ จามริก. แนวทางการพัฒนาการศึกษา : บทวิเคราะห์เบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2537.

_____. แนวทางพัฒนาการศึกษาไทย : บทสังเคราะห์เบื้องต้น. กรุงเทพฯ : สำนักงาน
คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ และสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2533.

_____. “นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุทธศาสตร์ การพัฒนาปัจจุบันของ
ประเทศไทย,” ใน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. บรรณาธิการโดย ทวีทอง
หงษ์วิวัฒน์. ศูนย์ศึกษา นโยบายสาธารณะสุข มหาวิทยาลัยมหิดล. กรุงเทพฯ : ศักดิ์
โสภณการพิมพ์, 2527.

เสรี พงศ์พิศและคณะ. ปฏิรูปการศึกษาเพื่อปวงชน แล้วชาวบ้านจะเข้าสู่ศตวรรษที่ 21
ได้อย่างไร. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2538.

เสรี พงศ์พิศ. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1. บรรณาธิการโดย เสรี พงศ์พิศ
มูลนิธิหมู่บ้านและมูลนิธิภูมิปัญญา. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป
จำกัด, 2535.

_____. บรรณาธิการ. ทิศทางหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2531.

สุขสันต์ พ่วงกลัด. การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับภูมิปัญญาไทยในการถ่ายทอดการ
บรรเลงซอสามสาย. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
อัดสำเนา.

สุจรีต บัวพิมพ์. “โบราณอุบาย. ชุด บันทึกจากท้ายไร่,” หนังสือในโครงการส่งเสริมวัฒนธรรม
ไทย ภูมิปัญญาชาวบ้าน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปัญญาสยาม, 2536.

สุดใจ ทศพร. ศิลปศึกษา. วิธีสอนดนตรี ขั้วร้อง ฟ้อนรำ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สกุลทิพย์, 2528.

สุภรณ์ ศรีพหล. “หลักกระบวนการบริหาร : การประสานงาน,” ใน 23301 หลักและระบบบริหารการศึกษา. หน่วยที่ 5. เอกสารประกอบการสอน สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหมิตร, 2528.

สุวรรณี ทศนาภิรมย์. การผลิตและการส่งเสริมการจำหน่ายสินค้าหัตถกรรมไทยประเภทเครื่องจักสานไม้ไผ่-หวาย. วิทยานิพนธ์ บ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526. อัดสำเนา.

สุรเชษฐ เวชพิทักษ์. รากฐานแห่งชีวิตวัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2533.

สุรวุฒิ ปัดไธสง. Civic Education : เน้นด้านการศึกษานอกโรงเรียน. เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการ ครั้งที่ 1 กลุ่มศึกษา Civic Education. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วันที่ 19 มกราคม 2541ก.

เอกสารประกอบการสอนวิชาพื้นฐานทางสังคมสำหรับการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วันที่ 20 มกราคม 2541ข.

สุรัชย์ เครือประดับ. ไหว้ครูดนตรีไทย ใน มุลนิธิหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้ว, 2524.

สุวิทย์ อีธศาวัต และณรงค์ อุปัญญา. การเปลี่ยนแปลงวิถีครอบครัวและชุมชนอีสานกรณีทะเลจังหวัดมุกดาหาร. ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. สนับสนุนการวิจัยโดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2540.

สิริวรรณ ศรีพหล. “โรงเรียนในฐานะที่เป็นระบบสังคม : ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มบุคคลในโรงเรียน,” ใน 20101 พื้นฐานการศึกษา. หน่วยที่ 11. เอกสารประกอบการสอน สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. กรุงเทพฯ : นำกัการพิมพ์, 2523.

สีลาภรณ์ นาคทรพรพ และคณะ. “รายงานการศึกษารูปแบบการดำเนินงานในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของครูและโรงเรียนในการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดในประเทศไทย,” วารสารวิจัยการศึกษา. ศูนย์สารสนเทศทางการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 19(4) : 25 ; เมษายน-พฤษภาคม 2539.

สงบศึก ธรรมวิหาร. แนวคิดและวิธีการของมนตรี ตราโมท ในการอนุรักษ์และถ่ายทอดดนตรีไทยและเพลงไทย. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533. อัดสำเนา.

สามารถ จันทรสุรีย์. “ภูมิปัญญาชาวบ้านรากฐานในการพัฒนาบ้านเมือง,” วารสารวัฒนธรรมไทย. 11(2) : 29 ; กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2533.

ลำลี ทองธิว และคณะ. กรณีศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาหลักสูตรงานไม้แกะสลักและงานไม้สำหรับนักเรียนในโครงการขยายโอกาสทางการศึกษา โรงเรียนบ้านต้นแก้ว ชุมชนบ้านฉวาง จังหวัดเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2541. อัดสำเนา.

สันทนีย์ ผาสุข. การปฏิบัติงานของครูตำรวจตระเวนชายแดนในการพัฒนาจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมให้แก่เยาวชนในถิ่นทุรกันดาร. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

ศิริกาญจน์ โกสุมภ์. การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนเพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน. วิทยานิพนธ์ กศ.ด.(พัฒนศึกษาศาสตร์). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2542. อัดสำเนา.

ศิริพร ณ ถลาง. “สังคมไทย : ความเป็นมา ภาวะวิกฤติและทิศทางการเป็นไป,” ใน 10151 ไทยศึกษา. หน่วยที่ 15. เอกสารประกอบการสอน สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชพิมพ์ครั้งที่ 3. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2538.

อุทุมพร. หมื่นทำการ. การถ่ายทอดเทคโนโลยีหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ ศึกษาเฉพาะกรณีเขตตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี. วิทยานิพนธ์ นศ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529. อัดสำเนา.

เอี่ยม ทองดี. ข้าว : วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง. สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538.

อุทัย บุญประเสริฐ. การศึกษากับการพัฒนา และความสัมพันธ์กับการพัฒนาประเทศ. สระบุรี : โรงพิมพ์ปากเพียวการช่าง, 2529.

อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์. ระบบการศึกษากับชุมชน : กรอบความคิดและข้อเสนอเพื่อการศึกษาวิจัย. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2540.

อุทัย ดุลยเกษม. “การปฏิรูปการศึกษา ความหมาย ขอบเขตและความเป็นไปได้,” ใน การปฏิรูปการศึกษาไทย : การสร้างสรรค์ภูมิปัญญา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการและมูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2539.

_____. “คุณภาพประชากรกับการศึกษา,” ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่องคุณภาพประชากรในทศวรรษหน้า. บรรณาธิการโดย กฤตยา อาชวนิจกุล กุศลสุนทรธาดา และอรทัย อาจอ่ำ. นครปฐม : เอกสารทางวิชาการหมายเลข 155. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2534.

- อุทัย ดุลยเกษม. “การจัดการศึกษาของไทยในสามทศวรรษที่ผ่านมา (2503-2530),” ใน พุทธ ศาสนากับการศึกษาไทย : แนวคิดและประสบการณ์. บรรณาธิการโดย พระเดชพระคุณ เมธรงกูโร. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2531.
- อุทัย ดุลยเกษม. “การศึกษา : เครื่องมือของผู้มีอำนาจเพื่อการครอบงำทางอุดมการณ์,” วารสารเศรษฐศาสตร์. 2-7 ; มกราคม-มีนาคม 2527.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. โครงการกิตติเมธี สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2540.
- _____. “พลวัตของสังคมวัฒนธรรมไทย : ความอยู่รอดหรือความหายนะ,” ใน มองอนาคต : บทวิเคราะห์เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาไทย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา, 2536.
- _____. “สามทศวรรษของการพัฒนาการศึกษาไทย : ความสำเร็จ ความล้มเหลวและภาระกิจสืบเนื่อง,” ใน ศุภวาทะ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2532.
- _____. เพื่อความเข้าใจ สาระและธรรมชาติของการศึกษา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2514.
- เอนก นาคะบุตร. จุดเปลี่ยนการพัฒนาชนบทและองค์กรพัฒนาเอกชนไทย. เอกสารเผยแพร่ กองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา. ม.ป.ท, 2533.
- เอเวอร์เรต ไรม์เมอร์. โรงเรียนตายแล้ว. แปลโดย ช.เชียวพุ่มพวง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนัก พิมพ์ปุ๋ยฝ้าย, 2524.
- อดัม เคล. การศึกษาเพื่อความเป็นไท. แปลโดย วิศิษฐ์ วังวิญญู. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, 2528.
- อภิชาติ ทองอยู่. “ภูมิปัญญาชาวบ้านกับปัญหาตามแบบพุทธปรัชญาในงานพัฒนา,” วารสารสังคมพัฒนา. 5 : 13-18 ; 2528.
- Coombs, Philip H. The World Educational Crisis. A Systems Analysis, New York : Oxford University Press, 1968.
- Dhiravegin, Likhit. “Centralization and Decentralization : The dilemma of Thailand,” Socio-psychological Research Center on Development Planning. University of Saar, Saarbrücken Federal Republic of Germany, 1982.
- Durkheim, Emile. “The Division of Labor in Society,” in George simpson (trans.). New York : The Macmillan Company, 1951.
- Faure, Edgar et al. Learning to Be. The World of Education Today and Tomorrow Paris. UNESCO, 1972.
- Freire, Paulo. Pedagogy of the Oppressed. New York : The Seabury Press, 1970.

- Glaser, Barney G. Advances in the Methodology of Grounded Theory : Theoretical Sensitivity. Third Printing. San Francisco : The Sociology Press, 1978.
- Glaser, Barney G. and Anselm L. Strauss, The Discovery of Grounded Theory : Strategies for Qualitative Research. Chicago : Aldine Publishing Company, 1967.
- Inkeles, Alex. "The Modernization of Man," in M.Weiner(ed.). Modernization. New York : Basic Books, 1966.
- Illich, Ivan. Deschooling Society. New York : Harper and Row Publisher, 1971.
- Kuhn, Thomas. The Structure of Scientific Revolutions. 2nd ed. Chicagc : University of Chicago Press, 1962.
- Riggs, Fred. Thailand the Modernization of a Bureaucratic Polity. Honolulu : East West Center Press, 1966.
- Strauss, Anselm L. and Juliet Cobin. Basics of Qualitative Research : Grounded Theory and Procedures and Technique. Newbury Park : Sage Publication, Inc., 1990.
- Strauss, Anselm L. Qualitative Analysis for Social Scientists. Fourth Edition. Cambridge : Cambridge University Press, 1990.
- Smelser, Neil J. Sociology. Berkely : University of California Press, 1981.
- Weber, Max. Essays in Sociology. New York : Oxford University Press, 1946.

ภาคผนวก

แนวคำถามในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Guideline Interview)

การศึกษาวิจัย เรื่อง ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน
หลักสูตรปริญญาการศึกษาดุสิตบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
โดย นางสาวพจณี เทียมศักดิ์

คำถามหลักต่อไปนี้อย่างที่ผู้วิจัยใช้เป็นแนวทางสำหรับการสัมภาษณ์เท่านั้น เพราะในการสัมภาษณ์จริง คำถามอาจจะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามภูมิหลังและประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลหลัก และการสอบถามจะมีลักษณะไม่เป็นทางการ แต่จะเป็นในรูปของการพูดคุยธรรมดาอย่างเป็นกันเอง หลังจากสร้างความคุ้นเคยแล้วระยะหนึ่ง จุดประสงค์เพื่อให้ได้คำตอบที่ผู้วิจัยต้องการ ซึ่งงานวิจัยนี้ผู้วิจัยเป็นผู้ทำการสัมภาษณ์ ด้วยตนเองพร้อมผู้ช่วยวิจัย

แนวคำถามในการสัมภาษณ์ แบ่งเป็น 8 ชุด ใช้กับผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ 8 กลุ่มคือ

- ชุดที่ 1 แนวคำถามในการสัมภาษณ์นักเรียน
- ชุดที่ 2 แนวคำถามในการสัมภาษณ์ครู
- ชุดที่ 3 แนวคำถามในการสัมภาษณ์ผู้บริหารโรงเรียน
- ชุดที่ 4 แนวคำถามในการสัมภาษณ์ผู้ปกครอง
- ชุดที่ 5 แนวคำถามในการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน
- ชุดที่ 6 แนวคำถามในการสัมภาษณ์พระ
- ชุดที่ 7 แนวคำถามในการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน
- ชุดที่ 8 แนวคำถามในการสัมภาษณ์คณะกรรมการศึกษา

ชุดที่ 1 แนวคำถามในการสัมภาษณ์นักเรียน

การเรียนรู้ในระบบโรงเรียน

บริบทของโรงเรียน

- บริเวณสนาม ถนน ต้นไม้ ลักษณะของอาคารสถานที่ และบริเวณโรงเรียนเป็นอย่างไร ไหม
- บรรยากาศภายในห้องเรียนเป็นอย่างไร มีการจัดโต๊ะเรียน เก้าอี้ สภาพห้องเรียนเป็นอย่างไร

การศึกษาเล่าเรียน

- หนูเข้าเรียนที่นี้ตั้งแต่ชั้นใด บ้านพักอยู่ละแวกไหน อยู่กับใคร ชอบเรียนวิชาอะไรมากที่สุด ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น
- หนูกำลังเรียนหนังสืออยู่ชั้นอะไรในชั้นเรียนนี้เรียนอะไรกันบ้าง

สาระของการเรียนรู้

- หนูเรียนวิชาอะไรบ้าง วิชาต่าง ๆ ที่เรียนเป็นอย่างไร
- วิชาคณิตศาสตร์ ครูเขาสอนอย่างไร เขาสอนอะไร สอนตามหนังสือบ้างไหม มีหนังสือที่เล่ม หนังสือที่เล่ม นอกจากหนังสือมีอย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ขณะสอนครูนำอะไร ติดตัวมาบ้าง ครูยกตัวอย่างเรื่องอะไรบ้าง ครูเคยพูดถึงเรื่องในหมู่บ้านบ้างหรือไม่ อย่างไร ครูสอนได้เข้าใจดีเพียงไหน
- วิชาวิทยาศาสตร์ ครูเขาสอนอย่างไร เขาสอนอะไร สอนตามหนังสือบ้างไหม มีหนังสือที่เล่ม หนังสือที่เล่ม นอกจากหนังสือมีอย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ขณะสอนครูนำอะไร ติดตัวมาบ้าง ครูยกตัวอย่างเรื่องอะไรบ้าง ครูเคยพูดถึงเรื่องในหมู่บ้านบ้างหรือไม่ อย่างไร ครูสอนได้เข้าใจดีเพียงไหน
- วิชาสังคมศึกษา ครูเขาสอนอย่างไร เขาสอนอะไร สอนตามหนังสือบ้างไหม มีหนังสือที่เล่ม หนังสือที่เล่ม นอกจากหนังสือมีอย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ขณะสอนครูนำอะไร ติดตัวมาบ้าง ครูยกตัวอย่างเรื่องอะไรบ้าง ครูเคยพูดถึงเรื่องในหมู่บ้านบ้างหรือไม่ อย่างไร ครูสอนได้เข้าใจดีเพียงไหน
- วิชาภาษาไทย ครูเขาสอนอย่างไร เขาสอนอะไร สอนตามหนังสือบ้างไหม มีหนังสือที่เล่ม หนังสือที่เล่ม นอกจากหนังสือมีอย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ขณะสอนครูนำอะไร ติดตัวมาบ้าง ครูยกตัวอย่างเรื่องอะไรบ้าง ครูเคยพูดถึงเรื่องในหมู่บ้านบ้างหรือไม่ อย่างไร ครูสอนได้เข้าใจดีเพียงไหน
- วิชาพลศึกษา ครูเขาสอนอย่างไร เขาสอนอะไร สอนตามหนังสือบ้างไหม มีหนังสือที่เล่ม หนังสือที่เล่ม นอกจากหนังสือมีอย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ขณะสอนครูนำ

อะไร ติดตัวมาบ้าง ครูยกตัวอย่างเรื่องอะไรบ้าง ครูเคยพูดถึงเรื่องในหมู่บ้านบ้างหรือไม่ อย่างไร
ครูสอนได้เข้าใจดีเพียงไหน

- วิชา สปช. ครูเขาสอนอย่างไร เขาสอนอะไร สอนตามหนังสือบ้างไหม มีหนังสือเล่ม
หนังสือเล่ม นอกจากหนังสือมีอย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ขณะสอนครูนำ
อะไร ติดตัวมาบ้าง ครูยกตัวอย่างเรื่องอะไรบ้าง ครูเคยพูดถึงเรื่องในหมู่บ้านบ้างหรือไม่ อย่างไร
ครูสอนได้เข้าใจดีเพียงไหน

- วิชา สลน. ครูเขาสอนอย่างไร เขาสอนอะไร สอนตามหนังสือบ้างไหม มีหนังสือเล่ม
หนังสือเล่ม นอกจากหนังสือมีอย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ขณะสอนครูนำ
อะไร ติดตัวมาบ้าง ครูยกตัวอย่างเรื่องอะไรบ้าง ครูเคยพูดถึงเรื่องในหมู่บ้านบ้างหรือไม่ อย่างไร
ครูสอนได้เข้าใจดีเพียงไหน

- วิชา ศีลธรรม ครูเขาสอนอย่างไร เขาสอนอะไร สอนตามหนังสือบ้างไหม มีหนังสือเล่ม
หนังสือเล่ม นอกจากหนังสือมีอย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ขณะสอนครูนำ
อะไร ติดตัวมาบ้าง ครูยกตัวอย่างเรื่องอะไรบ้าง ครูเคยพูดถึงเรื่องในหมู่บ้านบ้างหรือไม่ อย่างไร
ครูสอนได้เข้าใจดีเพียงไหน

- วิชา ลูกเสือ ครูเขาสอนอย่างไร เขาสอนอะไร สอนตามหนังสือบ้างไหม มีหนังสือเล่ม
หนังสือเล่ม นอกจากหนังสือมีอย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ขณะสอนครูนำ
อะไร ติดตัวมาบ้าง ครูยกตัวอย่างเรื่องอะไรบ้าง ครูเคยพูดถึงเรื่องในหมู่บ้านบ้างหรือไม่ อย่างไร
ครูสอนได้เข้าใจดีเพียงไหน

การจัดการเรียนการสอน

- วิธีการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนเป็นอย่างไร สื่อการสอนเป็นอย่างไร ใช้วัสดุอะไร
- ครูเป็นอย่างไร จบอะไรมา สอนเข้าใจดีไหม วัตถุประสงค์อย่างไร ข้อสอบยากไหม สอบอย่างไร
เตรียมตัวอย่างไรเวลาสอบ เช่น ช่วยกันติว พ่อแม่ช่วยสอน หนูพอใจไหม
- ในวิชาที่เป็นภาคทฤษฎี เขาสอบกันอย่างไร
- ในวิชาที่เป็นภาคปฏิบัติ เขาสอบกันอย่างไร ในวิชาปฏิบัติมีอุปกรณ์ต่าง ๆ มีเพียงพอไหม
- เวลาครูสอนแล้วหนูเข้าใจไหม เมื่อครูสอนแล้วครูพูดคุยเรื่องอะไรบ้าง เป็นอย่างไร
สอนมีการเปิดหนังสือสอน หรือให้อ่านเอง เวลาครูเข้าชั้นเรียนมาครูพูดคุยเรื่องอะไรบ้าง
- เวลาครูสอนหนูไม่เข้าใจ หนูทำอย่างไร แล้วครูทำอะไรหรือว่าไม่กล้าถาม เพราะอะไร
- ปกติครูมาสอนทุกครั้งไหม เข้าห้องเรียนตรงเวลาไหม ออกจากห้องเรียนตรงเวลาไหม
ครูเคยปล่อยห้องเรียนว่างบ้างไหม และถ้าครูไม่มาสอนครูให้ทำอะไร ครูเคยปล่อยให้ออก
จากห้องเรียนก่อนเวลาไหม (คำถามที่ไม่ควรถาม)
- เวลาสอบเขาจัดกันอย่างไรบ้าง ผลการเรียนของหนูเป็นอย่างไร คิดว่าครูออกข้อสอบ
ยากไปหรือไม่ เรื่องที่รู้ดีครูไม่ถาม แต่ครูไปถามในสิ่งที่หนูไม่รู้

- วิชาคณิตศาสตร์ ครูเขาสอบอย่างไร หนูเข้าใจไหม
- วิชาวิทยาศาสตร์ ครูเขาสอบอย่างไร หนูเข้าใจไหม
- วิชาสังคมศึกษา ครูเขาสอบอย่างไร หนูเข้าใจไหม
- วิชาภาษาไทย ครูเขาสอบอย่างไร หนูเข้าใจไหม
- วิชาพลศึกษา ครูเขาสอบอย่างไร หนูเข้าใจไหม
- วิชา สปช. ครูเขาสอบอย่างไร หนูเข้าใจไหม
- วิชา สลน. ครูเขาสอบอย่างไร หนูเข้าใจไหม
- วิชาศีลธรรม ครูเขาสอบอย่างไร หนูเข้าใจไหม
- วิชาลูกเสือ ครูเขาสอบอย่างไร หนูเข้าใจไหม

การเรียนรู้นอกห้องเรียน

- วิชาอะไรที่ครู ไปสอนนอกห้องเรียน ให้เล่ารายละเอียดของกิจกรรมที่ครูพาไปนอกห้องเรียน
- วิชาคณิตศาสตร์ ครูสอนอย่างไร ไปเรียนนอกห้องเรียนไหม คิดอย่างไร ทำไมจึงคิดเช่นนั้น
- วิชาวิทยาศาสตร์ ครูสอนอย่างไร ไปเรียนนอกห้องเรียนไหม คิดอย่างไรทำไมจึงคิด
- วิชาสังคมศึกษา ครูสอนอย่างไร ได้ออกไปเรียนนอกห้องเรียนไหม ทำไมจึงคิดเช่นนั้น
- วิชาภาษาไทย ครูสอนอย่างไร ได้ออกไปเรียนนอกห้องเรียนไหม ทำไมจึงคิดเช่นนั้น
- วิชาพลศึกษา ครูสอนอย่างไร ได้ออกไปเรียนนอกห้องเรียนไหม ทำไมจึงคิดเช่นนั้น
- วิชา สปช. ครูสอนอย่างไร ได้ออกไปเรียนนอกห้องเรียนไหม ทำไมจึงคิดเช่นนั้น
- วิชา สลน. ครูสอนอย่างไร ได้ออกไปเรียนนอกห้องเรียนไหม ทำไมจึงคิดเช่นนั้น
- วิชาศีลธรรม ครูสอนอย่างไร ได้ออกไปเรียนนอกห้องเรียนไหม ทำไมจึงคิดเช่นนั้น
- วิชาลูกเสือครูสอนอย่างไร ได้ออกไปเรียนนอกห้องเรียนไหม ทำไมจึงคิดเช่นนั้น
- มีกิจกรรมเสริมต่าง ๆ อะไรบ้างเท่าที่มี ขอให้อธิบายรายละเอียด
- ครูได้นำนักเรียนออกมาจากโรงเรียนเพื่อไปเรียนหรือดูงานในที่อื่น ๆ หรือไม่ ที่ไหนบ้าง
- ทางโรงเรียนมีการส่งเสริมให้มีการหาความรู้จากแหล่งความรู้อื่น ๆ ในชุมชนบ้างไหม เช่น จากปราชญ์ชุมชน หรือจากห้องสมุด
- ห้องสมุด เป็นอย่างไรบ้าง เคยไปห้องสมุดหรือไม่ ไปทำไม ไปบ่อยแค่ไหน
- เวล่านักเรียนมีปัญหาสงสัยนักเรียนทำอย่างไร สามารถถามจากใคร
- ความคาดหวังของนักเรียนจากการศึกษา

วิถีชีวิตที่บ้าน

- หนูเรียนหนังสือเมื่อกลับถึงบ้านแล้วช่วยพ่อแม่ทำงานอะไรบ้างหรือไม่ (งานบ้าน งานในไร่นา อาชีพ) เพราะอะไร เมื่อเปรียบเทียบกับเด็กที่ไม่ได้เรียนหนังสือ ได้ช่วยพ่อแม่ทำงานอะไรบ้าง ทำไมถึงเป็นเช่นนั้น

- การเรียนรู้จากพ่อแม่ เป็นสิ่งที่หนูทำได้โดยอัตโนมัติไหม คืองานที่เห็นพ่อแม่ทำมานาน ถ้าพ่อแม่ไม่สอนหนูทำได้ไหม ตอนที่ทำไม่เป็น ทำอย่างไรถึงทำเป็น
- พ่อแม่ของหนูประกอบอาชีพอะไร พ่อแม่ของหนูสอนอะไรให้แก่หนูบ้าง ถ้าให้เล่าชีวิตประจำวันจากการไปประกอบอาชีพของพ่อแม่ เคยไปช่วยไหม ช่วยอย่างไร ขอให้หนูอธิบายให้ฟังได้ไหม
- ความรู้ที่เรียนมาจากโรงเรียน มันมีอะไรบ้างที่นำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น การทำบัญชี ได้จากการเรียนคณิตศาสตร์ เพราะบวกเลข ได้ก็เพราะเข้าไปเรียนจากโรงเรียน

ปฏิสัมพันธ์ของครูกับที่บ้าน

- ครูเคยมาที่บ้านหนู มาหาหนูหรือไม่ ถ้าไปครูได้พูดคุยหรือช่วยเหลือเรื่องอะไร ครูได้ให้คำแนะนำในเรื่องต่างๆ เช่น อาชีพ การส่งลูกเรียนหนังสือ การติดต่อกับราชการ ฯลฯ แก่ชาวบ้านหรือไม่ อย่างไร นอกจากไปเยี่ยมบ้านแล้ว ครูยังไปทำอะไรอย่างอื่นในหมู่บ้านบ้างหรือไม่ (ตะล่อมถาม งานศพ งานบวช งานแต่งงาน งานบุญประเพณีต่าง ๆ)
- ปกติพ่อแม่ของหนูได้มีโอกาสพูดคุยกับครูที่โรงเรียนบ้างไหม บ่อยแค่ไหน

อนาคตเมื่อจบการศึกษา

- เมื่อหนูเรียนจบจากโรงเรียนแล้ว หนูคิดจะไปเรียนต่อไหม ถ้าเรียนต่อจะไปต่อที่ไหน ถ้าไม่เรียนต่อจะทำอะไร
- พี่ ๆ ในหมู่บ้านเมื่อเรียนจบชั้น ป.6 แล้ว ไปเรียนต่อที่ไหน ระยะทางการเดินทางจากบ้านถึงโรงเรียนไกลไหม ค่าใช้จ่ายเท่าไร
- ปัจจุบันมีเด็กที่จบ ป.6 เรียนต่อเพิ่มขึ้นไหม เป็นเพราะอะไร
- คนเรียนต่อจะมีผลต่อหมู่บ้านอย่างไร มีผลทำให้เขาต้องออกไปทำงานนอกหมู่บ้านมากขึ้น
- หนูได้ช่วยแบ่งเบาภาระของผู้ปกครองได้อย่างไรบ้าง เช่น ช่วยงานบ้าน งานอื่นๆ ถ้าทำงานแล้วให้ถามว่าได้ช่วยพ่อแม่ในเรื่องเงิน สิ่งของ บ้างหรือไม่
- พ่อแม่ของหนูได้ใช้จ่ายเงินไปเพื่อการเรียนของหนูอย่างไรบ้าง และเคยหยิบยืมเงินคนอื่นมาเพื่อให้หนูเรียนหนังสือหรือไม่ (ให้พูดคุยเกี่ยวกับแหล่งเงิน จำนวน ดอกเบี้ย ใช้เงินทำอะไรการใช้คืน)
- พ่อแม่คิดอย่างไรกับการเรียนต่อในชั้นสูงๆ คิดว่าคุ้มกับเงินและเวลาที่เสียไปหรือไม่ อย่างไร
- เมื่อหนูเรียนจบ พ่อแม่อยากให้หนูทำงานในหมู่บ้านหรือไม่ มีงานหรืออาชีพอะไรที่หนูสามารถทำได้ในหมู่บ้าน ท่านอยากให้หนูทำงานอะไร เพราะเหตุใด

ชุดที่ 2 แนวคำถามในการสัมภาษณ์ครู

พื้นฐานทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

คุณวุฒิของครู

ครูได้รับการอบรมวิชาความรู้จากที่ไหน แหล่งความรู้ของครู

วิชาที่สอน

ประสบการณ์ที่สอน

วิธีการสอนครูสอนอย่างไร

เนื้อหาของการสอน วิชาอะไร สอนอย่างไร

- ทำงานมาแล้วกี่ปี อยู่โรงเรียนนี้มาแล้วกี่ปี เรียนจบมาทางด้านใด จากที่ไหน จบมาแล้วกี่ปี มีงานหรือกิจกรรมอะไรที่มักทำอยู่เป็นประจำหรือเป็นครั้งคราวบ้าง นอกจากงานสอนแล้ว ในวันเสาร์-อาทิตย์ ท่านมีงานพิเศษอะไรทำ ท่านพักอยู่ที่ไหน มาทำงานที่โรงเรียนอย่างไร ใช้เวลาอยู่ที่โรงเรียนมากไหม เวลาส่วนใหญ่จะทำอะไร

การเรียนรู้การสอน/การเรียนรู้ในห้องเรียน

- กระบวนการในการเรียนการสอนและประเมินผลการเรียนรู้ เวลาไม่เข้าใจ ครูเปิดโอกาสให้ถามได้ไหม เนื้อหาของการสอนเป็นอย่างไร สื่อการสอนมีหรือไม่ สื่อที่ครูใช้ได้มาอย่างไร
- สอนวิชาอะไร สอนอย่างไร
- เนื้อหาของการสอนได้มาจากไหน วิชาอะไร สอนอย่างไร
- วิชาคณิตศาสตร์ ครูสอนอย่างไร สอนอะไร สอนตามแบบเรียนบ้างไหม มีหนังสือที่เล่ม นอกจากหนังสือมืออย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ไปสอนครูน่าอะไรติดตัวไปบ้าง
- วิชาสังคมศึกษา ครูสอนอย่างไร สอนอะไร สอนตามแบบเรียนบ้างไหม มีหนังสือที่เล่ม นอกจากหนังสือมืออย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ไปสอนครูน่าอะไรติดตัวไปบ้าง
- วิชาภาษาไทย ครูสอนอย่างไร สอนอะไร สอนตามแบบเรียนบ้างไหม มีหนังสือที่เล่ม นอกจากหนังสือมืออย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ไปสอนครูน่าอะไรติดตัวไปบ้าง
- วิชาพลศึกษา ครูสอนอย่างไร สอนอะไร สอนตามแบบเรียนบ้างไหม มีหนังสือที่เล่ม นอกจากหนังสือมืออย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ไปสอนครูน่าอะไรติดตัวไปบ้าง
- วิชา สปช. ครูสอนอย่างไร สอนอะไร สอนตามแบบเรียนบ้างไหม มีหนังสือที่เล่ม นอกจากหนังสือมืออย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ไปสอนครูน่าอะไรติดตัวไปบ้าง
- วิชา สลน. ครูสอนอย่างไร สอนอะไร สอนตามแบบเรียนบ้างไหม มีหนังสือที่เล่ม นอกจากหนังสือมืออย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ไปสอนครูน่าอะไรติดตัวไปบ้าง
- วิชาศีลธรรม ครูสอนอย่างไร สอนอะไร สอนตามแบบเรียนบ้างไหม มีหนังสือที่เล่ม นอกจากหนังสือมืออย่างอื่นหรือไม่ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชานี้ ไปสอนครูน่าอะไรติดตัวไปบ้าง

- เวลาครูสอนแล้วเด็กเข้าใจไหม ครูรู้อย่างไร ครูดูจากอะไร ครูจะอย่างไรให้เขาเข้าใจ (สอนซ้ำ สอนเสริม ให้แบบฝึกหัดเพิ่ม เรียกมาทบทวน)
- เวลาครูสอนถ้าเด็กไม่เข้าใจ ครูทำอย่างไร ครูจะอธิบายให้ฟังอีกรอบหรือไม่
- ครูได้ยกตัวอย่างสิ่งของใกล้ตัวหรือไม่ อย่างไร ทำให้ครูสอนเข้าใจได้ดีเพียงไหน
- วุฒิทางครูไปอบรมมาจากไหน ในกรณีต้องการค้นคว้าจะไปค้นคว้าได้ที่ไหน

อุปกรณ์การสอน

- อุปกรณ์การสอนมีอะไรบ้าง ได้รับมาจากไหน ทางโรงเรียนได้รับจากไหน ขั้นตอนเป็นอย่างไร ถ้าจะเบิกอุปกรณ์ เบิกได้ยากไหม
- วิชาคณิตศาสตร์ ครูเตรียมอุปกรณ์การสอนอย่างไร
- วิชาสังคมศึกษา ครูเตรียมอุปกรณ์การสอนอย่างไร
- วิชาภาษาไทย ครูเตรียมอุปกรณ์การสอนอย่างไร
- วิชาพลศึกษา ครูเตรียมอุปกรณ์การสอนอย่างไร
- วิชา สปช. ครูเตรียมอุปกรณ์การสอนอย่างไร
- วิชา สสน. ครูเตรียมอุปกรณ์การสอนอย่างไร
- วิชาศีลธรรมครูเตรียมอุปกรณ์การสอนอย่างไร

ครูทราบปัญหาของชุมชน

- ในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา ในหมู่บ้านนี้เคยประสบความยากลำบากในเรื่องใดบ้าง (เช่น ถูกหลอก ถูกโกง การผลิตล้มเหลว ผลผลิตไม่ได้ราคา ปัญหายาเสพติด) ชาวบ้านมีการช่วยกันแก้ปัญหาอย่างไร ได้ไปพูดคุยปรึกษากับโรงเรียนหรือไม่ ทางโรงเรียนทำอย่างไร (เช่น ได้มีส่วนให้คำแนะนำหรือช่วยเหลือบ้างหรือไม่อย่างไร)

การเรียนรู้นอกห้องเรียน

- ครูต้องพาเด็กไปนอกห้องเรียนเพื่อจัดกิจกรรมในวิชาอะไร มีวิธีการทำอย่างไร
- ขอให้ครูยกตัวอย่างกิจกรรมเสริมต่าง ๆ เท่าที่มี
- ทางโรงเรียนมีการส่งเสริมให้มีการหาความรู้จากแหล่งความรู้อื่น ๆ ในชุมชน เช่น จากปราชญ์ชุมชนหรือไม่ อย่างไร
- ห้องสมุดของโรงเรียน สนใจแค่ไหน หนังสือประเภทใดที่เด็กสนใจ มีหนังสือเพียงพอไหม
- เวล่านักเรียนมีปัญหาสงสัยนักเรียนหาได้จากที่ไหนสามารถถามจากใคร จากที่ไหน

ปฏิสัมพันธ์ของการของชุมชนและโรงเรียน

- ในการติดต่อประสานงานกับชุมชนหรือคณะกรรมการโรงเรียน ครูได้มอบหมายงานจากผู้บริหารให้ทำหน้าที่นี้เป็นการเฉพาะ หรือดำเนินการอย่างไรเพราะเหตุใด
- ชุมชนได้ให้การช่วยเหลือโรงเรียนในการจัดการศึกษามากน้อยเพียงใด ช่วยเหลือด้านใดบ้าง สิ่งที่ชุมชนให้ความช่วยเหลือแก่ทางโรงเรียนตรงกับความต้องการของคณะครูหรือเป็นประโยชน์ต่อโรงเรียนอย่างไรบ้าง
- ท่านไปเยี่ยมบ้านเด็กบ้างหรือไม่ ไปเยี่ยมเพื่อวัตถุประสงค์ใด

ชุดที่ 3 แนวคำถามในการสัมภาษณ์ผู้บริหารโรงเรียน

พื้นฐานทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

- อยู่โรงเรียนนี้มากี่ปีแล้ว เริ่มเป็นผู้บริหารโรงเรียนที่ไหนดีก่อน หรือไม่ มาอยู่โรงเรียนนี้เพราะเหตุใด รู้สึกอย่างไรที่ย้ายมาอยู่โรงเรียนนี้ เรียนจบมาทางด้านใด จากที่ไหน จบมาแล้วก็ปีมีประสบการณ์ทำงานอะไรที่ประทับใจมากที่สุด เพราะอะไร ท่านพักอยู่ที่ไหน มาทำงานที่โรงเรียนอย่างไร ใช้เวลาอยู่ที่โรงเรียนมากไหม เวลาส่วนใหญ่จะทำอะไร

ประวัติความเป็นมาของโรงเรียน

- โรงเรียนเริ่มเข้ามาตั้งในหมู่บ้านตั้งแต่เมื่อไร ปีไหน ก่อตั้งได้อย่างไร ชาวบ้านมีส่วนเกี่ยวข้องกับการตั้งโรงเรียนหรือไม่เพราะอะไร
- เมื่อมีโรงเรียนใหม่ๆ มีสอนถึงชั้นไหน ครูที่มาสอนส่วนใหญ่เป็นคนจากที่ไหน
- โรงเรียนในตอนนั้นสอนอะไรกันบ้าง ในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปบ้างไหม เช่น อาคารสถานที่
- เหตุการณ์สำคัญของโรงเรียนที่ทำให้จดจำในช่วงที่ท่านเป็นผู้บริหารมีอะไรบ้าง
- ท่านรู้จักคุ้นเคยกับคนในชุมชนมากน้อยเพียงใด และสนิทสนมกับคนในชุมชนกลุ่มใดเป็นพิเศษ เพราะเหตุใด มีโอกาสได้เข้าไปเยี่ยมเยียนคนในชุมชนบ้างหรือไม่
- นโยบายของกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนเป็นอย่างไร ขอทราบรายละเอียด

ลักษณะของการดำเนินงาน

- ครูมีลักษณะการสอนกระตือรือร้น ชยันไหม ชี้แจงใหม่ท่านพอใจกับพฤติกรรมของครูไหม
- โรงเรียนได้รับการสนับสนุนในการทำงานจากใคร หรือหน่วยงานใดบ้างหรือไม่ อย่างไร
- การที่โรงเรียนใช้ระบบราชการเป็นแกนกลางในการขึ้นนำ สิ่งต่าง ๆ จากเบื้องบน ท่านคิดว่าเป็นอย่างไ การติดต่อกับหน่วยเหนือทำกันเป็นลำดับขั้นอย่างไร มีการบังคับบัญชากันอย่างไร ขอทราบรายละเอียด (ขอเอกสารจากกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนประกอบ)
- การพิจารณาความดีความชอบ กับคณะครู เขาทำกันอย่างไร เกณฑ์การพิจารณามีอย่างไรบ้าง

- ครูทำงานเป็นอย่างไร ท่านพอใจหรือไม่เพียงใด
- การจัดองค์กรที่เป็นราชการมีลักษณะการแบ่งงานกันทำ มีการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น มีการกำหนดนโยบาย หลักสูตร แบบเรียน บุคลากร งบประมาณ มีกฎเกณฑ์ ระเบียบ และข้อบังคับ ตายตัว
- การแต่งตั้ง โยกย้าย มาเป็นครูและผู้บริหาร ที่โรงเรียนนี้ทำกันอย่างไร มีการกำหนดอัตรา กำลังอย่างไร ใครเป็นผู้คัดเลือกมา
- การศึกษาของโรงเรียน ตชด. ส่วนใหญ่จะอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลจากหน่วยเหนือของกรม ตำรวจ ซึ่งใครเป็นผู้มีอำนาจบริหารสั่งการ และรับผิดชอบในด้านนโยบาย หลักสูตร แบบเรียน บุคลากร และงบประมาณดำเนินการและการจัดการศึกษา มีขั้นตอนอย่างไร ขอทราบรายละเอียด
- การจัดสรรกำลังคนและงบประมาณของโรงเรียน ตชด.จัดอย่างไร มีวิธีการอย่างไร
- เนื้อหาสาระในการเรียนการสอน นำมาจากที่ใด
- การจัดส่งวัสดุอุปกรณ์การสอน มีขั้นตอนการทํายังไร

วัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง

ขอเอกสารจากกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนประกอบ

โครงสร้างในระบบบริหารจัดการภายในโรงเรียน งบประมาณ อุปกรณ์การสอน

- ท่านวางโครงสร้างการบริหารงานในโรงเรียนอย่างไร ครูในโรงเรียนมีส่วนแสดงความคิดเห็นในการกำหนดโครงสร้างนี้หรือไม่ ใช้หลักเกณฑ์ใดในการแบ่งงาน แบ่งเป็นกี่ฝ่าย แต่ละฝ่ายมีอิสระในการตัดสินใจในการทำงานของฝ่ายมากน้อยเพียงใด ปกติกาท่านทุกเรื่องก่อนตัดสินใจหรือไม่
- การวางนโยบายการศึกษาโยงอย่างไรกับกระทรวงศึกษาธิการ เช่น ของ สปช. สปอ.
- ปกติมอบหมายงานให้ครูผู้สอนคนใดคนหนึ่งทำ ท่านมีขั้นตอนในการมอบหมายงานอย่างไร มอบหมายงานโดยผ่านสายงานการบริหารโรงเรียนตามโครงสร้างการบริหารที่กำหนดไว้หรือไม่ เพราะเหตุใด

บทบาทของครูกับชุมชน

- ในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา ในหมู่บ้านนี้เคยประสบความยากลำบากในเรื่องใดบ้าง (เช่น ถูกหลอก ถูกโกง การผลิตล้มเหลว ผลผลิตไม่ได้ราคา ปัญหาเสพติด) ชาวบ้านมีการช่วยกันแก้ปัญหาอย่างไร ได้ไปพูดคุยปรึกษากับโรงเรียนหรือไม่ ทางโรงเรียนทำอย่างไร (เช่น ได้มีส่วนให้คำแนะนำหรือช่วยเหลือบ้างหรือไม่อย่างไร)
- คนในชุมชนเคยมาปรึกษากับทางโรงเรียนเกี่ยวกับปัญหาของชุมชนหรือไม่ ส่วนมากมักจะปรึกษาเกี่ยวกับเรื่องอะไร ถ้าไม่เคยเป็นเพราะอะไร

- การที่จะให้ความร่วมมือของโรงเรียนและชุมชน ดำเนินการต่อไป แต่ละฝ่ายคือชุมชนและโรงเรียน ควรแสดงบทบาทอย่างไร
- ท่านเห็นด้วยหรือไม่กับการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ท่านคิดว่าครูควรปฏิบัติตนอย่างไร และชุมชนควรเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียนในลักษณะใด
- ในโรงเรียนมีสิ่งใดบ้างที่เป็นสิ่งสนับสนุนที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน
- ถ้าจะให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนในการจัดการศึกษามากขึ้น ท่านคิดว่าท่านควรปฏิบัติตนอย่างไร และอยากให้คณะครูหรือคนในชุมชนปฏิบัติต่อท่านในลักษณะอย่างไร

บุคลากร

- ครูมีวุฒิอะไรบ้าง ตามรายละเอียดของครูแต่ละคน
- ครูแต่ละคนได้รับการอบรมวิชาความรู้จากที่ไหน แหล่งความรู้ของครู
- ในการพิจารณาสองชั้น ความดีความชอบได้กันมาอย่างไร พิจารณาอย่างไร ใครเป็นผู้ให้ ใช้อะไรเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจ เช่น จากอาจารย์ใหญ่ จากกองร้อย หรือจากกองกำกับ
- ในโรงเรียนมีสภาพการจัดแบ่งหน้าที่แบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ แตกต่างกันอย่างไร ระหว่างครูทั่วไปกับอาจารย์ใหญ่ ในกรณีศเท่ากัน บังคับบัญชากันอย่างไร

งบประมาณ

- งบประมาณ ที่ได้รับจัดสรรกันอย่างไร โรงเรียนได้รับโดยตรงไหม ผ่านมาเป็นขั้นตอนอย่างไร หากท่านต้องการงบประมาณมาจัดทำอะไรเป็นพิเศษ นอกเหนือจากงบประมาณปกติ ท่านทำอย่างไร

อุปกรณ์การสอน

- อุปกรณ์การสอนที่ได้รับจัดสรรกันอย่างไร โรงเรียนได้รับโดยตรงหรือไม่ ผ่านมาเป็นขั้นตอนอย่างไร

สาระของหลักสูตร

- เนื้อหาสาระที่จัดเป็นอย่างไร ลักษณะไหน
- การวางสาระของหลักสูตรเป็นอย่างไร โดยใคร

ปฏิสัมพันธ์ของการของชุมชนและโรงเรียน

- เป็นนโยบายของ ทชด. หรือโรงเรียนที่มอบหมายให้ครูไปเยี่ยมชุมชน
- โรงเรียนได้ดำเนินการอะไรบ้าง ที่ร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ขอให้เล่าให้ฟัง
- ท่านได้มอบหมายงานให้ครูคนใดคนหนึ่งทำหน้าที่นี้เป็นการเฉพาะ หรือดำเนินการอย่างไร เพราะเหตุใด

- หรือใช้กิจกรรมเป็นตัวเชื่อมอย่างไร ชาวบ้านเข้ามาร่วมอย่างไร ช่วยเหลืออะไรบ้าง คนในชุมชนอยากทำกับโรงเรียนไหม ส่วนใหญ่ทำกิจกรรมอะไร
- ชุมชนได้ให้การช่วยเหลือโรงเรียนในการจัดการศึกษามากน้อยเพียงใด ช่วยเหลือด้านใดบ้าง สิ่งที่ชุมชนให้ความช่วยเหลือแก่ทางโรงเรียนตรงกับความต้องการของคณะครูหรือเป็นประโยชน์ต่อโรงเรียนอย่างไรบ้าง
- คณะครูไปเยี่ยมชุมชนไหม เข้าไปชุมชนเข้าไปคุยกับชาวบ้านบ่อยไหม เวลาไปบอกเด็กไปก่อนไหม คุยเรื่องอะไรกัน ผลการคุยเป็นอย่างไร
- ถ้าต้องการเชิญคณะกรรมการการศึกษา ครูเชิญโดยวิธีใด เมื่อมาประชุม ชาวบ้านเขาพูดบ้างไหม
- เมื่อชาวบ้านได้พูดออกความคิดเห็น แล้วครูได้นำไปเป็นแผนนโยบายไหม หรือแค่รับฟัง
- ในรอบปีที่ผ่านมา โรงเรียนและชุมชนได้ร่วมกันจัดกิจกรรมอะไรบ้าง และกิจกรรมแต่ละอย่างมีประโยชน์ต่อนักเรียน/โรงเรียนอย่างไร กิจกรรมลักษณะใดที่คนในชุมชนมักจะมาร่วมมากที่สุด
- คณะกรรมการโรงเรียนเคยเสนอให้โรงเรียนปรับปรุงการเรียนการสอนอย่างไรบ้าง ปรับปรุงเรื่องใด โรงเรียนดำเนินการอย่างไร ท่านพอใจกับการจัดการศึกษาของโรงเรียนในเรื่องใดบ้าง
- ปัญหาอุปสรรคที่ทำให้ชุมชนไม่ได้เข้ามาช่วยเหลือโรงเรียน
- คณะกรรมการโรงเรียนหรือชุมชนเคยขอความช่วยเหลือหรือความร่วมมือจากโรงเรียนในเรื่องใดบ้าง ได้รับความร่วมมืออย่างไร
- ในชุมชนมีกฎเกณฑ์หรือข้อบังคับให้คนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของโรงเรียนอย่างไร ใครเป็นผู้กำหนด และถ้าไม่มาร่วมในกิจกรรมของโรงเรียน โรงเรียนและชุมชนมีวิธีการจูงใจให้บุคคลนั้นมาให้ความร่วมมือกับโรงเรียนอย่างไร ถ้าชุมชนเข้ามาร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ โรงเรียนหรือชุมชนแสดงการยอมรับหรือให้ความสำคัญแก่บุคคลนั้นอย่างไร

ชุดที่ 4 แนวคำถามในการสัมภาษณ์ผู้ปกครอง

ระบบความรู้และภูมิปัญญา

- ระบบความรู้/ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวข้องกับเรื่องใดบ้าง การทำมาหากิน, การรักษาโรค, การรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ที่ท่านเห็นว่าเป็นประโยชน์แก่ชุมชน มีการถ่ายทอดกันอย่างไร มีการดำรงรักษาภูมิปัญญาดังกล่าวอย่างไร ภูมิปัญญานั้นมีการสร้างสรรค์เพื่อให้คงอยู่อีกหรือไม่
- ท่านคิดว่าใครบ้างในชุมชนที่มีความรู้ ความสามารถ และโรงเรียนน่าจะเชิญไปสอนนักเรียนเป็นบางเวลาได้ ทำไมท่านจึงคิดเช่นนั้น
- โรงเรียนได้นำความรู้ ภูมิปัญญาเหล่านั้นมาสอนหรือมีการสร้างเครือข่ายในการเรียนรู้สิ่งเหล่านั้นหรือไม่อย่างไร เช่น ให้เด็กออกไปเรียนรู้ในชุมชน เชิญปราชญ์ชาวบ้านมาสอนในโรงเรียน

ความคาดหวังของพ่อแม่เกี่ยวกับการศึกษาและการทำงานของลูก

- ลูกของท่านกำลังเรียนหนังสืออยู่ชั้นอะไร ท่านคิดว่าจะให้ลูกเรียนหนังสือถึงชั้นไหน จะให้เรียนที่ไหน ทำไมจึงคิดเช่นนั้น
- ท่านได้ใช้จ่ายเงินไปเพื่อการเรียนของลูก ๆ อย่างไรบ้าง ท่านต้องเคยหยิบยืมคนอื่นมาเพื่อให้ลูก ๆ เรียนหนังสือหรือไม่ (พูดคุยเกี่ยวกับแหล่งเงิน จำนวน ดอกเบี้ย ใช้เงินทำอะไร การใช้คืน)
- ท่านคิดอย่างไรกับการส่งลูกเรียนต่อในชั้นสูง ๆ คำนึงกับเงินและเวลาที่เสียไปหรือไม่ อย่างไร
- เมื่อลูกเรียนจบ ท่านอยากให้ลูกทำงานในหมู่บ้านหรือไม่ มีงานหรืออาชีพอะไรที่ลูกจะสามารถทำได้ในหมู่บ้าน ท่านอยากให้ลูกทำงานอะไร เพราะอะไร
- ท่านคิดอย่างไรกับการที่เด็กไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่น ในเมืองกรุงเทพฯ ท่านคิดว่าการที่เด็กเรียนหนังสือสูง ๆ ขึ้นไป (ถามด้วยว่าการเรียนสูง หมายถึง ระดับไหน แคลไหน) มีผลถึงการทำงานของเด็กอย่างไร เช่น ทำให้เด็กต้องออกไปทำงานนอกหมู่บ้านมากขึ้นหรือไม่ (ตะล่อมถามด้วยว่า มีการทำงานบริการของเด็กผู้หญิงจากในหมู่บ้านหรือไม่ เพราะอะไร)
- ท่านคิดอย่างไรกับการที่เด็กนักเรียนจบสูง ๆ แล้วมาทำงานในหมู่บ้าน/มีอาชีพเหมือนพ่อแม่ (รายได้ดี มันคงกว่าการทำราชการหรือเป็นลูกจ้างมีเงินเดือนหรือไม่ หรือมีข้อดีอื่น ๆ หรือไม่)

ปฏิสัมพันธ์ของการของชุมชนและโรงเรียน

- ทางบ้านได้ให้การช่วยเหลือโรงเรียนในการจัดการศึกษามากน้อยเพียงใด ช่วยเหลือด้านใดบ้าง สิ่งที่ชุมชนให้ความช่วยเหลือแก่ทางโรงเรียนตรงกับความต้องการของคณะครูหรือเป็นประโยชน์ต่อโรงเรียนอย่างไรบ้าง
- เมื่อท่านต้องการติดต่อกับทางโรงเรียน ท่านมักจะมาหาใคร
- ท่านและคณะครูมีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนมากน้อยเพียงใด มักจะติดต่อกันโดยวิธีการใด ติดต่อกันสัปดาห์ละกี่ครั้ง ใช้อะไรเป็นเครื่องมือในการติดต่อกัน
- ในรอบปีที่ผ่านมา โรงเรียนและชุมชนได้ร่วมกันจัดกิจกรรมอะไรบ้าง และกิจกรรมแต่ละอย่างมีประโยชน์ต่อนักเรียนหรือโรงเรียนอย่างไร กิจกรรมในลักษณะใดที่คนในชุมชนมาร่วมมากที่สุด
- ปัญหาอุปสรรคที่ทำให้ท่านไม่ได้เข้ามาช่วยเหลือโรงเรียน
- คณะกรรมการการศึกษามีใครบ้าง เลือกกันอย่างไร ท่านคิดว่ามีใครในหมู่บ้านที่น่าจะได้เป็นคณะกรรมการการศึกษาแต่ไม่ได้เป็น ท่านคิดว่าควรมีการเลือกคณะกรรมการการศึกษาอย่างไร
- ท่านไปประชุมที่โรงเรียนบ่อยไหม ไปประชุมเรื่องอะไร (ให้พูดคุยเกี่ยวกับเรื่องที่ โรงเรียนประชุม เช่น เป็นการรายงานกิจกรรมของโรงเรียน เชิญชวนให้ช่วยเหลือโรงเรียน ปัญหาของเด็กให้พยายามถามถึงสาระของการประชุม ว่าโรงเรียนมีการถามความเห็นเกี่ยวกับหลักสูตร การจัดการเรียนการสอนบ้างหรือไม่)

ชุดที่ 5 แนวคำถามในการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน

ระบบความรู้และภูมิปัญญา

- ระบบความรู้/ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวข้องกับเรื่องใดบ้าง การทำมาหากิน, การรักษาโรค, การรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ที่ท่านเห็นว่าเป็นประโยชน์แก่ชุมชน มีการถ่ายทอดกันอย่างไร มีการดำรงรักษาภูมิปัญญาดังกล่าวอย่างไร ภูมิปัญญานั้นมีการสร้างสรรค์เพื่อให้คงอยู่อีกหรือไม่
- ท่านคิดว่าใครบ้างในชุมชนที่มีความรู้ ความสามารถ และโรงเรียนน่าจะเชิญไปสอนนักเรียนเป็นบางเวลาได้ ทำไมท่านจึงคิดเช่นนั้น
- โรงเรียนได้นำความรู้ ภูมิปัญญาเหล่านั้นมาสอนหรือมีการสร้างเครือข่ายในการเรียนรู้สิ่งเหล่านั้นหรือไม่อย่างไร เช่น ให้เด็กออกไปเรียนรู้ในชุมชน เชิญปราชญ์ชาวบ้านมาสอนในโรงเรียน

ขนบธรรมเนียมประเพณีในรอบ 1 ปี

- ชุมชนนี้ตั้งมานานกี่ปีแล้ว คนในชุมชนส่วนใหญ่มีอาชีพอะไร การทำอาชีพดังกล่าว ทำให้คนในชุมชนให้ความร่วมมือกับทางโรงเรียนมากขึ้นหรือน้อยลง เพราะอะไร
- ในชุมชนมีประเพณีที่น่าสนใจอะไรบ้าง
- มีการละเล่นหรือประเพณีอะไรบ้างที่ชาวบ้านสนุกร่วมกัน เป็นอย่างไร ในเทศกาลไหนลักษณะของการละเล่นที่ยังเหลืออยู่ให้เห็นในปัจจุบันเป็นอย่างไร
- งานอดิเรกของชาวบ้านชอบทำอะไร
- การดูทีวี และฟังวิทยุมีมากน้อยเพียงใด
- นิทานชาวบ้านมีบ้างไหม เป็นอย่างไร ค่ำลำ ผญา และเพลงกล่อมเป็นอย่างไร
- การแต่งกาย แต่งอย่างไร
- ภาษากลางที่ใช้ในหมู่บ้านเป็นภาษาอะไร

การทำมาหากิน

- เดิมมีการทำมาหากินกันอย่างไร
- มีการลงแขกเกี่ยวข้อง ดำนา นวดข้าว ปลูกบ้านกันบ้างไหม ทำอย่างไรบ้าง เดี่ยวนี้เป็นอย่างไร ทำไมไม่มีให้เห็น
- เวลาทำนามีใครไปทำบ้าง แบ่งงานกันอย่างไร
- เวลาแรงงานไม่พอเราไปเอาแรงงานมาจากไหน
- เวลาไปทำนาแล้วต้องทำพิธีอะไรไหม อยากให้เล่ารายละเอียดในรอบ 1 ปี
- แล้วรู้ได้อย่างไรว่าที่ดินแบบไหน ต้องปลูกอะไร อย่างไร
- พันธุ์ข้าวเป็นอย่างไร มีพันธุ์อะไรบ้าง ปลูกอย่างไร เพราะอะไร การเก็บเกี่ยวเป็นอย่างไร
- การปลูกข้าวเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เช่น พันธุ์ข้าวที่ปลูก การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เครื่องจักร รถไถ มีการใช้เงินในการผลิตอย่างไร

- นอกจากข้าวแล้ว มีการเปลี่ยนแปลงในการปลูกพืชอื่นๆ อย่างไรบ้าง ถ้ามถึงพืชไร่ และพืชอื่นๆ เช่นเดียวกับการปลูกข้าว
- การเปลี่ยนแปลงในเรื่องการทำมาหากินในหมู่บ้านของท่านเกิดขึ้นอย่างชัดเจนตั้งแต่เมื่อไร มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องใดบ้าง การทำนา การล่าสัตว์ การทอดผ้า การจักสาน การทำไร่มันสำปะหลัง การทำไร่อ้อย การปลูกถั่วเหลือง การปลูกพืชผักสวนครัว การทำแชมพูสระผม การทำเต้าเจี้ยว การตัดเย็บเสื้อผ้า การแปรรูปผลิตภัณฑ์ อื่น ๆ
- การใช้เงินเพื่อการทำนาทำไร่ผลิตเริ่มต้นเมื่อไร อย่างไร การผลิตเพื่อขายเริ่มต้นมาอย่างไร เช่น การมีพ่อค้ามารับซื้อผลผลิต การลงทุนเพื่อการผลิต การใช้ปุ๋ย ยากำแมลง การใช้เมล็ดพันธุ์ใหม่ๆ การปลูกพืชไร่ พืชสวน การจ้างงาน เมื่อมีการใช้เงินเพื่อการผลิต (การลงทุนเพื่อการผลิต) ลักษณะการผลิตมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างไร เช่น เวลาในการทำงาน การจ้างงาน การใช้ เครื่องมือเครื่องจักรที่ใช้ในการผลิต
- การพึ่งพาอาศัยกันภายในหมู่บ้านได้เปลี่ยนแปลงไปหรือไม่อย่างไร การพึ่งพิงในเรื่องแรงงาน การไว้วางใจ การพึ่งพิงกัน เป็นอย่างไร
- ในการถ่ายทอดความรู้ในเรื่องการทำนา การล่าสัตว์ การทอดผ้า การจักสาน การทำไร่มันสำปะหลัง การทำไร่อ้อย การปลูกถั่วเหลือง การปลูกพืชผักสวนครัว การทำแชมพูสระผม การทำเต้าเจี้ยว การตัดเย็บเสื้อผ้า การแปรรูปผลิตภัณฑ์ ฯลฯ เขาถ่ายทอดกันภายในครอบครัวอย่างไร ขอให้เล่ารายละเอียด
- เวลาออกไปทำมาหากิน เด็กเล็กใครช่วยเลี้ยง ญาติช่วยเลี้ยงดูลูกหลานให้หรือไม่ หรือเอาไปด้วย เดี่ยวนี้ทำกันอย่างไร

สุขภาพอนามัย

- สถานือนามัย โรงพยาบาล ร้านขายยา เริ่มมีมาตั้งแต่เมื่อไร มีส่วนทำให้การรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วยต่างออกไปหรือไม่ อย่างไร
- ในอดีตชาวบ้านเจ็บป่วยด้วยโรคอะไร (หรือเป็นอะไร) กันบ้าง ใครเป็นรักษา รักษากันอย่างไร ผลเป็นอย่างไรบ้าง (อาจจะถกถึงการเจ็บป่วย-ตายของเด็ก ผู้ใหญ่ คนแก่ หญิง-ชาย ว่ามีความแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร เพราะอะไร)
- (ถ้าเป็นการใช้สมุนไพร) ไปเก็บสมุนไพรกันที่ไหน ใครเก็บ อย่างไร แล้วนำสมุนไพรมาทำอย่างไร เก็บรักษาและนำออกมาใช้อย่างไร
- เรียนรู้การรักษาอาการเจ็บป่วยมาจากไหน แล้วมีการถ่ายทอดต่ออย่างไร เพราะอะไร
- ชาวบ้านเริ่มไปรักษากับหมอแผนใหม่กันเมื่อไร เพราะอะไร (ทำไมไม่รักษากับหมอชา, หมอพระ) ที่ไหน การเดินทาง/ค่าใช้จ่ายเป็นอย่างไร เป็นโรคอะไรกัน
- มีสถานือนามัยหรือโรงพยาบาลเข้ามาตั้งในหมู่บ้าน-ตำบล ตั้งแต่เมื่อ ตั้งก่อน/หลัง ที่ชาวบ้านนิยมไปรักษากับหมอแผนใหม่

- เมื่อชาวบ้านนิยมไปหาหมอแผนใหม่แล้ว ยังมีใครมารักษากับหมอพื้นบ้านอีกหรือไม่ เพราะอะไร เป็นโรคอะไร
- ปัจจุบันความนิยมในการรักษากับหมอแผนโบราณเป็นอย่างไร ยังมีหมอแผนโบราณในหมู่บ้าน ตำบล อยู่กี่คน อายุเท่าไร รักษาโรคอะไร คนที่มารักษามาด้วย เหตุผลอะไร
- ปัจจุบันสมุนไพรหายากหรือไม่ ไปหาจากที่ไหน อย่างไร มีการถ่ายทอดความรู้เรื่องการรักษาโรคแบบพื้นบ้าน-สมุนไพรในหมู่บ้าน-ตำบลหรือไม่ อย่างไร
- มีการถ่ายทอดความรู้ในการบำบัดรักษาอย่างไร ให้ใคร
- คนในชุมชนเริ่มรู้จักการรักษาแบบใหม่เมื่อไร อย่างไร เริ่มมีสถานื่อนามัยในหมู่บ้านเมื่อไร (ปีไหน) ชาวบ้านนิยมไปรักษาแบบใหม่กัน เมื่อไร ไปที่ไหน ด้วยโรคอะไร วิธีการในการรักษาเปลี่ยนไปอย่างไร
- ในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา ในชุมชนมีโรคภัยไข้เจ็บอะไรบ้าง และโรคภัยอะไรที่ชาวบ้านมองเห็นว่าเป็นปัญหามากที่สุด เพราะอะไร โรคภัยเหล่านี้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร
- คนในชุมชนมีการรักษา โรคภัยไข้เจ็บเหล่านี้กันอย่างไร หมอเมืองเข้ามามีบทบาทในการรักษาโรคเหล่านี้ด้วยหรือไม่ อย่างไร ทำไมจึงเข้ามามีบทบาท/ไม่มีบทบาท
- มีหมอทรง หมอผี หมอตำแยไหม มีกี่คน มีบทบาทในการรักษาพยาบาลอย่างไร รักษาโรคอะไรบ้าง

การแบ่งปันน้ำและทรัพยากรธรรมชาติ

- การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติและ การดูแลธรรมชาติ แตกต่างไปจากเดิมอย่างไร
- มีอาหารอะไรบ้างที่หาเก็บจากธรรมชาติ (เช่น หาเก็บของป่า เก็บเห็ด ขุดหน่อไม้ จับสัตว์ จับปลา) ถามรายละเอียดในรอบ 1 ปี คนอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติอย่างไร
- การหาเก็บของตามธรรมชาติ มีหลักปฏิบัติอย่างไร เช่น ในเรื่องปริมาณ มีข้อตกลงร่วมกันหรือไม่ ว่าแต่ละคนเก็บได้เท่าไร ปกติจะมีข้อขัดแย้ง หรือไม่พอใจกันหรือไม่ ถ้ามี ใครเป็นคนจัดการ หรือคอยควบคุม

ชุดที่ 6 แนวคำถามในการสัมภาษณ์พระ

ประวัติความเป็นมาของวัด

- เจ้าอาวาสชื่ออะไร จำนวนพระที่จำพรรษาอยู่
- ประวัติวัดในหมู่บ้านโดยละเอียด ว่ามีมาตั้งแต่เมื่อไร ใครมาบวชเป็นพระ

ความสัมพันธ์ของวัดกับชุมชน

- ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้านเป็นอย่างไร

- คนมาบวชมาจากไหน บวชนานไหม หรือบวชช่วงเข้าพรรษา
- การบวชเรียนเป็นอย่างไร
- มีโรงเรียนสอนนักธรรมไหม
- มีการสอนทางโลกไหม จบออกมาสึกออกมาแล้วทำงานได้เลยไหม
- มีการทำบุญในเทศกาลใด กิจกรรมทางศาสนาอะไรที่คนชอบมาทำบุญกันที่วัด เช่น ในวันพระ การสอนจริยธรรม คุณธรรม
- กฐิน ผ้าป่ามาจากไหน วันเข้าพรรษาคคนมาเยอะไหม
- การหยิบยืมของวัด เขาทำกันอย่างไร
- คนไปวัดกันอย่างไร คนกับวัดผูกพันกันอย่างไร
- ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง ทำไมจึงเปลี่ยนแปลงไป
- ท่านคิดอย่างไรกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ วัดในปัจจุบันเป็นอย่างไร
- พิธีกรรมในรอบปีเป็นอย่างไร ความเชื่อเป็นอย่างไร
- สำหรับในวัดมีการถ่ายทอดความรู้ในเรื่องอะไร อย่างไร

ความสัมพันธ์ของวัดกับโรงเรียน

- มีการนำนักเรียนออกพบปะกับพระที่วัดหรือไม่ อย่างไร
  - ได้รับกนิมนต์ไปบรรยายธรรมให้ความรู้แก่นักเรียนที่โรงเรียนหรือไม่ อย่างไร
- ครูได้พานักเรียนไปวัดบ้างไหม ถ้าไปทำอะไร
- นอกจากการศึกษาที่โรงเรียน พระคุณเจ้าคิดว่าวัดยังเป็นแหล่งให้การศึกษาบ้างได้ไหม
  - ท่านคิดว่าการจัดการศึกษาแบบที่จัดในโรงเรียน ให้โอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมได้มากน้อยแค่ไหน
  - ถ้ามีโอกาสได้เข้าไปจัดการศึกษา โดยใช้ความรู้ ที่มีอยู่ ท่านสามารถ จัดได้หรือไม่
  - ถ้าให้อำนาจในการจัดการศึกษาโดยชุมชน ท่านคิดว่าจะทำได้อย่างไร ด้วยวิธีการใด อย่างไร
  - ในอดีต การรักษาโรคภัยไข้เจ็บเป็นอย่างไร ไปรักษาที่ไหน ถามเรื่องหมอไทย ยาสมุนไพร

ปัญหาของชุมชน

- เมื่อชุมชนมีปัญหา วัดได้รับรู้ปัญหา และมีส่วนในการแก้ปัญหาหรือไม่ อย่างไร (เป็นผู้ริเริ่มให้คำแนะนำชาวบ้าน/ช่วยแก้ปัญหา สนับสนุนในเรื่องต่าง ๆ ถ่ายทอดความรู้ที่จำเป็น เพราะอะไร
- วัดมีส่วนร่วมผลักดันให้โรงเรียนให้สนองความต้องการของชุมชนหรือไม่ ในเรื่องใด อย่างไร เพราะอะไร
- วัดให้การสนับสนุนชุมชนอย่างไร ชุมชนให้การสนับสนุนวัดอย่างไร อยากทราบรายละเอียด
- การเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชุมชนว่าเป็นระบบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ในแต่ละวัยและสัมพันธ์กับสถาบันต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เช่น ครอบครัว วัด ราษฎร์ชุมชน

ชุดที่ 7 แนวคำถามในการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน

ประวัติความเป็นมา

พูดคุยเกี่ยวกับความเป็นมาของหมู่บ้านว่า มีความเป็นมาอย่างไร ในประเด็นต่อไปนี้

- ก่อนที่จะมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในหมู่บ้านนี้ แต่เดิมหมู่บ้านแห่งนี้เป็นอะไรมาก่อน มีสภาพเป็นอย่างไร แตกต่างจากที่เป็นอยู่ในปัจจุบันอย่างไร ย้ายมาเพราะอะไร ทำไมจึงมาอยู่ที่นี่ และมาอยู่ตั้งแต่เมื่อไร ใครย้ายมารุ่นแรกเป็นพวกไหน ใครบ้าง มาจากที่ไหน
- การก่อตั้งหมู่บ้านประมาณช่วงไหน ปีอะไร ชื่อหมู่บ้านมีความหมายอย่างไร
- ท่านเกิดที่หมู่บ้านนี้หรือไม่ ท่านพอทราบประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านหรือไม่ ถามรายละเอียดเกี่ยวกับการก่อตั้งหมู่บ้านเท่าที่จะถามได้ (หากผู้ตอบไม่ทราบ ให้ถามถึงคนเฒ่าคนแก่ที่พอจะตอบได้ และตามไปสัมภาษณ์เพิ่มเติมทีหลัง)
- ชาวบ้านที่ย้ายมาอยู่ในหมู่บ้านนี้ แต่เดิมอยู่ที่ไหนมาก่อน มาตั้งหมู่บ้านกันอย่างไร ใครเป็นผู้นำมา ย้ายมากี่ปีแล้ว ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน
- ถ้าได้ย้ายถิ่นมาจากที่อื่น เพราะเหตุใด ท่านคิดว่าสภาพความเป็นอยู่ของท่านในปัจจุบันดีขึ้นกว่าเมื่ออยู่ภูมิลำเนาเดิมหรือไม่ อย่างไร
- สภาพทั่วไปในชุมชน ลักษณะการตั้งบ้านเรือน ลักษณะทางด้านประชากร เช่น สถานภาพการสมรส การศึกษา ภาษา ขนาดประชากร จำนวนครัวเรือน อาชีพ เป็นอย่างไร
- เมื่อตั้งหมู่บ้านแล้วมีคนย้ายถิ่นเข้า-ออกในหมู่บ้านเป็นอย่างไร มีสาเหตุการย้ายอะไรบ้าง
- สภาพบ้านเรือนเป็นแบบใด

โครงสร้างและลักษณะทางกายภาพของชุมชน พูดคุยเกี่ยวกับประเด็นดังต่อไปนี้

อาณาเขตพื้นที่ติดต่อ

- อาณาเขตของหมู่บ้านเป็นอย่างไร ทิศไหนจรดกับอะไร
- ช่วยทำแผนผังหมู่บ้าน แสดงครัวเรือน วัด โรงเรียน สถานีอนามัย บ่อน้ำ เส้นทางเดินในหมู่บ้าน รวมทั้งไร่ นา และสวน
- ทำแผนผังหมู่บ้าน แสดงเขตติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับหมู่บ้านใกล้เคียงและหมู่บ้านกับอำเภอ

สภาพภูมิประเทศของชุมชน

- สภาพภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านเป็นอย่างไร เช่น แหล่งน้ำ ป่า ดิน ที่ราบ/ที่ดอน ของป่า ปลา ไม้ ไม้ไผ่ น้ำ ลำห้วย เนินเขา พืชพรรณไม้ต่าง ๆ (ถามย้อนหลังเท่าที่ผู้ตอบจำได้ แต่ต้องถามให้แน่ชัดว่า เป็นช่วงเวลาเมื่อกี่ปีมาแล้ว)

สภาพทั่วไปของชุมชนที่ศึกษา

- ในเรื่องการใช้ทรัพยากร ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างไร มีการช่วยดูแลป่าของเขาหรือไม่ อย่างไร การเก็บของป่าส่วนใหญ่เป็นประเภทไหน

อาหารและการบริโภค น้ำดื่ม

- คนหาเงินเพื่อมาใช้จ่ายในการลงทุนจากที่ไหนบ้าง มีระบบการกักเงินเกิดขึ้นหรือไม่อย่างไร
- การใช้จ่ายเงินเพื่อการดำรงชีวิต (เช่น การมีของต่างๆ ขายในตลาด อาหาร สิ่งอำนวยความสะดวก) เริ่มต้นมาอย่างไร (เกี่ยวข้องกับโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การมีถนน ไฟฟ้า การชลประทาน)
- การพักผ่อนหย่อนใจของชาวบ้านในหมู่บ้านเป็นอย่างไร ภายนอกหมู่บ้านเป็นอย่างไร
- การพนัน เช่น เล่นตีไก่ กัดปลา ไพ่ หว่ยเถื่อน มีไหม อะไรที่ชาวบ้านชอบมาก

สาธารณูปโภค ไฟฟ้า ถนน

- การเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ ถนน ไฟฟ้า โรงเรียน อเนกมัย น้ำประปา ที่ห้วยชะ การชลประทาน เกิดขึ้นเมื่อไร และเกิดขึ้นได้อย่างไร เช่น ชาวบ้านร้องขอ หรือรัฐนำเข้ามา หรือมีผู้นำชุมชน พ้องคำพยายามวิ่งเต้นเข้ามา การกระจายการบริการเป็นไปอย่างไร
  - สาธารณูปโภคในชุมชนมีอะไรบ้าง ได้ใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนนี้ได้ดีหรือไม่
  - ไฟฟ้าเริ่มมีเมื่อไร ได้มาอย่างไร ค่าติดตั้งเท่าไร ค่าไฟฟ้ายูนิตละเท่าไร ก่อนมีไฟฟ้าลากสายเข้ามาใช้แสงสว่างเวลากลางคืนอย่างไร
  - มีหน่วยงานของรัฐอะไรบ้างที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับหมู่บ้านนี้ ขอให้เล่าว่าช่วยอะไร อย่างไร
  - พาหนะที่ใช้ส่วนใหญ่มีอะไรบ้าง
  - มียาเสพติดในพื้นที่ไหม ยาที่เสพติดส่วนใหญ่ใช้ยาประเภทไหน อย่างไร
  - วิทยุ โทรศัพท์ เริ่มใช้เมื่อใด ข่าวสารหนังสือมีที่อ่านหนังสือพิมพ์เมื่อใด ชอบอ่านอะไรบ้าง
  - ดนตรีมีอะไรบ้าง มีหมอลำไหม นอกจากหมอลำยังมีทดแทนสิ่งอื่น ๆ
- ได้ดูหนังกลางแปลง หนังชายา บ่อยครั้งไหม ที่ใดบ้าง

เศรษฐกิจของชุมชนและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

พูดถึงเกี่ยวกับประเด็นดังต่อไปนี้ เช่น การทำมาหากินและการประกอบอาชีพของชาวบ้าน ที่ดิน ทรัพยากร

- มีการเพาะปลูกอะไรบ้าง เช่น การปลูกข้าว ผลไม้ ฯลฯ การเพาะปลูกแต่ละอย่าง ทำอย่างไร (เช่น เมล็ดพันธุ์ได้มาอย่างไร มีการใช้ปุ๋ย/ยาฆ่าแมลง การใช้เทคโนโลยีในการเกษตรมีมากน้อยเพียงใดบ้าง มีการแรงงานคน แรงงานสัตว์ และเครื่องมืออะไรบ้าง)

- คนฟังพากันในเรื่องการเพาะปลูกอย่างไร มีการแลกเปลี่ยนแรงงานกันหรือไม่ อย่างไร การใช้ที่ดิน การหาที่ทำกินทำอะไร รู้อย่างไร ใครเป็นเจ้าของที่ดินไหน มีข้อขัดแย้งเรื่องที่ดินหรือทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ หรือไม่ มีการจัดการข้อขัดแย้งกันอย่างไร
- มีการแลกเปลี่ยนสินค้าอย่างไร ใช้เงินกันหรือไม่ ตามสินค้าที่นำมาแลกเปลี่ยน หรือนำไปแลกเปลี่ยนทั้งภายในหมู่บ้าน และระหว่างหมู่บ้าน
- ในอดีต การใช้ชีวิตของคนในช่วง 1 ปี เป็นอย่างไร เช่น มีการทำนา/ทำสวน ในช่วงไหน ช่วงไหนที่ไม่มีงานทำ อาชีพอื่น ๆ ที่ไม่ใช่อาชีพหลักมีอะไรบ้าง (เช่น ทอผ้า จักสาน เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ)
- คนมีการถ่ายทอดความรู้ในเรื่องการทำมาหากินอย่างไร เช่น การงานอาชีพหลัก (ปลูกข้าว) การทำสวน การเก็บหาของป่า เด็กผู้หญิงกับผู้ชายได้รับการถ่ายทอดความรู้ต่างกันหรือไม่
- ท่านคิดว่าการทำมาหากินในช่วงนี้ (ในอดีต) เป็นอย่างไร คนมีความสุขสบายดีหรือไม่ ความยากลำบากในยุคนี้มีอะไรบ้าง
- การปลูกข้าวเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เช่น พันธุ์ข้าวที่ปลูก การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เทคโนโลยี เครื่องจักร รถไถ มีการใช้เงินในการผลิตอย่างไร
- นอกจากข้าวแล้ว มีการเปลี่ยนแปลงในการปลูกพืชอื่นอย่างไรบ้าง ตามถึงพืชไร่ และพืชอื่น ๆ
- การใช้เงินเพื่อการทำนาทำไร่ผลิตเริ่มต้นเมื่อไร อย่างไร การผลิตเพื่อขายเริ่มต้นมาอย่างไร (เช่น การมีพ่อค้ามารับซื้อผลผลิต การลงทุนเพื่อการผลิต การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง การใช้เมล็ดพันธุ์ใหม่ ๆ การปลูกพืชไร่ พืชสวน การจ้างงาน เมื่อมีการใช้เงินเพื่อการผลิต (การลงทุนเพื่อการผลิต) ลักษณะการผลิตมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างไร เช่น เวลาในการทำงาน การจ้างงาน การใช้ เครื่องมือเครื่องจักรที่ใช้ในการผลิต
- ระบบสินเชื่อเป็นอย่างไร ต้องพียงธนาคาร นายทุน อย่างไร มีการออมทรัพย์ในระหว่างผู้ผลิตด้วยกันเองหรือไม่ ทำอย่างไร ได้ผลอย่างไร มีอะไรบ้างที่เป็นปัญหา
- โรงสีข้าวมีกี่โรง โรงหีบอ้อยมีกี่โรง ลานมันมีกี่ลาน ร้านวัสดุก่อสร้างมีกี่ร้าน
- การติดต่อกับคนภายนอกอย่างไร
- โรงงานใกล้หมู่บ้านมีไหม โรงงานอะไร คนในหมู่บ้านไปรับจ้างไหม ค่าแรงวันละเท่าไร

การถือครองที่ดิน ลักษณะที่ดิน และขนาดของการถือครองที่ดิน

- ลักษณะที่ดินเป็นอย่างไร ที่ดินเป็นแบบไหน เป็นดินสวน ดินเนิน ดินลูกวัง หรือที่นา
- มีที่นาเป็นนาประเภทใด มีที่ราบไหม มีห้วย หนอง คลอง บึง อะไรบ้าง อยู่ที่ไหนบ้าง
- การได้ที่ดินมาในระยะแรกเขาทำกันอย่างไร
- การครอบครองที่ดินมีกันคนละมาก ๆ ไหม
- ที่ดินส่วนใหญ่มีเอกสารสิทธิ์ไหม
- มีใครในหมู่บ้านที่มีที่ดินมากที่สุดในขณะนี้ เขาเป็นใคร ทำไมเขาถึงมีมากมายอย่างนี้
- ธ.ก.ส.มีประโยชน์แก่ชาวบ้านในเรื่องใด การเป็นหนี้มีมากขึ้นอย่างไร

การประกอบอาชีพ

- เมื่อประมาณ 15-20 ปีมานี้ คนทำมาหากินอย่างไร มีการเพาะปลูกอะไรบ้าง เช่น การปลูกข้าว ผลไม้ ฯลฯ การเพาะปลูกแต่ละอย่าง ทำอย่างไร (เช่น เมล็ดพันธุ์ได้มาอย่างไร มีการใช้ปุ๋ย/ยาฆ่าแมลง มีการแรงงานคน แรงงานสัตว์ และเครื่องมืออะไรบ้าง)
- คนฟังพากันในเรื่องการเพาะปลูกอย่างไร มีการแลกเปลี่ยนแรงงานกันหรือไม่ อย่างไร การใช้ที่ดิน การหาที่ทำกินทำอย่างไร รู้อย่างไร ใครเป็นเจ้าของที่ดินไหน มีข้อขัดแย้งเรื่องที่ดินหรือทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ หรือไม่ มีการจัดการข้อขัดแย้งกันอย่างไร
- มีอาหารอะไรบ้างที่หาเก็บจากธรรมชาติ (เช่น หาเก็บของป่า เก็บเห็ด ขุดหน่อไม้ จับสัตว์ จับปลา จับปู) ถามรายละเอียดในรอบ 1 ปี คนอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติอย่างไร
- นอกจากการเพาะปลูกแล้ว ชาวบ้านทำอะไรอีกหรือไม่ อย่างไร (เช่น เลี้ยงปลา เลี้ยงเป็ด ปลูกผัก จักสาน)

ลักษณะทางประชากร

จำนวนประชากร องค์ประกอบ ลักษณะครอบครัว เครือญาติและเชื้อชาติ

- จำนวนครัวเรือนและจำนวนประชากร จากอดีตจนถึงปัจจุบัน มีลักษณะครอบครัว เครือญาติ และเชื้อชาติเป็นอย่างไร
- มีการขยายตัวของหมู่บ้านจากอดีตจนถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

สุขภาพอนามัย

- ในอดีตชาวบ้านเจ็บป่วยด้วยโรคอะไร (หรือเป็นอะไร) กันบ้าง ใครเป็นรักษา รักษากันอย่างไร ผลเป็นอย่างไรบ้าง (อาจจะถามถึงการเจ็บป่วย-ตายของเด็ก ผู้ใหญ่ คนแก่ หญิง-ชาย ว่ามีความแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร เพราะอะไร) (ถ้าเป็นการใช้สมุนไพร) ไปเก็บสมุนไพรที่ไหน ใครเก็บ อย่างไร แล้วนำสมุนไพรมาทำอย่างไร เก็บรักษาและนำออกมาใช้อย่างไร เรียนรู้การรักษาอาการเจ็บป่วยมาจากไหน แล้วมีการถ่ายทอดอย่างไร เพราะอะไร
- มีสถานอนามัยหรือโรงพยาบาลเข้ามาตั้งในหมู่บ้านตั้งแต่เมื่อไร
- ลักษณะอาหารการกินเป็นอย่างไร การดื่ม เป็นอย่างไร

โครงสร้างอำนาจอย่างเป็นทางการ

- ภายในชุมชนมีกลุ่มอะไรบ้าง ประกอบด้วยใคร
- ใครมีบทบาทในการกำหนดและตัดสินใจในเรื่องสำคัญ ๆ ของชุมชน
- ผู้ใหญ่บ้านในชุมชนนี้ เป็นใคร ชื่ออะไร ทำไมเขาถึงได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน
- มีการแต่งตั้งอย่างไร มีรายละเอียดอย่างไร

- กรรมการชุมชนประกอบด้วยใครบ้าง ประธานกรรมการคนปัจจุบันเป็นอย่างไร มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนมากน้อยเพียงใด มีความสัมพันธ์กับหน่วยราชการเพียงใด เสียสละเพื่อส่วนรวมเพียงใด มีอิทธิพลในชุมชนหรือไม่ เพียงใด เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านหรือไม่
- นอกจากกรรมการชุมชน ยังมีผู้นำสำคัญ ๆ ที่ชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ให้ความนับถือ เวลาทุกข์ร้อนอะไรก็จะไปหา ไปให้ช่วยเหลือ เป็นใคร มีบทบาทและอำนาจเพียง เป็นที่ยอมรับหรือเกรงใจของชาวบ้านในชุมชนหรือไม่ เพียงใด
- เท่าที่ผ่านมาและในปัจจุบัน มีกิจกรรมที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านอะไรบ้าง กิจกรรมเหล่านั้นมีความเป็นมาอย่างไร ชาวบ้านเป็นผู้ริเริ่มในกิจกรรมเหล่านั้นหรือไม่ และดำเนินการจัดการอย่างไร ใครเป็นผู้รับผิดชอบในกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านั้น ชาวบ้านร่วมในกิจกรรมนั้นมากน้อยเพียงใด

ชุดที่ 8 แนวคำถามในการสัมภาษณ์คณะกรรมการศึกษา

การเข้ามาเป็นกรรมการศึกษา

- ที่มาเป็นกรรมการศึกษาเลือกกันมาอย่างไร ทำไมจึงถูกเลือกมา
- กรรมการศึกษาประกอบด้วยใครบ้าง การได้เข้ามามีบทบาทในการเป็นกรรมการศึกษาต้องทำหน้าที่อะไร ประธานกรรมการคนปัจจุบันเป็นอย่างไร มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนมากน้อยเพียงใด มีความสัมพันธ์กับหน่วยราชการเพียงใด เสียสละเพื่อส่วนรวมเพียงใด มีอิทธิพลในชุมชนหรือไม่ เพียงใด เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านหรือไม่
- เท่าที่ผ่านมาและในปัจจุบัน มีกิจกรรมที่กรรมการศึกษาที่ร่วมมือกับโรงเรียนมีอะไรบ้าง กิจกรรมเหล่านั้นมีอะไรบ้าง ชาวบ้านเป็นผู้ริเริ่มในกิจกรรมเหล่านั้นหรือไม่ และดำเนินการจัดการอย่างไร ใครเป็นผู้รับผิดชอบในกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านั้น ชาวบ้านร่วมในกิจกรรมนั้นมากน้อยเพียงใด
- กรรมการการศึกษามีบทบาทหน้าที่อะไร
- ท่านได้เข้ามาเป็นกรรมการศึกษาอย่างไร ท่านคิดอย่างไรกับการมาเป็นกรรมการศึกษา

การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

- ครูไปเยี่ยมเด็กที่บ้านหรือไม่ ถ้าไป พูดคุยหรือช่วยเหลือเรื่องอะไร ครูและโรงเรียนช่วยเหลือให้คำแนะนำในเรื่องต่างๆ (อาชีพ การส่งลูกเรียนหนังสือ การติดต่อกับราชการ ฯลฯ) แก่ชาวบ้านหรือไม่ อย่างไร
- ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เป็นไปในลักษณะใด อย่างไร (มีส่วนร่วม/ร่วมมืออย่างไร ในเรื่องอะไรบ้าง ชาวบ้านรับรู้เรื่องราวในโรงเรียนแค่ไหน โรงเรียนรู้จักชุมชนรู้ปัญหาชุมชนหรือไม่

- มีการประชุมเพื่อทำความเข้าใจในเรื่องการเรียนการสอนกับผู้ปกครองหรือไม่
- ในการเข้าร่วมจัดการศึกษานั้น อะไรคือสาเหตุของการเข้าร่วม ใครชวน มีความสนใจกิจกรรมที่จัดอย่างไร และในที่สุดสาเหตุที่ทำให้เข้าร่วมกิจกรรมคืออะไร
- การเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเป็นอย่างไร มีอะไรเป็นภูมิปัญญาในความคิดของท่าน ได้ภูมิปัญญานี้มาจากไหน อย่างไร มีการถ่ายทอดต่อ ๆ กัน ถ่ายทอดอย่างไร
- ชาวบ้านเขาอยากเปลี่ยนแปลงในเรื่องการจัดการศึกษา อยากเปลี่ยนแปลงเรื่องอะไร เช่น ต้องการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรหรือไม่
- ท่านคิดว่าการจัดการศึกษาแบบที่จัดในโรงเรียนเท่านั้น จะให้โอกาสได้เข้าไปมีส่วนร่วมได้มากน้อยแค่ไหน
- ถ้ามีโอกาสได้เข้าไปจัดการศึกษา โดยใช้ภูมิปัญญา ท่านสามารถจัดได้หรือไม่
- ถ้าให้อำนาจในการจัดการศึกษาโดยชุมชน คิดว่าจะสามารถทำได้อย่างไร ด้วยวิธีการใด

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางสาวพจณี เทียมศักดิ์
วันเดือนปีเกิด	วันที่ 15 เดือน เมษายน พุทธศักราช 2505
สถานที่เกิด	อำเภอบางกอกน้อย จังหวัดกรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	962 วัดไทร บางโคล่ บางคอแหลม กรุงเทพมหานคร 10120
ตำแหน่งทำงานในปัจจุบัน	เจ้าหน้าที่บริหารงานในพระองค์ ระดับ 5
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	สำนักงานโครงการส่วนพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สวนจิตรลดา ราชวิถี ดุสิต กรุงเทพฯ 10303 สำนักพระราชวัง

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2523	มัธยมศึกษาตอนต้น - มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนสตรีมหาพฤฒาราม
พ.ศ. 2527	ครุศาสตรบัณฑิต (ค.บ.) เกียรตินิยม คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. 2535	ศึกษาศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
พ.ศ. 2537	ครุศาสตรมหาบัณฑิต (ค.ม.) คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. 2543	การศึกษาดุษฎีบัณฑิต (กศ.ด) สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กรุงเทพมหานคร

ผลงานเขียนและตีพิมพ์

พ.ศ. 2532	คู่มืองานประดิษฐ์-สื่อการสอน พิมพ์ครั้งที่ 1
พ.ศ. 2532	หนังสือสร้างเสริมลักษณะนิสัย ลำดับที่ 1 เรื่อง คุรอุ้มของเรา
พ.ศ. 2532	หนังสือสร้างเสริมลักษณะนิสัย ลำดับที่ 3 เรื่อง วันหยุดแสนสนุก
พ.ศ. 2532	หนังสือสร้างเสริมลักษณะนิสัย ลำดับที่ 6 เรื่อง หนูหยกสดใส
พ.ศ. 2532	หนังสือสร้างเสริมลักษณะนิสัย ลำดับที่ 9 เรื่อง วันเกิดคุณแม่
พ.ศ. 2533	หนังสือสร้างเสริมลักษณะนิสัย เรื่อง หนูพิมพ์ไปโรงเรียน
พ.ศ. 2533	หนังสือสร้างเสริมลักษณะนิสัย เรื่อง หมอนรักของก้อย
พ.ศ. 2534	คู่มืองานประดิษฐ์-สื่อการสอน พิมพ์ครั้งที่ 2
พ.ศ. 2534	คู่มือการประดิษฐ์งานสร้างสรรค์

ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน

บทคัดย่อ
ของ
พจนี เทียมศักดิ์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ...
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาดุขุภีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์
มีนาคม 2543

การวิจัยเรื่องปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน ครั้นนี้ มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือเพื่อการศึกษาแบบแผน กระบวนการ และเงื่อนไขที่เป็นตัวกำหนดการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน ศึกษากระบวนการเรียนรู้ในชุมชน และเพื่อศึกษาแบบแผนและเงื่อนไขของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจรูปแบบของการเรียนรู้ระหว่างชุมชนกับโรงเรียน , ผู้วิจัยใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นวิธีการในการศึกษาในระดับจุลภาค โดยศึกษาจากความหมายที่คนในชุมชนมีต่อปรากฏการณ์ เพื่อทำให้เข้าถึงปรากฏการณ์ทางสังคม ที่จะนำไปสู่การสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎี โดยมีแนวคำถาม เพื่อใช้ในการสัมภาษณ์ระดับลึก มีการบันทึกเสียงและจดบันทึกควบคู่ไปกับการสังเกตเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการ ผู้วิจัยเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี เช่น ผู้นำในชุมชนทั้งที่เป็นทางการ ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการการศึกษา กลุ่มผู้ปกครอง ปราชญ์ชุมชน นักเรียน ครู ครูใหญ่ พระ ฯลฯ ซึ่งจะเห็นถึงความหลากหลายของการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก วิธีการก็คือเมื่อเก็บข้อมูลในรายแรก ๆ ได้แล้วทำการวิเคราะห์เบื้องต้นเพื่อให้ได้มโนทัศน์ในเรื่องต่าง ๆ ที่ต้องการศึกษา แล้วทำการเลือกผู้ที่มีคุณลักษณะต่างไปจากข้อมูลรายแรก โดยการเปรียบเทียบว่ายังต้องการข้อมูลได้อีกและจะเก็บได้จากใคร ที่ไหน เพื่อจะนำไปสู่การสร้างทฤษฎีที่สมบูรณ์ ดังนั้นกระบวนการเก็บข้อมูลจึงถูกกำหนดและควบคุมตามทฤษฎีที่เกิดขึ้นมาจากข้อมูล วิธีนี้จึงไม่มีการกำหนดคุณลักษณะเฉพาะของผู้ให้ข้อมูลหลักไว้ล่วงหน้า การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นวิธีที่จะสามารถเจาะข้อมูลได้อย่างละเอียดสมบูรณ์ เที่ยงตรงและน่าเชื่อถือ ผู้วิจัยขออนุญาตบันทึกเสียงและจดบันทึกในประเด็นสำคัญ ๆ เพื่อป้องกันการตกหล่นของสาระสำคัญ แล้วทำการสร้างมโนทัศน์ของข้อมูลที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันในรูปของข้อความและจัดหมวดหมู่ของมโนทัศน์เพื่อหาความสัมพันธ์เชื่อมโยงเชิงเหตุผล โดยผู้วิจัยได้กำหนดรหัสหมายแยกเป็นหมวดหมู่ และเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของแต่ละมโนทัศน์ จัดหมวดหมู่ให้แก่มโนทัศน์ หลังจากนั้นผู้วิจัยจึงเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักที่จะสัมภาษณ์ต่อไป โดยผู้วิจัยเชื่อว่าจะสามารถให้ข้อมูลที่มีความแตกต่างไปจากมิติและคุณสมบัติของกลุ่มมโนทัศน์ที่พบ แล้วหาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มมโนทัศน์ต่าง ๆ โดยการเปรียบเทียบ เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง โดยทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพิ่มจนไม่สามารถปรับเปลี่ยนข้อเสนอเชิงทฤษฎี

๗๙ สามารถสรุปแบบแผนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนได้ 3 แบบแผน ดังนี้ 1. แบบแผนการเรียนรู้แบบทางเดียว หรือ การเรียนรู้ที่ครูเป็นศูนย์กลาง 2. แบบแผนการเรียนรู้แบบยึดมาตรฐานเดียวกัน หรือ การเรียนรู้แบบลักษณะเดียว 3. แบบแผนการเรียนรู้แบบแลกเปลี่ยน โดยมีกระบวนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน 1. แหล่งของการศึกษาและเรียนรู้ 2. สาระของการเรียนรู้ 3. กระบวนการเรียนการสอนและประเมินผลการเรียนรู้อย่างมีเงื่อนไขของการเกิดแบบแผนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน 2 ข้อ คือ 1. เงื่อนไขที่เกี่ยวกับการกำหนดนโยบายจากส่วนกลาง 2. เงื่อนไขในการบริหารจัดการแบบราชการในโรงเรียน ในเรื่องโครงสร้างการ

บริหาร การคัดเลือกครู การแต่งตั้งบุคลากรในโรงเรียน การโยกย้าย การแต่งตั้งผู้บริหาร การพิจารณาความดีความชอบ

ส่วนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน มี 4 หัวข้อใหญ่ คือ 1. ความรู้และระบบความรู้ในเรื่อง การทำนา การหาอาหาร การทำจักสาน การทอผ้า การเพาะพันธุ์พืช และสมุนไพร 2. การสั่งสมและการกระจายความรู้ ซึ่งมีการกระจายความรู้ภายในกลุ่มครอบครัวและเครือญาติ การกระจายความรู้ผ่านผู้นำ การบอกเล่าแบบปากต่อปากจากคนในหมู่บ้านเดียวกัน การรวมกลุ่มจับกลุ่มพูดคุย การอ่านเอกสารที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร การถ่ายทอดจากครุฑา ความเชื่อ พิธีกรรม จารีต ธรรมเนียม และการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การทัศนศึกษา การเรียนรู้ตามแนวพระราชดำริ การละเล่นพื้นบ้าน : บทเพลงกลอนลำ และการรณรงค์ 3. สถาบัน ซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ ครอบครัวซึ่งเป็นสถาบันถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในครัวเรือน วัดซึ่งเป็นสถาบันถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในครัวเรือน และปราชญ์ชุมชน ในฐานะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เฉพาะด้าน 4. การสร้างสรรค์ปรับปรุงความรู้และระบบความรู้

จากงานวิจัยพบว่าแบบแผนของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน มี 2 แบบด้วยกัน คือ

1. การเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแนวนอน ซึ่งความถ้อยที่ถ้อยอาศัย และแบบผ้องปรนเข้าหากันของชาวบ้านและโรงเรียนทั้งนี้ยังพบว่ามีปฏิสัมพันธ์ในแบบผสมผสานด้วย ทั้งนี้โดยตั้งอยู่บนความสัมพันธ์กันดีภายในชุมชน และแบบรวมใจเป็นหนึ่งเดียวด้วยความเอื้ออาทร โดยที่ทุกฝ่ายจะมีความเท่าเทียมและเสมอภาค ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใด เช่น ในเรื่องการแสดงความคิดเห็น การตัดสินใจและโรงเรียนยังฟังเสียงชาวบ้านในชุมชน การที่เกิดปฏิสัมพันธ์ในแบบเท่าเทียมกันจึงทำให้กลุ่มต่าง ๆ ทำงานได้ด้วยความเป็นอิสระจนทำให้มีพลวัตในกลุ่ม โดยการให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วม โดยใช้การระดมความคิด การเรียนรู้จึงเป็นการเรียนรู้ที่เท่าเทียมกัน

2. การเรียนรู้แบบไม่เท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแบบแนวตั้ง ปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งและพูดข้างเดียว ทั้งยังไม่ฟังความคิดเห็นจากใคร ๆ มักจะถามเองตัดสินใจเอง ถ้าไม่เช่นนั้นก็อาจถูกฝ่ายที่มีอำนาจเหนือกว่าเข้าครอบงำความคิด นอกจากนี้ยังถูกบังคับร่วม โดยการถูกผลักดัน จะด้วยเหตุผลใด ๆ ก็ตาม จนทำให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดคิดว่าตนเองไม่มีสิทธิ์ หรือเอกสิทธิ์ที่จะเข้าร่วมในงานนั้น ๆ นอกจากนี้ยังเป็นกลอุบายและเงื่อนไขในการให้เข้าร่วม ของผู้มีอำนาจเหนือกว่า การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงไม่เท่าเทียมกันอย่างเห็นได้ชัด

LEARNING INTERACTIONS BETWEEN COMMUNITY AND SCHOOL

**AN ABSTRACT
BY
POTJANEE THIMSAK**

**Presented in partial fulfillment of the requirements for the
Doctor of Education degree in Development Education
at Srinakharinwirot University
March 2000**

The main objective of this research was to examine the responses concerning nature and condition of interaction of learning process in community and school in basic education provision. The study was designed to active theoretical generalization that would lead to a grounded theory by means of qualitative research in to gain understanding of the phenomena of interaction of learning process in community and school study in micro study under social phenomena context to theoretical generalization. Begin to built guideline, area selected for indepth interview find key informant by theoretical sampling including school administrators, community leaders, teachers, school board members and parents were selected by means of theoretical sampling for used for data collection including observations and field-note, Concept, statement, code, code mapping, dimensions, properties, comparative case, verify to theoretical generalization.

Patterns of school system are

1. One way Learning or Teacher Center Learning
2. Standardization Learning or Uniformity Learning
3. Transactional Learning

Conditions

1. Policy from Top-down
2. Bureaucracy

Patterns of Community system are

1. Knowledge/ Wisdom
2. Learning
3. Transfer
4. Creative

Patterns of Learning interactions between community and school

1. Horizontal forms of equity learning interactions
2. Vertical forms of nonequity learning interactions

Conditions

1. Leader
2. Area
3. Community and Culture